МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

Шпить Оксана Богданівна

УДК 811.161.2’367.626.1-112″15/16″

ГРАМАТИКА І СЕМАНТИКА ЗАЙМЕННИКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVII СТОЛІТЬ

Спеціальність **10.02.01 – українська мова**

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник
Дидик-Меуш Ганна Михайлівна,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу української мови
Інституту українознавства
ім. І. Крип’якевича НАН України

Львів – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ…….. 7
ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ…….. 9
ВСТУП…… 24
РОЗДІЛ 1. Займенник як об'єкт вивчення і кодифікації в українському мовознавстві ……... 29
1.1. Займенник у давньоукраїнській мовознавчій традиції……... 29
1.2. Займенник у сучасній українській граматичній традиції……... 34
1.2.1. Визначення займенника як частини мови ……..…… 34
1.2.2. До питання про значення термінів «семантика займенника» та «граматика займенника»……...……. 44
1.3. Займенник як об'єкт вивчення в діахронії……... 47
1.4. Займенник як об'єкт вивчення в діалектології…….…... 53
1.5. Займенник в українській мові XIV–XVII ст. ……..… 56
1.5.1. Характеристика українських писемних пам'яток як ілюстраційного матеріалу …… 56
1.5.2. Займенникова система української мови XIV–XV ст. і XVI–XVII ст.: інвентар, зв'язки, класифікація ……..…….. 59
1.6. Методологія дослідження граматики і семантики займенника в українській мові XVI–XVII ст...……...…… 70
Висновки до Розділу 1……..……..... 76
РОЗДІЛ 2. Особові займенники в українській мові XVI–XVII століть ……..…….. 78
2.1. Особові займенники *я – мы*.……..…... 78
2.1.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках…….. 78
2.1.2. Семантика займенника *я* (*азъ*)……..…. 80
2.1.3. Семантика займенника *мы*.……..... 85
2.1.4. Граматика займенників *я (азъ) – мы* ……..……..… 89
2.1.4.1. Парадигма відмінювання …… 89

2.1.4.1.1. Відмінкові форми займенника *я (азъ)*…… 89
2.1.4.1.2. Відмінкові форми займенника *мы*…….. 91
2.1.4.2. Займенники *я – мы* у лексикалізованих словосполученнях…….. 92
2.1.4.3. Синтаксична роль займенників *я (азъ) – мы*……..…… 93
2.1.5. Збереження в сучасній українській літературній мові та в діалектах..… 95
2.2. Особові займенники *ты – вы*……..… 96
2.2.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках……..… 96
2.2.2. Семантика займенника *ты*……...….. 97
2.2.3. Семантика займенника *вы*…….…….. 101
2.2.4. Граматика *ты – вы*…….……... 104
2.2.4.1. Парадигма відмінювання…… 104
2.2.4.1.1. Відмінкові форми займенника *ты*……. 104
2.2.4.1.2. Відмінкові форми займенника *вы*…… 106
2.2.4.2. Займенники *ты – вы* у лексикалізованих словосполученнях.… 107
2.2.4.3. Синтаксична роль займенників *ты – вы*…….……107
2.2.5. Збереження в сучасній українській літературній мові та в діалектах.… 108
2.3. Особові займенники *онъ (она, оно) – они* ……..… 109
2.3.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках…….…….. 109
2.3.2. Семантика займенників *онъ (она, оно) – они*……..... 111
2.3.2.1. Семантика займенника *онъ (вонъ, вунъ, вѣнъ)*……111
2.3.2.2. Семантика займенника *она (вона)*……..……..117
2.3.2.3. Семантика займенника *оно*…….……121
2.3.2.4. Семантика займенника *они (вони)*……123
2.3.3. Граматика займенників *онъ – они*……...…….129
2.3.3.1. Парадигма відмінювання……129
2.3.3.1.1. Відмінкові форми займенника *онъ*…….……129
2.3.3.1.2. Відмінкові форми займенника *она*……..131
2.3.3.1.3. Відмінкові форми займенника *оно*……...……...133
2.3.3.1.4. Відмінкові форми займенника *они (вони)*……..135
2.3.3.2. Займенники *онъ – они* у лексикалізованих словосполученнях……137

2.3.3.3. Синтаксична роль займенників *онъ – они*.…… 140
2.3.5. Збереження в сучасній українській літературній мові та в діалектах.… 141
Висновки до Розділу 2 ……..……..143
РОЗДІЛ 3. Присвійні займенники у пам'ятках XVI–XVII століть…...….. 145
3.1. Присвійні займенники *мой – нашъ*.…… 145
3.1.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках……...…. 145
3.1.2. Семантика займенників *мой – нашъ* ……..…. 146
3.1.2.1. Семантика займенників *мой – мои*.……...146
3.1.2.2. Семантика займенника *нашъ – наши* ……..…….…… 149
3.1.3. Граматика займенників *мой – нашъ*.…….……152
3.1.3.1. Парадигма відмінювання…… 152
3.1.3.1.1. Відмінкові форми займенника *мой*.……..……152
3.1.3.1.1.2. Відмінкові форми займенника *моя*.…….……..153
3.1.3.1.1.3. Відмінкові форми займенника *моє*.……..…….155
3.1.3.1.1.4. Відмінкові форми займенника *мои*.……..…….157
3.1.3.1.2. Відмінкові форми займенника *нашъ* …… 158
3.1.3.1.2.1. Відмінкові форми займенника *наша*.……..…..……..160
3.1.3.1.2.2. Відмінкові форми займенника *нашє*.…….……161
3.1.3.1.2.3. Відмінкові форми займенника *наши*.……163
3.1.4.2. Займенники *мой – нашъ* у лексикалізованих словосполученнях…… 164
3.1.4.3. Синтаксична роль займенників *мой – нашъ* …….…… 165
3.1.5. Збереження в сучасній українській літературній мові та в діалектах.… 166
3.2. Присвійні займенники *твой – вашъ*.……. 167
3.2.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках ……..……. 167
3.2. 2. Семантика займенників *твой – вашъ*.……..…….. 168
3.2.2.1. Семантика присвійних займенників *твой – твои*.…… 168
3.2.2.2. Семантика займенника *вашъ – ваши* ……..……..…….…… 170
3.2.3. Граматика займенників *твой – вашъ*.……..173
3.2.3.1. Парадигма відмінювання……..... 173
3.2.3.1.1. Відмінкові форми займенника *твой* ……..……..... 173

3.2.3.1.1.1. Відмінкові форми займенника *твоя*……..……175
3.2.3.1.1.2. Відмінкові форми займенника *твоє*…….……177
3.2.3.1.1.3. Відмінкові форми займенника *твои*…….……178
3.2.3.1.2. Відмінкові форми займенника *вашъ*……..……..…….. 180
3.2.3.1.2.1. Відмінкові форми займенника *ваша*……..……..182
3.2.3.1.2.2. Відмінкові форми займенника *вашє*……..……..183
3.2.3.1.2.3. Відмінкові форми займенника *ваши*…….……..185
3.2.3.2. Займенники *твой – вашъ* у лексикалізованих словосполученнях…….187
3.2.3.2.1. Займенник *твой* як частина лексикалізованих словосполучень……187
3.2.3.2.2. Займенник *вашъ* як частина лексикалізованих словосполучень……189
3.2.3.3. Синтаксична роль займенників *твой – вашъ* ……..….. 192
3.2.4. Збереження в сучасній українській літературній мові та в діалектах.… 194
3.3.Присвійний займенник *свой*…….195
3.3.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках ……..…..195
3.3.2. Семантика займенника *свой* ……..…..…… 1986
3.3.3. Граматика займенника *свой – свои* …….…….. 201
3.3.3.1. Парадигма відмінювання……..…….. 198
3.3.3.1.1. Відмінкові форми займенника *свой*.……198
3.3.3.1.1.2. Відмінкові форми займенника *своя*……..200
3.3.3.1.1.3. Відмінкові форми займенника *своє*……..……201
3.3.3.1.1.4. Відмінкові форми займенника *свои*……..……203
3.3.3.2. Займенник *свой* у лексикалізованих словосполученнях……204
3.3.3.3. Синтаксична роль займенника *свой* …..……..... 206
3.3.4. Збереження в сучасній українській літературній мові та в діалектах.… 207
Висновки до Розділу 3…….... 208
ВИСНОВКИ…….... 210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……..213
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ……..219

ДОДАТКИ …… 251

Додаток А. *Таблиця А.1.* **Поняття «займенник» в українському мовознавстві XVI–XXI ст.** ….…..251

Додаток Б. Порівняльна парадигма відмінювання особових займенників української мови XIV–XV і XVI-XVII століть..……..…….264

Таблиця Б.1. Парадигма відмінювання займенника *азъ (я)*.…….264

Таблиця Б.2. Парадигма відмінювання займенника *мы*.……...……265

Таблиця Б.3. Парадигма відмінювання займенника *ты (ти)* ……...…266

Таблиця Б.4. Парадигма відмінювання займенника *вы*.……..……267

Таблиця Б.5. Парадигма відмінювання займенника *онъ*.…… 268

Таблиця Б.6. Парадигма відмінювання займенника *она*.……..269

Таблиця Б.7. Парадигма відмінювання займенника *оно*.……..270

Таблиця Б.8. Парадигма відмінювання займенника *они*.……..271

Додаток В. Порівняльна парадигма відмінювання присвійних займенників української мови XIV–XV і XVI–XVII століть…….……...272

Таблиця В.1. Парадигма відмінювання займенника *мой (моя, моє, мои)*.……272

Таблиця В.2. Парадигма відмінювання займенника *нашъ (наша, нашє, наши)*273

Таблиця В.3. Парадигма відмінювання займенника *твой (твоя, твоє, твои)*…..276

Таблиця В.4. Парадигма відмінювання займенника *вашъ (ваша, вашє, ваши)*.277

Таблиця В.5. Парадигма відмінювання займенника *свои (своя, своє, свои)*…..279

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

арк. – аркуш

бойк. – бойківське

болг. – болгарська

в. – відмінок

гуц. – гуцульське

дав. – давальний

дет. – детально

див. – дивись

жарт. – жартівливе

жін. – жіночий

займ. – займенник

заст. – застаріле

зв. – зворот

закарп. – закарпатське

знах. – знахідний

західнопол. – західнополіське

у знач. ім. – у значенні іменника

ім. – іменник

і под. – і подібний

к. – карта

кін. – кінець

кл. – кличний

лемк. – лемківське

місц. – місцевий

мн. – множина

молд. – молдавська

наз. – називний

одн. – однина

оруд. – орудний

ос. – особа

пор. – порівняй

поч. – початок

проф. – професор

псл. – праслов’янська

р. – рід

род. – родовий

розм. – розмовне

с. – сторінка

серед. – середина

сер. – середній

ст. – століття

стп. – старопольська

стч. – старочеська

табл. – таблиця

та ін. – та інші

тс. – те саме

ч. – частина

чол. – чоловічий

цсл. – церковнослов’янська

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

АБМУ – Акты Бориспильского мейского уряда 1612–1699 гг. с предисловием А. В. Стороженка. – К. : Киевская старина, 1892.

АЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588) / [підгот. до вид. М. К. Бойчук]. – К. : Наук. думка, 1965.

Анаф. – Анаѳима тнє тімнє кир Григорію Кірніцкомѵ. – Венеція, 1641 // ЗНТШ. – Львів, 1896. – Т. XII. – С. 19–22.

Андр.Лям. – [Андреевич Давид]. Лѧмєнтъ по Сватобливє зошломъ, Вєлєбномъ Гд҃ноу Ѡ(т)цоу Іѡаннѣ Василєвичоу Прєзвитєри... – Луцьк, 1628 / Зберігається у фондах ЛНМ, шифр СдК 926.

Ант. – Антиризис або апологія проти Христофора Філалета. – Вільна, 1599 // РИБ. – Т. XIX : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1903. – Кн. 3. – С. 477–982.

Апокр. – Апокрисисъ албо ѡ(т)повѣдь на книжкы о соборѣ бєрєстєйском... чєрє(з) христофора филѧлєта, Врихлѣ дана. – Острог, 1598–1599 / Зберігається у фондах ЛДІМ, шифр Сд 206.

Апол. – Аполлєіа Апологіи Книжки Діалєктомъ Роускимъ написанои Полскимъ зась вє Львовѣ дроукованои, Вкоротцє а Правдивє зсуммованаѧ. – К., 1628 / Зберігається у фондах ЛНМ, шифр СдК 1829.

Ап.Покр.з. – Покрайні записи на різних екземплярах Львівського Апостола 1574 р. – Львів, І пол. XVII ст. / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифри IV Ст.-1 ; IV Ст.-3 ; IV Ст.-5.

Арх.Р. – Ділові документи з колекції архіву В. Розова / Зберігається в Москві, в Інституті російської мови РАН.

AS – Arhiwum książat Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887. – T. I (1366–1506) ; 1890. – T. III (1432–1534) ; 1890. – T. IV (1535–1547) ; 1910. – T. VI (1549–1577) ; 1910. – T. VII (1554–1572).

АСД – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемой при управлении Виленского учебного

округа. – Вильна, 1867. – Т. I ; 1967. – Т. III ; 1867. – Т. IV ; 1869. – Т. VI ; 1870. – Т. VII ; 1874. – Т. X.

АЮЗР – Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб., 1863. – Т. I ; 1865. – Т. II ; 1867. – Т. III.

Бер.В. – Беринда Памво. На Рж(с)тво... Вѣршѣ длѧ оутѣхи правосла(в)ны(м) хр(с)тїаномъ. – Львів, 1616 // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1912. – Кн. XXIII, отд. 3. – С. 65–96.

Бут. – Єводіа албо сла(д)ково(н)ный дойзрѣлы(х) в^{ѕ} молодо(м) вѣкоу: Єго милости Господина Ѡ(т)ца Арсєнія Жєлиборского... дх̄овны(х) цнотъ запах. Прєзъ Григорія Боутовича оусмакованный. – Львів, 1642 // ЗНТШ. – 1896. – Т. XII. – С. 23–32.

Вил.соб. – Соборъ, въ бг̄оспс̄аємомъ градѣ Вільни, бывшій 1509 р. – Львів, 1614 / Зберігається у фондах ЛДІМ, шифр Сд 201.

Виш.Домн. – Честное и благоговѣйной старицы Домникии Иоанн странник о господѣ радоватися желает и спасения прагнет. – Унівський монастир, 1605 // Іван Вишенський. Твори. – К., 1959. – С. 188–196.

Виш.Зач. – Сие писание зовется зачапка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию. – 1608-1609 // Іван Вишенський. Твори. – К., 1959. – С. 197–231.

Виш.Кн. – Книжка Иоанна мниха Вишенского от святыя Афонскиа горы в напоминание всѣх православных христиан, братствам и всѣм благочестивым, в Малой России... жителствующим. – 1588–1600 // Іван Вишенський. Твори. – К., 1959. – С. 41–158.

Виш.Кр.отв. – Краткословны отвѣт Феодула, в святѣй Афонстѣи горѣ скитствующаго, против безбожнаго, лживаго, потварнаго и настоящаго вѣка погански, а не євангельски мудруючего писания Петра Скарги о реченном ряде и едности костела божияго под едным пастырем и о грецком и руском от тое едности отступлению. – 1600–1601 // Іван Вишенський. Твори. – К., 1959. – С. 159–187.

Виш.Поз.мысл. – Списание, зовется позорище мысленное, составленное от инока, в пещерѣ горѣ сѣдящего... – 1615–1616 // Іван Вишенський. Твори. – К., 1959. – С. 237–246.

Відп.ПО – Відповідь Іпатія Потія Клирику Острозькому. – Володимир, 1598–1599 // Русская историческая библиотека. – Т. XIX : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 3. – СПб., 1903. – С. 1041–1121.

ВЛС – Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку). – 1566 / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, шифр О/Н-15.

Волк. – Розмышлянє ѡ муцѣ х҃а сп҃ситєлѧ н҃шго... Вѣршами написаныи прєз многогрѣшного Инока Іоаникіа Волковича. – Львів, 1631 / Зберігається у фондах ЛДІМ, шифр Сд 250.

ВУР – Воссоединение Украины с Россией // Документы и материалы. – В 3-х т. – М. : Изд-во АН СССР, 1953. – Т. II.

Вѣзер. – Вѣзерунок цнот превелебного... Елисея Плетенецького. – К., 1618 // Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. – К., 1924. – С. 14–17.

Гав. – Інтермедії Я. Гаватовича. – 1619 // ЗНТШ. – Львів, 1900. – Т. XXXV–XXXVI. – С. 17–22.

Гарм. – Гармонія східної церкви з костьолом римським. – Вільна, 1608 // РИБ. – Т. VII : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1882. – Кн. 2. – С. 169–222.

Гр. Рог. – Грамота митрополита Рогози про заборону обрядів. – Львів, 1591 / Зберігається у фондах ЛНМ, шифр СдК 2260.

Гр.Сл. – Прп(б)наго Максима грєка, Инока ѡт с҃тыѧ Аѳонскїа горы, ижъ годитъсѧ, нѣкому придавати што або оуймовати в Бозскомъ вызнаню або складѣ нєпокалаѧной христїанской вѣры Слово а҃... Слово в҃. – К., 1619 // Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои С҃тои каѳоличєской Ап(с)тлскои Ц҃ркві на Всходѣ. – Арк. 184–306.

Гр.Хм.М. – Грамота гетьмана запорозького Б. Хмельницького максимовським міщанам, щоб вони біли послушними братії монастиря Пустинського в Києві. – Чигирин, 1650 / Зберігається в Рукописному відділі ДПБ, ф. 293, оп. 1, спр. 309, арк. 1.

Бер. В. – Беринда Памво. На Рж(с)тво... Вѣршѣ длѧ оутѣхи правосла(в)ны(м) хр(с)тїаномъ. – Львів, 1616 // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1912. – Кн. XXIII, отд. 3. – С. 65–96.

DBB – Documente Bucovinene de Teodor Balan. – Çernauti, 1934. – Vol. II (1519–1662).

ДБХ – Документи Богдана Хмельницького / Упорядники І. Крип'якевич та І. Бутич. – К., 1961.

Діал.о см. – Діалог о смерти. – Чорна, 1629 (за списком XVIII ст.) // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – СПб., 1912. – Т. VII, кн. І. – С. 264–280.

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. В. В. Німчук та ін. – К. : Наук. думка, 1981.

Дор.Поуч. – Прп(д)нагѡ оц҃а нш҃го аввы Дѡроѳєа Поꙋчєнїѧ Дш҃єпо́лєзна Разли́чна, Къ своу́мъ єгѡ оучєникѡмъ. (Післямова). – К., 1628 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр II Ст.-2348.

ДПБ – Державна публічна бібліотека ім. М. Салтикова-Щедріна (Санкт-Петербург).

Евф. – Єѵфоніа вєсєлобрмѧчаа. – К., 1633 // Проф. Хв. Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. – К., 1924. – С. 306–310.

Елег. – Єлегія з приводу татарських набігів на Україну. – Б.м.н., 1648 // В. Н. Перетц. Исследование и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII веков. – Москва-Ленинград, 1926. – С. 152–153.

Євх. – Євхарістиріон, албо вдѧчность... Пєтру Могилѣ... одъ спудєовъ гимназїум є(г) мл(с) з школы Рєторїки за гойныи Добродѣйства собѣ у Цр҃кви православной в фундованю школъ показаныи... – К., 1632 // Проф. Хв.Тітов.

Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. – К., 1924. – С. 291–305.

Єв.Нег. – Новий Завіт у перекладі В. Негалевського. – 1581 / Рукопис зберігається в НБУВ, шифр 451 п/1636.

Жел.Сл. – Лєітургіаріон Си єстъ служєбникъ ѡ(т) Литургій С.Василіа, Іѡанна Зла(т)... Нн҃ѣ жє изданъ Чєтвєртоє, Тщанїємъ и иждивєнїєм... Арсенїа Жєлиборскогѡ... (Передмова). – Львів, 1646. – Арк. 2–6 зв. / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр II Ст.-2155.

ЖКК – Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни // Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учреждённой при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1849. – Т. I–II.

Зем.На г. Бал. – Т. Земка. На Старожи́тны(и) Клєйно(т) и(х) м(л) Пн҃ѡ(в) Балабанѡ(в) // Лексикон словенороський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Вид-во АН України, 1961. – С. 2.

З.Каз. – Зизаній Стефан. Казаньє ст҃го Кирилла Патрїаръхи ієр(с)лимъского, ѡ антіхристѣ и знакѡ(х) єго, з ро(з)ширєнїємъ науки проти(в) єрєсєй розъны(х). – Вільна, 1596 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр I Ст.-3835.

Злат.Н. – Оміліа и Наука ст҃гѡ оц҃а нш҃гѡ Іѡанна Златоустагѡ, архієп(с)па константінополского, на с: Вєликоую пѧтдєсѧтницу // Ст҃гѡ Оц҃а Нш҃гѡ Андрєа архієп(с)па Кєсаріа Каппадокійскіа Тлъкованїє на Апокалипсіи... Ст҃огѡ... Іѡанна Бг҃ослова... – К., 1625. – Арк. 127–130 зв. / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр IV Ст.-381.

ЗНТШ – Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1896. – Т. XI ; 1896. – Т. XII ; 1897. – Т. XIX ; 1898. – Т. XXV ; 1899. – Т. XXVIII ; 1899. – Т. XXXI–XXXII ; 1900. – Т. XXXV–XXXVI ; 1902. – Т. L ; 1903. – Т. LIV ; 1904. – Т. LXII ; 1906. – Т. LXXIV ; 1912. – Т. CX ; 1914. – Т. CXVII–CXVIII ; 1930. – Т. CL ; 1931. – Т. CLI ; 1937. – Т. CLV.

Зобр. – Зобранє короткои наоуки ѡ артикоулахъ вѣры Православно-католичєской христианской. – Львів, 1646 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр II Ст.-2201.

ИКА – Голубев С. История Киевской духовной академии: Период домогилянский. – К., 1886. – Вып. I.

Имнол. – Імнологиа Си єсть, Пѣснословїє, Албо Пѣснь прє(з) части Писмо(м) мовлєна(а) на дєнь Въскр(с)ніа... Гг҃а Нш҃гѡ Іисоуса Христа Паноу... и Добродѣєви своємоу Прє(з) дѣлатєли вꙋ Тіпографїи вꙋ Дароуночкоу Низко Принєссєна. – К., 1630 / Зберігається у фондах ЛДІМ, шифр Сд 165.

Ист.фл.син. – Исторїа ѡ листрикїйскомъ, то єстъ ѡ разбойничєскомъ фєрарскомъ або флорєнском синодѣ, в коротцѣ правдивє списанаѧ. – Острог, 1598 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр I Ст.-3976, арк. 33–34.

КА – Крехівський Апостол. – II пол. XVI ст. / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, шифр 1291.

КАЗ – Зъѧвлєнє Ивана свєтого тєолога. – Б.м.н., XVI ст. / Оригінал поміщений у Крехівському Апостолі, який зберігається у Рукописному відділі ЛНБ, шифр 1291, арк. 593–663.

Кас. – Іѡанна Кассіана пустынножитєля ѡ уставах манастырских. – Серед. XVII ст. / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, ф. 3, № 32, арк. 1–236.

Кир.Н. – Святого Кирила, екзарха Александрійского ігумена наука о противной унии против благочетивых священиков ясное указаніе. – 1626 // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1892. – Кн. IV, отд. 3. – С. 9–28.

ККПС – Книга Київського підкормського суду (1584–1644) / Підгот. до вид. Г. В. Боряк та ін. – К. : Наук. думка, 1991.

КЛ – Київський літопис. – Поч. XVII ст. // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1888. – С. 73–92.

Кл.Остр. – Невідомий твір Клирика Острозького. – Острог, 1599 // Пам’ятки українсько-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. V. – С. 201–209.

Кн.о лат. – Книга о богохульных латынах. – кін. XVI – поч. XVII ст. / Зберігається в НБУВ, шифр 118 П/134.

Коп.Каз. – Казаньє на чстномъ погрєбѣ... прєвєлєбногѡ ѡтца кир Єліссєа в Ієросхиммонасєхъ Євѳиміа Плєтєнєцкогѡ... Прєзʏ... Захарію Копистєнского... творєноє и проповѣданоє... – К., 1625 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр II Ст.-2339.

Коп.Ом. – Копистенський З. Ѡмілїа албо казаньє на роковоую Памѧть вʏ Бз҃ѣ Вєлєбногѡ... Евѳимїа Плєтєнєцкогѡ... написаноє... – К., 1625 // Проф. Хв. Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв... – К., 1924. – С. 147–171.

Коп.Пал. – Копистенський Захарія. Палінодія. – К., 1621 // РИБ. – Т. IV : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1878. – Кн. 2. – С. 313–1200.

Cost.BD – Documentele Moldoveneşti dela Bogdan Voevod (1504–1517) / Publ. Mihai Costăchescu. – Bucureşti, 1940.

Cost.DS – Documentele Moldoveneşti dela Stefanita voevod (1517–1527) / Publ. Mihai Costăchescu. – Laşi, 1943.

Cost.S. – Documentele Moldoveneşti dela Ştefan cel Mare / Publ. Mihai Costăchescu (Supliment la documentele lui Ştefan cel Mare, de I. Bogdan). – Iaşi, 1933.

Крон. – Кройника то єсть исторїа свѣта на шєсть вѣковъ, а чтыри монархіи роздѣлєна. З розмаитых гисториков жидовских, и поганскихъ. – Львів, поч. XVII ст. / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, ф. 77, № 59, арк. 1–45.

Кр.Стр. – Кройника которая прєдтымъ николи свѣта нє видала с порско(г) на роускии дїалєктъ прєложона прєзъ Матфєя Стриковъского. – 1582 / Зберігається у НБУВ, шифр VIII 106м/Лаз 52.

ЛБ – Беринда П. Лексикон словенороський. – К., 1627 (Надруковано з київського видання 1627 р. фотомеханічним способом) / Підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Вид-во АН України, 1961.

ЛДІМ – Львівський державний історичний музей.

ЛЗ – Зизаній Л. Лексис. – Вільна, 1596. (Надрук. з віленського вид. 1596 р. фотомех. способом) / Підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1964.

Лим. – Лімонарь Сѝрѣчъ цвѣтникъ (Передмова). – К., 1628. – Арк. 2–8 ненум. / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр II Ст.-2352.

ЛНБ – Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.

ЛНМ – Львівський національний музей.

ЛОИИ – Санкт-Петербургское (Ленинградское) отделение Института истории Академии наук.

Л.Пот. – Лист Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького. – Рожанка, 1598 // РИБ. – Т. XIX : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 3. – Пг., 1903. – С. 983–1033.

ЛСБ – Документи Львівського Ставропігійського братства : Рукопис кін. XVI – серед. XVII ст. / Зберігається у ЦДІАЛ, ф. 129, оп. I.

Лѣк. – Лѣкарство на ѡспалый оумыслъ чоловѣчій а особливє на затвєрдѣлыє срдца людскіє завєдєныє свѣтомъ альбо якими грѣхами бжствєннаго іѡанна златоустаго до ѳєѡдора мниха… – Острог, 1607 / Зберігається у фондах ЛДІМ, шифр Сд. 176.

Лям.К. – Лѧмєнтъ у свѣта оубогихъ, На Жалосноє преставлєнїє Свѧтобливого: а в обои Добродѣтели богатого Мужа, в Б҃sѣ Вєлєбного, Г҃сдна ѡтца Лєонтіа Карповича, архімандріта ѡбщіа обитєли, при Ц҃ркви сошєствїѧ С҃тго Д҃ха, Братства ц҃рковного Вілєнского Прав: Грєч. – Вільна, 1620 / Зберігається в Одеській державній науковій бібліотеці ім. М. Горького.

Лям.о приг. – Ляментъ о пригодѣ нєщаснои, о зєлживости и мо(р)дєрствѣ мєщан остро(з)ки(х). – 1636 / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, ф. I, оп. 1, № 85.

Лям.Остр. – Лѧмєнтъ домоу кнѧжатъ Ѡстрѡ(з)кихъ: на(д) зєшлы(м) с того свѣта яснє ѡсвєцонымъ кн̄жатємꙋ алєксандрємꙋ... Ѡстро(з)ским воєводою волынъски(м). – Дермань або Острог, 1603 / Зберігається у Народній бібліотеці ім. Кирила і Мефодія, конволот № 209 (м. Софія).

МЭФ – Молдавия в эпоху феодализма. – Т. 1 : Славяно-молдавские грамоты (XV в. – первая четверть XVII в.) / Под ред. проф. Л. В. Черепнина. – Кишинев : Штиинца, 1961.

МИВР – П. Я. Кулиш. Материалы для истории воссоединения Руси. – М., 1877. – Т. I (1578–1630).

МІКСВ – Проф. Хв. Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVII вв. : Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924.

Мог.Тр. – Єѵхологіѡн албо молитвословъ, или трєбникъ... повєлєнієм... Отца Пєтра Могилы… – К., 1646 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр IV Ст.-49243.

На г.Остр.Час. – На старожитный клєйнотъ яснє освєцоныхъ и вєлможныхъ кн̄жатъ Острозскихъ // Часословъ, сирѣчъ послѣдованїє слоужбы по прєданїю цєрковномꙋ… Повєлєнїє(м)… кн. Янꙋша Ѡстро(з)ского… изꙋѡбразиса. – Острог, 1612. – Арк. 2.

НБУВ – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України.

НЗУжг. – Наукові записки Ужгородського університету. – Т. XIV. – С. 221–225.

НЄ – Поучения на Евангелие по Няговскому списку 1758 г. // Материалы для истории Угорской Руси. Памятники церковно-религиозной жизни угро-русов XVI–XVIII вв., изд. А. Петровым. – СПб., 1914. – Вып. VII.

ОВол.З – Опис Володимирського замку. – Володимир, 1552 / Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 191 зв.–202 зв.

ОЛ – Описание Киево-Печерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок. – К., 1826.

ОЛЗ – Опис Луцького замку. – Луцьк, 1552 / Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 157 зв.–192.

ОКр.З – Опис Кременецького замку. – Кременець, 1552 / Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 145 зв.–157.

О обр. – Ѡ образѣхъ. Ижъ якъ в старомъ законѣ з росказанѧ бж҃го были, так и в новомъ ѡт самого Хр҃а Б҃га початокъ маютъ // Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои С҃тои каѳоличєскои Апстлскои Ц҃рквє на Всходѣ. – К., бл. 1619. – Арк. 1–599.

Остр.літ. – Острозький літопис. – Острог, 1509–1633 рр. / Зберігається у Москві в Державному історичному музеї, № 4007 п.н. “С кроники Бѣлскогѡ рєчи потрєбныи выбраны”.

О тайн. – Наоука о сє(д)ми тайнахъ ц҃рковныхъ. Прє(з)витєромъ до прыстойного шафованѧ тайнами с҃тыми барзо потрєбнаѧ. – Львів, 1645 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр І Ст.-3618.

Отп.КО – Ѡ(т)пись на листъ въ бозѣ вєлєбного ѡтца ипатїа волюдимєрского і бєрєстєиского єпспа До яснє ѡсвєцоного к҃нжати костєнтина ѡстрозского, воєводы києвского. – Острог, 1598 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр І Ст.-3976. – Арк. 1–32 зв.

ОЧерк.З – Опис Черкаського замку. – Черкаси, 1552 / Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 3–17 зв.

ПВКРДА – Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учреждённой при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1846 – 1848. – Т. I–III.

Перест. – І. Борецький. Пересторога зѣло потребная на потомныє часы православнымъ христіаном. – Львів, 1605–1606 // М. Возняк. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1954.

Перло – Сіа книга названнаѧ Пєрло Многѡцѣнноє. Съставлєнна Трѹдолюбїємъ: прєзъ Киріла: Транквѣліона. – Чернігів, 1646 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр ІІ Ст.-2555.

Песн.п. – Старинный южнорусский перевод «Песни песней» с послесловиями о любви // Основа. – 1861. – Ноябрь-декабрь. – С. 49–57.

ПЄ – Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. / Зберігається у НБУВ, № 15512.

ПИ – Палеографический изборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV–XVIII вв., изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1899. – Вып. 1.

Пис.пр.лют. – Писання проти лютеран. – Супральський монастир, 1580 // РИБ. – Т. XIX : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1903. – Кн. 3. – С. 53–182.

Пит. – Питання і відповіді православного папістові. – 1603 // РИБ. – Т. VII : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1882. – Кн. 2. – С. 1–110.

Посл.до лат. – Послання до латинян. – Б.м.н., 1582 // РИБ. – Т. XIX : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1903. – Кн. 3. – С. 1123–1148.

Пр.ВЗ – Привілей коронний у Люблині на сойме валном великомъ на злученьє унєї і всєє Волинскои земли до Польщі. – Люблін, 1563 / Зберігається в Рукописному відділі ЛНБ, шифр о/н – 15, арк. 111 зв.–124.

Прив.Феод. – Привитанїє чєстнаго ѡ(т)ца Θєодосїа, игумєна скїтского, коли с Кієва до Скиту приїхав. – Манява, 1619 / Пам’ятка вписана в “Слов’яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч. XVII ст.” / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, ф. 5, оп. 827, спр. 1, арк. 287 зв.–288 зв.

Прич.отех. – Марка Антонїѧ архієп(с)копа Спалѧтєнского. Причины ѡ(т)єханьѧ єго зє Влѡхъ. – Єв’є або Вільна, п. 1616 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр Унікат, Ст.-4442.

Проп. – Проповіді на неділі після пасхи. – Поч. XVII ст. / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, ф. 1, N 192.

Проп.р. – Різні проповіді. – Поч. XVII ст. / Зберігається у НБУВ, шифр 283 II/73.

Просф. – Просфонима. – Львів, 1591 // РИБ – Т. XIX : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1903. – Кн. 3 (приложения). – С. 61–75.

РДВ – Реєстр доходів і видатків. – Львів, 1607–1645 / Зберігається у фондах ЛНМ, шифр Рк 147.

РЕА – Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев России / Собрал и издал С.А.Бершадский. – СПб., 1882. – Т. I.

Рєз. – Рєзанов В. Драма українська. – К., 1926. – Вип. 1.

РИБ – Русская историческая библиотека. Литовска метрика. – Пг., 1878. – Т. IV ; 1882. – Т. VII ; 1903. – Т. XIX ; Юрьєв, 1914. – Т. XXX–XXXI.

Римша, Хрон. – Римша Андрей. Хронологія Котóрого сѧ м(с)ца што за старыхъ вѣковъ дѣєло короткое описáнїє. – Острог, 1581 // Я. Запаско. Мистецька спадщина Івана Федорова. – Львів : Вища школа, 1974. – С. 33, 36 (фотокопія).

Розм. – Розмова (Рукописна українська пам’ятка кінця XVI ст.) / Зберігається в Паризькій національній бібліотеці, шифри SL n° 7; N 2. 290.

Сак.В. – Вѣршѣ на жалосный погрєбъ Зацного Рыцера Пєтра Конашевича Сагайдачного... Зложоныи Прєзъ… Касїана Саковича. – К., 1622 / Зберігається у фондах ЛНМ, шифр СдК 171.

СИМКЦА – Сборник исторических материалов, извлеченных из древних актовых книг Киевского центрального архива при университете св. Владимира Н. Каманиным и М. Истоминым. – К., 1890. – Вып. 1.

Син.Тр. – Синаксаръ прєждє минєи... // Тріодіон си єстъ Трипѣснєцъ с҃тои Вєликои Пѧтдєсѧтницы. – К., 1631 – С. 812–816.

Сл.о зб. – Слово о збурєню пєкла. – I пол. XVII ст. (за списком XVIII ст.) // ЗНТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXI. – С. 5–50.

Сл.о см. – Слово о смерті як прийде до чоловіка. – XVI ст. (за списком XVIII ст.) // Русский филологический вестник. – 1910. – № 3–4.

Служ. – [Служебник]. Божественная літургія ижє в сѣтых наших Іωанна Златоустаго Василія Вєликаго и прєждєсвѣщєннаа. – Стрятин, 1604 / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, шифр ф. 3, № 62.

Собр. – Събра́нїє Короткой Наѹки Ѡ артикѹлахъ вѣры Православнѡ-каѳоличєской хрїстїянской. – К., 1645 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр I Ст.-3748.

Тест. – Тєстамєнтъ в христѣ побо́жного и сла́вного мона́рхи свѣта Васи́лїѧ цєсара кгрєцкого до сна своєго южъ коронованого Льва филозо́фа дѣдича и цєсара тогожъ цєса́рства. – Острог, 1614 / Зберігається у ЛДІМ, шифр Сд № 568.

Тест.Ст. – Тєстамент війта владичинського Стєфана. – Холм, 1646 // Slavia orientalis. Ročnik XII. – 1963. – N 3. – S. 470–471.

Тр. – Тріѡдіон Си єстъ Тріпѣснєць. – К., 1627 / Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ, шифр IV Ст.-388.

Траг.п. – Вірші з трагодіи Христос пасхон Григорія Богослова. – Львів, 1630 // ЗНТШ. – Львів, 1914. – Т. CXVII–CXVIII. – С. 161–178.

УЄ № 5 – Учительне Євангеліє. – Львів, 1585 / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, ф. 77, № 5.

УЄ № 31 – Учительне Євангеліє. – З території Бойківщини, кін. XVI ст. / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, ф. 72, № 31.

УЄ № 32 – Учительне Євангеліє. – 1645 / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, ф. 77, № 32.

УЄ № 62 – Учительне Євангеліє. – Височани, 1635 / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, ф. 2, № 62.

УЄ № 77 – Учительне Євангеліє. – Кінець XVI ст. / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, ф. 77, № 77.

УЄ № 256 – Учтельне Євангеліє. – Початок XVII ст. / Зберігається у Відділі рукописів ЛНБ, ф. 1, № 256.

УЄ № 552 – Учительне Євангеліє (Передмова). – Заблудів, 1568 / Зберігається у фондах ЛНМ, шифр СдК 552 (569).

УЄ № 29515 – Учительне Євангеліє. – Устрики, І пол. XVII ст. / Зберігається у фондах ЛНМ, шифр Рк 29515 (429).

УЄ № 29519 – Учительне Євангеліє. – З території Бойківщини, XVI ст. / Зберігається у фондах ЛНМ, шифр Рк 29519 (4231).

УЄ Вол. – Волинське рукописне учительне Євангеліє. – Володимир, 1571 // Волинский историко-археографический сборник. – Житомир, 1900. – Вып. 2.

УЄ Кал. – Єв(г)ліє учитєльноє албо Казанѧ на кождую Ндлю и Свѧта оурочистыѣ. Прє(з) С(т). Ѡтца нш҃єго Калліста... по грєцку написаноє, а тєпє(р) повторє ново зꙋ ґрєцкого и словєнского языка на рускїй пєрєложєноє... повєлєнїє(м)... Пєтра Могилы… – Київ, 1637 / Зберігається у фондах ЛДІМ, шифр Сд 296.

УЄ літк. – Літківське Євангеліє. – Б.м.н., XVI ст. // ЧИОНЛ. – К., 1911. – Кн. XXII, отд. 3. – С. 72–74 ; К., 1912. – Кн. XXIII, отд. 3. – С. 1–48.

УЄ Трос. – Тростянецьке учительне Євангеліє (Уривки). – З території Лемківщини, XVI ст. // Prace filologiczne. – Warszawa, 1931. – T. XV, cz. 2.

Укр.п. – Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упоряд.: В. П. Колосова, В. І. Крекотень. – К. : Наук. думка, 1978.

Ун.гр. – Унія греків з костьолом римським. – Вільна, 1595 // РИБ. – Т. VII : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1882. – Кн. 2. – С. 111–168.

УТ – Український травник. – Б.м.н., XVI ст. // Romanoslavica. – Bucureşti, 1967. – Vol. XIV. (Фотокопія між с. 384–385).

Хрон. – Книга глаголємаѧ кроникъ, сирєчь собранїє ѡт многихъ лѣтописєцъ (“Хронограф”). – Серед. XVII ст. / Зберігається в Російській державній бібліотеці (м. Москва), ф. 236, № 4.

ЦДАДА – Центральний державний архів давніх актів (м. Москва).

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів (м. Київ).

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів (м. Львів).

ЦДІА Лен. – Центральний державний історичний архів (м. Санкт-Петербург).

ЦНБ – Центральна наукова бібліотека НАН України (м. Київ).

Чет. – Четья 1489 р. / Зберігається у НБУВ, шифр ДА / 415 л.

ЧИОНЛ – Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1890. – Кн. IV ; 1891. – Кн. V ; 1892. – Кн. VI ; 1893. – Кн. VII ; 1894. – Кн. VIII ; 1898. – Кн. XII ; 1899. – Кн. XIII ; 1900. – Кн. XIV ; 1901. – Кн. XV ; 1903. – Кн. XVII ; 1904. – Кн. XVIII ; 1906. – Кн. XIX ; 1911. – Кн. XXII ; 1912. – Кн. XXIII.

Юр. – Юридика монастиря св. Юрія. – Львів, XVI ст. / Зберігається у фондах ЛНМ, шифр Рк 146.

ВСТУП

Пам’ятки української мови є вагомим та достовірним джерелом лінгвістичних досліджень, тому що сприяють вирішенню низки актуальних проблем: періодизація літературної мови та роль у цьому процесі політично-ідеологічних чинників (Ю. Шевельов, О. Горбач, В. Німчук, Г. Півторак, О. Ткаченко), характеристика староукраїнської мови, розмежування мови простої і мови книжної з урахуванням територіально-діалектних особливостей (І. Огієнко, Л. Гумецька, В. Німчук, П. Гриценко, І. Чепіга, В. Передрієнко, Л. Коць-Григорчук, Д. Гринчишин, В. Ґрещук, В. Мойсієнко) і відтворення суспільної та індивідуальної мовної свідомості українців XVI–XVII ст. (У. Єдлінська, А. Свашенко, Г. Войтів, Л. Гнатюк, Г. Наєнко, У. Добосевич, Н. Пуряєва, Г. Дидик-Меуш) та ін.

Тексти українських писемних джерел є необхідними і для розв’язання конкретних, проте не менш актуальних завдань, наприклад, для аналізу мовних одиниць різних функціональних рівнів. У цьому контексті детального вивчення потребують також частини мови, зокрема займенник.

Займенники української мови посідають важливе місце в реєстрах історичних словників, зокрема «Історичного словника українського язика» за редакцією Є. Тимченка, «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» (голова редколегії Л. Гумецька) та «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (відповідальні редактори – Д. Гринчишин, М. Чікало, Г. Войтів).

Існує чимало праць про займенник у сучасній українській літературній мові та в діалектах (І. Матвіяс, Ю. Шевельов, Й. Дзендзелівський, В. Ожоган, І. Дудко, Н. Тесленко, М. Онишкевич, М. Сюсько, О. Тимко-Дітко, Х. Маковић, Г. Волчанська та ін.). Займенник у діахронії став об’єктом фрагментарного аналізу в окремих розвідках (С. Самійленко, І. Матвіяс, Л. Батюк, В. Мойсієнко, Т. Бичкова та ін.) і частиною фундаментальних досліджень з історичного словотвору, морфології та синтаксису української мови (Л. Гумецька,

С. Бевзенко, І. Керницький, С. Самійленко, Г. Наєнко, О. Литвиненко, Д. Якимович-Чапран, О. Крижанівська, Й. Ґетка, І. Кузьма та ін.).

Займенник в українській мові XVI–XVII ст. не був об'єктом спеціальних наукових студій, що й зумовлює **актуальність теми** пропонованої дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено в межах планової теми відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Українська історична та діалектна лексикологія та лексикографія» (шифр 0108U010868).

Мета дослідження – описати займенники української мови XVI–XVII ст. із погляду їх семантики та граматики.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань:**

– простежити історію становлення наукового поняття «займенник» і формування відповідної термінологічної бази, узагальнити погляди мовознавців на статус займенника як частини мови;

– укласти реєстр займенників на підставі текстів пам'яток української мови XVI–XVII ст. і виокремити необхідні мікроконтексти;

– поділити займенники XVI–XVII ст. на розряди за значенням, порівняти із системою займенників української мови XIV–XV ст.;

– проаналізувати займенники за походженням, відтворити їх значеннєву базу, подати граматичну характеристику;

– з'ясувати особливості вживання займенників відповідно до жанру і стилю пам'яток;

– визначити характерні для них парадигматичні та синтагматичні зв'язки; встановити синтаксичну роль;

– засвідчити збереження займенників у сучасній українській літературній мові та в діалектах.

Об'єкт дослідження – займенники в текстах українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.; **предмет дослідження** – особові та присвійні займенники, їхні семантичні та функціональні характеристики.

Джерельною базою дисертації слугували матеріали картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів) та оригінали деяких рукописів (зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника). Опрацьовано рукописні та друковані граматики кінця XVI – початку XXI ст. Залучено матеріали загальномовного та діалектних словників української мови.

У дисертації застосовано такі **методи дослідження**: описово-аналітичний, зіставно-типологічний (характеристика спільних і відмінних рис займенників в українській мові різних часових зрізів), порівняльно-історичний (виявлення змін у семантичній структурі із залученням свідчень інших слов'янських мов), метод семантико-синтаксичного моделювання (пошук мікроконтекстів, виокремлення стійких словосполучень), прийом кількісного аналізу (встановлення кількості й частоти вживання займенників) та метод інтерпретації (розкриття змісту і тлумачення тексту).

Наукова новизна одержаних результатів у тому, що в дисертаційній роботі:

уперше сформовано корпус займенників української мови XVI–XVII ст. і зібрано необхідну ілюстративну базу (понад 10 тис. контекстів); започатковано комплексне дослідження займенникової системи;

узагальнено погляди на походження займенників, на їх поділ на розряди за значенням, на прийоми аналізу семантики обраних мовних одиниць;

з'ясовано деякі питання специфіки займенника як самостійної частини мови;

поглиблено методологію аналізу морфологічних класів слів, зокрема займенника.

На захист винесено такі **положення** і **результати**:

− для аналізу займенників в української мови XVI–XVII ст. обґрунтовано використання комплексного підходу, який дає змогу охопити формальну і

змістову складову мовної одиниці, залучення контексту, відомостей з інших галузей лінгвістики;

− займенники української мови XVI–XVII ст. поділяємо на вісім розрядів (особові, зворотний, присвійні, питально-відносні, вказівні, означальні, заперечні та неозначені) і детально аналізуємо особові та присвійні займенники;

− семантика особових і присвійних займенників XVI–XVII ст. має свої особливості, пов'язані із жанрово-стильовою специфікою тексту;

− словозміна займенників XVI–XVII ст. засвідчує суплетивізм, використання повних та коротких форм, форм із протетичним приголосним чи без нього;

− синтаксична роль займенників в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. така ж, як у сучасній українській мові;

− займенники XVI–XVII ст. були частиною лексикалізованих словосполучень, численних шанобливо-ввічливих і гонорифічних виразів;

− сучасна українська літературна мова та її діалекти загалом зберегли займенникові форми XVI–XVII ст.

Теоретичне значення дисертації зумовлене удосконаленням деяких аспектів дослідження займенника як самостійної частини мови, зокрема з'ясування особливостей семантики і граматики займенників у межах мікро- та макроконтекстів.

Практичне значення дисертації в тому, що її можна використати в лексикографічній роботі, зокрема під час укладання «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», а також у теоретичних і практичних курсах з історичної граматики та сучасної української мови і діалектології.

Особистий внесок здобувача. Усі результати наукового дослідження отримано самостійно; статей у співавторстві немає.

Апробація результатів дослідження. Окремі розділи та дисертацію загалом обговорено на засіданнях відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (упродовж 2013–2015 років).

Основні положення й результати роботи представлено на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: «Мова і культура» ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2013), Тимченківських наукових читаннях до 140-річчя Наукового товариства ім. Шевченка «Пам'ятки української мови: текст і контекст» (Львів, 2013), «Проблема традиції в українській культурі» (Харків, 2013), «ІІІ Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Переяслав-Хмельницький, 2014), «Мова як світ світів: граматика і поетика української мови» (Київ, 2014), «Filologia i kultura: problemy i perspektywy» (Szczecin, Polska, 2014), Тимченківських наукових читаннях «Пам'ятки української мови: стилі та жанри» (Львів, 2015), «Мова як світ світів: граматика і поетика текстових структур» (Київ, 2015), «Filologia, socjologia i kulturoznawstwo. Priorytetowe obszary nauki» (Zakopane, Polska, 2015), «Рідне слово в етнокультурному вимірі» (Дрогобич, 2015), «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2016), на засіданнях Мовознавчої комісії Наукового товариства ім. Шевченка (Львів, 2014–2015) та на науковому семінарі Ради молодих учених Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів, 2016).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 11 статтях, 6 із яких опубліковано у фахових наукових виданнях, затверджених ДАК МОН України, 2 – у закордонних виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі списку умовних скорочень, списку джерел ілюстративного матеріалу (155 позицій), вступу, трьох розділів та висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (55 позицій), списку використаної літератури (297 позицій) та трьох додатків. Загальний обсяг дисертації – 280 с., із них 192 с. – основного тексту, додатки подано на 27 с.

РОЗДІЛ 1

ЗАЙМЕННИК ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ І КОДИФІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

В українській науковій мові XVI–XVII ст. поняття «займенник» не мало уніфікованої термінологічної назви: у тогочасних працях – «ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ. Грамматіка доброглаголиваго еллино-словенскаго ѩзыка. Совершéннаго искуства осми частéй слóва» (далі – «Адельфотес»), «Грамматіка Словєнска Съвєрꙋшєнꙋна(г҃) искѹства осми частїй слова, и ины(х) нѣ(ж)дны(х)» Лаврентія Зизанія (далі – «Грамматіка Словєнска»), «Грамматіки Славєнскиѧ прáвилноє Сvнтаѓма» Мелетія Смотрицького – використано синонімні назви *мѣстоимѧ* [287, с. 58; 44, с. 65] та *мѣстоимєнїє* [44, с. 257]. Обидва терміни були нормативними, проте у граматиках до початку XIX ст. переважала назва *мѣстоимєнїє* [284, с. 162–163]. Іван Ужевич послуговувався латинською формою *pronomine* [42, с. 22].

Уперше термін *заименникъ* виявлено в «Упражненіяхъ граматичныхъ» невідомого автора (1862–1863). Його також використали у своїх підручниках Григорій Шашкевич (1865) та Омелян Партицький (1873) [162, с. 84–85; Енцикл., с. 173]. Орфографічний варіант *займенник*, уперше засвідчений в «Українській граматиці» Євгена Тимченка (1907) [Енцикл., с. 173], є сьогодні нормативною назвою цього класу слів.

1.1. Займенник у давньоукраїнській мовознавчій традиції

Традиція відомих дослідникам оригінальних граматичних студій в українському мовознавстві бере початок від кінця XVI ст. Автори староукраїнських граматик взорувалися на граматики латинські та грецькі і виокремлювали займенник як самостійну частину мови.

Граматика «Адельфотес» (1591) у розділі «Ѡ мѣстоимени» подає визначення: «Мѣстоима естъ, часть склана҃ема, в мѣсто имени прїемлема» (*Табл. А.1)*; категорії: «ро(д), ви(д), число, лице, падежъ, и склоненїе»; розряди: «первообразный», «sиждителный», «показателный», «наносный» і «сложный»; рід: «мужескїй», «женꙋскїй», «среднїй», «общїй»; число: «единꙋственꙋное», «двойственꙋное», «множественꙋное»; особи – «лицо»: «первое», «второе» і «третее»; парадигму відмінювання (чотири «падежи»): «именовный, родный, дателный, виновный» [287, с. 59–66].

«Грамматіка Словєнска» Лаврентія Зизанія (1596) у розділі «Ѡ мѣстоимєни» подає: визначення: «Мѣстоима єстъ ча́сть сло́ва склана҃ема, въ мѣсто имєнє прие(м)лєма» (див. *Табл. А.1)*; категорії: «ро́дъ, видъ, начєрта́нїє, лицє, число, падєжъ, и значєнїє»; розряди: «изꙋка҃вителꙋноє, зиждителꙋноє, и оуказа́телꙋноє»; рід: «мꙋжескїй», «женꙋскїй», «среднїй», «ѡбщїй»; види: «Пєрвоѡбразньй, ка҃ко, азъ. Прои(з)во́дный, ка҃ко, мо́й»; число: «єдинꙋственꙋное», «двойственꙋное», «множественꙋное»; особи – «лицо»: «первое», «второе» і «третее»; парадигму відмінювання (п’ять «падежи»): «именовный, родꙋный, дателꙋный, творителꙋный, виновный». Заслугою граматиста є те, що він уперше виділив орудний відмінок [44, с. 65–66].

«Грамматіка Славєнскиа҃ правилноє Сvнтаѓма» Мелетія Смотрицького (1619), за словами В. Німчука, «найосвіченішого українського філолога XVI–XVII ст.», який перший створив повний курс граматики в її тодішніх основних частинах «Орѳографїа», «Етvмологїа», «Сvнтаѯїс», «Просодїа» [175, с. 9–12], у розділі «Ѡ мѣстоимєніи» подає: визначення: «Мѣстоимєнїє, єсть ча́сть склана҃ема҃/ в мѣстѡ имєнє приємлєма҃» (див. *Табл. А.1)*; кількість: «Мѣстоимєнїа҃ соу(т) осмна́дєса҃ть. Азъ: ты: сєбє: са́мъ: овъ: онъ: кто́: то́й: сєй/или сі́й: мо́й: тво́й: сво́й: кі́й: чі́й: на́шъ: ва́шъ: єгѡ: ижє»; категорії: «видъ», «качество», «ро́дъ», «число́», «начєрта́нїє», «лицє», «падєжъ» і «склонєнїє»; види: «пєрвоо́бразный» і «произво́дный», тобто початкова і похідна форми; розряди – «качество»: «оуказа́тєлноє», «возноситєлноє», «возвратитєлноє», «въпроситєлноє», «прита҃жа́тєлноє»; роди: «мꙋжєскїй», «жєнскїй», «срєднїй»,

«общїй», «всѧкїй», відносячи до категорії спільного роду займенник *кто́,* а «всякого» роду – займенники *а́зъ, ты, сєбє*; число: «єди(н)ственное», «двойственное», «множестве(н)ное»; особи – «лице»: «первое», «второе» і «третїе»; парадигму відмінювання: сім відмінків – «именителный», «родителный», «дателный», «винителный», «звателный», «творителный», «сказателный» і чотири способи відмінювання [44, с. 257–259].

«Граматыка словенскаѧ» Івана Ужевича (Паризький рукопис, 1643) у розділі «De Pronomine» («Про займенник») не подає визначення займенника, але є поділ на розряди: особові, зворотний, присвійні, вказівні, питальні, неозначені і заперечні [42, с. 18–23] (див. *Табл. А.1)*. Привертає увагу те, що займенник *онъ* представлений як вказівний, а не особовий, і зазначено його нечленну і членну форми (*онъ* і *оный, она* і *онаѧ, оноє* і *оно*); аналогічно і щодо займенників *овъ, нашъ, вашъ, таѧ* [там само, с. 20]. Такі займенникові паралелізми в граматиці «відбивають, певно, орфографічну невпорядкованість староукраїнської літературної мови того часу, напр., у дав. відм. *мнѣ – мнє, тобѣ – тобє, собѣ – собє,* а такі, як *кто – хто, що – што, чого – чєго,* можливо, й діалектні варіанти, поширені також і в творах староукраїнської літератури» [71, с. 54]. І. Ужевич орієнтувався на латинську граматичну систему, тому наводить для порівняння латинський словотвір присвійних займенників з особовими і вказує, що у слов’ян словотвір займенників багатший. Як приклад, вказано на староукраїнські форми *свой – свойскїй, твой – твойскїй, мой – мойскїй* і *нашъ – наскїй* [42, с. 21]. Такі форми вважають ілюстраціями відзайменникового словотвору прикметників, а *твойскїй* і *мойскїй* – штучними прикладами [71, с. 54].

«Грамматика малороссійскаго нарѣчія» (1818) О. Павловського в розділі «О мѣстоименіи» подає розряди: «существительныя мѣстоименія» і «прылагательныя мѣстоимения» (див. *Табл. А.1)*. До першого розряду О. Павловський зарахував особові *я, ты, мы, вы* і зворотний *себе*, а до другого – вказівні, присвійні, питальні *хто, що*, а також особові *винъ, вона, воно, воны.* Наведено парадигму відмінювання займенників [191, с. 13–14].

У XIX ст. чимало граматик української мови було видано у Галичині. Ці граматики сприяли розвитку української літературної мови на ґрунті народної мови. Серед них «Грамматыка ѧзыка Славєно-руского южє сочини Іоанъ Могѣльнѣцки» (1810), «Grammatika Slavo-Ruthena seu Vetero-Slavikae… lingvae» М. Лучкая (1930), «Грамматика ѧзыка малоруского в Галиціи сочинєнная Іваномъ Вагилєвичємъ» (1845), «Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego) napisana przez ks. Józefa Łozińskiego» (1846), «Грамматика Рꙋ́ского ѧзыка составленна Яковомъ Головацкимъ» (1849), «Граматика языка русского въ Галиціи, розложена на пытаня и отъповѣди» Й. Левицького (1850), «Граматика руского языка» М. Осадци (1862), «Граматика руского язика для шкôлъ середнихъ» О. Огоновського (1889) та ін.

«Грамматыка ѧзыка славєно-руского» І. Могильницького є видатним явищем в історії української мови, хоча свого часу не була видана, а залишилася в рукописі [129, с. 98]. М. Лесюк вважає, що «Грамматыка ѧзыка славєно-руского» І. Могильницького важлива для дослідників, зокрема, тому що «мова її була більш українською, ніж мова граматик Й. Левицького, М. Лучкая … Я. Головацького, А. Петрушевича, Д. Зубрицького, Б. Дідицького, багатьох інших галицьких письменників, поражених бацилою москвофільства» [там само, с. 118]. М. Возняк назвав І. Могильницького «найбільше освіченим і найбільше свідомим Українцем Галицької землї в перших трьох десятках лїт 19-ого віку» [26, с. V].

Граматика І. Могильницького в розділі «О Мѣстоименіи» подає визначення: «Мѣстоименіе (zaimek, praepositio) єстъ часть мовы, котора мѣсто имене, при имени або при глаголѣ кластися звыкла» (див. *Табл. А.1)*. Виокремлено категорії цієї частини мови: «видъ, родъ, число, лице и склонене»; критерії: «по состоянію» і «по знаменованію». За першим критерієм займенники є «самостоятелные, яко то: *я, ты, онъ, мы, вы, они»* та «прилагателные, яко то: *мой* братъ, *твоя* книжка». І. Могильницький розглядає розряди: «личные», «указателные», «притяжателные», «вопросителные», «неопредѣленые» і «общіе», до яких граматист зараховує займенники «каждый,

весь, вся, всє, никъ, ничъ». У граматиці коротко подано відомості про рід, число, особу, відмінювання, а також про повні й неповні займенники [45, с. 129–131]. М. Лесюк зазначає, що «займенник у граматиці І. Могильницького має такі ж розряди і такі ж відмінкові парадигми, які властиві були староукраїнській мові взагалі. Більшість із цих форм збереглася в сучасній українській літературній мові, окремі … виступають у західних українських говорах (ідеться про короткі енклітичні форми тощо)» [129, с. 107].

«Grammatika Slavo-Ruthena seu Vetero-Slavikae… lingvae» М. Лучкая була «фактично першою друкованою працею в Австрійській монархії, що зіставляла українську мову з церковнослов'янською і описувала середньокарпатський говір української мови. Проте автор граматики вважав, що літературною мовою для Закарпаття повинна бути церковнослов'янська» [129, с. 122–123]. У граматиці М. Лучкая в окремому розділі «Мѣстоименіе» немає визначення займенника як частини мови, а також відсутній поділ на розряди. Натомість М. Лучкай подає займенники, які є у «слов'янській», «руській» та в латинській мовах, наводить парадигми відмінювання займенників у «слов'янській» та «руській» (паралельно) в однині і множині [137, с. 70–75]. Автор зауважує про чергування деяких звуків у закінченнях род. і знах., місц. одн., род. і дав. в. мн. [там само, с. 75–76].

«Грамматика ѧзыка малоруского в Галиціи» І. Вагилевича (1845) містить виклад теорії граматики польською мовою, а приклади і основні терміни до теми «Zaimek» подані українською. Граматика містить: визначення займенника (мѣстоимєнїє) як частини мови, що «заступає місце того виразу, який означає підмет»; розряди: osobiste (*личнаѧ*), zwrotne (*возвра́тноє*), dzierzawcze (*притѧжи́тєльныѧ*), ukazujące (*оуказа́тєльныѧ*), względne (*относи́тєльныѧ*), pytające (*вопроси́тєльныѧ*), określone (*опрѣдѣли́тєльныѧ*) і nieokreślone (*нєопрѣдѣлєнныѧ*) (див. *Табл. А.1)*; групи: іменникові та прикметникові. Автор граматики подає зразки відмінювання займенників, а також наголошує на появі початкового приголосного звука [н] у непрямих відмінках займенника *онъ* [43, с. 64–70].

«Методична граматика руської мови» В. Коцовського та І. Огоновського (1894) була надрукована для шкіл з українською мовою навчання у Галичині і орієнтована на галицьку мовну практику. У цій граматиці поданий розділ «Заіменники», в якому проаналізовано семантику займенників за розрядами («особові», «зворотний», «присвоюючі», «вказуючі», «відносні», «питайні», «неозначені») та подано зразки їх відмінювання («відміни») у таблицях з коментарями [103, с. 41–47] (див. *Табл. А.1)*.

1.2. Займенник у сучасній українській граматичній традиції

1.2.1. Визначення займенника як частини мови

У сучасній українській граматичній традиції існують два підходи до вивчення займенника та визначення його статусу як частини мови:

1) *традиційний* – відповідно до якого займенник становить особливий клас слів, позбавлений конкретно виявленого матеріального змісту; він, як еквівалент іменника, прикметника і числівника, дає найзагальніше уявлення про предметність, ознаку й число (Є. Тимченко, С. Смаль-Стоцький, Ф. Ґартнер, М. Левицький, В. Сімович, О. Курило, Ю. Шевельов, І. Матвіяс, С. Самійленко, Б. Кулик, М. Леонова, Є. Чернов, М. Плющ, О. Пономарів, В. Горпинич, Г. Наєнко та ін.);

2) *нетрадиційний*, основою якого слугує функціональний критерій аналізу; у межах цього підходу можна виокремити два напрями, відповідно до яких займенники:

а) не формують окремої частини мови, а є підкласами іменника, прикметника, числівника або прислівника (П. Горецький, І. Шаля, М. Наконечний, І. Вихованець, О. Безпояско, В. Ожоган, Г. Волчанська та ін.);

б) мають значення предметності, граматичні категорії і роль у реченні такі ж, як в іменника, прикметника, числівника, тому ці слова є іменниками, прикметниками і числівниками певного періоду творення їх семантики (І. Кучеренко).

Мовознавець Г. Наєнко у монографії «Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвістичному, текстолінгвістичному й комунікативно-функціональному висвітленні» розглянула займенники *я, ти, ми, ви* як показники авторизованості в наукових текстах XVI–XVIII ст. [163, с. 233–252]. Такий підхід до аналізу займенників базується на комунікативному напрямі, або, якщо ширше, на когнітивно-дискурсивному.

Нижче подаємо короткий огляд відомостей про займенник у найпомітніших в українському мовознавстві граматичних працях XX–XXI ст.

С. Смаль-Стоцький і **Ф. Ґартнер** у **«Граматиці руської мови»** (1914) дають таке визначення: «Заіменники уживають ся почасти іменниково, н. пр. *я, хто,* почасти прикметниково, н. пр. *той, та, те, такий, така, таке*: і богато частиць навязує ся своім значінєм до заіменників, н. пр. *де, коли, там, тут, так*» [222, с. 83]. Автори виділяють сім розрядів: «особові, зворотний, присвойні, указові, питайні, відносні і неозначені». Подано значення кожного розряду і вказано на граматичні категорії особи, роду, числа [там само, с. 84–88].

О. Курило у **«Початковій граматиці української мови: У 2-х ч.»** (ч. 1, 1917) дає таке визначення займенника: «Частина мови, що заміняє речівник, прикметник або числівник, зветься займéнником» [119, с. 30]. Виділено «займенники, що заміняють речівники» («займенники-речівники»), «займенники, що заміняють прикметники» («займенники-прикметники»), «займенники, що заміняють числівники» («займенники-числівники») [там само, с. 31–34].

Є. Тимченко в **«Українській граматиці»** (1918) у параграфі «Роди слів» дає визначення: «Займенник є слово, що заступає имення в ріжних його формах, цеб-то речівник (напр., *я, хто*), прикметник (*мій, -я, -є, ваш, -а, -е*) і числівник (*кільки, котрий*)» [243, с. 16]. Виділено такі розряди: особові, особово-зворотний, вказівні, питайні (і питайно-присвойний), стосункові, неозначені. Вказано на особу, число та відмінок займенників [там само, с. 16–17].

В. Сімович у **«Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці»** (1919) у параграфі «Відмінні частини мови» дає визначення: «Заіменики – частини мови, яких уживаємо замісць іменників». Виокремлено «особові, зворотний, присвойні, питайні, відносні, указові, невизначені» займенники [220, с. 203–208]. У розділі про займенник уміщено чимало зауваг, приміток та прикладів з урахуванням говіркових особливостей української мови [там само, с. 208–226].

М. Левицький в **«Українській граматиці для самонавчання»** (1923) дає таке визначення: «Заіменники є така частина мови, що заступає собою іменник» [127, с. 92]. Виділено розряди: особові, зворотний, приналежні, указові, питальні, відносні, означальні, неозначальні, одмовні. Окрім парадигм відмінювання займенників, подано також примітки з викладом діалектних, стилістично-правописних особливостей вживання займенників української мови [там само, с. 93–100].

П. Ковалів у **«Граматиці української мови»** (1946) пропонує таке визначення: «Займенник – частина мови, що висловлює поняття заступництва якоїсь іншої частини мови: іменника (*я, ти* …), прикметника (*такий, всякий*…), числівника (*стільки*), прислівника (*тут, тоді*) … і має виключно вказівне значення» [99, с. 18]. Слова цього класу поділено на «займенники іменникові», «займенники прикметникові», «займенники числівникові», «займенники прислівникові» із описом їхніх функцій у реченні та класифікацією розрядів: особові, зворотний (або особово-зворотний), присвійні, вказівні, питальні, відносні, неозначені, заперечні. Окрім цього, проілюстровано той факт, що всі займенники мають або іменникову, або прикметникову парадигму відмінювання [там само, с. 48–50].

Ю. Шевельов у **«Нарисі сучасної української літературної мови»** (1951) дає таке визначення: «Займенник своєю природою не називає нічого безпосередньо, а тільки вказує, окреслюючи предмети або їх ознаки через їх стосунок до особи мовця, місця, часу і характеру його висловлення» [269, с. 257]. Виділено такі розряди: особові, особово-анафоричні (серед яких

зворотний), присвійні, вказівні, питально-окличні, означені, неозначені, заперечні. Ю. Шевельов наводить визначення та приклади кожного розряду, зазначивши при цьому рід, число та відмінок, і дає ілюстрації з художньої літератури [там само, с. 259–261]. Звернено увагу на особливості вживання займенників, на явища прономіналізації та депрономіналізації [там само, с. 262–270].

Б. Кулик у **«Курсі сучасної української літературної мови»** (1965) дає таке визначення: «Займенником називається частина мови, яка вказує на предмети, їх ознаки і кількість, але не називає їх» [70, с. 306].

І. Матвіяс (автор розділу «Займенник») у праці **«Сучасна українська літературна мова. Морфологія»** (1969) дає таке визначення: «Займенники як частина мови становлять особливий клас слів, позбавлений конкретно виявленого матеріального змісту: вони виступають еквівалентами іменників, прикметників і числівників, даючи найзагальніше уявлення про предметність, ознаку й число» [232, с. 265]. Виділено вісім розрядів: особові, зворотний, присвійні, питально-відносні, вказівні, означальні, заперечні і неозначені [там само, с. 266–276]. На думку мовознавця, «деякі повнозначні слова – за походженням не займенники – можуть утрачати своє основне лексичне значення, набувати узагальнено-вказівного чи неозначеного змісту і наближатися до займенників або й переходити в займенники (прономіналізуватися)» [там само, с. 276]. Займенники мають переважно просту будову, а складними є заперечні і неозначені [там само, с. 284].

М. Леонова у монографії **«Сучасна українська літературна мова. Морфологія»** (1983) стверджує: «Специфіка цього класу слів полягає в тому, що він відсилає до тих реалій, які, власне, уже названі іншими словами: іменниками, прикметниками, числівниками» [128, с. 144]. Мовознавець поділяє займенники на субстантивні (особові та зворотний займенники), атрибутивні (вказівні, присвійні, означальні), субстантивно-атрибутивні (питально-відносні, заперечні, неозначені) і кількісні (вказівний *стільки* і питально-відносний *скільки*) [там само, с. 147–150].

Є. Чернов (автор розділу «Займенник») у праці **«Сучасна українська літературна мова. Морфологія, синтаксис»** (1989) дає таке визначення: «Займенники є окремим класом слів, яким властиві своєрідні лексичні значення і граматичні ознаки. Займенники характеризуються узагальнено-предметним, узагальнено-якісним або узагальнено-кількісним значенням» [31, с. 111]. Виділено дев'ять розрядів: особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питальні, відносні, заперечні і неозначені. За граматичними ознаками займенники поділяються на субстантивні, атрибутивні й кількісні, а за будовою – на прості, складні і складені [там само, с. 114–121].

М. Плющ у **«Сучасній українській літературній мові»** (1997, 2005) подає визначення: «Займенниками називаються слова, що вказують на предмети, ознаки і кількості, не називаючи їх» [230, с. 393]. Наголошено на вказівній (або дейктичній) функції займенників. Виділено вісім розрядів: особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні і неозначені [там само, с. 393–398], а в наступному виданні – дев'ять: особові, особово-вказівні, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні та неозначені [231, с. 255–261]. Відповідно до співвідношення з іншими частинами мови діляться на чотири групи: іменникові (узагальнено-предметні), прикметникові (узагальнено-якісні), числівникові (узагальнено-кількісні) і прислівникові (узагальнено-адвербіальні). До кожного розряду подано парадигму відмінювання [230, с. 398–403; 231, с. 254–255]. За функціями займенники діляться на два типи – дейктичні та анафоричні; окремі дослідники виділяють ще один функціональний клас займенників – кванторні [231, с. 199–200]. М. Плющ виділяє дев'ять розрядів: особові, особово-вказівні, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні і неозначені [там само, с. 200–204]. Про граматичні ознаки займенників мовознавець зазначає, що «у семантиці займенників виділяється кілька нашарувань значень, одні з яких належать словесному знакові – дейктику, інші – є граматичними семами, що беруть участь у вираженні логіко-орієнтаційних параметрів в актах мовлення і побудові тексту» [там само, с. 205]. М. Плющ

поділяє всі займенники за значенням, морфологічними ознаками і синтаксичною функцією на три групи: узагальнено-предметні (іменникові), узагальнено-якісні (прикметникові) і узагальнено-кількісні (числівникові) [там само, с. 205–211].

О. Пономарів у **«Сучасній українській мові»** (2001) подає таке визначення: «Займенник – це самостійна частина мови, яка не називає предметів, їхніх ознак і кількості, а лише вказує на них» [233, с. 162]. Виділено такі розряди: особові, особово-вказівні, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питальні, відносні, заперечні і неозначені [там само, с. 163–182].

В. Горпинич у **«Морфології української мови»** (2004) дає таке визначення: «Займенник – самостійна частина мови, яка не називає предмети, ознаки чи обставини, а лише вказує на них», а тому «категоріальним значенням займенника є не… номінація, а дейксис» [41, с. 136–137]. Виокремлено чотири морфологічні категорії займенників (істота/неістота, рід, число, відмінок) і вісім розрядів: особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, неозначені, питально-відносні, заперечні [там само, с. 143–145]. Займенники виконують кілька функцій: дейктичну (вказівну), анафоричну (зумовлена контекстом) і кванторну (кількісну) функцію [там само, с. 145–147]. За співвідношенням з іншими частинами мови граматист виділив такі тематичні класи: іменникові, прикметникові, числівникові і прислівникові [там само, с. 147–151].

О. Микитюк у підручникові **«Сучасна українська мова: самобутність, система, норма»** (2010) подає таке визначення: «Займенник – самостійна, змінна частина мови з частиномовним значенням дейктичности (указує на предмети, ознаки та кількість, але не називає їх)» [151, с. 289]. Займенник – як частину мови – виокремлено на основі чотирьох критеріїв: семантичного, морфологічного, синтаксичного, словотвірного. Виділено дев’ять розрядів: особові, зворотний, вказівні, присвійні, означальні, питальні, відносні, заперечні, неозначені [там само, с. 290].

Щодо нетрадиційного підходу до трактування займенника як частини мови, подамо короткий виклад таких визначних досліджень із граматики.

«Українська мова. Практично-теоретичний курс» П. Горецького та І. Шалі (1927) подає займенник у розділі «Іменник» (параграф «Відмінювання (замінних) іменників *я, ти, ми, ви*, (зворотного) іменника *себе*» [40, с. 86–87]) та у розділі «Прикметник» (параграфи «Відмінювання прикметників *він, вона, воно, хто* і *що*», «Відмінювання прикметників *той, та, те; мій, моя, моє; чий, чия, чиє* та ін.» і «Уваги до деяких прикметників» [там само, с. 121–125]).

М. Наконечний в «Українській мові» (1928), «зважаючи на певні формальні особливості цих слів», подає займенники у межах розділів про іменники і прикметники, називаючи їх «замінні іменники» (*я, ти, (себе), ми, ви; він, вона, воно; хто, що*) і «складні замінні іменники» (*хтось, щось; дехто, дещо; ніхто, ніщо* та ін.); «замінні прикметники» (*той, та (тая), те (теє), цей, ця (цяя), це (цеє), сей, ся (сяя), се (сеє); мій, моя, моє; твій, твоя, твоє; свій, своя, своє; чий, чия, чиє*) і «складні замінні слова» (*чийсь, наш, ваш, кожен, жоден (кожний, жодний), усякий, який, котрий, інший, усенький, сам, самий* та ін.) [166, с. 132–166].

І. Кучеренко у праці **«Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія»** (1961; 1964) трактує займенники як іменники третього періоду – з узагальнено-вказівною семантикою (особові, особово-вказівні, зворотний, відносно-питальний, заперечний і неозначений займенники) [126, с. 17–18]. Мовознавець наводить критерії, за якими виокремлюють частини мови: власне значення, граматичні категорії, синтаксичні функції, особливі засоби словотвору [там само, с. 26], і підсумовує: ці слова мають значення предметності, граматичні категорії і роль у реченні такі ж, як в іменника, тому ці «узагальнено-предметні слова» є іменниками [там само, с. 28–31]. Також учений виокремив «прикметники третього періоду» і «числівники третього періоду», до яких зарахував займенники прикметникового типу і займенники числівникового типу [там само, с. 85].

І. Вихованець у монографії **«Частини мови в семантико-граматичному аспекті»** (1988) виділяє «займенникові іменники», «займенникові прикметники» та «займенникові прислівники», тим самим не

визнаючи займенник окремою частиною мови, і на основі функціонально-синтаксичного критерію здійснює такий поділ: 1) «до іменників належать займенникові слова *він, вона, воно, вони, хто, що, хтось, щось, хто-небудь, що-небудь, дехто, дещо, ніхто, ніщо* та ін., які, як і власне-іменники, у структурі речення виконують формально-синтаксичні функції підмета і сильнокерованого другорядного члена речення і семантико-синтаксичні функції суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя і под.»; вони мають такі ж граматичні категорії, як іменники, але дещо модифіковані [24, с. 49–52]; 2) «до прикметників належать займенникові слова *цей, той, такий, кожний, весь, мій, твій, свій, наш, ваш, їхній, який, котрий, чий, усякий, ніякий, нікотрий, нічий, деякий, якийсь* та ін., які, як і власне-прикметники, у структурі речення виконують типову прикметникову формально-синтаксичну функцію приіменникового другорядного члена речення і семантико-синтаксичну функцію атрибутивної синтаксеми»; за семантикою поділяються на три типи: а) семантично співвідносні із власне-прикметниками, б) внутрішньо диференційований тип з семантичного погляду і в) суто синтаксичний тип [там само, с. 162–165]; 3) «до прислівників належать займенникові слова *тут, там, тоді, відтоді* і под., які, як і власне-прислівники, у структурі речення виконують типову прислівникову формально-синтаксичну функцію придієслівного некерованого другорядного члена речення або детермінантного другорядного члена речення і семантико-синтаксичну функцію обставинної синтаксеми»; займенникові прислівники за семантикою поділяються на три типи: а) семантично співвідносні із власне-прислівниками, б) внутрішньо диференційований тип із семантичного боку і в) суто синтаксичний тип [там само, с. 195–196]. І. Вихованець у **«Теоретичній морфології української мови»** (2004, у співавторстві з К. Городенською) в розділі «Займенникові слова» пояснює, що «займенникові слова … як внутрішні складники відповідних частиномовних класів не утворюють окремої частини мови», а є підкласами іменника, прикметника, числівника або прислівника, «конкретні репрезентанти яких вказують на все те, що має стосунок до безпосереднього акту мовлення» [25, с. 184–185]: 1) займенникові

іменники – це «займенникові слова *він … вони, хто, що, хтось, щось, хто-небудь, що-небудь, дехто, дещо, ніхто, ніщо* та ін., які, як і власне-іменники … виконують формально-синтаксичні функції підмета і сильнокерованого другорядного члена речення і семантико-синтаксичні функції суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя і под.»; вони поділяються на шість груп: особові, зворотний, питальні, відносні, неозначені, узагальнювальні [там само, с. 187–202]; 2) займенникові прикметники – це «підклас прикметників, який дублює типові морфологічні категорійні ознаки власне-прикметника і типову формально-синтаксичну функцію приіменникового валентно не поєднаного з опорним іменником другорядного члена речення та семантико-синтаксичну функцію атрибутивної синтаксеми і водночас відрізняється від власне-прикметників анафорично-вказівною функцією»; виокремлено два типи: а) орієнтований тільки на власне-прикметники і б) суто синтаксичний і, відповідно, вісім розрядів: присвійні, вказівні, питальні, відносні, неозначені, означальні, узагальнювальні, ототожнювальні [там само, с. 202–208]; 3) займенникові числівники – це «підклас числівників, який дублює типові морфологічні категорійні ознаки власне-числівників та їх формально-граматичні й семантико-синтаксичні функції»; ця група найменша і ділиться на шість підгруп: вказівні, питальні, відносні, неозначені, заперечні і ототожнювальні [там само, с. 208–209]; 4) займенникові прислівники – це «узагальнено-вказівний розряд прислівників на позначення ознаки ознак взагалі, яка у сфері мовлення наповнювана конкретним змістом»; вони діляться на вказівні, питальні, відносні, неозначені, атрибутивні, атрибутивно-присвійні, узагальнювальні і ототожнювальні [там само, с. 209–214].

О. Безпояско у підручнику **«Граматика української мови. Морфологія»** (1993) розвиває ідеї І. Вихованця про статус займенника. До класу іменників зараховано ті «займенникові слова», які «не містять конкретної назви предмета, а тільки в контексті мають споріднену з власне-іменниками категоріальну предметність, поза контекстом вони не зрозумілі мовцеві або слухачеві» [8, с. 17]. До класу прикметників зараховано ті «займенникові

слова», які «мають тотожні граматичні значення відмінка, роду і числа, однакову систему відмінювання і виконують спільну синтаксичну функцію означення-атрибута», «однак позбавлені семантичної конкретності», тому «перебувають у категорії ад'єктива на підпорядкованому становищі» [там само, с. 99]. Проте О. Безпояско все ж виділяє такі розряди займенників: заперечні, питальні, неозначені, особові, зворотний, присвійні, вказівні, відносні [там само, с. 99–100]. Мовознавець називає граматичні категорії відмінка, числа, роду, а також істоти/неістоти займенникових іменників дещо модифікованими, оскільки деякі займенники мають тільки одну конкретну категорію (до прикладу, лише один рід), а інші можуть мати і одну, і другу (до прикладу, і чоловічий, і жіночий, і середній, залежно від контексту) [там само, с. 17–18].

В. Ожоган у дослідженні **«Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови»** (1997) розвиває ідею І. Вихованця щодо природи займенника. На думку мовознавця, займенникові слова підлягають переходові до інших (повнозначних чи службових) частин мови і контамінантів: «субстантивів, ад'єктивів, адвербіальних слів, партикулятивів, прономінативно-кон'юкційних контамінантів», а також функціонують як елементи синтаксичних і компоненти аналітичних сполучників. За морфологічними ознаками прономінативні слова можна ідентифікувати з іменниками, прикметниками та прислівниками. В. Ожоган послуговується при називанні займенників термінами «прономінативні субстантиви», «прономінативні ад'єктиви» та «займенникові прислівники». Мовознавець зауважує, що «відмінності в реалізації … морфологічних категорій прономінативними субстантивами і ад'єктивами виявляє контекст». На думку В. Ожогана, співвідносність займенникових елементів з іменниками, прикметниками і прислівниками спостерігається і в синтаксисі. Важливим є висновок ученого про те, що можливості вторинних синтаксичних функцій займенникових слів є вужчі, ніж відповідних субстантивів, ад'єктивів та адвербіальних слів, проте в тексті виявляються і їхні специфічні функціонально-синтаксичні особливості, зокрема здатність виконувати

функцію «анафорично-катафоричних скреп» – «поєднувати елементи тексту в більші, складні синтаксичні одиниці, переводити речення в присубстантивну формально-синтаксичну позицію, роблячи його еквівалентом присубстантивного другорядного члена, або в прислівникову формально-синтаксичну позицію, роблячи його функціональним еквівалентом обставинного детермінантного другорядного члена речення» [180].

Г. Волчанська у дисертаційній роботі **«Функціонування займенникових слів у структурі тексту»** (2004) проаналізувала власне-анафоричні та катафоричні функції займенникових слів у структурі теми й реми як категорій тексту. Увагу звернено на текстотвірні властивості займенникових іменників *він, вона, воно, вони, хто, що, я, ти, ми, ніхто, ніщо, себе*, займенникових прикметників *цей, такий, весь, кожний (кожен), інший* та займенникових прислівників *тут, там, так, тоді* [32, с. 5–11].

1.2.2. До питання про значення термінів «семантика займенника» та «граматика займенника»

Подавши короткий огляд найважливіших досліджень про займенник, його природу та статус, вважаємо за необхідне висловити свої міркування щодо того, як трактуємо займенник у пропонованій дисертації. Отже, у роботі дотримуємося традиційного погляду: займенник – окрема самостійна частина мови, яка вказує на предмети, ознаки та кількість, не називаючи їх. До того ж займенники мають свої семантичні і граматичні характеристики, відмінні від інших частин мови. Це міркування про семантико-граматичну специфіку займенника мовознавців двох кардинально різних підходів до визначення статусу цього класу слів.

Найбільш аргументовані вважаємо такі з них:

– Ю. Шевельов: «особливість займенника … є та, що він набирає конкретного (предметового) значення – і кожного разу іншого – тільки в конкретних ситуаціях» [268, с. 257];

– І. Матвіяс: «Займенники як частина мови об’єднуються головним чином за своїм значенням; *синтаксичні ж функції* їх, залежно від флективних ознак окремих груп, дуже різноманітні і протилежно відмінні» [146, с. 129]; «При традиційному виділенні займенників в окрему частину мови на основі їх *семантики* (диференційно семантичною ознакою займенників є узагальненість позначення предметів, якостей, кількості) доводиться в багатьох випадках указувати на співвідносність їх *граматичних ознак* з іншими частинами мови – іменниками, прикметниками і числівниками … Коли ж займенники за їх морфологічними ознаками зараховують до іменників, прикметників і числівників, виникає необхідність указувати на своєрідність їх семантики в порівнянні з цими частинами мови» [232, с. 266];

– М. Жовтобрюх: «Займенники суттєво відрізняються від іменників, прикметників, числівників та прислівників, з якими вони співвідносні. Їм властиве *найзагальніше значення*, вони ніколи не виступають як назви суб’єкта, об’єкта, якості, кількості, а виконують у мові лише вказівну функцію, отже, їх значення *узагальнено-вказівне.* Кожен займенник співвідносний з багатьма словами із подібною лексичною семантикою, узагальнює її, але не називає й не розкриває» [67, с. 20];

– Б. Кулик: «Узагальнююче значення займенника … дає підстави не прирівнювати їх до іменників, прикметників і числівників … а виділити їх в окрему самостійну частину мови» [70, с. 290];

– М. Леонова: «Семантично займенники є мовними одиницями, зв’язаними з конкретною ситуацією, в якій відбувається спілкування ... Вказівна функція, що є наслідком відсутності постійного денотата, приводить до витворення у них надзвичайно узагальненого, специфічно *«займенникового» значення* – вказівки на предмет та його ознаки. Отже, займенник, як й інші частини мови, має не одне, а кілька значень … Значення вказівності, найзагальніше позначення предметів, їх якостей і властивостей, обумовлює наявність невеликої кількості займенників і замкненість самого класу слів … *Граматичною специфікою* займенників є особливості синтаксичної

поєднуваності: більшість займенників як слова з вказівною семантикою не поєднується із означеннями-прикметниками» [128, с. 144–146];

– В. Горпинич називає визначальною рисою семантики займенників «абстрактний характер, а також *надзвичайно широке і загальне значення*, що й формує абстрактний характер їх семантики» [41, с. 137];

– І. Вихованець: «У займенникових словах наявне специфічне співвідношення семантики у сфері мови й мовлення: *узагальнено-вказівний характер їхньої категорійної семантики* в мові й мовленнєва опосередкованість їхніх лексичних значень, пов'язана з конкретною ситуацією, з відповідним контекстом» [25, с. 184]. Займенникові слова стають у мові лексико-семантичними еквівалентами іменників, прикметників, числівників або прислівників. Тому їх значення змінне, залежне від контексту і від мовленнєвої ситуації. У системі мови займенникові слова – «узагальнено-вказівний підклас іменників, прикметників, числівників або прислівників із семантикою відповідно предметності взагалі (займенникові іменники), ознаки предмета взагалі (займенникові прикметники), кількості взагалі (займенникові числівники) і ознаки ознаки взагалі (займенникові прислівники), яку (цю семантику) лише у сфері мовлення наповнює конкретний зміст» [там само, с. 185]; «Займенникові іменники, порівняно із власне-іменниками … лише опосередковано позначають предмети, пов'язуючись із конкретною ситуацією, а іменники безпосередньо називають предмети і явища позамовної дійсності» [24, с. 49]; «займенникові прикметники по-різному співвідносяться з мовною узагальненою вказівністю і мовленнєвою опосередкованою конкретністю, тобто наявна семантична градація займенникової прикметниковості» [там само, с. 163]; «займенникові прислівники мають також споріднену із власне-прислівниками категоріальну семантику, яка є семантикою відношень, ознакою ознаки» [там само, с. 195];

– Є. Чернов: «Займенники характеризуються узагальнено-предметним, узагальнено-якісним або узагальнено-кількісним значенням» [31, с. 111].

Займенник, попри все, має семантико-граматичну незалежність, і «зближення різних займенників з різними називальними частинами мови здебільшого буває неповне; лишається дуже часто різниця і в способі відмінювання, і в характері вживання» [267, с. 304].

1.3. Займенник як об'єкт вивчення в діахронії

Займенник постійно перебуває у полі зору істориків української мови.

С. Самійленко є автором низки важливих праць про займенник на основі пам'яток української мови. Помітним явищем в історії української мови стало його невелике за обсягом дослідження **«З історичних коментарів до української мови. Займенник»** (1955). Як стверджує учений, займенники є віддавна сформованим, часто вживаним і самостійним лексико-граматичним розрядом слів: з одного боку, це «замкнений, ізольований тип слів», проте така замкненість не абсолютна, оскільки «саме займенники відіграли важливу роль в історичному процесі оформлення відмінювання і імен, і дієслів», а «певні групи займенників послужили базою для утворення багатьох прислівників (*там, тут, так, куди, досі*)». Розглянуто питання відзайменникового словотвору іменників, прикметників, числівників та дієслів (*самка* (пор. *сам*), *потомок* (пор. *по тому*), *нічийний* (пор. *нічий*), *засвоїти* (пор. *свій*) та ін.), а також творення сполучників підрядності *щоб, якби, тому що* та ін. [212, с. 16]. На думку вченого, «займенники характеризуються винятковою стійкістю» і більшою узагальненістю та абстрактністю, оскільки «усі займенники сучасної української мови – це слова спільних не тільки слов'янських, а й індоєвропейських коренів» [там само, с. 29–30].

С. Самійленко – автор розділу «Займенник» фундаментальної праці **«Історія української мови. Морфологія»** (1978). Дослідник стверджує, що «займенники відіграли значну роль у формуванні граматичної будови всіх слов'янських і неслов'янських індоєвропейських мов, в історичному процесі розвитку словозміни імен та дієслів» [91, с. 129]. Усі займенники, з історичної точки зору, органічно пов'язані між собою функціями у системі частин мови,

спільністю походження займенникових коренів, наявністю тільки їм властивих способів слово- і формотворення, зокрема власне займенникових флексій. Детально вивчено походження та парадигму відмінювання особових, зворотного та неособових займенників [там само, с. 129–162].

«Нариси з історичної морфології української мови» С. Самійленка (1970) містять другу частину, присвячену займенникові, зокрема питанням словотвору та відмінювання (на матеріалі давньоруської мови), а також історії форм особових, зворотного, предметно-особового, неособових (неродових і родових) займенників української мови [212]. В **«Історичній граматиці української мови»** (1980) С. Самійленко подає походження, досліджує історію відмінкових форм, використовуючи поділ на особові, зворотний, предметно-особовий та неособові займенники [69, с. 158–165]. Учений дійшов такого висновку: «успадкувавши і зберігши в основному давньоруську займенникову систему, українська мова у складі, вживанні, формах займенників зазнає й істотних змін, властивих або тільки їй, або ж спільних і для російської та білоруської мов» [там само, с. 165].

Помітним явищем в історії українського мовознавства став **«Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.»** Л. Гумецької (1958). У розділі «Словотвір займенників» ідеться про те, що в сучасних слов'янських мовах займенники «відповідно до свого значення й граматичних особливостей входять у склад різних граматичних категорій (іменників, прикметників, числівників, прислівників), об'єднуючись в окрему групу на основі лексико-семантичних ознак» [51, с. 156]. Увагу дослідниці привернули займенникові корені і «власні афікси-закінчення, які відіграли важливу роль у формуванні флексій слов'янських членних прикметників». На матеріалі актової мови XIV–XV ст. автор детально проаналізувала словотвір усіх займенників (особових і зворотного, присвійних, вказівних, означальних, відносних, заперечних, неозначених і питальних) і дійшла висновку, що словотвір займенників староукраїнської мови «відбиває давні, застарілі риси, які відмирали вже в XIV–XV ст.» [там само, с. 157–173].

Л. Батюк у розвідці **«Спостереження над морфологічними особливостями Літопису Самовидця»** (1958) виявляє морфологічні риси, які збереглися до нашого часу і є нормативними, а також ті риси, які збереглися в діалектах, зокрема у словозміні [3, с. 40]. Категорії займенника, на думку автора, мають виключну стійкість, про що свідчить мова твору [там само, с. 44]. Жанр літопису наклав «своєрідний відбиток» на використання займенників, зокрема архаїчних форм, які залишилися тільки в діалектному мовленні (пор. *сей, тамъ-тот*), а також книжних елементів (*иный, оный* та ін.), які надають мові літопису «певної строкатості» [там само, с. 45–46].

Дослідження І. Матвіяса **«Синтаксичні і стилістичні властивості займенників в українській літературній мові першої половини XIX ст. (займенники особові, зворотний, означальні і вказівні)»** (1958) базується на матеріалі художньої літератури XIX ст. і містить характеристику синтаксичних властивостей займенників української мови з урахуванням їх стилістичних особливостей: «Незначні відмінності у вживанні займенників у літературній мові І половини XIX ст. порівняно із сучасним її використанням зумовлені насамперед відмінністю стилів, поширенням, значно більшою різноманітністю і удосконаленням їх у пізніший час». А основні синтаксично-стилістичні функції займенників сучасної української літературної мови були встановлені ще в І половині XIX ст. [147, с. 128].

Мовознавець С. Бевзенко у монографії **«Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору)»** (1960) зазначає: «Вивчення історії займенників має велике значення для з'ясування багатьох питань історичної морфології української мови. Вони відіграли важливу роль в історії відмінювання у слов'янських і взагалі в індоєвропейських мовах» [5, с. 145]. Займенники змінювалися, «змішуючись між собою, підпадаючи під вплив інших частин мови і споріднюючись з ними», а сучасні займенники, з погляду відмінювання, «не становлять єдиної частини мови, однак таке явище простежується у всіх слов'янських мовах ще із стародавнього періоду» [там само, с. 144–145]. Автор детально відтворив давнє і сучасне відмінювання

займенників із фрагментами з історії словоформ. Словотвір займенників української мови … має чимало спільного з білоруською мовою [там само, с. 176–184].

У монографії І. Керницького **«Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст.»** (1967) окремий розділ присвячено історії відмінювання займенників. За граматичними категоріями та синтаксичними функціями займенники поділено на дві групи: 1) особові і зворотний та 2) неособові [96, с. 123]. Детально проаналізовано історію словозміни особових займенників *він, вона, воно*, питально-відносних *хто, що,* заперечних *ніхто, ніщо,* усіх присвійних займенників, означального займенника *весь*, неособових займенників [там само, с. 127–150]. Порівнюючи системи відмінювання займенників в українських пам'ятках XVI ст. та у староукраїнських пам'ятках XIV–XV ст., І. Керницький дійшов висновку про зміни фонетичного і морфологічного характеру в напрямку уніфікації чи спрощення відмінкових форм, а також про те, що флексії займенників відображають діалектні особливості тієї території, звідки походить писемна пам'ятка [там само, с. 150].

Т. Бичкова у дослідженні **«Займенникова словозміна в рукописних апокрифічних збірниках XVII–XVIII ст.»** (2007) порушує проблему церковнослов'янського та народнорозмовного впливу на мову пам'яток XVII–XVIII ст., зокрема на займенникову словозміну [9, с. 365]. Зазначено, що в той період відбулася зміна форм усіх займенників – від церковнослов'янських до нормативних в українській літературній мові або збережених у південно-західних говорах [там само, с. 374].

Д. Якимович-Чапран у дисертації **«Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам'ятках української мови XVI–XVII ст.»** (2009) серед інших термінів із морфології української мови XVI–XVII ст. розглядає термінологію, якою послуговувалися мовознавці у своїх граматиках на позначення займенника, зокрема терміни *мѣстоима* та *мѣстоимєнїє* [284, с. 162]. Д. Якимович-Чапран доводить, що обидві назви були нормативними, проте у XVII–XIX ст. перевагу надавали номенові *мѣстоимєнїє* [там само,

с. 162–163]. Авторка досліджує походження назв розрядів займенників, використовуваних у граматичній науці XVI–XVII ст.: *первообразныѧ мѣстоимена, оуказателнаѧ мѣстоименіѧ, изꙗвителꙗныѧ мѣстоимєниѧ, сложное мѣстоимѧ, возвратителное мѣстоименіе, зиждительныѧ мѣстоимена, зиждителꙗныѧ мѣстоимєниѧ, притажателнаѧ мѣстоименіѧ, вопросителнаѧ мѣстоименіѧ, оуказательныѧ мѣстоимена, оуказáтелꙗныѧ мѣстоимєниѧ, возносителнаѧ мѣстоименіѧ, наносное мѣстоимѧ* [там само, с. 163–165].

У праці **«Історична морфологія української мови: Динаміка граматичної форми»** (2010) Г. Наєнко розглядає походження займенників і наголошує на існуванні кількох поглядів у цьому питанні. Згадано вчення О. Потебні про те, що споконвіку всі слова поділялися на два лексико-семантичні типи: якісні та вказівні. Г. Наєнко поділяє думку О. Потебні стосовно того, що «вказівні слова складали особливий граматичний клас займенників», які, втративши свою граматичну визначеність, зберегли своєрідність своєї семантичної природи як слова відносні, вказівні та об’єктивні. У давньоукраїнській писемності зафіксовані ті самі семантичні групи займенників, які відомі в сучасній мові [162, с. 33–34]. Дослідниця виділяє займенникові іменники і займенникові прикметники, а також особові та неособові (родові та неродові) займенники. Більшість займенників, які мали складну структуру, «змінили її на простішу ще в пізній праслов’янський період» [там само, с. 35]. Дослідниця здійснила ще один поділ: на прості та ускладнені (серед ускладнених – редуплiковані; утворені поєднанням двох різних коренів; утворені приєднанням до займенникових коренів словотвірних формантів) [там само, с. 35–36]. Займенники, як підсумовує Г. Наєнко, є дуже стійким класом слів, тому що більшість їхніх змін зумовлена фонетично, а їх кількість із праслов’янського періоду майже не змінилася [там само, с. 45].

«Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматика» О. Крижанівської (2010) містить чимало інформації про становлення займенника як окремого лексико-граматичного класу слів, який зазнав значних змін у процесі змішування займенників різних значеннєвих груп

між собою, або внаслідок втрати старих займенників та окремих їхніх форм, або внаслідок виникнення нових слів. Тут наголошено на важливій ролі займенників у формуванні морфологічних ознак частин мови чи навіть певних їхніх форм [108, с. 101]. За морфологічними показниками виокремлено особові і неособові займенники, подано парадигму відмінювання і зазначено, що «займенникова система української мови – логічне продовження займенникової системи праслов'янської мови» [там само, с. 110].

У праці Й. Ґетки **«Prosta mowa końca XVIII wieku. Język „Nauk Parafialnych'' (Poczajów 1794)»** (2012), аналізуючи морфологічну наповненість українських «Наук парафіяльних», окремим розділом подано займенник [290, с. 166–189]. Мовознавець підсумовує, що словозміна займенника у «Науках» вже виявляє сталу флексійну систему, яка значною мірою побудована на староруській, а також на розмовних білоруській та українській [290, с. 188].

Важливі міркування про займенники староукраїнської мови знаходимо у великих за обсягом статтях, які супроводжують видання пам'яток української мови. Візьмімо, до прикладу, лінгвістично-палеографічне дослідження В. Мойсієнка **«Луцька замкова книга 1560-1561 рр. як відображення офіційної «руської» мови Великого князівства Литовського середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті»**, уміщене у виданні «Луцька замкова книга 1560–1561 рр.» (2013), яке є публікацією однієї з перших повністю збережених актових книг. Автор розглядає всі займенники, виявлені в тексті документів, класифікує їх за розрядами і стверджує, що чимало давніх форм збережені лише в українських північних говорах, проте трапляються і сучасні варіанти займенників [157, с. 101]. В. Мойсієнко міркує, що, «можливо, у мовленні волиняків на час написання книги деякі займенникові форми ще не закріпилися, хоч в інших пам'ятках іноді виявлені раніше … *мєнѣ* … *вонъ, вона* … натомість досить активно вживані односкладові відмінкові форми особових та зворотного займенників: *ми* (Д.в.), *ма* (Зн.в.), *му* (Р.в.), *са* (Зн.в.). У прийменникових формах непрямих відмінків переважають написання предметно-особового займенника з приставним *н*: *до нєго, до нєи* ... а

«написання *ѡт сєє нєдєли*, можливо, свідчить про початок витворення нової української форми *цієї*?» [там само, с. 101–102]. Учений підсумовує: «займенники … обмежений, замкнений клас слів» [там само, с. 101].

1.4. Займенник як об'єкт вивчення в діалектології

Займенник неодноразово був об'єктом дослідження в українській діалектології. Оскільки історія мови тісно пов'язана з вивченням діалектного матеріалу, то варто згадати про займенник у діалектологічних студіях (лінгвогеографії, діалектній лексикографії, описовій діалектології тощо).

«Атлас української мови» містить чимало карт про поширення діалектних займенникових форм на мовному просторі України. Перший том атласу, де зафіксовано явища північного наріччя, подає 17 карт про особливості функціонування займенників (акцентуація, морфологія і словотвір) [АУМ І, к. 156–157; к. 224–236; к. 240; к. 242]. Другий том, де представлено явища південно-західного наріччя, подає 14 карт про функціонування займенників (фонетика, акцентуація, морфологія, словотвір) [АУМ ІІ, к. 52; к. 55а; к. 132; к. 207–215; к. 219–220]. Третій том, де зафіксовано явища південно-східного наріччя, подає 11 карт про займенник (фонетика, морфологя і словотвір) [АУМ ІІІ, Ч. 1, к. 7; Ч. 1, к. 51–54; Ч. 2, к. 38; Ч. 2, к. 60–63; Ч. 3, к. 34–35].

Займенники стали об'єктом картографування в **«Атласі українських говірок Північної Буковини»** К. Германа, який ілюструє, зокрема, явище вокалізму [Герман І, к. 30–31; к. 50; к. 54–58; к. 64–65; к. 155; к. 173, к. 203]. У наступному виданні того ж атласу вміщено окремий розділ про займенники, зокрема про відмінювання особових та зворотного займенників [Герман ІІ, к. 78–93], вказівних [там само, к. 94–104], присвійних [там само, к. 105–110] та означальних [там само, к. 111–113].

Важливі міркування про займенники як частини певного говору української мови подано у вступних статтях до сучасних діалектних словників. Зокрема Я. Закревська у розвідці **«Загальна характеристика гуцульських говірок»** (видання «Гуцульські говірки. Короткий словник») вказує на низку

особливостей займенників, як-от: «наявність енклітичних форм займенників – *ми, ти, си* ‘мені, тобі, собі’; *мні, мйи, нйи* ‘мене’; *си* ‘себе’» [76, с. 9].

Передмова Н. Хобзей і Т. Ястремської **«Березівська говірка на карті Гуцульщини»** до словника М. Неґрича «Скарби гуцульського говору: Березовú» містить коротку характеристику займенника: «особові займенники в дав. відмінку виражені енклітичними формами: **я – ми** (*нóги ми дрижьúт; дай ми чúсту годúну*), **ти – ті** (*вíкручу ті в танцú; як меш плáкати, то ті вóва узмéʹ*), **він – му** (*дав му в пúсок; биʼм му купúла мéʹшта*)»; «особовий займенник **він** у род. відмінку одн. представляє енклітична форма **го** (*ніхтó го не міг вгóвтати; вправ го по лицú*), а в знах. відмінку одн. маємо **него** замість літературного **нього** (*чигó за нéʹго мáїш робúти; удáвсі в нéʹго* та ін.)»; «особові займенники **я, ти,** уживані із прийменником **до,** вираженим як **д (т),** функціонують у дав. відмінку замість родового: *дʼмині, дʼтóбі*»; «особові займенники **вона, воно, вони** в говірках реалізуються як *вна, вно, вни»* [251, с. 14–15].

І. Сабадош у передмові до **«Словника закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району»** подає риси займенників цієї говірки: «вживання енклітичних форм (паралельно зі звичайними) особових і зворотного займенників: *ми – ми'нʼі, ти – то^{у}'бі, нʼа – ме'не, го – йо'го, си – со^{у}'бі* тощо»; «уживання в ролі присвійних займенників форм дав. відмінка особових займенників: *тот хʼлôпицʼ брат йуй, о'та жо'на ми 'вуйна, у'били му 'сына, о'то вам о'тицʼ*» [211, с. 6].

«Словник говірок Центральної Бойківщини» М. Матіїва подає у передмові такі зауваги щодо граматичних особливостей займенника: «Засвідчено енклітичні займенникові форми з відповідними позиційними варіантами: *ся* ‘себе’, *ня* ‘мене’, *тя* ‘тебе’, *го* ‘його’, *йі* ‘її’, *на ню* ‘на неї’, *ми* ‘мені’, *ти* ‘тобі’, *си* ‘собі’, *му* ‘йому’; редуплікові форми займенників *тот* ‘цей’, *тотá* ‘ця’, *тотó* ‘це’, *тотú* ‘ці’. Родовий відмінок займенника *він* заміняє іноді давальний: *отúць му бов такúй.* Формант *ся* вільно

розташовується в препозиції чи постпозиції: *я ся втíшив* і *я втíшився*» [144, с. 8].

В українському мовознавстві є низка описово-аналітичних досліджень окремих говорів або окремих їхніх рис. Нижче подамо короткий огляд деяких із них.

М. Онишкевич у статті «Питальні, заперечні та означальні займенники західних говорів УРСР у світлі даних лінгвогеографії» (1964) з'ясовує, які варіанти питальних, заперечних та означальних займенників збереглися у західних українських говорах, а також подає відомості про те, в яких пам'ятках вони засвідчені, і висвітлює історію походження [186, с. 37–51]. Цікавим, на нашу думку, є запропонований ученим поділ питальних займенників у західних говорах на займенники, які виникли: а) «безпосередньо з давньоруського *чьто*»; б) «безпосередньо з давньоруського *чьсо*»; в) «шляхом контамінації на основі розвитку первісних форм *шо* (< *што*) + *чо* (< *чьсо*)» [там само, с. 51].

П. Лизанець у монографії «Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області» (2008) основну увагу зосереджує на варіантності відмінкових форм займенників у говірках Затисся, а також подає діалектні зразки відмінювання всіх займенників, що, на нашу думку, сприяє достовірному узагальненню поданого описового матеріалу [132, с. 168–175].

М. Сюсько у дослідженні «Займенник у говорах Закарпатської області УРСР» (1968) описав займенники, які функціонують в українських говорах Закарпатської області, за розрядами, відмінками, числами і родами, звернув увагу на їх варіантність та паралелі в говорах південно-західного наріччя [235, с. 30–80].

О. Тимко-Дітко у статті «Займенники у говорі бачванських руснаків у контексті південно-західних говорів української мови» (2008) здійснила цікавий зіставний аналіз займенників у говорі бачванських руснаків із займенниками у південно-західних говорах української мови з метою виявити, як змінилася лексико-семантична група займенників в ізольованих умовах

«нової батьківщини» і які спільні особливості бачванської говірки та закарпатських говорів збереглися до сьогодні [242, с. 190–191].

У дисертації «Болгарська переселенська говірка мішаного типу: стан і етапи формування» (2005) С. Георгієва розглядає особливості всіх розрядів займенників у мішаній говірці села Зоря на території Одеської області України, де живуть переселенці з Болгарії [35].

Х. Макович у дисертаційному дослідженні «Діалектні риси мови українських рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст.» (2013) поєднала дані з історії мови та діалектології задля отримання вичерпної характеристики мови тогочасної проповіді. У третьому розділі своєї роботи Х. Макович аналізує морфологічні риси (зокрема займенників), виявлені в текстах, що походять із західноукраїнських територій [140, с. 8–11].

1.5. Займенник в українській мові XIV–XVII ст.

1.5.1. Характеристика українських писемних пам'яток як ілюстраційного матеріалу

Пропоноване дисертаційне дослідження базується на фундаментальній картотеці «Словника української мови XVI − першої половини XVII ст.». Картотека має близько 900 тис. карток-цитат [СУМ[16-17], с. 4], що дає змогу не тільки фахово укладати згаданий вище унікальний у славістичному світі словник (Львів, 1994–2013; вип. 1–16 (А–Л); видання не завершене), а й слугує основою для детального вивчення найрізноманітніших аспектів функціонування української мови того часу [дет. див. 29; 30; 36; 47; 49; 54; 77; 97; 113; 187; 188; 205; 261; 262; 284 та ін.].

Місцем написання опрацьованих пам'яток української мови є переважно Львів, Вільна, Київ та Острог, проте географія джерел доволі широка: Афон, Берестя, Біла Церква, Варшава, Вінниця, Дубно, Житомир, Кам'янець, Краків, Луцьк, Люблін, Овруч, Почаїв, Снятин, Сучава, Чернігів, Ясси та ін. (див. *Список джерел*). Кількість та жанрово-стильова різноманітність писемних джерел дає змогу отримати об'єктивні результати.

Найчисельніша група – **пам’ятки ділової мови** XVI–XVII ст. Тільки документів Львівського ставропігійського братства, використаних у пропонованій дисертації, нараховано понад 300. Їх жанрово-стильова палітра дуже різноманітна: благословення, відлучення, відозви, грамоти, декрети, донесення, запрошення, звернення, інструкції, книги прибутків і видатків, листи, мирові угоди, повідомлення, позови, попередження, послання, постанови, привілеї, протоколи, реєстри продажу, розписки, скарги, супровідні листи, ухвали тощо. Для дослідження історії мови ці пам’ятки цінні тим, що, «незважаючи на наявність у їх текстах властивих для староукраїнської актової мови в цілому стереотипних канцелярських зворотів і штампів, часто без потреби вжитих полонізмів, латинізмів та старослов’янізмів, у них досить яскраво відбита жива народна українська мова, відбиті ті мовні процеси, які передували складанню української національної мови» [36, с. 7]. Окрім документів Львівського ставропігійського братства, у дисертації використано матеріали актових книг, судових книг (записи підкоморських, гродських судів), нормативні документи, статути («Артикули або закони Великого князівства Литовського», 1566), документи з канцелярії Богдана Хмельницького, «Книга Київського підкормського суду (1584–1644)», книги-реєстри доходів і видатків (Львів, 1607–1645) та ін.

Наступна за чисельністю група писемних джерел – **церковно-релігійні пам’ятки,** це, зокрема, учительні Євангелія, проповіді, повчання, літургічна література, молитовники, требники.

Пам’ятки **полемічної літератури** представлені насамперед творами православних письменників І. Вишенського, З. Копистенського, Х. Филалета, Г. Смотрицького, І. Борецького, а також такими творами, як: «Просфонима» (Львів, 1591), «Унія греків з костьолом римським» (Вільна, 1595), «Антиризис або апологія проти Христофора Філалета» (Вільна, 1599), «Апокрисисъ албо ѡ(т)повѣдь на книжкы о соборѣ бєрєстєйском... чєрє(з) христофора филалєта, Врихлѣ дана» (Острог, 1598–1599), «Анаѳима тнє тімнє кир Григорію Кірніцкомꙋ» (Венеція, 1641), «Відповідь Іпатія Потія Клирику Острозькому»

(Володимир, 1598–1599), «Гармонія східної церкви з костьолом римським» (Вільна, 1608), «Святого Кирила, екзарха Александрійского ігумена наука о противной унии против благочестивых священиков ясное указаніе» (1626) та ін.

До **художніх творів** XVI–XVII ст. належать насамперед поетичні твори – панегіричні, історичні, лірично-дидактичні (наприклад, П. Беринда «На Рж(с)тво ... Вѣршѣ длѧ оутѣхи правосла(в)ны(м) хр(с)тїаномъ» (Львів, 1616), «Вѣзерунок цнот превелебного ... Елисея Плетенецького» (Київ, 1618), «Розмышлянє ѡ муцѣ х҃а сп҃ситєлѧ н҃шго ... Вѣршами написаныи прєз многогрѣшного Инока Іоаникіа Волковича» (Львів, 1631), «Євхарістиріон, албо вдѧчность ... Пєтру Могилѣ ... одъ спудєовъ гимназїум є(г) мл(с) з школы Рєторїки за гойныи Добродѣйства собѣ у Цр҃кви православной в фундованю школъ показаныи» (Київ, 1632), «Євводіа албо сла(д)ково(н)ный дойзрѣлы(х) вꙋ молодо(м) вѣкоу: Єго милости Господина Ѡ(т)ца Арсєнія Жєлиборского ... дх҃овны(х) цнотъ запах. Прєзъ Григорія Боутовича оусмакованный» (Львів, 1642), «Сіа книга названнаѧ Пєрло Многѡцѣнноє. Съставлєнна Трꙋдолюбїємъ: прєзъ Киріла: Транквѣліона» (Чернігів, 1646) та ін. Сюди належать також пісні («Імнологиа Си єсть, Пѣснословїє, Албо Пѣснь прє(з) части Писмо(м) мовлєна(а) на дєнь Въскр(с)ніа ... Г҃а Нш҃гѡ Іисоуса Христа Паноу ... и Добродѣєви своємоу Прє(з) дѣлатєли вꙋ Тіпографїи вꙋ Дароуночкоу Низко Принєсєна» (Київ, 1630)), епіграми («На Старожи́тны(и) Клєйно(т) и(х) м(л) Пн҃ѡ(в) Балабанѡ(в)», «На старожитный клєйнотъ яснє освєцоныхъ и вєлможныхъ кн҃жатъ Острозскихъ» (Острог, 1612), ляменти («Ламєнтъ по Сватобливє зошломъ, Вєлєбномъ Гд҃ноу Ѡ(т)цоу Іѡаннѣ Василєвичоу Прєзвитєри» (Луцьк, 1628), «Вѣршѣ на жалосный погрєбъ Зацного Рыцера Пєтра Конашевича Сагайдачного ... Зложоныи Прєзъ … Касїана Саковича» (Київ, 1622)) та ін. А також драматичні твори, зокрема анонімна барокова п’єса «Слово о збурєню пєкла» (І пол. XVII ст.), інтермедії Я. Гаватовича (1619) та ін.

Хронікально-літописна література представлена такими пам’ятками: «Київський літопис» (поч. XVII ст.), «Острозький літопис» (Острог, 1509–1633), «Кройника то єсть исторїа свѣта на шєсть вѣковъ, а чтыри монархіи

роздѣлєна. З розмаитых гисториков жидовских, и поганскихъ» (Львів, поч. XVII ст.), «Кройника которая прєдтымъ николи свѣта нє видала с полско(г)о на роускии дїалєктъ прєложона прєзъ Матфєя Стриковъского» (1582), «Книга глаголємаѧ кроникъ, сирєчь собранїє ѡт многихъ лѣтописєцъ (“Хронограф”)» (серед. XVII ст.).

Найменше ілюстрацій-цитат вибрано з **наукової та науково-популярної літератури**: «Український травник» XVI ст., П. Беринда «Лексикон словенороський» (Київ, 1627), Л. Зизаній «Лексис» (Вільна, 1596).

Загалом джерела Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», хоча й представлені її укладачами вибірково, слугують достовірним матеріалом для дослідження системи української мови цих століть на всіх її рівнях: історична лексикологія, історична фонетика, словотвір, фразеологія, стилістика, термінологія, історична діалектологія, синтаксис та ін. А також, як зауважив історик мови Р. Осташ, «пам’ятки, розписані у відділі української мови до «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», дають змогу ширше представити мову того часу з погляду образності, метафоричності, фразеологічного багатства» [188, с. 136].

1.5.2. Займенникова система української мови XIV–XV ст. і XVI–XVII ст.: інвентар, зв’язки, класифікація

Українська мова XIV–XV ст., як свідчать писемні джерела того часу, мала розвинену займенникову систему.

Двотомний тезаурус «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» дає змогу відтворити модель займенникової системи загалом (*Табл. 1.1*), і семантичну структуру, варіантність, синтагматичні та парадигматичні відношення займенника тогочасної української мови зокрема. Це своєю чергою сприяє відтворенню займенникової системи української мови XVI–XVII ст., що є вагомою частиною корпусу «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», а також слугує необхідним базовим компонентом відповідних досліджень з історії мови.

Ділові пам’ятки, на основі яких створено «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», широко представляють спеціальну лексику того часу – лексику офіційної мови. Щодо ділових текстів XIV–XV століть, то більшість із них містить вироблені стандартні формули зачинів, інвокацій, титулування, датування тощо. Це теж до певної міри «обмежує» лексичний запас: слова вжито у прямому значенні, вони є стилістично нейтральним [90, с. 165]. Проте грамоти XIV–XV століть відіграють першорядну роль у вивченні історичної граматики української мови [149, с. 25].

З історичного погляду, «всі займенники органічно взаємопов’язані між собою не тільки специфічністю своїх функцій у системі співвідносних лексико-граматичних розрядів слів, а й спільністю походження від так званих займенникових коренів, наявністю у системі їх словозміни тільки їм властивих флексій, способів словотворення і формотворення» [91, с. 129].

У реєстрі «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» представлено дев’яносто три одиниці, кваліфіковані як займенники, до того ж майже кожна з них має варіантні форми: *азъ (азь, аз, язъ, ѧзъ)* ‘я’; *которыи (которы, которїи, который, котори, котры, которой)* ‘який, котрий’; *штоколи (щоколи)* ‘що-небудь, щось’ та ін. Деякі займенники відповідно до джерела, подано латинкою. Це переважно старопольські (наприклад, *ktokolwiek* ‘будь-хто, хто б не був’) і старочеські запозичення (наприклад, *skolko* ‘скільки’*),* хоч вони засвідчені в текстах і в кириличному написанні (див. *Табл. 1.1*).

Особливістю особових займенників є широка варіантність: *азъ, азь, аз; я, ѧ; язъ, яз, ѧзъ, ѧзь (я), мы, ми (ми), ты, ти (ти), вы, ви (ви), онъ, онь, он, вонъ, оунъ (він)*.

У розряді присвійних займенників української мови XIV–XV ст. сучасна форма *мій* мала кілька варіантів: *ми, мы* і *мои.* Аналогічно щодо займенника *твій*: *твой* і *ти.*

Таблиця 1.1

Займенники в українській мові XIV–XV ст.

Розряди	**Займенники**
особові	азъ (аз), язъ (ѧзъ), я (ѧ), мы, ты, вы, онъ, она, оно, они
зворотний	сєбє
присвійні	ми, мои, нашъ, твои, ти, вашъ, свои
питально-відносні	кто, што, цо, какии, каковыи, кыи, которыи, кторы, чии, єнже, ижє, ижь, кыиждо, сколко
вказівні	сесь (сес), сиі, този, тотъ, таковыи, такыи, инны, иншїи, инъ, иныи, ины, онъ, тамътотъ, тєнъ, честъ
означальні	самъ, самъ трєтєи, самъ чєтвєръть, самь сєдмь, весь, всякыи, вшелякии, вшитокъ, каждыи, кажныи, кождыи, къждо, инны, иньшии, иньши, инъ, иныи, жадныи
заперечні	никто, ничто, ниѧкии, никакыи, ничии, нєкоторыи, никоторыи, нижадныи
неозначені	будь кто, будь колвє кто, будї що, што будъ, будь каковъ, будь какыи, буди кии, будь которыи, которыи коли, будь чии, варе кто, варе що, варе как, которїи колвє, кторы коли, хтоньколи, штоколи, некоторыи, нѣкоторїи, нѣкторы, нѣкто, нѣшто, чии, якыи

Розряд питально-відносних займенників не має відповідників сучасним займенникам *чий, скільки.* Займенники *хто, що, який, котрий* мають по кілька варіантів: *кто, хто, къто, хъто; што, що, что, шьто, щто; какии; каковыи; которыи, которы, которїи, который, котори, котры, которой.* В українській мові XIV–XV ст. вживалися питально-відносні займенники *єнже; ижє; ижь; кто kole; кыи; кыиждо; онъ жє, он жє, онъ ж; skolko; хтоньколи; цо*, яких не вдалося виявити в доступних нам джерельних матеріалах XVI–XVII ст.

Розряд вказівних займенників різноманітний. Окрім відповідників сучасним – *сєсь, сєс; сиі, сєи ‘цей’; този; тотъ, тоть, тот, тътъ, тоти, тоты, тои, тъи, тыи, тотн ‘той’; таковыи, таковїи, такови, таковы, таковъ; такыи ‘такий’,* – існували ще такі форми: *инны; иншїи, иньшии, иньши; инъ; иныи, ины; онъ; тамътотъ; тєнъ; чєстъ ‘цей’.*

Означальний займенник *сам* мав форми *самъ, самь, сам; самъ трєтєи; самъ чєтвєрътъ; самь сєдмь*, що могли навіть вказувати на порядковий номер. Займенники *увесь, всякий* вживалися як *вєсь, весь, вєс; всякыи; вшелякии; вшитокъ.* Багатьма варіантами був репрезентований займенник *кожний: каждыи, каждїи, кажды; кажныи; кождыи; къждо.* Означальний займенник *інший* теж характеризувався численними формами: *инны; иншїи, иньшии, иньши; инъ; иныи, ины.* Іншими формами були *жадныи, жадни, żadin.*

Щодо заперечних займенників, то не виявлено відповідника сучасному *ніскільки*. І навпаки – не закріпилися в сучасному лексиконі староукраїнські займенники *некому* і *нижадныи.*

Неозначені займенники представлені численною групою форм із часткою *будь-*: *боудь кто, будъ кто, боуд кто, боуди кто, боудї кто; боуд колвє кто 'будь-хто', боудї що; што будъ 'будь-що', боудь каковъ; боудь какыи; бѫди кии 'будь-який', боудь которыи; которыи коли будь 'будь-котрий', будь чии 'будь-який'*. Деякі староукраїнські займенники своєю формою схожі на заперечні (*нєкоторыи, нѣкоторїи; нєхто; нѣкторы; нѣшто*) або питально-відносні (*чии, чїи; якыи).*

Таким чином, система розрядів займенників української мови XIV–XV ст. загалом сформована, одиниці доволі легко класифікувати відповідно до конкретного розряду.

Запозичення є типовим явищем для будь-якої мови. Щодо займенників української мови XIV–XV ст., то вони, як подає «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», походять із церковнослов'янської, болгарської, молдавської, старопольської мов, зі старочеської за посередництвом старопольської мови. Ці запозичені форми загалом не закріпилися в українській мові (*Табл. 1.2*).

Таблиця 1.2

Запозичення в займенниковій системі української мови XIV–XV ст.

Мова-джерело	Займенники
церковнослов'янська	ижє (*цсл.* ижє); инъ (*цсл.* инъ); каковыи (*цсл.*

	каковыи); къждо (*цсл.* къжьдо); кыи (*цсл.* кыи); кыиждо (*цсл.* кыижьдо); нєкоторыи, нѣкоторїи (*цсл.* нѣкоторыи); нєхто (*цсл.* нѣкъто); никакыи (*цсл.* никакъжє); никоторыи (*цсл.* никоторыижє); никто, нїкто, нихто, нїхто, нихъто (*цсл.* никъто); ничто (*цсл.* ничьто); нѣшто (*цсл.* нѣчьто); язъ, яз, азъ, азь (*цсл.* язъ)
старочеська (через старопольську)	вшелякии (*стч.* všelijaký, *стп.* wszelaki); которїи колвє (*стп.* którykolwie, *стч.* který-kolivěk); которіи коли, которъи коли, которы коли, которыи коли (*стп.* którykoli, *стч.* kterýkoli); кто коли, хто коли (*стч.* ktokoli, *стп.* ktokoli); нижадныи (*стп.* niźadny, *стч.* nižádný); тєнъ (*стч., стп.* ten); цо (*стч., стп.* co)
старопольська	вшитокъ (*стп.* wszytek); єнже (*стп.* jenże); инны (*стп.* inny); ктно kole (*стп.* ktokole); ktokolwiek (*стп.* ktokolwiek); кторы, кторыи (*стп.* który); кторы коли (*стп.* któykoli); нѣкторы (*стп.* niektóry); штоколи, щоколи (*стп.* cokoli)
молдавська	чєстъ (*молд.* чест, ачест)
болгарська	този (*болг.* този)

До найуживаніших займенників XIV–XV ст. належать (подаємо відповідно до частоти): особовий займенник *онъ (онь, он, вонъ, оунъ)*, присвійний займенник *нашъ (нашь, наш)*, вказівний займенник *тотъ (тоть, тот, тътъ, тоти, тоты, тои, тъи, тыи),* означальний *вєсь (весь, вєс)* і особовий *мы (ми).* Найменш уживаними були переважно неозначені займенники, зокрема *боуд колвє кто, боудь каковъ, будь чии, кторы коли* (*Табл. 1.3*).

Отже, якщо порівнювати займенники в українській мові XIV–XV ст. із корпусом сучасних займенників, то можна констатувати втрату займенників, запозичених зі церковнослов'янської (наприклад, *ижє, инъ, каковыи, къждо* та ін.), старопольської (наприклад, *вшитокъ, єнже, инны, ктно kole* та ін.),

старочеської (наприклад, *вшелякии, которіи колвє, которіи коли* та ін.), болгарської (*този*) та молдавської (*чєстъ*) мови.

Таблиця 1.3

Частота використання займенників в українській мові XIV–XV ст.

Частотність	Займенники
найвища	онъ, онь, он, вонъ, оунъ (12342), нашъ, нашь, наш (10222), тотъ, тоть, тот, тътъ, тоти, тоты, тои, тъи, тыи, тотн (7287), вєсь, весь, вєс (4315), мы, ми (3640), кто, хто, къто, хъто (1938), свои (1820), сиі, сєи (1536), што, що, что, шьто, !щто (1306), ми, мы (1001)
висока	мои (658), которыи, которы, которіи, который, котори, котры, которой (497), я, ѧ (461), сєбє (390), никто, нїкто, нихто, нїхто, нихъто (323), самъ, самь, сам (310), иныи, ины (309), боудь кто, будъ кто, боуд кто, боуди кто, боудї кто (281), каждыи, каждїи, кажды (218), вашъ (199), твой (176), ничто (141), иншїи, иньшии, иньши (129), ты, ти (125), вы, ви (123), ижє (114), кто коли, хто коли (91), сєсь, сєс (77), жадныи, жадни, żadin (76), никоторыи (74), таковыи, таковїи, такови, таковы, таковъ (71), нєкоторыи, нѣкоторїи (69), всякыи (64), такыи (58), азъ, азь, аз (50), инъ (47), онъ (42), боудї що (41), кождыи (36)
середня	си (27), боудь какыи (25), кажныи (25), нижадныи (24), боудь которыи (23), какии (23), инны (21), варє кто (19), штоколи, щоколи (19), язъ, яз, ѧзъ, ѧзь (19), кторы, кторыи (18), чии, чїи (16), самїи (15), вшитокъ (14), никакыи (14), которіи коли, которъи коли, которы коли, которыи коли (12), которїи колвє (10), нѣшто (9), ижь (8), тєнъ (8), вшелякии (6), онъ жє, он жє, онъ ж (6), нєхто (5), кыиждо (3), варє как (2), варє що (2), которыи коли боудь (2), ktokolwiek (2), кыи (2), ниѧкии (2), самъ трєтєи (2), самь сєдмь (2), што будъ (2)
мінімальна	боуд колвє кто, боудь каковъ, будь чии, бѫди кыи, єнже, каковыи, ктно kole, кторы коли, къждо, некому, ничии, нѣкторы, самъ чєтвєрътъ, skolko, тамътотъ, ти, този, хтоньколи, цо, чєстъ, якыи

Займенники української мови XIV–XV ст. становлять основу корпусу займенників в українській мові XVI–XVII ст., сформованого на основі

«Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (Вип. 1–16) і картотеки цього словника.

Вдалося виявити сто вісімнадцять займенників, до того ж майже кожен із них має варіантні форми: *азъ (язь, аз)* ‘я’; *тотъ (той, тенъ)* ‘той’; *вшелякий (ушелѧкий)* ‘весь, всякий’ та ін. До найуживаніших займенників у текстах XVI – першої половини XVII ст. належать (подаємо відповідно до частоти): присвійний займенник *свой (свуй)*, вказівні *тотъ* і *той,* особовий займенник *я (азъ, ѧ, язъ*), питально-відносний займенник *который* та означальні займенники *самъ* і *весь (увесь)* (*Табл. 1.4*).

Таблиця 1.4

Частота використання займенників в українській мові XVI–XVII ст.

Частотність	**Займенники**
найвища	свой (свуй) (1545), тотъ (1345), той (1030), азъ (ѧ, язъ) (1025), который (1009), весь (увесь) (1007), самъ (1006)
висока	себе (сѧ, се, сѣ, сь) (998), иншый (699), жадный, жаденъ, жодинъ (жоденъ) (691), ты (673), оный (634), що (што) (632), нашъ (623), мой (муй) (551), мы (525), таковый (таковъ) (515), кто (хто) (511), сесь, сей, сий, сіє (511), онъ (овунъ, вѣнъ; она, оно, они) (509), кождый (куждий, кожды, кожъдыи) (489), другій (друзїй) (449), всѧкий (437), твой (370), кто (хто) (338), ѧкий (297), вшелкий, вшелякий (ушелѧкий) (288), иный (инний) (263), вы (261), вашъ (228), нихто (никто) (225), каждый (кажъды) (222), нѣкоторый (190), такий (186), колько (кулко) (158), ничто (ништо) (143), никто (нихто) (137), нищо (ништо) (119), никоторый (110), нѣщо (ніщо) (94), ктокольвекъ (90), ѧкийсь (якій) (89), ѧкий колвекъ (81), вшисткый (ушиткый, вшитокъ) (74), некоторый (74), которыйколвекъ (которыйколве) (73), овый (овъ) (64), прочии (61), который (61), ниѧкий (нѣѧкий) (60), нѣѧкий (нѣякий, нѣѧкий) (55), нѣѧкийсь (нѣякийсь, нѣѧкийсь) (54), хто колвекъ (53), ниякий (ниѧкий) (51), нѣхто (50), чий (45), щоколвекъ (42), нѣѧкїй (нѣякый) (39), ницъ (ничъ) (36), нѣкто (35), одинъ (34), нѣкый (33), тамътой (тамтый, тамтот) (32)

середня	нѣшто (29), нѣчто (27), который (котрый) (21), тотои (20), тенъ (18), хтось (ктось) (17), щось (17), кто колвекъ (14), кторый (ктурый) (13), колико (12), кто (10), кой (10), колкий (колькый, кулкий, коликїй) (9), какий (8), сколко (8), ничий (8), никакийсь (8), будь кто (6), неколько (6), леда (ляда) (5), каковый (каковъ) (5), никакий (5), чий колвекъ (5), колько кольвекъ (4), которысь (котрысь) (4), ледакакий (4), єлико (4), ніякий (нїкакій) (4), цо (4), будь який (3), восакий (всакъ) (3), ледахто (3), ледащо (3), ничо (3), нєцо (3), деякый (2), єликий (2), варе кто (2), лядащо (2), кожный (2), нѣхтъ (2), нѣхтось (2), нѣкотрый (2)
мінімальна	будь который, будь кѹлко, будь який колвекъ, варе чій, варе што, вселакий, варе который, дакто, дешто, кои-либо, коликоторый, ктогодѣ, ледакоторый, лядахто, ладакотрый, лядоакий, некой, некто, никоторый, ниякий кольвекъ, ниякий кольвекъ, ныхто, нѣакий, нѣкїйсь, нѣкто (нѣктось), нѣчѣй, нѣчий, нѣщось, самый, хто коли, хто будь, чийсь, цоколвекъ, штось

Система розрядів українських займенників мови XVI–XVII ст. (див. *Табл. 1.4*) сформована, одиниці доволі легко класифікувати відповідно до конкретного розряду. Привертає увагу значна кількість означальних і неозначених займенників, які трапляються в пам’ятках XVI–XVII ст., а також численні фонетичні варіанти, зокрема займенників *колкий, всякий, вшелякий, інший, которыйколвекъ* та ін. (*Табл. 1.5*).

Таблиця 1.5

Займенники в українській мові XVI–XVII ст.

Розряди	**Займенники**
особові	азъ (язъ), ꙗ (я, а), мы, ты, вы, онъ (овунъ, вѣнъ), она, оно, они
зворотний	себе (са, се, сѣ, сь)
присвійні	мой (муй), нашъ, твой, вашъ (вашый), свой (свуй), єго, єи, ихъ (их)
питально-відносні	єликий (єликъ), єлико, каковый (каковъ), кой, коликїй (колкий, колькый, кулкий), колько (кулко), который (котрый, кторый, ктурый), ктокольвекъ, сколко, хто (кто), хто коли, цо, чий, що (што), ꙗкий

вказівні	сесь, сєй (сий, сіє), тотъ (той, тенъ), тотои, такий (таковый), тамътой (тамтый), , овый, оный (оныи), онъ
означальні	самъ, самый, весь (увесь), вселѧкий, всѣ (уси), всякий (восѧкий, всѧкъ, усякый), вшелкий (вшелякий, ушелѧкий), вшисткый (вшисткы, вшиский, вшиткый), вшистокъ (вшитокъ, ушиткый), другій (друзїй), каждый (кажъды), кождый (куждий, кожды), кожный, инакшый (инакий), иншый, иный (инний), жадный (жѧдный), жаденъ (жадинъ), жодинъ (жоденъ), прочій
заперечні	нихто (никто), нищо (ништо, нѣщо), ничо, ницъ, ничъ, никакий, ничый, никоторый, нитакий (нѣтакий)
неозначені	будь который, будь кто, будь який, будь який колвєкъ, варе который, варе кто, варе чій, варе що, дешто, деякый, какий, кои-либо, коликоторый, которыйколвекъ (которыйколве), которысь (котрысь), ктогодѣ, леда (ляда), ледакоторый, ледахто, ледащо, ледаѧкий, лядакто, лядащо, лядоѧкий, нитакийсь, нѣакий, никоторый, неколько, нєцо, нѣкто (нѣктось), нѣкторый (нѣкоторый), ничто (ништо), нѣкый, нѣтакийсь, нѣѧкїй, хто будь, хто колвекъ, хтось, чий колвєкъ, чийсь, щоколвекъ, штось, такий колвекъ, такийсь

Особливістю особових займенників у писемних текстах XVI–XVII ст. є широка варіантність форм, зокрема 1-ої ос. одн і 3-ої ос. одн. чол. р.: *азъ (язъ), ꙗ (я, ѧ); онъ (овунъ, вѣнъ).* Інші особові займенники представлені однією формою: *мы, ты, вы,она, оно, они.*

У розряді присвійних займенників української мови XVI–XVII ст. сучасна форма *мій, свій* і *ваш* мала кілька варіантів: *мой (муй), вашъ (вашый), свой (свуй).* Інші форми не вирізнялися такою варіантністю: *нашъ, твой, єго, єи, ихъ (их).*

Розряд питально-відносних займенників XVI–XVII ст. мав чимало форм, які не збереглися у сучасній українській мові: *єликий (єликъ), єлико, каковый (каковъ), кой, коликїй (колкий, колькый, кулкий), колько (кулко), который (котрый, кторый, ктурый), ктокольвекъ, сколко, хто (кто), хто коли, цо, чий, що (што), такий.*

Розряд вказівних займенників зазначеного періоду – різноманітний. Окрім відповідників сучасним – *такий, той* – існували ще такі форми: *сесь, сєй*

(сий, сіє), тотъ (тенъ), тотои, таковый, тамътой (тамтый), овый, оный (оныи), онъ.

В українській мові XVI–XVII ст. вживалися такі означальні займенники і їх варіанти: *самъ, самый, весь (увесь), вселѧкий, всѣ (уси), всякий (восѧкий, всѧкъ, усякый), вшелкий (вшелякий, ушелѧкий), вшисткый (вшисткы, вшиский, вшиткый), вшистокъ (вшитокъ, ушиткый), другій (друзій), каждый (кажъды), кождый (куждий, кожды), кожный, инакшый (инакий), иншый, иный (инний), жадный (жѧдный), жаденъ (жадинъ), жодинъ (жоденъ), прочій.*

Заперечні займенники XVI–XVII ст. характеризуються формами з префіксом *ни-/нѣ-*: *нихто (никто), нищо (ништо, нѣщо), ничо, ницъ, ничъ, никакий, ничый, никоторый, ниꙗкий (нѣꙗкий).*

Неозначені займенники у писемних текстах XVI–XVII ст. представлені низкою груп займенників із часткою *будь*: *будь который, будь кто, будь який, будь який колвєкъ, хто будь;* часткою *варе: варе который, варе кто, варе чій, варе що*; часткою *леда (ляда): леда (ляда), ледакоторый, ледахто, ледащо, ледаѧкий, лядакто, лядащо, лядоѧкий;* часткою *колвекъ: хто колвекъ, чий колвєкъ, щоколвекъ, ꙗкий колвєкъ, которыйколвєкъ (которыйколве);* префіксом *де-: дешто, деякый;* префіксами *нє-, не-, нѣ-, ни-: ниꙗкийсь, нѣакий, никоторый, неколько, нєцо, нѣкто (нѣктось), нѣкторый (нѣкоторый), ничто (ништо), нѣкый, нѣꙗкийсь, нѣѧкій;* суфіксом *-сь: которысь (котрысь), хтось, чийсь, штось, якийсь,* а також займенниками *какий, кои-либо, коликоторый, ктогодѣ.*

Таким чином, система розрядів займенників української мови XVI–XVII ст. загалом сформована і чітко визначена. Зауважмо, що в цій системі ще існувало багато форм займенників, які у сучасній українській мові не збереглися.

За картотекою можемо простежити джерела запозичення деяких займенників із церковнослов'янської мови: каковыи (*цсл.* каковыи); нєкоторыи, нѣкоторїи (*цсл.* нѣкоторыи); нєкто (*цсл.* нѣкъто); никакыи (*цсл.* никакъжє); никоторыи (*цсл.* никоторыижє); никто, нихто (*цсл.* никъто); ничто (*цсл.*

ничьто); нѣшто (*цсл.* нѣчьто); язъ, яз, ѧзъ, ѧзь (*цсл.* язъ); єликий (еликий, єликъ) (*цсл.* єликый); єлико (елико) (*цсл.* єлико); із старочеської (через старопольську): (вшелякий (*стч.* všelijaký, *стп.* wszelaki); которїи колвє (*стп.* którykolwie, *стч.* kterýkolivěk); хто коли (*стч.* ktokoli, *стп.* ktokoli); жадныи (*стп.* żadny, *стч.* žádný); тенъ (*стч., стп.* ten); цо (*стч., стп.* co); із старопольської: вшитокъ (*стп.* wszytek); инный (*стп.* inny); кто колвекъ (*стп.* ktokolwiek); который (*стп.* który); нѣкторый (*стп.* niektóry); із румунської (частка при займенникові): варе который, варе кто, варе чій, варе що (*рум.* vare). Ці запозичені форми не збереглися в сучасній українській літератрній мові (*Табл. 1.6*).

Таблиця 1.6

Запозичення в займенниковій системі української мови XVI–XVII ст.

Мова-джерело	Займенники
церковнослов'янська	каковыи (*цсл.* каковыи); нєкоторыи, нѣкоторїи (*цсл.* нѣкоторыи); нєкто (*цсл.* нѣкъто); никакыи (*цсл.* никакъжє); никоторыи (*цсл.* никоторыижє); никто, нихто (*цсл.* никъто); ничто (*цсл.* ничьто); нѣшто (*цсл.* нѣчьто); язъ, яз, ѧзъ, ѧзь (*цсл.* язъ); єликий (еликий, єликъ) (*цсл.* єликый); єлико (елико) (*цсл.* єлико)
старочеська (через старопольську)	вшелякий (*стч.* všelijaký, *стп.* wszelaki); которїи колвє (*стп.* którykolwie, *стч.* který-kolivěk); хто коли (*стч.* ktokoli, *стп.* ktokoli); жадныи (*стп.* żadny, *стч.* žádný); тенъ (*стч., стп.* ten); цо (*стч., стп.* co)
старопольська	вшитокъ (*стп.* wszytek); инный (*стп.* inny); кто колвекъ (*стп.* ktokolwiek); который (*стп.* który); нѣкторый (*стп.* niektóry)
румунська	варе который, варе кто, варе чій, варе що (*рум.* vare)

З огляду на обмежений обсяг дисертаційного дослідження зупинимося далі на детальному аналізі тільки двох розрядів займенників – особові та присвійні. Вибір можна пояснити кількома причинами: 1) займенники саме цих розрядів вказують на предмети, явища та їхні ознаки, не називаючи їх, і

представляють два найбільші класи іменних слів (іменників та прикметників); 2) такі займенникові форми мають тривалу історію вживання та високу частотність використання, що дасть змогу дійти об'єктивних висновків щодо функціонування їх в українській мові XVI–XVII ст.; 3) особові та присвійні займенники яскраво ілюструють взаємозв'язок упродовж історії свого розвитку, що сприятиме цікавим та ґрунтовним висновкам про історію займенників в староукраїнському тексті загалом.

1.6. Методологія дослідження граматики і семантики займенника в українській мові XVI–XVII ст.

Аналіз займенника в українській мові XVI–XVII ст. було здійснено в такій почерговості.

Перший етап – збір матеріалу дослідження (*методом суцільної вибірки*) із:

– картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» та картотеки «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка;

– «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (Вип. 1–16);

– «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка;

– історичних словників білоруської, польської та російської мов;

– «Словника української мови» в 11-ти томах, діалектних словників української мови; термінологічних та етимологічних словників та енциклопедій.

Із отриманої джерельної бази (зокрема мікроконтекстів) виокремлено займенникові форми в українській мові XVI–XVII ст.

Другий етап – класифікація зібраного матеріалу за допомогою *описово-аналітичного методу*. Виявлені в пам'ятках займенники було систематизовано, покласифіковано на розряди за значенням.

Третій етап роботи – опис семантичної структури особових і присвійних займенників. Для аналізу семантики використано *зіставно-типологічний* метод, зокрема для характеристики спільних і відмінних рис займенників в українській мові різних часових зрізів.

Четвертий етап дослідження – виявлення морфологічних і синтаксичних ознак особових і присвійних займенників в українській мові XVI–XVII ст. Із цією метою було застосовано такі методи та прийоми аналізу: *описовий* – для лінгвістичної інтерпретації займенників української мови XVI–XVII ст. на діахронному та синхронному зрізі; *порівняльно-історичний* – для виявлення змін у семантичній структурі досліджуваних мовних одиниць із залученням фактів інших слов'янських мов, *метод семантико-синтаксичного моделювання* – під час пошуку мікроконтекстів та виокремлення синтаксичних моделей, *прийом кількісного аналізу* – для встановлення кількості й частоти вживання займенників за відмінками та *метод інтерпретації* – з метою розкрити зміст опрацьованих текстів пам'яток, пояснення та тлумачення прочитаного.

Особливу увагу варто звернути на специфіку роботи із джерелами української мови XVI–XVIII ст. Загальний контекст, у який потрапляє слово з пам'ятки, дає змогу встановити парадигматичні зв'язки, хронологію семантичних змін, можливі фонетичні, графічні, морфологічні та словотвірні ознаки кожного займенника. Пам'ятки, безперечно, є найважливішою підставою дослідження мови: з одного боку, вони – необхідна передумова для студій з історії мови, з іншого – їхнє опрацювання створює чималі труднощі для історика мови. Насамперед ідеться про реконструкцію минулого, так званої «прихованої реальності, що проявляє себе лише в непрямий спосіб – у характерних для певного часу й середовища вербальних кліше» [285, с. 82].

Займенник – одна із найсвоєрідніших частин мови і семантично, і граматично. Але все ж у дослідженнях з історії мови актуальною є проблема методики виділення займенників у писемних текстах попередніх століть та

визначення їх семантики. Тому методологія дослідження займенника у пам’ятках XVI–XVII ст. потребує також використання низки спеціальних методів і прийомів.

Дослідження займенника здійснюється на підставі поєднання структурного та функціонального підходів. Структурний підхід передбачає розгляд мови як складного утворення, в якому можуть бути виділені певні компоненти та відношення між ними, а також вивчення форм з погляду їх структури, складу, будови тощо. Функціональний підхід ґрунтується на аналізі форм з погляду вираження ними граматичних значень в синтагматичному або прагматичному плані, послідовному типологічному їх розмежуванні. Значне місце в дослідженні мовних фактів посідає функціонально-семантичний аналіз, який забезпечує встановлення істотних взаємозв’язків між мовними елементами.

Що ж до власне мовних чинників, то однією з аксіом цього дослідження є такий принцип: «Фіксація того чи іншого елемента лінгвоструктури на письмі (як у поодиноких випадках, так і, особливо, масово) є неспростовним доказом існування чи закріплення його в мові, адже в пам’ятках він засвідчується завжди пізніше від часу свого виникнення … Фіксація явища в писемному тексті завжди є його документом, паспортом, який засвідчує: явище у відповідний час існувало, воно розвинулося не пізніше (хоч, звичайно, могло виникнути навіть на багато десятків років чи століть до цього)» [174, с. 3]. Отже, попри те, що писемні джерела – найнадійніша підстава для аналізу мовних явищ, однак і вона має суттєві недоліки. Треба зважати і на той об’єктивний чинник, що немає певності в опрацюванні всіх доступних писемних текстів, адже деякі з них на сьогодні можуть бути недоступними і тому ще невідомими [130, с. 87].

Для відчитування семантики займенників в кожному контексті був використаний **метод інтерпретації**, що зумовило певний відсоток припущення, бо доводиться мати справу не з конкретними фізичними об’єктами, а із сучасним уявленням про них та про їхню мову [54, с. 5].

Наступний важливий принцип дослідження історії мови такий: одиничний вияв мовного явища ще не може слугувати підставою для висновку про його поширення. Однією з можливих причин такої ситуації учені називають «описки» чи «помилки» і переконані, що фіксацій має бути кілька і виявлених у різних текстах [159, с. 42]. Звичайно, спорадичні свідчення мають свої «вади», проте, на думку інших істориків мови, їх не можна цілком відкидати: «По-перше, такі поодинокі писемні факти не обов'язково виникали тільки внаслідок т. зв. "псування книг", тобто перекручування, руйнування первісного тексту; писарі не лише механічно помилялися (від утоми, хвороби, неуважності та ін.); а й навмисно допускали зміну у протографі, оскільки якесь слово чи буквосполучення для них були чужими. Тому, по-друге, такі навмисні помилки якраз і можуть допомогти історикам мови, зокрема в локалізації пам'ятки» [54, с. 6].

У дослідженнях з історії мови актуальною є проблема методики виділення займенників у писемних текстах попередніх століть та визначення їх семантики. Аналізуючи писемну пам'ятку, дослідник повинен з'ясувати, які мовні одиниці в мові пам'ятки можна трактувати як займенники, а також визначити, як взаємодіють вони у тексті пам'ятки, яку мають семантику.

Вивчаючи займенникову систему писемних пам'яток, доцільно застосовувати загальні лінгвістичні методи. Найбільшу вагу серед них має **описово-аналітичний**, який передбачає спостереження, узагальнення й аналіз окремих мовних фактів. Цей метод передбачає виокремлення та інтерпретацію займенників у тексті писемної пам'ятки.

Метод семантико-синтаксичного моделювання дозволяє провести пошук мікроконтекстів із займенниками та виокремити моделі словосполучення.

Структурний метод сприяє систематизації розрядів займенників за їх семантикою, встановленню зв'язків і відношень між ними, дає змогу осмислити специфіку функціонування займенників на конкретному часовому зрізі як суцільну систему й таким чином узагальнити результати дослідження.

Важливим є використання **зіставно-типологічного методу**, оскільки тексти пам'яток попередніх століть засвідчують взаємодію української мови з іншими мовами (у середньоукраїнському періоді – передусім з церковнослов'янською, польською, білоруською), тож прийоми цього методу дають змогу виокремити в текстах іншомовні елементи, з'ясувати походження окремих мовних одиниць, простежити взаємодію книжних і народних рис у пам'ятках.

Порівняльно-історичний метод сприяє виявленню змін у семантичній структурі досліджуваних мовних одиниць із залученням фактів інших слов'янських мов.

Під час дослідження специфіки мови пам'ятки продуктивним буде врахування даних **лінгвогеографії** щодо поширеності тих чи інших явищ у конкретному просторі.

Важливо визначити принципи та критерії, на яких варто ґрунтуватися, вивчаючи займенники в українських пам'ятках. Під час вибору займенників для аналізу ми керувалися двома принципами: 1) частотний принцип (бралися до уваги ті форми займенників, які вживані найчастіше, але і враховуючи менш частотно виражені); 2) принцип лексикографічної кодифікації; оскільки тексти пам'яток входять до джерел «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» і, відповідно, посідають вагоме місце в реєстрі цього словника, то особливо актуальним є вивчення тих займенників, які ще не мають лексикографічного опрацювання.

Дослідження займенника в мові пам'яток XVI – першої половини XVII ст. передбачало здійснення таких дослідницьких дій:

1) виявлення займенникових одиниць; для цього методом суцільної вибірки було виокремлено синтаксичні конструкції зі займенником;
2) мовна реконструкція обраних для аналізу займенників;
3) характеристика за допомогою відбору та семантичного групування;
4) структурно-семантичний та контекстуальний аналіз;
5) виявлення семантико-граматичних особливостей;

6) визначення парадигматичних та синтагматичних зв’язків за участю займенникових одиниць (завдяки контекстуальному та дистрибутивному аналізу). Будь-яку граматичну форму можна розглядати у системі парадигматичних та синтагматичних зв’язків, тобто як частину у ряді споріднених форм і як частину речення. Не є винятком і займенники. Парадигми в них складають відмінки, роди і числа, а синтагматичні зв’язки вони виявляють як члени речення.

У роботі займенники проаналізовано за такою схемою:

– значення, походження, фіксація в історичних словниках; паралелі (якщо є) в інших слов’янських мовах того ж періоду;

– семантика відповідно до жанрово-стильової специфіки текстів (церковно-релігійна та полемічна література, ділові документи, художні та хронікально-літописні тексти XVI–XVII ст.);

– парадигма відмінювання;

– функціонування займенників у складі лексикалізованих словосполучень;

– синтаксична роль;

– збереження займенників у лексиконі сучасної української літературної мови та в діалектах.

Дослідження здійснено у діахронній площині, оскільки воно висвітлює стан займенникової системи XVI–XVII ст. Хронологічні межі дисертації зумовлені значною кількістю різножанрових пам’яток української мови XVI–XVII ст., доступних для дослідника, які дають змогу якомога повніше простежити формування і склад займенникової системи, а також доповнити вчення про розвиток української літературної мови загалом та виявити міжмовні контакти того часу. Саме такі часові межі охоплює лексика «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», більшу частину джерельної бази якого формують опрацьовані пам’ятки. З огляду на актуальну і сьогодні та ще не до кінця вирішену проблему українського глотогенезу та різні періодизації, зокрема І. Огієнка [179, с. 137; 148; 165], Ю. Шевельова [267,

с. 456], О. Горбача [39, с. 7–12], В. Німчука [176, с. 11–12] та ін., у роботі дотримуємося періодизації О. Горбача, яка, на нашу думку, безпосередньо відповідає соціально-історичним процесам на тогочасних українських теренах. Пам'ятки української мови XVI–XVII ст., за хронологією мовознавця, належать до середньоукраїнського періоду литовсько-польської і козацької доби [39, с. 7–12].

Висновки до Розділу 1

Українські граматисти XVI–XVII ст. розглядали займенник як самостійну частину мови і визначили її граматичні категорії та синтаксичні функції. У 20-х роках XX ст. (попри традиційний підхід до займенника, якого дотримувалися Є. Тимченко, М. Левицький, О. Курило та ін.) в українському мовознавстві висловлено інший погляд на цей клас слів, базований на синтаксичному критерії, відповідно до якого займенник не може бути самостійною частиною мови (П. Горецький, І. Шаля, М. Наконечний, І. Карбаненко, О. Матійченко та ін.). Від 60-х років XX ст. займенник почали заперечувати як самостійну частину мови, вже виходячи від семантики. Такий погляд на займенник висловив І. Кучеренко. І, нарешті, у другій половині 80-х років XX ст. І. Вихованець запропонував кваліфікувати займенники як іменники, прикметники чи прислівники на основі функціонально-синтаксичного критерію. У сучасному мовознавстві до сьогодні немає єдиного погляду щодо статусу займенника як частини мови.

Традиційно мовознавці виділяють семантику займенників, вказуючи на її особливість. У роботі дотримуємося погляду, що займенник як самостійна частина мови має власне значення – вказує на предмети, явища, ознаки та кількість, не називаючи їх.

Займенники української мови мають тривалу історію використання, а корпус займенникових форм характеризується стійкістю та високою частотою використання. Про це свідчить порівняльний аналіз займенникових систем в українській мові XIV–XVст. та в українській мові XVI–XVII ст.

Результати цього розділу опубліковані в роботах [275; 277; 280].

РОЗДІЛ 2
ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVII СТОЛІТЬ

Займенник *я* позначає мовця, *ти* – адресата мовця, *він* – особу чоловічої статі або будь-який предмет, позначуваний іменником чоловічого роду. Тобто за «допомогою займенників *я* і *ти* розмежовуються ролі учасників відповідної комунікативної ситуації; займенником *він* позначається особа або предмет, які перебувають поза комунікативною ситуацією» [230, с. 393]. Займенники *я* і *ми* вказують на особу мовця, а *ти* і *ви* – на особу співбесідника, або адресата мовлення. Займенники першої і другої особи становлять центр функціональної категорії персональності: вони вказують тільки на людей. Співвіднесення займенників першої і другої особи з іменниками – назвами неосіб можливе лише за умови їх персоніфікації. Займенник *він* вказує: 1) на особу і 2) на предмет; подвійна заміщувально-вказівна функція дає можливість кваліфікувати займенники *він (вона, воно, вони)* ще і як предметно-особові [там само, с. 394–395].

2.1. Особові займенники *я – мы*

2.1.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках

Історія форми сучасного займенника *я* сягає праслов'янської мови, в якій існували три варіанти початкової форми: «давніші *jazъ, *азъ і новіший *ja, який майже у всіх слов'янських літературних мовах (крім болгарської і македонської) замінив форму *jazъ і виник, імовірно, внаслідок відпадання кінцевого –zъ» [91, с. 130]. Автори «Етимологічного словника української мови» зауважують стосовно займенника *я*, що «не всі деталі походження слова з'ясовані … щодо появи j- найвірогідніше пояснення … за яким псл. jazъ (*ězъ) постало внаслідок перейотації ě < ē, подовжування якого пояснюється наголошуванням слова» [ЕСУМ VI, с. 529; див. також: Фасмер IV, с. 538]. Пам'ятки XI–XIII ст. підтверджують використання варіантів *ꙗзъ, ꙗ* і *азъ*:

«форма *азъ* була книжною в давньоруській мові, до того ж часто вживаною, а форма *ꙗ* (меншою мірою *ꙗзъ*) існувала в живій мові східних слов'ян» [69, с. 152–153].

«Материалы …» І. Срезневського фіксують форму *ꙗ* 'я, перша особа особового займенника' [Срезн. ІІІ, с. 1631], а форма *азъ* подана поряд із формами *ꙗзъ* та *ꙗ* зі значенням 'я' [Срезн. І, с. 10]. У словнику Є. Тимченка зафіксований займенник *азъ* як церковнослов'янський зі значенням 'я' [Тимч. І, с. 13]. Тезаурус «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» фіксує такі форми цього займенника: *азъ (азь, аз)* [СУМ[14-15] І, с. 67], *я (ѧ)* і *язъ (яз, ѧзъ, ѧзь)* [СУМ[14-15] ІІ, с. 577–579].

У «Гістарычному слоўніку беларускай мовы» подано слово *азъ* як двозначне: 1. 'я'; 2. 'назва першої літери слов'янської азбуки' [ГСБМ І, с. 84–85]. «Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)» фіксує займенник *азъ* '*я*' [СДЯ І, с. 77]. У «Словаре русского языка XI–XVII вв.» подані дві омонімні форми: *азъ*[1] 'назва букви слов'янського алфавіту' і *азъ*[2] 'займенник *я*' [СРЯ[11-17] І, с. 23]. «Словарь русского языка XVIII в.» виділяє три омонімні форми *аз,* друга з яких має значення 'особовий займенник; 1-а особа однини; книжно-слов'янський *я* (риторичний і характерологічний засіб)' [СРЯ[18] І, с. 30].

Займенник 1-ї ос. одн. *азъ, азь (цсл.* азъ) увійшов до реєстру «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» із відсилачами до форм *я* і *язъ* [СУМ[16-17] І, с. 83–84].

Особовий займенник української мови *ми* має давнє походження, яке вчені виводять із праіндоєвропейської форми, тому що неслов'янські індоєвропейські мови мають значні відмінності у формах 1-ї ос. мн.: пор. лит. *mes*, гот. *wies*, лат. *nōs*. Про давність форми *my свідчать усі найдавніші слов'янські пам'ятки, всі сучасні слов'янські мови і найближче споріднені із слов'янськими балтійські мови. Проте у праслов'янській мові була, очевидно, й інша форма займенника *ми* – *ny, «використовувана ще у старослов'янських пам'ятках, подібно до форми *вы,* у функції наз., знах. і дав. відм. множини» [69, с. 153]. Існує також думка, що у праслов'янській мові *my була самостійною

формою наз. в. займенника 1-ї ос. мн. [91, с. 131]. «Етимологічний словник української мови» пояснює особливість протистояння у непрямих відмінках m- > n- тим, що, ймовірно, це вплив дієслівних закінчень 1-ї ос. мн. іє. *-mes/-mos* (пор. *несемо, беремо*) [ЕСУМ ІІІ, с. 456–457; пор.: Фасмер ІІІ, с. 23].

«Материалы…» І. Срезневського фіксують займеник *мы* зі значенням ‘особовий займеник 1-ої ос.мн.’ [Срезн. ІІ, с. 215]. В українській мові XIV–XV ст. засвідчені форми *мы, ми* зі значеннями: 1. ‘множинний, вказує на особу оповідача разом з іншими особами’; 2. ‘пошанний, вказує на особу оповідача – представника верхівки феодального суспільства’ [СУМ[14-15] І, с. 623–624]. Друге значення цього займенника є так званою звеличальною формою множини, виявленою в українських пам’ятках наприкінці XIV ст. [91, с. 131]. «Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)» подає слово *мы* як: 1) займенник 1-ої ос. мн., що вживається для позначення кількох або багатьох осіб, включаючи мовця, зі значенням ‘ми’ і 2) займенник 1-ої ос.одн. у звертаннях від імені глави князівства, держави зі значенням ‘я’ [СДЯ V, с. 80]. Аналогічно тлумачить займенник *мы* «Словарь русского языка XI–XVII вв.» [СРЯ[11-17] IX, с. 329]. За даними пам’яток російської мови XVIII ст., займенник *мы* вживався у трьох значеннях: 1. ‘вживається мовцем для вказівки на себе з-поміж інших осіб (ще одної чи багатьох); ми’; 2. ‘вживається замість «я»: а) в авторській мові (так зване авторське *ми*); б) у прямій мові царських або духовних осіб (перев. із відтінком урочистості або офіційності)’; 3. (розм., жарт.) ‘вживається замість 2-ої або 3-ої ос., щоби мовець міг виявити своє співчуття кому-небудь’ [СРЯ[18] XIII, с. 92].

2.1.2. Семантика займенника *я* (*азъ*)

У пам’ятках української мови XVI–XVII ст. займенник *я (азъ)* зі значеннями: 1. ‘уживається мовцем для називання самого себе’, 2. ‘(із прийм. *зъ (съ)* та оруд. в. іншого займ.) ‘я і ще хтось (щось)’. Значна кількість мікроконтекстів із цим займенником дає змогу простежити особливості його функціонування в різножанровій літературі того часу.

2.1.2.1. У **церковно-релігійних** текстах XVI–XVII ст. займенник *я (азъ)* стосувався лише істот.

У формі прямого відмінка він вказував, як свідчать опрацьовані пам'ятки, тільки на божественних осіб (Ісуса Христа, Івана Хрестителя, Богородиці, апостолів, ангелів): *Никто же можетъ пойти ко мнѣ, ажъ не отець мой, што пуслалъ мене, притягнетъ его, и* ***я*** *воскрешу его* (XVI ст. НЄ 9); *а х҃с тоє оуслышавьши ѡ(т) нєи, и рѣкь* ***ꙗ*** *ємь б҃ъ ѡцовь ваши(х)* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 70); *и рєкла м҃ти єго́ к нємоу [Христу], с҃ноу … ѡ(т҃)цъ твои, и* ***ꙗ*** *жалоучи глѧдали єсмо тєбє* (XVI ст. УЄ літк. 4); *то аг҃гль г҃нь ꙗвил(ь)сѧ іѡсифоу … бѣжи до єгѵп(ь)тоу и боуди та́мо ажь* ***ѧ*** *по́вѣ(м) то́бѣ* (1556–1561 ПЄ 24 зв.); *и рєкль ємоу і҃с* ***ꙗ*** *пришє(д)ши оуздо́ровлю єго* (1556–1561 ПЄ 42); *ѡ(т)повѣдиль іѡаннь всѣ(м) гл҃ѧ* ***ꙗ*** *ва(с) кр(с҃)щаю водо́ю* (XVI ст. УЄ літк. 7); *ст҃ павє(л) повѣди(л)* ***ѧ*** *и роди(л) сѧ в нє(м) [въ Римѣ]* (XVI ст. КА 124); *аг҃гль повѣдиль мѵ(и)роносица(м) …* ***ѧ*** *вѣдаю кого ищєтє* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 41).

У конструкціях із прийменником *зъ (съ)* та формою оруд. в. іншого займенника аналізований займенник *я (ꙗ)* реалізовував значення 'я і ще хтось': *Не мовъ, ажъ єсь дѣтвакъ, чомъ на усячино, што ти ръку, пуйди, кулько ти закажу, тулько мовъ, не буй ся напередъ лиця ихъ, чомъ* ***я съ тобовъ*** *емъ, што быхъ тя мянъ//товавъ мовивъ Господь* (XVI ст. НЄ 207–208). *[Господь] рєкъ:* ***Ꙗ з҄ ва́ми*** *єстємъ прє(з) всѣ дни* (Київ, 1625 Злат. Н. 128 зв.) та ін.

У формах непрямих відмінків займенник *я (азъ)* вказував і на осіб-персонажів євангельських текстів, і на світських людей, пов'язаних між собою родинними зв'язками, спорідненістю, чи на людей різного соціального статусу: *ѡ(т)чє, згрѣшилємъ … и то ѡ(т) тєбє завєлико пріймꙋ гды* ***ми*** *з҄ наймитами Твоѣми … причаститисѧ позво́лиш҄* (Київ, 1637 УЄ Кал. 30); *в(ь)дова … прошова(л)[а] … помьсти* ***мн(и)*** *на(д) сопро́тив(ь)никомь мои(м)* (1556–1561 ПЄ 299); *рєкль цр҃ь дв҃ци … єсли жє* ***мѧ*** *попросишь да́(м) тобѣ и до́ польцр(с)тва* (1556–1561 ПЄ 149); *слоуга нашоль єдиного товариша … и повиль ємоу ѡ(т)дай* ***ми*** *що́* ***ми*** *єси до́л(ь)жєнь* (1556–1561 ПЄ 81 зв.) та ін.

2.1.2.2. У **полемічних** текстах займенник *я (азъ)* стосувався лише істот.

У формі прямого відмінка вказував і на божественних осіб і персонажів святописемних текстів (зокрема Господь Бог, Ісус Христос, апостоли, нечистий), і на осіб світського та духовного станів. Пам'ятки фіксують переважне використання займенника *я (ꙗ, ѧ)* і поодиноке використання займенника *азъ* – виключно у висловлюваннях церковнослов'янською мовою, вкраплених у староукраїнський текст (хоча засвідчено і паралельне використання форми *ꙗ* в ідентичних церковнослов'янських фразах): *ведь не по небу летаешъ, але по земли, яко и* ***я****, полъзаешъ!* (1598–1599 Відп.ПО 1049); А такъ ***я****, слуга и богомолецъ вашей княжецкое милости* (Вільна, 1599 Антир. 629); *Тѣм же тот дух … кричал на Епифания: «Ты ли мя изгониши от моее давно уфундованное обители и да знаеш ли, – молвит, – ктом* ***я*** *есть»* (1600–1601 Виш.Кр.отв. 160); *истинну буду писати пред Богомъ серцевидцемъ, же коли зєхалисмося … гдє и* ***я*** *сам был в тых всѣхъ хожденіях и отправованях* (Львів, 1605–1606 Перест. 34); *[апостолъ Петро] єсли и вси соблазнятся, але я, Господи, не соблазнюся* (Львів, 1605–1606 Перест. 47); *сам же [Господь] рекл: «Вѣсте, что* ***азъ*** *господь будучи и владыка, сотворих»* (1608–1609 Виш.Зач. 228); *То отступникове, которыхъ ся* ***я****, заправды, внутренной слѣпотѣ великой выдивити не могу* (Київ, 1621 Коп.Пал. 380) та ін.

У полемічній літературі XVI–XVII ст. активно функціонує авторське «я»: ***Їй*** *Мєлєтій Смотрискій … до вѣдомости доношꙋ: ижъ // … названый скриптъ знєважа́ю* (Київ, 1628 Апол. 3 зв.–4); ***Я*** *чителника отсилаю до предмовы до чителніка въ книгѣ «Собору Флоренского»* (Київ, 1621 Коп. Пал. 665) та ін.

У формах непрямих відмінків цей займенник вказував і на божественних осіб і персонажів святописемних текстів, і на осіб світського та духовного станів: *той … даровал, которого господь наш Исус Христос отверг, мовячи: «Иди за* ***мною****, сатано!»* (1608–1609 Виш.Зач. 230); *А Павелъ святый апостолъ упоминаетъ мовячи: «которыхъ речей научилистеся, и принялисте, и слышалисте, и видѣлисте во* ***мнѣ****, тыи речи творите»* (Київ, 1621 Коп. Пал. 320); *[Копистенский] Бѣда* ***мнѣ*** *… если не благовѣстую!* (Київ, 1621 Коп. Пал. 319) та ін.

2.1.2.3. У **ділових** документах XVI–XVII ст. займенник *ꙗ* (*азъ*) стосувався лише істот.

У формі <u>прямого відмінка</u> займенник *ꙗ* (*ѧ*) вказував на осіб, пов'язаних між собою родинними зв'язками: ***ꙗ*** *то(г)ды бѹдѹчи вдовою маючи дѣтки малыє* (1583 ЖКК II, 139); ***ꙗ*** *са(м)а по нє(м) ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки моє … станути маємо … сѹдови* (Вінниця, 1620 ЛНБ 4057, 31) та ін. Проте найбільше цитат ілюструють використання займенника *ꙗ* (*ѧ*) стосовно осіб різного соціального статусу, різного фаху та роду занять: ***ѧ*** *кнѧзь Сємєнъ Юрьєвич, староста луцкий и камєницкий, маршалок волынскоє зємли* (Луцьк, 1503 AS I, 150); ***Я,*** *князь Михайло Василевич збаражский, намѣстникъ браславский и звинигородский* (Брацлав, 1505–1506 АрхЮЗР 8/IV, 174); ***Їѧ*** *Иван Їѧцкович Борздобогатый Красєнский, войт Лѹцкий, цєлникъ крола Єго Милости ... сознавамъ* (Вільно, 1555 AS VII, 8–9); ***Їѧ*** *Иван Гѹлєнич, поборъца господарский повѣтѹ Володимєрского, сознаваю* (Володимир, 1568 AS VII, 266); ***Я*** *Станиславъ Жолковский, сорокгаторъ Белзский, симъ листомъ ознаймую* (Володимир, 1580 АрхЮЗР 1/I, 136–137); ***Їѧ*** *Їни(и) Афє(н)дикови(ч) мєщани(н) лво(в)ски(и) зознаваю* (Львів, 1590 ЦДІАЛ 129, 1, 110); ***Я,*** *комо(р)никъ … тое апеляцие не допустилемъ* (Ісаїки, 1643 ДМВН 239); ***я,*** *возни(и) и єнєраль, тотъ ма(н)датъ … до вѣдомости привєлъ* (Житомир, 1649 ДМВН 191) та ін.

У листах та посланнях від представників високого духовного сану чи від світських високопосадовців вживається форма *азъ*: *Сє* ***азъ*** *рабъ владикы моего Ісѹсу Христа Іѡ Стєфан Воевода божію милостію господарь зємли мѡлдавскои, знамєнито чиним* (Гирлов, 1519 DBB II, 1); *сє* ***аз*** *рабь владики моєго Ісѹса Христа поклонник сватѣи троици Іѡ Петрь Воєвода божією милостію господарь вьсєи зємли мѡлдавскои* (1583 DBB I, 85); *Се* ***азь*** *гедиѡнь Болоба(н̄) епископь галицкии Львовски(и) и камен҃ца подо(л)скаго* (Львів, 1585 ЛСБ 70, 1); *сє* ***а(з)*** *смирє(н)ны(и) Єрємєя Тисаро(в)скій єпк̄пъ лво(в)скїй ґали(ц)кїй камєнє(ц)кїй* (Путятинці, 1634 ЛСБ 522, 1). Виявлено поодиноке вживання займенника *я* стосовно людини високого духовного стану: ***ꙗ*** *смирє(н)ны(и) єписко(п) а(р)сєнии митрополии гали(ц)коє вл(д)ка гали(ц)кии и лво(в)скии и*

приєха(л) ѡ(т) єго мл(с)ти ѡ(т)ца митрополита (Львів, 1552 ЦДІАЛ, 129, 1, 15); пор. у цій же функції вживання займенника *мы* (див. с. 88).

Займенник *я* вказував на згаданих вище осіб і у формах непрямих відмінків: *гды бы сє* ***мнѣ*** *Анънє … бабынъско(и) придало ꙗмє(р)ти пє(р)въ* (Луцьк, 1519 ЦДІАЛ 201, 181, 1); *Пєрєдо* ***(м)ною****, Яно(м) Станишо(в)ски(м), по(д)старости(м) житоми(р)ски(м), жалова(л) и ѡповѣда(л) служє(б)ни(к)* (Житомир, 1582 АЖМУ 38); *Жаловал … па(н) Ко(р)чо(в)ски(и) … и(ж)* ***ми*** *было вчинєно шкоду* (Житомир, 1582 АЖМУ 45); *Олекса бывшый бурмистр жаловав и оповедав на Гарасыма, «ижъ дей наважив на здорове мое и хотѣв* ***мене*** *бити»* (Бориспіль, 1615 АБМУ 10); *пєрєдо* ***мъною*** *ꙗномъ тꙗ(р)чиновичо(м) намѣстъникомъ воєводъства чє(р)ниговъского, шлꙗхєтъны(и) стєфанъ томашєвъски(и) … зозналъ* (Чернігів, 1637 ЛНБ 5, II, 4061, 125) та ін.

2.1.2.4. У **художніх** та **хронікально-літописних** текстах XVI–XVII ст. займенник *я (азъ)* стосувався переважно істот.

У формі прямого відмінка займенник *я* (*ꙗ)* вказував на осіб, пов'язаних родинними та близькими міжособистісними зв'язками: ***Я*** *милому моєму, а ко мнѣ оборочаніе его* (поч. XVI ст. Песн. п. 55); *До ѡ(т)чизны дѣтонꙋки ква́питꙋсѧ потрєба,* ***ꙗ*** *мъ ра́дъ жємꙋсѧ … вырвалъ зꙋ бѣды* (Вільна, 1620 Лям. Леонт. 18); *исповѣдѧтъ тыи кото́рыи добродѣйствъ єго ла́ски го́йнє заживá́ли, чого и* ***ꙗ*** *оучастникомъ оныхъ бывши насмотрилємъсѧ* (Київ, 1623 МІКСВ 84); ***ꙗ*** *хотꙗчы вдꙗ(ч)но(ст) мою шчырꙗю ѡказать умыслилє(м) то(м) лꙗмє(н)тъ мєщанъ* (1636 Лям.о приг. 2 зв.) та ін.

У художніх текстах зафіксовано авторське «я»: ***ѧ*** *нн̄ѣ ѡ то́мъ … ма́ло розмовꙗю з ва́ми // любимїи мѡи слꙗха́чє* (Чернігів, 1646 Перло 5–5 зв.).

У конструкціях із прийменником *зъ (съ)* та формою оруд. в. іншого займенника аналізований займенник *я (ꙗ)* реалізовував значення 'я і ще хтось (щось)': *Лєчъ абы прєзꙋ сталость вѣры ваших ꙋ кн̄жацꙋкихъ станѡвъ, домъ нашъ и* ***ѧ зъ нимъ*** *дѡброю славою з мєрꙋтвыхꙋ повꙋстанꙗвъ* (Острог, 1603 Лям.Остр. 14).

Форму *азъ* стосовно істоти вдалося виявити один раз: *и* ***азъ*** *недостойный во иереохъ, Кирило Ивановичъ, на тотъ часъ будучи мнѣ уставникомъ при тои церкви, огледахъ все очима своими* (поч. XVII ст. КЛ 83). Як свідчать опрацьовані тексти, оказіонально займеник *азъ* вказував на неістоти (зокрема на душу як персоніфікований образ): *Азъ, жалю мой великий, ѕтратилам Бг̅а, Привиталам темъности, ах Дш̅а ѕбога!* (І пол. XVII ст. Рєз. 174).

У формі непрямих відмінків займенник *ꙗ* стосувався переважно істот – осіб, пов'язаних родинними та близькими міжособистісними зв'язками: *душа моя расплылася есть, коли мовилъ къ* ***мнѣ*** *милый мои, глядала есми, а не нашла есми его, кликала есми, а не озвалъ,* ***ми*** *ся* (поч. XVI ст. Песн.п. 53); *моꙗ прїꙗтєлко загаси свѣчѕ и при(и)ди трошка до* ***мєнє*** (XVI ст. Розм. 45); *Былáсь* ***ми*** *малꙋжо(н)кою а тєпєрꙋ// єстєсь вдовá* (Острог, 1603 Лям.Остр. 7–8); *милаꙗ дꙋщи(р). зрáдила є(с)* ***мєнє*** (Львів, поч. XVII ст. Крон. 24 зв.); *Въ останку вечная мудрость нехай о насъ радитъ, а штомъ тутъ написамъ, верь* ***ми*** (поч. XVII ст. КЛ 87); *жона … рєкла до Саѕла: чомѕ єсь* ***мєнє*** *зрадилъ* (серед. XVII ст. Хрон. 238); *Пошолесь, о сыну,* ***мене*** *зоставивши, смутную Матку* (Львів, 1630 Траг.п. 164).

І оказіонально – неістот (за умови персоніфікації): *ꙗко пан мл(с̅)тю своею вспомагалъ* ***Мене****, Тѣло грѣшное, Дш̅е изъ тобою. Припади со слезами до него зо* ***мъною*** (І пол. XVII ст. Рєз. 174).

2.1.3. Семантика займенника *мы*

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. займенник *мы* реалізовував низку значень: 1.'уживається для вказівки на двох чи багатьох осіб разом із мовцем', 2. 'уживається для вказівки на групу людей, пов'язаних спільним походженням, заняттями, поглядами і т. ін., до якої входить і мовець', 3. 'уживається для називання неозначеної особи', 4. (із прийм. *зъ* та оруд. в. ім.) 'я і ще хтось', 5. 'уживається замість *я* в авторській мові', 6. 'уживається замість *я* в офіційних документах від першої особи держави та церкви або високопосадовців; у мові першої особи держави чи церкви'.

Значна кількість мікроконтекстів із цим займенником дає змогу простежити особливості його функціонування в різножанровій літературі того часу.

2.1.3.1. У **церковно-релігійних** текстах XVI–XVII ст. займенник *мы* (вживався лише у формі прямого відмінка) стосувався істот – осіб одного віросповідання: *коли* ***мы*** *хрестяне, житимеме иманюмъ нашимъ?* (XVI ст. НЄ 95); ***мы****, братя, не уподобляймеся злому* (XVI ст. НЄ 220); ***мы*** *такожь хр(с҃)тїѧне м҃лыи … волаймо до него* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 189); ***мы*** *жє вѣрни єдиного только сты(х) всѣ(х) дх҃а розѫмѣємо быти* (Височани, 1635 УЄ № 62, 51); *[жидовє] ѡ і҃сє … бы(л) єсь ти хитрый. алє* ***мы*** *тєбє пєрєхитрили* (Устріки, І пол. XVII ст. УЄ № 29515, 72).

У конструкції із прийменником *зъ* та формою оруд. в. іменника займенник *мы* реалізовував значення ‘я і ще хтось’: *ѡ(т)чє, згрѣшилємъ … и то ѡ(т) тєбє завєлико пріймꙋ гды* ***ми зˢ наймитами*** *Твоѣми … причаститисѧ позво́лишˢ* (Київ, 1637 УЄ Кал. 30).

2.1.3.2. У **полемічних** текстах XVI–XVII ст. займенник *мы* стосувався лише істот – осіб одного віросповідання чи однієї етнічної належності, а також осіб різного соціального статусу та роду занять – і вживався переважно у формі прямого відмінка (спорадично – у формі непрямих): ***мы*** *же грѣшніи, исполнени язвъ греховныхъ* (1580 Пис. пр. лют. 155); ***Мы*** *же, братие … стережимъся прелести папежское* (1582 Посл. до лат. 1148); ***Мы*** *тако, православнии, мудрствуем* (1600–1601 Виш. Кр. отв. 167); *любо́внє ꙗ(к) прирожо́ны(и) оц҃ъ жилъ на то́мˢ мѣсцꙋ ст҃о(м) зˢ* ***на́ми*** *Мні́хами* (Київ, 1625 Коп. Каз. 25); *а* ***мы*** *… по гласу Петра апостола, странники и пришелцы* (1608–1609 Виш. Зач. 230); ***мы*** *Кгрекове за єго [цєсарꙗ] панством в покою сѣдимо* (Львів, 1605–1606 Перест. 36); ***мы****, глупая Русь … дедичество вѣчное, от Христа избавителя нашего … получим* (1608–1609 Виш. Зач. 230).

2.1.3.3. У текстах **ділових** документів XVI–XVII ст. займенник *мы* стосувався насамперед істот – осіб, поєднаних родинними чи етнічними зв’язками або належністю до однієї організації чи угрупування (наприклад, до

Львівського братства, церковного кліру, військового підрозділу тощо) – і вживався переважно у формі прямого відмінка (рідше – у формі непрямих): ***Мы*** *зъ жоною своєю … свою шкодꙋ ѡтпꙋстили* (Володимир, 1521 AS III, 206); *ра(з)дѣлити имє(н)а нашє … мєжи* ***на(с)*** *дву(х) бра(т)и* (Черкаси, 1589 ЦНБ II 23258, 1 зв.); *а* ***мы*** *сами дѣти и потомки нш̄и не маю(т)сѧ … ꙋступовати* (Дубно, 1589 ЛНБ 103, 1958, 62 зв.); *Ѡдобрали(с)мо чи(н)шъ ѡ(т) пана пѣтра кꙋликовъского ...* ***мы*** *брата ста(р)шиє вышшє писаны* (Львів, 1607–1645 РДВ 2 зв.); *ꙋтѧжєни Єстєсмо* ***мы*** *Наро(д) рꙋски(и), Ѡ(т) Народа По(л)ского ѥармомъ* (Львів, 1609 ЛСБ ЦДІАЛ 129, І 357, 3); *абысь и* ***насъ*** *родичовъ твои(х) в то(м) почтилъ* (Острог, 1614 Тест. 148); *ащє ли хтѡ з᾽* ***насъ*** *Єпіскопѡвъ въсхощєтъ дрꙗзноути* (Львів, 1614 Вил. соб. 8); *просимъ абы ваша вєлможно(ст)* ***намъ*** *слугамъ своимъ во(и)ску запоро(з)комꙋ и приꙗтєлє(м) ласкавы(м) бы(т) рачиль* (Черкаси, 1648 ДБХ 50, №11); *жє тꙋтъ ꙋ* ***насъ*** *кꙋпъцовъ єго ца(р)ского вєличєсътва забрано* (Переяслав, 1650 Л. Хм. 124, 3, 38) та ін. Наведені вище приклади стосуються осіб, що були однією групою, спільнотою, одним цілим, а вираз *мы зъ жоною* засвідчує вживання займенника *мы* зі значенням ‘я і ще хтось один’.

Проте займенник *мы* (переважно у формі прямого відмінка) у текстах ділових документів вказував на особи, які традиційно були представлені як сторони одного процесу (судового-кримінального, адміністративно-територіального тощо) чи одного зібрання: ***мы****, їѡа(н) тъꙋтоу(л) логофє(т), и са(к)вистєрни(к) и ива(н)ко пита(р), послы г(с)п(д)ра нашєго* (Люблін, 1506 Cost.DB 440); ***Мы*** *микола(и) ... староста речи(ц)ки(и) а богданъ староста … Павловичи ѡ(з)на(и)муемъ* (Милейчичі, 1574 ЛНБ 103, 14/Іс, 1); *тогды* ***мы*** *ѡбєдвє сторонє на то(м) має(м) вє(ч)нє пєрєстати* (Луцьк, 1606 ЛНБ 5, II 4049, 140); *Ѩ алєкса(н)дє(р) … и ѧ Ѩкꙋбъ чашъникъ бра(ц)ла(в)ски(и) … А ѧ Миха(и)лъ Кропи(в)ницъки(и) … и ѧ алєкса(н)дє(р) кропи(в)ницъки(и) … сознаваємо: Ижъ* ***мы*** *зѡбопо(л)нє з ѡбо(х) сторонъ … квитꙋємо* (Вінниця, 1623 ЛНБ 5, II, 4058, 28) та ін.

Окремо варто сказати про займенник *мы* як гонорифічний (або звеличальний) засіб. Термін «граматичний гонорифічний засіб» стосовно займенника у системі українського мовного етикету використовувала О. Миронюк [152, с. 55]. Займенники гонорaтивності вживаються з метою вираження потрібної «тональності спілкування відповідно до різних соціальних ролей, ситуацій тощо. До них належать: 1) займенник 1-ої ос. множ. *ми* – величальне або авторське, опозиційне займенникові 1-ої ос. одн. *я;* 2) займенник 2-ої ос. множ. *Ви,* опозиційне займенникові 2-ої ос. одн. *ти;* 3) займенник 3-ої ос. множ. *вони* , опозиційне займенникові 3-ої ос. одн. *він, вона* і залежні від них дієслівні форми» [там само, с. 55–63].

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. найчастіше фіксуємо вживання гонорифічного займенника *ми,* якщо йдеться про висловлювання насамперед від першої особи держави чи церкви, а також високопосадовців: *мл(с)тїю бжїєю,* ***мы*** *стєфа(н) воєво(да), г(с)п(д)ръ зємли молдавскои, знамєнито чини(м)* (Бадевці, 1503 Cost.S. 255); ***Мы*** *Жикгмонт з ласки Бωжєє корол Полский … пан и дѣдичъ* (Краків, 1507 AS III, 39); *ижъ* ***мы****, господаръ Хрєстиѧнский … кождомѹ съ подданыхъ нашихъ справєдливостъ чинимъ* (Петрків, 1564 AS VI, 258); ***Мы*** *г(с̄)дръ ωбєцує(м) розмножати вєликоє кнѧ(з)ство лито(в)скоє* (1566 ВЛС 1); *то(т) судъ никому иномѹ нє налєжи(ть) ωдно* ***намъ*** *г(с̄)дру* (1566 ВЛС 2 зв.); ***мы*** *смирєны(и) Арсєни(и) [єпископъ] со бл(с̄)вєниє(м) бжии(м) проси(м)* (Стрятин, 1565 ЦДІАЛ 129, 1); *то всє вчинимъ што* ***на(м)*** *а(р)хиєпископу пастырѹ вашому будє налєжати* (Новогрудок, 1589 ЦДІАЛ 129, 107) та ін.

2.1.3.4. У **художніх** текстах займенник *мы* вказував насамперед на групу осіб, об'єднаних одним віровизнанням або спільним родом занять: *Боудь [Богородица] ω(т)* ***на(с)*** *Пастѹхωвъ тыхъ, нн̄ѣ поздровєна* (Львів, 1616 Бер.В. 74); *ижъ* ***мы*** *[православнїи] такъ часто на ѹмєрлы(х) смотрѧчы, и на погрєба(х) ихъ бываючы пожыткѹ собѣ дх̄овного с᷑ такового вїдокѹ нє бєрємо* (Корець, 1618 МІКСВ 171); *А* ***мы*** *вѣрнїи ... зъ неволѣ пекла, вѣчне освобожени* (Львів, 1630 Траг. п. 177); *И* ***мы*** *што Дрѹка́рскои пилнѹємъ робо́ты* (Київ, 1633 Евф.

309) та ін. І оказіонально – із первинним значенням ‘уживається для вказівки на двох чи багатьох осіб разом із мовцем’: *За Патронкꙋ всѣхъ Наукъ тєбє признава́ємъ,* ***Мы*** *Палла̀ды Богини ѡ(т)то́ль южъ нєзна́ємъ* (Київ, 1632 Євх. 304).

2.1.4. Граматика займенників *я (азъ)* – *мы*

2.1.4.1. Парадигма відмінювання

2.1.4.1.1. Відмінкові форми займенника *я (азъ)*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *я (азъ).*

Називний відмінок представлений двома формами – частотніша *я (ꙗ, а)* і менш вживана – *азъ* (пор. дані *Табл. Б.1*). Щодо використання форм називного відмінка *я* та *азъ*, то численні ілюстрації з коментарем див. вище (с. 81–85). Форма *я* закріпилася в сучасній українській мові; у діалектах (зокрема західнополіських) функціонує його фонетичний варіант *є* [Арк. І, с. 150].

Тексти XVI–XVII ст. засвідчують широке використання суплетивних форм займенника *я (азъ)* у непрямих відмінках.

Родовий відмінок представлений повною формою *мене,* для ілюстрації якої зібрано обмаль цитат: *моа прїатєлко загаси свѣчꙋ и при(и)ди трошка до* ***мєнє*** (XVI ст. Розм. 45); *пан Ядловский взявъ на себе гнев напротивко* ***мене*** (Бориспіль, 1615 АБМУ 8). Вона закріпилася в сучасній українській мові. У діалектах побутує низка варіантів, зокрема бойк. *ня* ‘мене’ [Матвіїв, с. 312]; гуц. *мні, мйи, нйи* ‘тс.’ [ГГ, с. 9], лемк. *мене, н’а, мйа* ‘тс.’ [Турчин, с. 352].

Давальний відмінок виражений повними та короткими суплетивними формами. Повна форма *минѣ (мѣнѣ)* поступово витісняла форму без редукованого *мнѣ (мне)*: *А* ***мнѣ*** *Сопезѣ казалъ его милость … двадцать золотыхъ дати* (Краків, 1507 АЮЗР II, 115); *костъ* ***минѣ*** *вєлѣлъ служити за золотыи єва(н)г(є)лїє* (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XVI, 222); *Горе* ***мѣнѣ****, ажъ не буду проповѣдати евангеліе* (XVI ст. НЄ 62); *записал [пан Свинюский] тое имене Линево* ***мне*** *… и на то* ***мне*** *лист свой даровный и записный дал*

(Свинюхи, 1561 АрхЮЗР 8/VI, 89) та ін. Коротка форма дав. в. послідовно представлена односкладовою енклітичною формою ***ми***: *довлѣет* ***ми*** *свой струп соглядати и к здравию приводити* (Унів, 1605 Виш. Домн. 192); *вечная мудрость нехай о насъ радитъ, а штомъ тутъ написамъ, верь* ***ми*** (поч. XVII ст. КЛ 87); *кликала есми [милого], а не озвалъ,* ***ми*** *ся* (поч. XVI ст. Песн. п. 53); *поча(л) кликати … што бы* ***ми*** *сѧ помоглъ забити* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 36 зв.). Форма *мені* закріпилася в сучасній українській літературній мові. Низка варіантів функціонує в діалектах, зокрема закарп. *ми* ‘мені’ [Сабадош, с. 171], *лемк. м’і* ‘тс.’ [Турчин, с. 352].

Знахідний відмінок представлений повною формою *мєнє* і короткою *ме, мя (мѧ, мѧ)*. Із-поміж східнослов’янських мов українська мова найдовше зберегла коротку форму *мя* [34, с. 54]. Саме їй та її варіантам у текстах XVI–XVII ст. належить чисельна перевага (порівняно з повною *мене*): *кто люби(т)* ***мѧ*** *слово моє заховаєтъ* (Перемишль, 1600 ПВКРДА IV-1, 3); *Бо* ***мѧ*** *фрасѹнокъ тѧжкій здєймѹєтъ* (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 2); *абы* ***ме*** *забили, наслав на дом мой* (Бориспіль, 1615 АБМУ 9); *Оувелъ* ***мя*** *есть царь до винничного покоя* (поч. XVI ст., Песн.п. 50); *чого дѣлѧ ю(ж)* ***мѧ*** *по трєтій ра(з) бїєшꙋ* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 20 зв.). Повна форма *мене* має на підтвердження свого функціонування обмаль цитат: *панъ зкгличинъски(и) прєдъ вм̄ на* ***мєнє*** *ска(р)жи* (Луцьк, 1580 ЖКК I, 185); ***Мєнє*** *мѣйтє прикладомъ* (Острог, 1603 Лям.Остр. 12); *жона … рєкла до Саѹла: чомѹ єсь* ***мєнє*** *зрадилъ* (серед. XVII ст. Хрон. 238). Форма *мене* закріпилася в сучасній українській мові.

Орудний відмінок представлений варіантними формами *мною (мъною),* та оказіонально *мновъ*: *Пєрєдо* ***(м)ною****, Яно(м) Станишо(в)ски(м), по(д)старости(м) житоми(р)ски(м), жалова(л)* (Житомир, 1582 АЖМУ 38); *пєрєдо* ***мъною*** *паномъ тѹ(р)чиновичо(м) … доброво(л)нє зозналъ* (Чернігів, 1637 ЛНБ 5, II 4061, 125); *иди за* ***мною*** *и тобѣ дорогѹ покажѹ* (XVI ст. Розм. 45 зв.); *Припади со слезами до него зо* ***мъною*** (I пол. XVII ст. Рєз. 174); *Подьте за* ***мновъ****, учиню васъ ловцы людюмъ* (XVI ст. НЄ 90). Форма *мною* закріпилася в

сучасній українській мові, а форма *мнов* функціонує в південно-західному наріччі української мови; пор. також лемк. *мном* ‘мною’ [Турчин, с. 352].

Місцевий відмінок представлений формами *(на) мнє, (на) мни, (въ, по, ѡ) мнѣ*: *И* ***на мнє*** *само(т) взѧали є(р)мѧ(к) тє(м)носини(и)* (Житомир, 1605 ЦДІАК, 11, 4, 10); *и* ***на мни*** *само(м) ѡбо(р)вали мєшокъ зъ грошъми* (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 4, 7); *и(х) мл(с҃)ть* ***на мнє*** *по(и)скивати нє маю(т)* (Кунів, 1615 ЛНБ 5, III 4054, 106); *Оувелъ мя есть царь до винничного покоя, изрядилъ есть* ***въ мнѣ*** *любовъ* (поч. XVI ст. Песн.п. 50); ***ѡ мнѣ*** *мови(л) тєды злє а нє присто(и)нє ѡ* ***мнѣ*** *мовилъ* (Львів, 1586 ЦДІАЛ, 129, 1, 70). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *(на, в) мені*. Низка варіантів функціонує в діалектах, зокрема лемк. *на м’і, ґу м’і* [Турчин, с. 352].

2.1.4.1.2. Відмінкові форми займенника *мы*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *мы*.

Називний відмінок представлений формою *мы*: ***мы****, їѡа(н) тъѕ҃тоу(л) логофє(т), и са(к)вистєрни(к) и ива(н)ко пита(р), послы г(с)п(д)ра нашєго милостивого, посла(н)ныи коу наиꙗснѣишомѕ҃ кнѣжатю* (Люблін, 1506 Cost.DB 440); ***мы*** *маєм так ровного на єго мєстцо взѧти* (Задиби, 1531 AS III, 393) (пор. дані *Табл. Б.2*). Форма *ми* закріпилася в сучасній українській мові.

Тексти XVI–XVII ст. засвідчують широке використання суплетивних форм займенника *мы* у непрямих відмінках.

Родовий відмінок – форма *насъ*: *Пришєдши до врѧдѕ҃ … киє(в)ски(и) до* ***на(с)*** *Їѝ(ц)ка Балыки во(и)та Фєдора Ходыки бу(р)ми(с)тра и пєрє(д) всихъ радєцъ с присєжники лавицѕ҃ зупо(л)на засєлую в ратушу києвско(м) ѕ҃рожоны(и) панъ во(и)тє(х) Соколовски(и) ѡповєдалъ* (1608 ЛСБ 1203); *Смєрть бовѣмъ кождомоу з* ***насъ*** *долгъ єстъ а нє нєволѧ* (Острог, 1603 Лям. Остр. 20–21). Форма *нас* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

Давальний відмінок – форма *намъ*: *ѡ(д)но сѧ* ***на(м)*** *види(т) а(ж) дорого зьє(д)нали є(с)тє тоту спижѕ҃ на (з)воны* (Сучава, 1558 ЛСБ 25); *приехавши до*

нас, почал ***намъ*** *мовити: «для чого дей есте тут приехали …?»* (1560 АрхЮЗР 8/VI, 86); *а списꙋючи,* ***намъ*** *ꙋ вѣдомост доносити порꙋчили* (Варшава, 1566 AS VII, 104); *бо то(т) судъ никому иномꙋ нє належи(ть) ѡдно* ***намъ*** *г(с̄)дру* (1566 ВЛС 2 зв.). Форма *нам* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

Знахідний відмінок представлений формою *насъ*: *ты* ***насъ*** *хочєшъ такъ лєнивы(х) людє(и) ꙋчинити ꙗко самъ єстєсь* (XVI ст. Розм. 46 зв.); *ведлугъ шацунку людей добрих … которые* ***насъ*** *погодили з обох рукъ попріятелску* (Бориспіль, 1640 АБМУ 34–35); *мы маєм так ровного на єго мєстцо взѧти, ꙗк тот, нижли вховай Божє на* ***насъ*** *которого форобы* (Задиби, 1531 AS III, 393). Форма *нас* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

Орудний відмінок – форма *нами: Ста(в)ши ѡбли(ч)не пре(д)* ***нами*** *ꙋрѧдѡ(м) вы(ш)помѧненымь романь … весполо(к) и(з) жонюю (!) своею тацею ꙋчинили зознанѧ* (Львів, 1598 Юр. 18 зв.); *и мы казали тыє листы пєрєд* ***нами*** *положити* (Луцьк, 1517 AS III, 153). Форма *нами* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

Місцевий відмінок – форма *(о) насъ*, для ілюстації якої вдалося знайти тільки одну цитату: *гд̄ь богъ* ***о насъ*** *дбаєтъ повсѧкчасъ* (Львів, 1587 ЛСБ 83). Форма *(в, на) нас* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

2.1.4.2. Займенники *я (азъ) – мы* у лексикалізованих словосполученнях

Виявлено використання займенника ***азъ*** у складі лексикалізованого словосполучення ***азъ єдинъ:*** *имѧ пророкъ, г̄и пророки твоѧ и(з)биша и ѡста(х) а(з) єдинъ, тꙋ(т) имѧ // пророкъ, ѡповѣдає(т), но уска(р)жає(т) сѧ богови на ти раны* (1596 ЛЗ 68–69).

Займенник ***мы*** зафіксований у складі лексикалізованих словосполучень ***мы всѣ*** та ***кождый з насъ***: ***мы всѣ*** *три пошли красти* (Житомир, 1583 АЖМУ, 62); ***мы всѣ*** *спи(л)ностю. а молитвою горѧчею и слезами оупережаймо до его с̄той мл(с̄)ти. абы на(с) рани(л) заховати ве(д)лѧ ласкы и мл(с̄)ръдїѧ // своего* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 99–99 зв.); *записуємосѧ* ***ко(ж)ды(и) с на(с)*** *зособна грошє(м) свои(м) борони(ти)* (Одрехова, 1585 ЦДІАЛ 37, 1, 23–24); *Смєрть*

бовѣмъ ***кождомоу з насъ*** *долгъ єстъ а нє нєволѧ* (Острог, 1603 Лям.Остр. 20–21)**.** Оказіонально виявлено вираз ***у насъ*** ‘у нашій державі, у нашому суспільстві, громаді тощо’: *У* ***насъ*** *старои правовѣрной Россіи нѣмашъ упору, едно статечность діаментовая* (Київ, 1621 Коп. Пал. 319).

2.1.4.3. Синтаксична роль займенників *я (азъ)* – *мы*

У реченнях займенник *я (азъ)* займає вільну позицію: *Се* ***азъ*** *посылаю вась ѩко // овцѧ посредѣ волковь бѫдѣте мѫдри, ѩко sміа и цѣли ѩко голоубїє* (1556–1561 ПЄ 49 зв.–50); *Їйко* ***а(з)*** *живꙋ и вы живи бꙋдєтє. Ащє кто люби(т) мѧ слово моє заховаєтъ* (Перемишль, 1600 ПВКРДА IV-1, 3); *и* ***азъ*** *недостойный во иереохъ, Кирило Ивановичъ, на тотъ часъ будучи мнѣ уставникомъ при тои церкви, огледахъ все очима своими, написахъ достовѣрно* (поч. XVII ст. КЛ 83); ***Я*** *милому моему, а ко мнѣ оборочаніе его* (поч. XVI ст. Песн. п. 55); *праве с понделку на второкъ направивъшы их, абы* ***ме*** *забили, наслав на дом мой* (Бориспіль, 1615 АБМУ 9); *жаловал … Миколай … ижъ пан Ядловский, взявшы на себе гнев напротивко мене, за которым зелживости* ***мене*** *не пооднокрот потыкали, и шкод немало поносилом* (Бориспіль, 1615 АБМУ 8); *душа моя расплылася есть, коли мовилъ къ мнѣ милый мои, глядала есми, а не нашла есми его, кликала есми, а не озвалъ,* ***ми ся*** (поч. XVI ст. Песн. п. 53); *ѩко пан мл(с̄)тю своею вспомагалъ Мене, Тѣло грѣшное, Дш̄е изъ тобою. Припади со слезами до него зо* ***мъною*** (І пол. XVII ст. Рєз. 174).

Займенник *я (азъ)* у наз. в. виконує роль підмета, переважно простого: ***Їй*** *Мєлєтїй Смотрискїй до вѣдомости доношꙋ: ижъ // … названый скиптъ знєважаю, шарпаю и по(д) ноги моѣ помѣтаю* (Київ, 1628 Апол. 3 зв.–4); ***Азъ,*** *жалю мой великий, ꙋтратилам Бг̄а, Привиталам темъности, ах Дш̄а ꙋбога!* (І пол. XVII ст. Рєз. 174); *Сам бо господь … и рекл: «Вѣсте, что* ***азъ*** *господь будучи и владыка, сотворих»* (1608–1609 Виш. Зач. 228). У складі лексикалізованого словосполучення виконує роль складеного підмета: ***а(з) єдинъ:*** *г̄и пророки твоѧ и(з)биша и ѡста(х)* ***а(з) єдинъ****, тꙋ(т) имѧ // пророкъ, ѡповѣдає(т), но уска(р)жає(т) сѧ богови на ти раны* (1596 ЛЗ 68–69). У сучасній

українській мові займенник *я* теж найчастіше виступає в ролі підмета, тільки зрідка – присудка [144, с. 17].

У формі непрямих відмінків займенник *я (азъ)* виконує роль прямого чи непрямого додатка: *Подьте за* ***мновъ****, учиню васъ ловцы людюмъ* (XVI ст. НЄ 90); *довлѣет* ***ми*** *свой струп соглядати и к здравию приводити, а не других раздражняти* (Унів, 1605 Виш. Домн. 192); *З болємъ сєрца мого заж*^{г} *нє мѵшѵ стогнати: Бо* ***ма*** *фрасѵнокъ тажкій, прєтажко здєймѵєтъ, всѣ мои смыслы … псѵєт*^{г} (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 2). Таку ж функцію займенник виконує і в сучасній українській мові [144, с. 29].

Займенник *мы (ми)* займає вільну позицію в реченні: ***мы*** *маєм так ровного на єго мєстцо взати, ꙗк тот, нижли вховай Божє на нас которого форобы* (Задиби, 1531 AS III, 393); *Передо* ***мною*** *… началником Барищпольским … и при нас будучими, бурмистром, райцы и присяжными на местцу звыклым судовом засѣлими, жаловал урожоный Миколай Водвинский з Барышова, на пана Себестияна Ядловского в тые слова* (Бориспіль, 1615 АБМУ 8*); приехавши до нас, почал* ***нам*** *мовити: «для чого дей есте тут приехали»?* (1560 АрхЮЗР 8/VI, 86); *Дошло* ***на(с)*** *писа(н)є ѡ(т) ѡсобы в(ш̄) к(н̄) м(л̄) пана нашєго же са на на(с) ѵска(р)жалъ гедеѡ(н) болоба(н)* (Львів, 1596 ЛСБ 302, 1); *Ѡдобрали(с)мо чи(н)шъ ѡ(т) пана пєтра кѵликовъского з домѵ бра(т)ского … мы братꙗ ста(р)шиє вышшє писаныє* (Львів, 1607–1645 РДВ 2 зв.) та ін.

Займенник *мы (ми)* у наз. в. виконує роль підмета: *ꙗко смо* ***мы*** *народъ роускіи вѣрѵ стѵю хр(с̄)тіанъскѵю принали* (Острог, 1606 МІКСВ 2); *тогды* ***мы*** *ѡбєдвє сторонє на то(м) має(м) вє(ч)нє пєрєстати* (Луцьк, 1606 ЛНБ 5, II 4049, 140); *бодай господаръ цесаръ нашъ здоровъ былъ, же* ***мы*** *Кгрекове за єго панством в покою сѣдимо* (Львів, 1605–1606 Перест. 36). У складі лексикалізованого словосполучення (навіть у формі непрямого відмінка) виконує роль складеного (у деяких випадках ускладненого) підмета: ***мы всѣ*** *три пошли красти* (Житомир, 1583 АЖМУ, 62); *а* ***мы сами*** *дєти и потомки нш̄и не маю(т)са … ѵступовати* (Дубно, 1589 ЛНБ 103, 1958, 62 зв.); *ащє ли* ***хтѡ зг насъ***

Єпіскопωвъ въсхощєтъ дръзноути такового бєзъчинника съвръшати оу Сщ҃єнъство (Львів, 1614 Вил. соб. 8) та ін.

У непрямих відмінках займенник *мы* виконує роль прямого чи непрямого додатка: *абысь и* ***насъ*** *родичовъ твои(х) в то(м) почтилъ* (Острог, 1614 Тест. 148); *Ста(в)ши ωбли(ч)не* ***пре(д) нами*** *ꙋрꙗдω(м) романь … весполо(к) и(з) жоною своею ꙋчинили зознанꙗ* (Львів, 1598 Юр. 18 зв.).

3.1.5. Збереження в сучасній українській літературній мові та в діалектах

Сучасні займенники *я – ми* загалом функціонують у літературній мові без особливих змін у семантиці та в граматиці [СУМ IV, с. 699; XI, с. 618].

Що ж до говіркового мовлення, то, до прикладу, С. Бевзенко висловив таку думку: варіативність форм займенників в українській діалектній мові зумовлена, з одного боку, збереженням «ряду архаїчних ознак як у творенні, так і в відмінюванні, що найчастіше спостерігається в південно-західних діалектах, а з другого – в різного типу інноваціях» [4, с. 119].

Розглядаючи особові займенники *я* і *ми* у сучасних українських говорах, виявляємо багатство діалектних варіантів. Другий том «Атласу української мови», який представляє риси південно-західного наріччя, містить карти, які ілюструють морфологічні категорії займенника *я,* дав. в. займенників *я, ти* [АУМ II, к. 207]. Перший том «Атласу української мови» подає карту про енклітичну форму дав. в. займенника *я* в північному наріччі [АУМ, к. 224].

Автори словників закарпатської, лемківської, бойківської, гуцульської говірок виділяють як реєстрові енклітичні форми займенника *я* у дав. в. одн. – *ми, м'і* [Сабадош, с. 171; Турчин, с. 352; Матвіїв, с. 276; Неґрич, с. 14; ГГ, с. 9]. Є. Турчин відтворює усю парадигму відмінювання займенника *я,* характерну для говірки села Тилич, що на Лемківщині: род. *мене, н'а, мйа*; дав. *м'і*, оруд. *мном*, місц. *на м'і, ґу м'і* [Турчин, с. 352]. М. Матвіїв у «Словнику говірок Центральної Бойківщини» засвідчує діалектну форму род. в. займенника *я – ня* 'мене' [Матвіїв, с. 312]. Г. Аркушин у «Словнику західнополіських говірок» фіксує початкову форму займенника *я – є* [Арк. I, с. 150]. У словнику

«Гуцульські говірки. Короткий словник» подано форми займенника *я* у род. в.: *мні, мйи, нйи* ‘мене’ [ГГ 1997, с. 9]. Об’єктом опису «Атласу українських говірок Північної Буковини» К. Германа стало явище вокалізму внаслідок дії етимологічного голосного *[ь] – *мен’і* (карта №30). Друге видання того ж атласу відтворює кількома картами відмінювання особових займенників та зворотного (карти № 78–93) у говірках Північної Буковини [Герман, с. 91–106].

2.2. Особові займенники *ты – вы*

2.2.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках

Займенник *ты* на позначення 2-ої ос. одн. існував у праслов’янській мові – *ty [70, с. 153]. Він походить від індоєвропейських *tū і *tu [Фасм. IV, с. 130]. У старослов’янській мові цей займенник мав форму *ты*, яка в сучасній українській мові закріпилася як *ти* [ЕСУМ V, с. 563–564]. «Материалы…» І. Срезневського фіксують займенник *ты* ‘займ. особ. 2-ї ос. одн.’ [Срезн. III, с. 1065].

Займенник *вы* на позначення 2-ї ос. мн. виводять зі праслов’янського **vy* [69, с. 153]. «Етимологічний словник української мови» так тлумачить: *ви* від старослов’янського *вы, вас* – від старослов’янського *васъ,* а форми *вам* – від *вамъ* [ЕСУМ І, с. 327, 336, 368]; пор. аналогічно у М. Фасмера [Фасм. І, с. 366].

У «Гістарычному слоўніку беларускай мовы» подано займенник *вы* із двома заченнями: 1. ‘ви’; 2. у знач. особ. займ. 2-ї ос. одн. ‘ти’ [ГСБМ V, с. 88]. «Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)» фіксує займенник *вы, васъ, вамъ* з двома значеннями: 1. ‘займ. 2 ос. мн. Ви (стос. двох чи більше осіб)’; 2. ‘форма ввічливості, яка стос. однієї особи’ [СДЯ II, с. 235–236]. У «Словаре русского языка XI–XVII вв.» подано таке значення займенника *вы*: ‘особовий займенник 2 ос. одн.’ [СРЯ$^{11\text{-}17}$ III, с. 176]. «Словарь русского языка XVIII в.» виділяє два значення займенника *вы:* 1. ‘займ. особ. 2 ос. мн. Ужив. при звертанні до кількох чи багатьох осіб; ужив. щодо речей, предметів та ін. ’; 2. ‘ужив. як форма ввічливого звертання до однієї особи’ [СРЯ^{18} IV, с. 186].

«Материалы…» І. Срезневського фіксують займенник *вы* зі значенням ‘займ. 2-ї ос. множ. наз. в.’ [Срезн. І, с. 438].

В українській мові XIV–XV ст. займенник *ты* вказував на 2-у ос.одн. [СУМ$^{14\text{-}15}$ ІІ, с. 453], а займенник *вы* мав такі значення: 1. ‘множинний, вживається при звертанні до декількох осіб’; 2. ‘шанобливий, вживається при звертанні до одної особи’ [СУМ$^{14\text{-}15}$ І, с. 211].

2.2.2. Семантика займенника *ты*

У пам’ятках української мови XVI–XVII ст. займенник *ты* реалізує, за нашими спостереженнями, кілька значень: 1. ‘уживається при звертанні до однієї істоти чи неістоти’, 2.‘уживається на позначення людини взагалі’, 3. ‘уживається в риторичному звертанні до кого-, чого-небудь’. Значна кількість мікроконтекстів із займенником *ты* дає змогу простежити особливості його функціонування в різножанровій літературі того часу.

2.2.2.1. У **церковно-релігійних** текстах XVI–XVII ст. займенник *ты* стосувався істот (переважно божественних осіб, апостолів) (95%) і вживався у формах прямого і непрямих відмінків: *и рєкла мти єго́ к нємоу [Христу], сноу … ѡ(т)цъ твои, и ꙗ жалоучи гладали єсмо* ***тєбє*** (XVI ст. УЄ літк. 4); *Прошу* ***тя****, Господи, не могу говорити* (XVI ст. НЄ 207); ***ты*** *пнє [божє] види(ш) сє(р)ца всѣ(х)* (кін. XVI ст. КА 5); ***ты*** *єси пєтрь и на́* ***тобѣ*** *пєтрє збоудоую цєр(ь)ковь мою* (1556–1561 ПЄ 74); *и пыталь єго [Ісуса] игємонь,* ***ты*** *ли єси црь иоудєйскый* (1556–1561 ПЄ 117); ***ты*** *єстє(с) таа двваа, сє зачнєшь въ чрєвѣ и породиши сна* (1645 УЄ № 32, 311 зв.); *ѵчитєлю нєдавно* ***та*** *жидовє хотѣли камєновати а* ***ты*** *та(м) хощєшь ити* (поч. XVII ст. УЄ № 256, 1). А також особи – персонажа святописемного тексту: *аггль гнь ꙗвил(ь)сѧ іѡсифоу … бѣжи до єгѵп(ь)тоу и боуди та́мо ажь ѧ по́вѣ(м)* ***то́бѣ*** (1556–1561 ПЄ 24 зв.); ***ты*** *хамє ѡри ро(л)ю, и и(н)ши(м) го(с)подарство(м) и рємє(с)ло(м) при(с)то(и)нє по(т)рєбы ѡ(т)правѵ(и)* (1582 Кр. Стр. 21 зв.); *Вчо́ра ростꙗгшисѧ на постєли лєжа́лєсь ро(з)сла́блєнꙿ и нє мѣлєсь члвка кото́рый бы* ***та*** *… вꙿ во́дѵ вꙿкинѵлꙿ* (Київ, 1637 УЄ Кал. 242) та ін.

Оказіонально виявлено використання займенника ***ты*** стосовно людини взагалі або узагальненого адресата (зокрема читача): *Алє* ***ты*** *чл҃чє ма́єшь вѣдати, и(ж) сѫ(т) сѹды розмаитыи ѡ кторы(х) тоу г҃ь нє мови(т)* (Львів, 1585 УЄ № 5, 270); *Смотри а памѧта(и) богачѹ, жєбы на* ***тѧ*** *никто нє пла́ка(л)* (XVI ст. УЄ № 29519, 136); *Смотрѣ(ж) грѣшныи чл҃чє … єси* ***ты*** *по́ро(х) и болото* (кін. XVI ст. УЄ № 77, 30 зв.); *а* ***ты*** *ѡ сщ҃єнный читє(л)никѹ прїйми съ блг(д)рєнїємʳ тѹю пра́цѹ смирєнїѧ н҃шого* (Київ, 1646 Мог. Тр. 6 зв.).

2.2.2.2. У **полемічних** текстах XVI–XVII ст. займенник *ты* вказував на істоти та неістоти.

Щодо першої групи, то ідеться насамперед про вказівку на особу, яка може бути і персонажем святописемного тексту, і звичайною людиною, пов'язаною з іншими віровизнанням чи належністю до церковного кліру: *и на прошение пилатово «****ты*** *ли еси царь июдейский?» не великие орации протягал, глаголюще только: «****ты*** *рече»* (1600–1601 Виш. Кр. отв. 175); ***Ты*** *єси Петръ, то єсть камень вѣри* (Львів, 1605–1606 Перест. 54); *А правда, пане Ѳилялете, жемъ* ***тя*** *тутъ, яко заеца, выткнулъ* (Вільна, 1599 Ант. 737).

Відповідно до специфіки жанру, у полемічній літературі займенник *ты* був часто вживаним для вказівки на узагальненого адресата: ***Ты****, теды, дворянине или мирянине, што знаєш и як он ест дурен и не знает ничого?* (1596 Виш. Кн. 63); *и* ***ты****, пане Русине, не гань Латинникове посту суботного* (Вільно, 1608 Гарм. 220); *А* ***ты****, правовѣрный, слухай правдивыхъ выкладовъ, подлугъ святыхъ богослововъ и учителей церковныхъ* (Київ, 1621 Коп. Пал. 340) та ін.

Щодо другої групи (вказівка на неістоти), то займенник *ты* у такій функції, за даними пам'яток, вживався оказіонально: ***Ты*** *же, костеле латынский, зараз, узревши, полакомитися попрагнув* (1608–1609 Виш. Зач. 230).

2.2.2.3. У **ділових** документах XVI–XVII ст. займенник *ты* вказував тільки на особу. Вона перебувала з іншими переважно в родинних чи товариських зв'язках: *мѫж твой записал* ***тобє*** *до живота твоєго дєржати* (Вільна, 1552 AS VI, 130); *коли бы хто комѹ рєкъ жє* ***ты*** *нє чистого ложа сы(н), а того бы на нєго нє довєлъ* (1566 ВЛС 7); *дє(и)* ***ты*** *зъ жоною своєю с кунєва имєньꙗ в*

зємли волынско(и) свово(л̄)нє забрали (Краків, 1583 ЛНБ 5, 4044, 121); ***Тобѣ*** *приꙗтєлєви нашємꙋ воєводѣ хотъмышъскомꙋ доброго здоровъꙗ и щасливого поважєнъꙗ вѣ(р)нє зычи(м)* (1648 ЦДАДА 124, 3, 31). А також мала різний соціальний статус та рід занять: *[листъ] возномꙋ ѡ томъ и(ж) есми* ***тебе*** *прида(л) на потребу его мл(с̄)ти* (Луцьк, 1584 ЦДІАЛ 181, 2); *штобы* ***ты*** *кнажє старосто приказꙋємъ, аж бы єси ꙋ вєдомости своєй мєл* (Вільна, 1561 AS VII, 67); ***ты*** *панє во(л̄)ски(и) є(з)ди(ш) до мєнє з листами ꙋмє(р)лыми* (1572 ЖКК I, 44); *мєнє до вєзє(н)я всади(л) мєнуючи на мєнє, и(ж)* ***ты*** *злодє(и), здра(и)ца* (Житомир, 1582 АЖМУ 43) та ін. Оказіонально займенник *ты* вказував на особу духовного сану: *А* ***тобѣ*** *приказꙋємъ ꙗко свщ̄єннику тоє(и) цр̄квє мѣсцкоє(и) и и(н)шымъ ко(ж)дому свщ̄єнникомъ зособна* (Львів, 1588 ЛСБ 92); ***Тобѣ*** *бывшому попу блг̄овѣщє(н)скому и(ж)* ***ты*** *нє хочє(ш) припустити до сєбє боꙗ(з)ни божєи* (Стрятин, 1591 ЛСБ 165).

2.2.2.4. У **художніх** та **хронікально-літописних** текстах XVI–XVII ст. займенник *ты* вказував на істоти та на неістоти. Позначувані ним істоти умовно можна поділити на дві групи – особи та тварини. Перша розпадається на дві підгрупи – підгрупа божественні особи і осіби-персонажі святописемного тексту, яка за кількістю ілюстрацій утричі більша: ***ты*** *естъ Богъ зъ бога правдивый* (Львів, 1630 Траг. п. 168); *А* ***ты*** *о пренайчистшая Дѣво мати: Не хотижъ такъ срокгим жалем ся зривати* (Львів, 1630 Траг. п. 1); *И* ***ты*** *ѡ ста́рчє Іѡсифє, збыть трв̄ожливый* (Львів, 1616 Бер. В. 74); *Бо єси Іѡанъ, зовутъ* ***тꙗ*** *покаꙗнию проповѣдникъ, Алє* ***ти*** *власній Ісусовъ похлѣбникъ* (I пол. XVII ст. Сл.о зб. 22); *Ѡ(т)чє н̄шъ Нб(с̄)ный,* ***Ты*** *оу сла́вѣ вѣчной; на(д) Сл̄цє ꙗснѣйшій* (Чернігів, 1646 Перло 13); *Радꙋйсꙗ Архáгглє Гаврїилє,* ***ты*** *Та́йны бꙋдꙋщагѡ Пр(о̄)ркѡмъ ѡ(т)крива́єшъ* (Чернігів, 1646 Перло 42 зв.); *Дакꙋємѡ* ***тобѣ*** *Іс̄ хс̄, пастырꙋ добрыи … иже на(с) … твои(м) дороги(м) тѣло(м) и кровю рачилє(с) посилити* (Чернігів, 1646 Перло 53). Зауважмо, що у поданих вище цитатах займенник *ты* вживався стосовно божественних осіб у традиційно шанобливому звертанні.

Друга підгрупа – особи, пов'язані з іншими родинними чи близькими товариськими зв'язками, діловими та професійними стосунками: *Жычѧ* ***тобѣ*** *щасливого вєчєра моѧ матко* (XVI ст. Розм. 6 зв.); *Пєтрє мо(и) пріатєлю жычѧ* ***тобѣ*** *всєго доброго* (XVI ст. Розм. 67 зв.); *дѧкѹє(м)* ***тобѣ*** *панє господарѧ* (XVI ст. Розм. 42); *Ой, красна еси* ***ты****, пріетелко моя милая, очи твои голубиныи* (XVI ст. Песн.п. 50); *Доколи ж, о папо, высишся на Христа, будет бо от него на грѣшники помста. Достоить* ***ти*** *святый крест честно почитати, пред которым бѣсы видять трепетати* (кін. XVI ст. Укр.п. 77); *с* ***тобою*** *нинѣ вѣчнє розлѹчаю Дорогаѧ Малжонко* (Київ, 1622 Сак. В. 48); *И* ***ты*** *днєшній Гєтманє зацный Ѡлєфѣрѧ, Щасливє справѹй войскомъ тымъ* (Київ, 1622 Сак. В. 39). Виявлено використання займенника *ты* в узагальненому значенні стосовно людини взагалі (*Прєто* ***ты*** *сѹєтный чл҃вѣчє; въ всѣхъ дѣлєхъ твѡихъ поминáй послѣднѧѧ твоѧ, и въ вѣки нє согрѣшиши* – Чернігів, 1646 Перло 120; *сътворивъ тѣло чл҃кови, а* ***ты*** *зловѣрный чтó нє вѣришъ; всємогѹщомѹ Бг҃ѹ* – Чернігів, 1646 Перло 147; ***ты*** *чл҃вѣчє маловѣрный, ѡтсєлѣ познавáй* – Чернігів, 1646 Перло 146) або із вказівкою на збірний обаз (***ты*** *православія мужайся, народе, небесный цар завше съ тобою єст и буде* – 1603 Укр.п. 154).

Оказіонально займенник *ты* стосувався тварин: *валáамъ рєчє ко ѡслицы. кгды бы(х) ма(л) мє(ч) стѧ(л) быхъ* ***тѧ*** (Львів, поч. XVII ст. Крон. 20).

Специфіка жанрів художньої літератури зумовлює широке використання займенника *ты* для вказівки на неістоти (5%), що в тексті функціонують як персоніфіковані образи, пов'язані з духовним життям людини-християнина: *Прошѹ* ***тѧ****, смє(р)тє, змилѹисѧ поиди собѣ ѡ(т) мєнє ѡ(т)колѧ* (XVI ст. Сл.о см. 334); *ꙗко пан мл(с҃)тю своєю вспомагалъ Мєнє, Тѣло грѣшноє, Дш҃є изъ* ***тобою*** *Припади со слєзами до нєго зо мъною* (І пол. XVII ст. Рєз. 174); *Прєдъ* ***тобою*** *Виѳлєємє оупадаємѡ, И тыми* ***тѧ*** *слѡвы любовнє жєгнаємѡ* (Львів, 1616 Бер. В. 76); *и покланаюсѧ* ***тєбѣ*** *Рáно прєст҃áѧ нєвиннаѧ бєзгрѣшнаѧ* (Чернігів, 1646 Перло 98 зв.); *и* ***ты*** *дѹшє моѧ, прійми Г(с҃)да своєго* (Чернігів, 1646 Перло 96). Тут, на нашу думку, займенник *ты* використано в риторичному звертанні.

2.2.3. Семантика займенника *вы*

У пам’ятках української мови XVI–XVII ст. займенник *вы* уживається при звертанні до двох чи багатьох осіб, реалізовуючи в деяких випадках узагальнення стосовно певних груп осіб. Значна кількість мікроконтекстів із займенником *вы* дає змогу простежити особливості його функціонування в різножанровій літературі того часу.

2.2.3.1. У **церковно-релігійних** текстах XVI–XVII ст. займенник *вы* стосувався лише істот, у переважній більшості – людей, пов’язаних між собою родинними зв’язками, спорідненістю, чи людей різного соціального статусу та роду занять: *Тóй ли єстꙿ сынъ вашъ … которого* ***вы*** *змыслꙿнє слѣпымъ оучинили* (Київ, 1637 УЄ Кал. 280); *котораго ѧ [Юда] ѡблаплю и поцѣлоую, того* ***вы*** *имѣтє* (XVI ст. УЄ Трос. 57); ***Вы*** *мѫжєвє мѣйтє досытъ на своѣх жѡнъ чистой любви: а* ***вы*** *жоны мѣйтє досытъ на мѫжовъ вашихъ любовной чистоти* (Київ, 1637 УЄ Кал. 92–93); *О, горе* ***вамъ****, книжници, попове лицемѣри, якъ* ***вы*** *зомыкаете царство небесное передъ людми* (XVI ст. НЄ 30); ***Вы****, каздове, инъкедуйте слугумъ заказы; познавайте, ажъ якъ вамъ, такъ и усѣмъ Господь естъ на небесѣхъ* (XVI ст. НЄ 98). На нашу думку, у трьох останніх цитатах займенник *вы* позначає групу осіб з помітним узагальненням.

Особливо багато вибрано цитат, де, відповідно до специфіки жанру, широко представлений займенник ***вы*** стосовно осіб, зібраних, як правило, в узагальнений (або збірний) образ християнина: ***Вы*** *бога́тыи Братѡлюбіємъ и милостынєю ср(д)ца ва́шѣ обогатѣтє …* ***Вы*** *оубо́гіи вꙿдачность зꙿ ко(ж)догѡ да́тк҃ѵ мѣйтє* (Київ, 1637 УЄ Кал. 99); ***вы*** *простаковє мѣйтє на ты(м) досы(т) розѫмѣти* (Височани, 1635 УЄ № 62, 51); ***вы*** *которыи єстє смоутꙿного ср(д)ца нє боитєсѧ* (кін. XVI ст. УЄ № 77, 22 зв.); *к томꙋ жє и* ***вы*** *любимїи кр(с̄)тїаньстїи чл̄вцы прибєгайтє* (Заблудів, 1568 УЄ № 552, 2 зв.); ***вы*** *шоукайтє цр(с̄)тва бж̄їа … ѡ хр(с̄)тїанє* (1645 УЄ № 32, 82 зв.); *Ѡ родє нєвѣрный доколи въ* ***вас*** *буду* (Володимир, 1571 УЄ Вол. 59).

І лише спорадично виявлено цитату, яка ілюструє використання займенника *вы* стосовно осіб – персонажів євангельських текстів: ***Вы*** *[апостоли] єстє соль зємли* (Київ, 1637 УЄ Кал. 87).

2.2.3.2. У **полемічних** текстах XVI–XVII ст. займенник *вы* стосувався лише істот – осіб, поєднаних родинними зв'язками, та осіб різного соціального стану та роду занять: *Пристꙋпѣтє и* ***вы****, на зємли, и на мо́ри сла́вныи Во́иновє* (Київ, 1625 Коп. Каз. 42); *нѣкото́рїй зꙿ про(д)кꙋючыхꙿ завола́лꙿ, оутѣка́йтє и* ***вы*** *Чєтвєртєнскїи* (Київ, 1623 МІКСВ 73); ***Вы,*** *войтове, бурмистрове, лантвойтове, власт мирская, градская и повсюду, не дадѣте Руси ни едино пространство в жизни их* (1588–1596 Виш.Кн. 149) та ін.

Проте найбільше цитат із займенником *вы* для вказівки на наступну групу осіб. Відповідно до специфіки жанру полемічної літератури широко представлений займенник *вы* стосовно осіб, зібраних, як правило, в узагальнений (або збірний) образ християнина, зокрема православного християна: *Дѣти внимайтє собѣ, жє и* ***вы*** *помєрєти ма́єтє* (Київ, 1625 Коп. Каз. 44); *При то(м) и аффєктъ вꙿ мнѣ кꙿ ѡ(т)цꙋ сто́мꙋ до́брый, такъ жє и вꙿ* ***ва́съ*** *сн҃ѣхъ єгѡ найдꙋючїйсѧ* (Київ, 1625 Коп. Каз. 8); ***вы*** *теды, возлюбленныи, сами себе въ любовѣ заховайте* (Київ, 1621 Коп. Пал. 323); *ми речем: «Мало ли есть святых латинских, которых и* ***вы****, Русь, в календарю славите»* (1608–1609 Виш. Зач. 220); *Отожъ, яко* ***вы*** *Русь, маючы уставу церковную, не кгвалтите правила апостольского, пожываючы мяса въ середы и въ пятки нѣкоторые* (Вільно, 1608 Гарм. 219). Чимало цитат ілюструє також використання займенника *вы* для вказівки на осіб високого духовного сану: *а* ***вы****, згоду любячи, от патріархи до папѣжа утѣкаєте, а обѣ сторонѣ зражаєте, подписавшися первей руками своими на всѣхъ декретах патріарших порядковъ* (Львів, 1605–1606 Перест. 43); *на* ***васъ****, на* ***васъ****, апостатове-унѣятове, нехай тое проклятство зоставаетъ, если ся не обачите!* (Київ, 1621 Коп. Пал. 1093) та ін.

2.2.3.3. У **ділових** документах XVI–XVII ст. займенник *вы* стосувався також лише істот – осіб, поєднаних родинними зв'язками і спорідненістю, членством в одній організації, та осіб різного соціального стану і роду занять: *А*

вы *мои дѣти или внуки или мои братя, нє дайте на чужи(х) людіи тоту зє(м)лю* (Бенедиківці, 1603 НЗУжг XVI, 223); *кн҃зь кѵръпъски(и) мєнє пыталъ длꙗ чого … **вы** приєхали п҃нє во(з)ны(и)* (Луцьк, 1577 ЖКК I, 81); *и(з)вѣсто бѵди **ва(м)** бра(т)ꙗ ѡ послании ѡ(т)цѵ нашє(мѵ) єѯа(р)хѵ єп(с҃)кѵ лво(в)скомѵ* (Верба, 1606 ЛСБ 129, 1, 345, 1); ***вы** сѵграни(ч)ники ... таꙗ зємлꙗ попѵстє была* (Овруч, 1513, ЦДІАК 220, 1, 4); ***Вы**, старшіи, многосте собѣ на потребу запасывалися, якъ-то: съ церковныхъ речей сребро и книги и иншихъ речей немало побравши и подѣлившися межъ собою, и поховалисте* (Путивль, 1638 АкЮЗР III, 11).

Наведені вище приклади стосуються осіб, що були однією групою, спільнотою, одним цілим. Проте займенники *вы* (переважно у формі непрямого відмінка) вказував на осіб, які традиційно були представлені як сторони одного процесу (судового-кримінального, адміністративно-територіального тощо): *А так г(с҃)дрь коро(л) єго мл(с҃)ть рачи(л) казати до на(с) листъ свои гдр(с҃)кии ро(з)казуючи **вамъ** ѡбєюмъ сторонамъ ꙗ(к) тобє вл(д)цє такъ и а(р)хима(н)дриту* (Новгородок, 1555 ЛНБ 4, 1136, 25, 1).

2.2.3.4. У **художніх** та **хронікально-літописних** текстах XVI–XVII ст. займенник *вы* стосувався також лише істот – осіб, поєднаних родинними і близькими товариськими зв’язками, належністю до однієї організації, та осіб різного соціального статусу і роду занять: ***вамъ** о(т)чє и матко и всємѵ товариствѵ* (XVI ст. Розм. 11); *пановє мои добрє бѵдѵ **васъ** частовати* (XVI ст. Розм. 39 зв.); ***Васъ** това́рышовъ своихъ прошоу ла́скавє мꙗ споминайтє* (Острог, 1603 Лям. Остр. 9); *Алє южъ до **ва́съ** мо́вѵ мою ѡбєрта́ю Зацноє рыцєрство: всѣхъ **ва́съ** напомина́ю* (Київ, 1622 Сак. В. 39); *Але **вы**, вѣрніи, мачуху минайте, святую отчизну душам заховáйте* (кін. XVI ст. Укр.п. 74); *Плачтє жъ дѵховныи: **вамъ** сталасꙗ ѵтрата, Бо любого своєго позбылистє Брата* (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 6); ***вы** осиротѣлиє, Плачтє хорыи* (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 7); *И **вы** Спѵдєє з Нищихъ, кꙋ Гробѵ приствпѣтє* (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 8).

Оказіонально представлений займенник *вы* стосовно осіб, зібраних, як правило, в узагальнений образ християнина: *Слѵха(и)тєжъ **вы** живыи, оумєрлого мо́вы, оумира́ти в ко́ждый ча́съ бѵдꙋтє гото́вы* (Київ, 1622 Сак. В. 50).

Поодинокими є випадки вживання займенника *вы* стосовно осіб – персонажів євангельського тексту: ***Вы*** *[Ап(с̄)толѡвє] єстє пєрвыи Ієр(с̄)лима … бѹдѡвци,* ***Вы*** *градъ Нб(с̄)ногѡ цр̄а бѹдѡвали* (Чернігів, 1646 Перло 48 зв.).

2.2.4. Граматика займенників *ты – вы*

2.2.4.1. Парадигма відмінювання

2.2.4.1.1. Відмінкові форми займенника *ты*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. вдалося відтворити парадигму відмінювання займенника *ты*.

Називний відмінок представлений двома формами – частотніша *ты* і менш вживана – графічний варіант *ти* (пор. аналогічно в українській мові XIV–XV ст. [СУМ[14-15] II, с. 453]) (пор. дані *Табл. Б.3*): *Бо єси Іѡанъ, зовутъ тѧ покаѧнию проповѣдникъ, Алє* ***ти*** *власній Ісусовъ похлѣбникъ* (І пол. XVII ст. Сл. о зб. 22); *и пытал-єм єго: «Чыє* ***ты*** *сєно вєзєшъ, албо хто тоби да(л)?»* (Житомир, 1583 АЖМУ 47) та ін. Форма *ти* є нормативною в сучасній українській літературній мові [СУМ X, с. 107].

Засвідчено явище омонімії: *ти*[1] як форма наз. в. займенника 2-ї ос.одн. *ты* і *ти*[2] як коротка форма оруд. в. присвійного займенника *твой*: *И пред всѣмъ Тѣломъ* ***ти*** *святымъ припадаємо: и Гробъ честный руками обыймаемо* (Львів, 1630 Траг. п. 172) та ін. (про це дет. див. у Розділі 3).

Родовий відмінок послідовно представлений формою *тєбє*: *Вѣдайжє то запєвнє мовлю до* ***тєбє****, жє в нюмъ зоставоуєшъ самого сєбє. Їйкъ сады которы(х) ѡвоцъ оуживаютъ, гды сѧ старѣютъ дрѹгїє з ни(х) вставаютъ* (Острог, 1607 Лѣк. 183 зв.). Форма *тебе* є нормативною в сучасній українській літературній мові [СУМ X, с. 107].

Давальний відмінок представлений фонетичними варіантами повної форми – *тебѣ*, *тобѣ, тоби, тобє*, а також короткою енклітичною формою *ти*: *твоѧ мл(ст̄) … нехотѧщи(х) же* ***тебѣ*** *послѣдовати сщ̄енникѡ(в) ч(с̄)тны(х), и люде(и), мї(р)ски(х), братство цр̄квное, те(м)ницами и мѹками ве(з)дѣ еси томилъ приѧтеле(и)* (Берестя, 1593 ЛСБ 238, 1); *много лѣт слѹжоу* ***тобѣ****, и*

нѣкг(д)ы розказа(н)ѧ твоєго нє пєрєстꙋпилє(м), а мнѣ // нѣкг(д)ы нє далєсь козлѧти, абы(м) с товарышами моими повєсєлив'сѧ (Острог, 1607 Лѣк. 29–30); *и пытал-є(м) єго: «Чыє ты сєно вєзєшъ, албо хто* ***тоби*** *да(л)?»* (Житомир, 1583 АЖМУ 47); *А такъ дєй ꙗ повєдилъ ємꙋ, ижъ єсть въ домꙋ моємъ ꙋ мєнє Жєлєхъ, алє єго выдати* ***тобє*** *нє могꙋ* (Петрків, 1564 AS VI, 252); *Ѡнъ тєды … Голосъ оуслышалъ, который мовилъ: Нє потрєба* ***ти*** *тєскнотою такою трапитися* (Київ, 1631 Син. Тр. 813); *Обецую* ***ти****, что ся крестом христовым пан Юрко прелстити не даст и для него роскоши львовское не оставит* (Унів, 1605 Виш. Домн. 192). Форма *тобі* є нормативною в сучасній українській мові [СУМ X, с. 107].

Знахідний відмінок представлений повною формою *тебе* і короткою енклітичною *тя (тѧ, тꙗ)*: *далеко большей може(т) бг҃ъ до ѡное зновꙋ* ***тебе*** *потѧгноути* (Острог, 1607 Лѣк. 10); *Рєкъ до Прч(с҃)тои Дв҃ы Марїи ... сыла вышнѧгѡ ѡсѣнитъ* ***тѧ*** (Чернігів, 1646 Перло 11 зв.); *Бо єси Іѡанъ, зовутъ* ***тꙗ*** *покаꙗнию проповѣдникъ* (І пол. XVII ст., Сл. о зб. 22); *А правда, пане Ѳилялете, же-мъ* ***тя*** *тутъ, яко заеца, выткнулъ* (Вільна, 1599 Ант. 737). Форма *тебе* є нормативною в сучасній українській мові [СУМ X, с. 107].

Орудний відмінок представлений двома повними формами – *тобою* та (спорадично) словотвірним варіантом *тобовъ*: *єстєсь ѡчарована и замокъ твои, і дѧволы за* ***тобою*** *ꙗвно ходѧтъ* (Острог, 1509–1633 Остр. л. 132); *Не мовъ, ажъ єсь дѣтвакъ, чомъ на усячино, што ти ръку, пуйди, кулько ти закажу, тулько мовъ, не буй ся напередъ лиця ихъ, чомъ я съ* ***тобовъ*** *емъ, што быхъ тя мянъ//товавъ мовивъ Господь* (XVI ст. НЄ 207-208). Форма *тобою* є нормативною в сучасній українській мові [СУМ X, с. 107].

Місцевий відмінок представлений повними формами – фонетичними варіантами (*в, по*) *тебѣ* і *тобѣ*: *Бо если сѧ тамъ грѣхъ найдетъ* ***в тобѣ****, то самъ зостанешъ неправѣ собѣ* (Острог, 1607 Лѣк. 6); *[Христосъ] хочє(т) того* ***по тєбѣ****. абы(и) єси въсєгда вєдлоу(г) наоукы єѵ(г҃)льскои поступова(л) ногами своими бо длѧ того тєбѣ и(х) да(л) абы єси ходи(л)* (кін. XVI ст. УЄ № 77, 14). Форма *тобі* є нормативною в сучасній українській мові [СУМ X, с. 107].

2.2.4.1.2. Відмінкові форми займенника *вы*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. вдалося відтворити повну парадигму відмінювання займенника *вы*.

Називний відмінок представлений двома формами – графічними варіантами *вы* і *ви* (пор. дані *Табл. Б.4*): ***вы*** *в людій бачитє, в҃ воцѣ поро(х), а в сєбє нє чюєтє бєрвєна* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 155 зв.); *Прєз то* ***ви*** *нє тривожтє сѧ И Хр̄(с)та того нє бойтє сѧ* (І пол. XVII ст. Сл. о зб. 28) та ін. У сучасній українській мові закріпилася форма *ви* [СУМ І, с. 347].

Родовий відмінок представлений формою *васъ*: *Вами хочꙋ похвалитисѧ пєрєд҃ маєстатом божимъ кгды з* ***васъ*** *жадєнъ нє бꙋдєт҃ апостатом҃* (Острог, 1603 Лям. Остр. 13); *И якъ много листовъ патріарси писали до* ***васъ*** *по всѣ часы о многих речах* (Львів, 1605–1606 Перест. 42) та ін. Форма *вас* є нормативною в сучасній українській мові [СУМ І, с. 347].

Давальний відмінок представлений однією формою, вираженою фонетико-графічними варіантами *вамъ і вамь*: *давамо* ***вамь*** *на ꙋзнаніє а(ж) поразумєли єсмо ли(с)ту вш̄ємꙋ и посло(м) ваши(м) которы(х) єстє допꙋстили до на(с)* (Сучава, 1558 ЛСБ 22); ***Вамъ*** *того было догледети, а не кролемъ, которыхъ щодроливая рука ни кому не естъ затворена* (Вільна, 1599 Ант. 855) та ін. Форма *вам* є нормативною в сучасній українській мові [СУМ І, с. 347].

Знахідний відмінок представлений формою *васъ*: *Прійдѣте ко мнѣ усѣ ... што ся трудите, я спочину васъ* (XVI ст. НЄ 20); *якъ на васъ жалобницу свою всѣ мѣста єго королевской милости скаржили на сеймѣ прошлом* (Львів, 1605–1606 Перест. 43). Форма *вас* є нормативною в сучасній українській мові [СУМ І, с. 347].

Орудний відмінок представлений формою *вами*: *да блг(д)ти бж̄иѧ и блг(с̄)вєниє бꙋдєтъ съ* ***вами*** *въ вѣки, аминь* (Львів, 1591 ЛСБ 154); ***Вами*** *хочꙋ похвалитисѧ пєрєд҃ маєстатом божимъ* (Острог, 1603 Лям. Остр. 13); *аза(ж) нє злости ваши роздѣлаю(т) мєжи мною и* ***вами*** (Острог, 1607 Лѣк. 30). Форма *вами* є нормативною в сучасній українській мові [СУМ І, с. 347].

Місцевий відмінок представлений формою (*в҃*) *васъ*: *При то(м) и аффєктъ в҃ мнѣ к҃ ѡ(т)цꙋ сто҃мꙋ добрый, такъ жє и* ***в҃ васъ*** *сн҃ѣхъ єгѡ найдꙋючійсѧ* (Київ, 1625 Коп. Каз. 8). У сучасній українській мові закріпилася форма *(у, на) вас* [СУМ І, с. 347].

2.2.4.2. Займенники *ты – вы* в лексикалізованих словосполученнях

За даними опрацьованих джерел, займенник *вы* входив до складу лексикалізованих словосполучень *кождый (каждый) з вас, ви уси, з васъ жадєнъ: вєджє при замцєх наших знайдєт сѧ вам слꙋжба наша, за которꙋю жалованє* ***кождый з вас*** *ѡт нас ѡдєржит* (Варшава, 1568 AS VII, 305); *Гєтманъ глꙋпый са(м) з҃гинє(т), и військо погꙋби(т),* ***Каждый*** *то* ***з҃ васъ*** *prisnaє(т), жє авто(р) нємꙋти(т)* (Київ, 1622, Сак. В. 49); *Та(к) и ли(ст) на(ш) посилами чєрє(с) посли нашє до Є. К. мл(с҃)ти причинии* ***за вами ꙋсими*** (Сучава, 1605 ЛСБ 396, 1); *Вами хочꙋ похвалитисѧ пєрєд҃ маєстатом божимъ кгды* ***з васъ жадєнъ*** *нє бꙋдєт҃ апостатом҃* (Острог, 1603 Лям. Остр. 13).

Займенник *вы* входив також до складу ідіоми *Боже вам помагай* (XVI ст. Розм. 42 зв.) та *pomahay Boh wam* (Яворів, 1619 Гав. 20).

2.2.4.3. Синтаксична роль займенників *ты – вы*

Займенник *ты* у наз. в. виконував роль підмета: ***ты*** *ты(м) часо(м) снѣданє наготуй* (XVI ст. Розм. 47 зв.); *А* ***ты*** *о пренайчистшая Дѣво мати: Не хотижъ такъ срокгим жалем ся зривати, По наймилшом Сыну* (Львів, 1630 Траг. п. 1) та ін. У формі непрямих відмінків виконував роль прямого і непрямого додатків: *веда(и) ѡ томъ и(ж) есми* ***тебе*** *прида(л) на потребу его мл(с҃)ти пн҃ꙋ а(н)дрею халецкому су(д)и земскому речи(с)кому* (Луцьк, 1584 ЦДІАЛ 181, 2, 120, 2); *Только коротким показанием* ***тебѣ****, православному, ознаймити то хощу, яко перст либо палец старший в той правителной кормила руцѣ заболѣл и мертвостию гнильства заражен был* (1608–1609 Виш. Зач. 215); *Рєкъ до Прч(с҃)тои Дв҃ы Маріи, Дх҃ъ ст҃ый найдє на* ***тѧ****, и сыла вышнѧгѡ ѡсѣнитъ* ***тѧ****, абѡ ѡкріє* (Чернігів, 1646 Перло 11 зв.) та ін.

Займенник *вы* у формі наз. в. виконував роль підмета: *ино сѣди на тотъ рокъ внєжчали и* ***вы*** *дєй в иншихъ дєлєх єднаньє мєжи собою вчинили* (Краків, 1524 AS III, 260); *Маємъ того вєдомост, иж* ***вы*** *подданымъ цара Пєрєкопского вєликии шкоды чинитє* (Варшава, 1568 AS VII, 304) та ін. У формі у непрямих відмінків виконував роль прямого і непрямого додатків: *да блг(д)ть бжи҃а и блг(с҃)вєниє … бѣдєтъ съ* ***вами*** *въ вѣки, аминь* (Львів, 1591 ЛСБ 154); *Видповѣдаю* ***вам****, ижє* ***вас*** *нє знаю ѡ(т)колє єстє. ѡ(т)идѣтє ѡ(т) мєнє* (Володимир, 1571 УЄ Вол. 80); ***Вамъ*** *того было догледети, а не кролемъ, которыхъ щодроливая рука ни кому не естъ затворена* (Вільна, 1599 Ант. 855); *Прійдѣте ко мнѣ усѣ … я спочину васъ* (XVI ст. НЄ 20); *И якъ много листовъ патріарси писали до* ***вас*** *по всѣ часы о многих речах и сами до* ***вас*** *особами своими приходили?* (Львів, 1605–1606 Перест. 42) та ін. У складі лексикалізованих словосполучень (навіть у формі непрямого відмінка) займенник *ви* міг функціонувати як складений підмет: *вєджє при замцєх наших знайдєт сѧ вам слѹжба наша, за которѹю жалованє* ***кождый з вас*** *ѡт нас ѡдєржит* (Варшава, 1568 AS VII, 305); *Вами хочѹ похвалитисѧ пєрєдꙋ маєстатом божимъ кгды* ***з васъ жадєнъ*** *нє бѹдєтꙋ апостатомꙋ* (Острог, 1603 Лям. Остр. 13).

2.2.5. Збереження в сучасній українській літературній мові та в діалектах

Сучасні займенники *ты – вы* загалом функціонують без особливих змін у семантиці та в граматиці [СУМ I, с. 347; X, с. 107–108].

Говіркові варіанти цього займенника насамперед репрезентовані на картах «Атласу української мови»: форми дав. в. займенників *ти, себе* покладені на карту в першому томі атласу [АУМ I, к. 225]; явище «опозиції [о] ~ [у] перед складом із наголошеними [у], [і] (*голубка, нагодуй, тобі…*)» представлене в другому томі [АУМ II, к. 55а], а також енклітичні форми дав. в. займенників *я, ти* [там само, к. 207]; вживання кореневого голосного у займенниковій формі *тобі* проілюстроване на карті в третьому томі атласу [АУМ III, Ч. 1, к. 7].

Об’єктом опису «Атласу українських говірок Північної Буковини» К. Германа стали континуанти етимологічного голосного *[е], серед яких карта № 65 репрезентує займенники д’^{i}ѳ^{a}ўјік’, до тѳби^{e}, у нѳго.

Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району подає форму *ти* у двох значеннях: ‘тобі’ і ‘твій’ [Сабадош, с. 350]. А у «Словнику села Тилич на Лемківщині» зафіксовано повну діалектну відмінкову парадигму займенника *ты*: род. *т’а* і *тебе*, дав. *ти* і *тоб’і*; оруд. *тобом*, місц. *на (в) тоб’і*. Відтак у цій говірці займенник *ты* має значення ‘ти’ і ‘твій’ [Турчин, с. 313].

Варто звернути увагу на те, що Є. Тимченко ще вживав давню графічну форму ***вы*** [Тимч., с. 366], хоча Б. Грінченко подав у «Словарі української мови» форму ***ви*** і до неї російський переклад ***вы*** [Гр. І, с. 144].

«Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» подає слово *выкати* ‘звертатися до кого-небудь на «ви»’, що може бути показником фіксації графічної форми *вы* у цій говірці [Сабадош, с. 38].

У говірках української мови особовий займенник *ви* може мати також інше фонетичне звучання: у бойківських говірках, окрім *ви,* засвідчено вживання *вы, во* [Онишк., с. 95]; у західнополіських говірках вживають *ви-те* [Арк., с. 60].

2.3. Особові займенники *онъ (она, оно) – они*

2.3.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках

Займенникова форма *онъ (она, оно)* утворилася шляхом злиття синонімічних індоєвропейських часток **о-* (пор. укр. *отой, такий-о, он-о, онде-о, ось-о*) і **-n-* (пор. укр. *ген*) [ЕСУМ IV, с. 400; Фасмер III, с. 140–141].

Особовий займенник *онъ (она, оно, они)* виводять із розряду вказівних [17, с. 166–167; 34, с. 4; 250, с. 208]. Зокрема Є. Тимченко в «Українській граматиці» так пише: «Займенника третьої особи нема, замість нього в значінні особового займенника, вживають показуючого займенника: *він, вона, воно*, мн. *вони*» [Тимч., с. 9], тобто «у значенні 3-ої ос. у старослов’янській мові вживався вказівний займенник, який вказував на предмет мовлення, згаданий

попередньо, а форм наз. в. цього займенника *(и, є, ꙗ)* не виявлено, тому що їх витіснила форма вказівного займенника *онъ (оно, она)»* [80, с. 131]. Група давніх вказівних займенників забезпечувала «триступеневу характеристику предмета в просторі або в часі по відношенню до співрозмовників: *сь* – ‘цей, найближчий’, *тъ* – ‘той, віддалений’, *онъ* – ‘ген той, найдальший’ [69, с. 155]; до того ж «форма *онъ (-а)* співвідносилася тільки із живими предметами, а *тъ, сь* вказували на неживі предмети» [141, с. 170].

І. Срезневський кваліфікує займенник *онъ (она, оно)* виключно як особовий, подаючи до нього латинські відповідники *is, ea, id* [Срезн. I, с. 300], а також фіксує синонім *вонь* [Срезн. II, с. 673]. В українській мові XIV–XV ст., за спостереженням істориків-лексикографів, існувала пара займенників-омонімів: *онъ*[1] зі значеннями ‘(особовий) він’ та ‘(присвійний – виражає приналежність або відношення до кого або до чого) його, її, їх’ і *онъ*[2] ‘(вказівний) онтой’ [СУМ[14-15] II, с. 85–87]. «Словарь русского языка XI–XVII вв.» [СРЯ[11-17] XII, с. 373] фіксує ряд омонімів: *онъ*[1] ‘(займенник 3 особи одн.) він’, *онъ*[2] ‘(вказівний займенник) той, онтой’ та *онъ*[3] ‘назва літери **о**’ і ‘назва цифрового знака нуль’. «Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)» [СДЯ VI, с. 130] кваліфікує займенник *онъ* як багатозначний вказівний займенник, одне із похідний значень якого – ‘у ролі займенника 3-ої особи (вказує на особу чи предмет, про які уже йшлося); він’.

Проте «займенники *и, є, ꙗ* і *онъ, она, оно* були надзвичайно близькі за значенням і функціями» [91, с. 134], тож «*онъ, она, оно* разом із вказівними *и, є, ꙗ* вже у спільнослов’янській мові виконували роль особового займенника 3-ої особи» [46, с. 155].

Граматист Н. Шведова зараховує до основних виразників значення ‘хто, що’ особові займенники, зокрема *він, вона, воно, вони* [264, с. 26], які «стосуються (відповідно до вживання) особи чи неособи» [там само, с. 62–63]. Для займенника *він* характерна функція узагальнення більшою мірою, ніж для *я* [там само, с. 63–64].

«Словник української мови» за ред. Б. Грінченка фіксує займенники *він, вона* і *воно* [Гр. І, с. 238, 253], увагу привертає друге значення займенника *воно* – ужив. як вказівний ‘це’ [Гр. І, с. 253].

2.3.2. Семантика займенників *онъ (она,оно) – они*

2.3.2.1. Семантика займенника *онъ (вонъ, вунъ, вѣнъ)*

У пам’ятках української мови XVI–XVII ст. особовий займенник *онъ,* за нашими спостереженнями, має кілька значень: 1. ‘уживається стосовно предмета мовлення, вираженого ім. чол. р. одн., про який ішлося попередньо; він’, 2. ‘(у спол. із *самъ*)’ виділяє предмет мовлення з ряду йому подібних’, 3. ‘(тільки в род. в.) уживається в значенні присвійного займенника; його’. Значна кількість мікроконтекстів із займенником *онъ* дає змогу простежити особливості його функціонування в різножанровій літературі того часу.

У різножанровій літературі XVI–XVII ст. займенник ***онъ*** стосується істот (75%) та неістот – об’єктів матеріального і духовного світу людини (25%).

2.3.2.1.1. У **церковно-релігійних** текстах XVI–XVII ст. займенник *онъ (вунъ)* вказував тільки на істоти. Виявлено одну ілюстрацію його використання для означення тварини: *птахь по(д) нб҃омь лѣтають, а … чл҃кь хо́щєть гнєть* ***єго*** *в рꙋка́хь своихь маєть* (поч. XVII ст. Проп. р. 24 зв.).

Більшість ілюстрацій містять вказівку на божественних осіб і осіб-персонажів святописемних текстів: *не оскорбите духа святого Божого,* ***нимъ*** *есте ся назнаменовали у день избавлѣня* (XVI ст. НЄ 142); *Такъ же чинивъ Бг҃ъ изъ Моисеомъ пророкомъ, коли утѣкъ изъ Египта изъ израилтяны, и фараонъ ишовъ на* ***него****, што бы* ***єго*** *погубивъ* (XVI ст. НЄ 182); *вѣрꙋймо моцнє во избавитєлѧ своєго і҃с х҃а и(ж)* ***воу(н)*** *пришо(л) длѧ сп(с҃)нїѧ нашєго* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 28); *и нашли чл҃ка того сѣдѧчого с которого бѣсы вы(ш)ли, а* ***воу(н)*** *ю(ж) є(с҃) ѡболочє(н) оу водѣнѧ и до розꙋмоу пришо(л)* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 218 зв.); *а* ***вꙋ(н)*** *[Ѳома] повидѣ(л) єсьли нє ꙋзрꙋ на рꙋка(х) єго ра(н) гвоз(д)ны(х) … тєды нє имоу в(ѣ)ри* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 55); *мы нє (з)наємо ѧ(к) вꙋ(н) [слѣпый] видить* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 73 зв.); *которого [Ісуса] вы выдали и*

запрѣли сѧ є(с)тє ***єго*** *пєрє(д) пилато(м) коли(ж) єго* ***ѡнъ*** *во(л)ны(м) ѡсуди(л)* (кін. XVI ст. КА 14); *ілїю зꙋстжпивши з во(з)дꙋхꙋ … во́зь ѡгнєныи на́гло въсхити(л)* ***єго****, та(к) ажє товаришь єго єлисєи ѡбырꙋваль около* ***нєго*** *пла(щ) хвата́ючисѧ* (Львів, 1585 УЄ № 5, 155 зв.); *Дивова́лисѧ жидо́вє … слышачи то ѡ(т) слѣпо́го, а зꙋ пи(л)ности пыта́ли* ***єгѡ****: Што мо́вишъ? А* ***о́нъ*** *смѣлє свѣдчилъ за пра́вдою* (Київ, 1637 УЄ Кал. 279); *єсли бы смы* ***мꙋ*** *[Христу] што ѡфѣрова́ли зꙋ ты(х) рєчїй, кото́рыѣсꙋми зꙋ рꙋки єгѡ взѧли, то нє ина́чєй єнѡ тва́рꙋ вєсо́лою и доброхо́тною прїймꙋє(т)* (Львів, 1646 Жел. Сл. 5 зв.) та ін.

2.3.2.1.2. У **полемічних** текстах XVI–XVII ст. займенник *онъ (вунъ)* стосувався істоти та неістоти. Перша група має дві підгрупи: 1) божественні особи і особи-персонажі святописемної традиції: *Кꙋ Бг҃ꙋ, ижъ* ***ѡнъ*** *насъ, любѡ злосливыхъ, грѣшныхъ и нєпрїатєлєй своѣхъ, такъ оулюбилъ* (Львів, 1646 Жел. Сл. 3); *Петръ святый, єсли* ***онъ*** *былъ камень вѣрѣ и головою церкви божеи* (Львів, 1605–1606 Перест. 53); *Предвигнулъ Адамъ послушаніє …* ***онъ*** *Богу в гордости своєй не покорилъся* (Львів, 1605–1606 Перест. 46) та ін.; 2) світська особа (поєднана з іншими родинними зв'язками, родом занять) чи духовна особа: *Ѳелялетову неправду обачыли, яко* ***онъ*** *слова листу папежского вывращаетъ* (Вільна, 1599 Ант. 713); *пресвѣтлый княжа Василій зъ сыномъ своимъ … который такъ* ***му*** *любезный былъ* (Київ, 1621 Коп. Пал. 1137); *межи которыми* ***онъ*** *[Янъ Лятосъ] презацный маѳематикъ, философъ и астрологъ* (Київ, 1621 Коп. Пал. 1136); *папа рымскій старшій над всѣми патрїархами быти мѣлъ, а потом якобы ся патрїархове от* ***него*** *одорвати мѣли, і* ***онъ*** *их проклялъ* (Львів, 1605–1606 Перест. 25); *Мелетій, с Кієва єдучи, ступил до Кирилла луцкого и, з* ***ним*** *бесѣдуючи, якож рад их заживалъ* (Львів, 1605–1606 Перест. 30); *На тоє все, ижъ не розумѣлъ Ныкифор по польску, повѣдали* ***му*** *вкротце по волоску тоє* (Львів, 1605–1606 Перест. 38) та ін.

Щодо неістот, то це об'єкти матеріального і духовного світу людини: *Хлѣбъ … сердце укрѣпляетъ, бо опрѣснокъ не можетъ посилити сердца, понеже души въ* ***немъ*** *нѣсть* (1582 Посл. до лат. 1145); *Видеши ли, тое щастие … и хто тя* ***ним*** *во жизни сей коруновал* (1608–1609 Виш. Зач. 229); *на славу … тогѡ*

*До́мꙋ Бж҃гѡ и в҄ **нємъ** живꙋчихъ Пастыра Прєста́вльшагѡсѧ* (Київ, 1625 Коп. Каз. 3).

2.3.2.1.3. У текстах **ділових** документів XVI–XVII ст. займенник *онъ (вонъ, вунъ)* позначав істоту та неістоти. Перша група має дві підгрупи: 1) божественні особи (для ілюстрації такого використання займенника знайдено одну цитату): *Богъ дꙋшꙋ мою с того свєта збєрєт и **ѡнъ** сѧ маєт дꙋшєю моєю пєчаловати* (Острог, 1508 AS III, 55) і 2) світська особа (різного віку та роду занять, поєднана з іншими родинними зв'язками) і духовна особа: *даε(м) ва(м) знати ѡ сε(м) младε(н)ци … гдε(ж) **ѡ(н)** ѡбрѣкльсѧ мл(с)тивому б҃ꙋ послужи(ти)* (Стрятин, 1565 ЦДІАЛ 129, 1, 39, 1); *єго мл(с)ть ѡтєцъ єпископъ лвовски(и) то собѣ прывлащаєть чого про(д)ковє єго нє мѣли и **ѡ(н)** сам нє вжыва(л)* (Новогрудок, 1589 ЛСБ 123); *ма́єть пилнє смотрѣти да́ска(л), єсли которого бы хло́пца нє было. Ма́єть по **нєго** посла(ти) зара(з)* (Львів, 1587 ЦДІАЛ 129, 1, 3 зв.); *тотъ Ювко вызнаваетъ, же **вонъ** ведалъ, ижъ конъ былъ вкраденый* (Житомир, 1590 АрхЮЗР 6/I; 213); *до(м) продали брату … а **ѡнь** и(м) да(л) по тры золотыи* (Львів, 1597 Юр. 17 зв.); *ѡставили(с)мо сн҃а Прокопова в҄ Варшавѣ, давши **мꙋ** на страву зло(т) д҃і* (Львів, 1615 ЛСБ 129, 1, 9); *у протестанта шаблю … з пошвами выкрутили, вырвавъши з рукъ у **него*** (1650 АрхЮЗР 3/IV, 531); *[повєдилъ] ча(и)ка боѧринъ ижъ **ѡнъ** … взѧлъ ѡ(д)ноє ѡсєни мєдꙋ дєвѧносто кадє(и)* (Канів, 1552 О. Кан. З 25 зв.).

Найбільше ілюстрацій підібрано із вказівкою на особи різного соціального стану, що відповідає специфіці жанру документальних текстів: *кнѧз Андрєй пєрєд нами повєдилъ, ижъ **ѡнъ** ѡ томъ заѡчном сꙋдє комисарєй твоих ничого нє вєдаєть* (Краків, 1538 AS IV, 138); *мєл єхати до пана гєтмана до Новогородка, ꙗко **ѡнъ** из ыными паны ѡ том до тєбє писали* (Краків, 1538 AS IV, 163); *Мицык мєнитсѧ быт боѧрином Кꙋзминским, а ꙗ на **нєго** сѧ жалꙋю, иж **ѡнъ** єст влостный ѡтчич кнѧзѧ* (Кузьмин, 1544 AS IV, 414); *єго [королꙗ] волѣ бꙋдътє послꙋшны, **ѡ(н)** нєха(и) свары мєжи вами поровнаває(т)* (1582 Кр.Стр. 54); *Было(м) жє ꙋ миколаꙗ ꙋ салитрєника боꙗри(н) **ву(н)** вказало(м) **му** листы и зара(з) єди(н) ли(ст) взꙗ(л)* (Ясси, 1627 ЦДІАЛ 129, 1, 436, 1 зв.); *жаловалъ*

Мошко на во(и)та … ѡ то(м), што ж, дє(и), ***ѡнъ****, нє (д)балъ на росказанє их мл(с)ти пн̄о(в) ѡпєкуно(в)* (Житомир, 1583 АЖМУ 52); *[возны(и) єнєралъ] доброво(л)нє зозналъ. ижъ* ***ѡ(н)*** *былъ на справє єго м(л)* (Чернігів, 1637 ЛНБ, 5, II 4061, 125); *пан Марко тое имене наменил дати служебнику своему Петру и писал до* ***него*** *листъ* (1561 АрхЮЗР 8/VI, 104); *па(н) Соко(р), наславши моцно кгвалто(м) служєбника своєго … и и(н)шихъ помочниковъ, которыє* ***ѡ(н)*** *имєна са(м) лєпє(и) вєдає(т)* (Житомир, 1584 АЖМУ 77); *Князь Романъ пыталъ Михайла Мышки, єсли* ***ѡнъ*** *кꙋ выписомъ врадꙋ замкꙋ господарського Лꙋцкого што мовить* (Петриків, 1564 AS VI, 254).

У поєднанні із *самъ* виділяє певний предмет мовлення із ряду йому подібних: *Иванъ Пустовойтенко не мает мѣти жадное потребы, ани* ***онъ самъ****, ани жона его, ани потомъкове, тилко … Иван Окрайцовъ унукъ* (Бориспіль, 1637 АБМУ 20).

Щодо неістот, то це об’єкти матеріального і духовного світу людини: *приобѣцалъ намъ тотъ тестамент указати, але* ***его*** *не указалъ, только зъ* ***него*** *копѣю далъ* (Луцьк, 1570 АрхЮЗР 1/I, 21); *А для лѣпшое вѣры и умоцненья тое рѣчи, сесь листъ рукою нашою подписавши, печать нашу корунную до* ***него*** *привесити есмо росказали* (Краків, 1592 АрхЮЗР 7/III, 299); *На(д) ца(р)скими двє(р)ми нєрꙋкотворєны(и) ѡбра(з), гривєнка на* ***нємъ*** (Луцьк, 1627 ПВКРДА I-1, 262).

2.3.2.1.4. У **художніх** та **хронікально-літописних** текстах XVI–XVII ст. займенник *онъ (вѣнъ)* вказував на істоту та неістоту. Перша група має три підгрупи: 1) божественні особи і особи-персонажі біблійного тексту: *Кꙋди сѧ той Іс̄ъ повєрнєтъ, трєба намъ ѡ томъ знати;* ***вѣнъ*** *бо кажєтъ, що из ними и намъ жарти* (I пол. XVII ст. Сл. о зб. 20); *И рєклъ г(с̄)дь до Аарѡна: Иди противко Мѡусєѡви на пꙋщꙋ. Котóрый вышолъ противъ* ***емꙋ*** *на гóрꙋ бж̄їю и поцѣловáлъ* ***єгѡ*** (серед. XVII ст. Хрон. 82 зв.); *И рєклъ Ісáїѧ принєситє вазáнкꙋ фíкгъ, котóрꙋю коли принєсли и положили на прóдъ* ***єгѡ*** *и оуздоровлєнъ былъ* (серед. XVII ст. Хрон. 346 зв.); *притагнꙋлъ навуходоносóръ цр̄ь вавилóнскїй, и стáлсѧ* ***емꙋ*** *Іѡакимъ нєволнико(м) прє(з) три лѣта, а потóмъ выбилсѧ з моцы* ***емꙋ***

(серед. XVII ст. Хрон. 350 зв.); 2) світська особа (різного віку та роду занять, соціального статусу, поєднана з іншими родинними зв'язками) та духовна особа: *Лицємѣръ. ѡблꙋдны(и), прикриты(и), ѡказꙋючїйсѧ бы(т) щирїй, а* ***о(н)*** *є(ст) фа(л)шивы(и)* (Київ, 1627 ЛБ 58); *воло́дымє(р) сѧ ѡбєца(л) окр(с҃)тити. а кгды приєха(л) до цр҃играда, ѡслѣпнꙋ(л) на очы, послалъ до па́нны, ска́ржачисѧ, и(ж) такь нє фортꙋна* ***єго*** *по́тˢкала* (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 46 зв.); *єсли зˢꙋбо́жавши бра́тъ тво́й прода́стъ ма́єтность свою, а хотѣлъ бы бли(з)кїй єгѡ, мо́жє выкꙋпить што* ***онъ*** *былъ про́далъ* (серед. XVII ст. Хрон. 125 зв.); *списа́тєль книги Іоа́ннˢ Ієромона́хъ, сн҃ꙋ Софро́нїю приписа́лˢ,* ***ємꙋ*** *титꙋлъ пєрєнєслˢ, бовѣмˢ тєжъ и* ***онъ*** *зˢ нимъ странствова́лъ* (Київ, 1628 Лим. 3–4 ненум.); 3) об'єкт живої природи: *Єсли бы во́лъ чꙋжі́и зра́нилъ вола чїєгѡ, а* ***онъ*** *бꙋдє здохлъ: продадꙋтъ вола живо(го) и роздѣлѧтъ заплатꙋ* (серед. XVII ст. Хрон. 99); *А кды жєна ѡ(т) моужа своєго бѣгає(т) поимивши воробїѫ. выими з* ***нєго*** *ср(д)цє* (XVI ст. УТ 12).

Щодо неістот, то це об'єкти матеріального і духовно-релігійного світу людини: *Рѣпѧ(к) є(с҃) зѣлѧ добро и въжито(ч)но наваривши оу водѣ и главѫ мыи* ***ни(м)*** *и па(р)хы // въсѣ выганѧє(т)* (XVI ст. УТ 8 зв.–9); *въ одно́мъ ко́шꙋ нєслъ єсмь всѧкїи потра́вы … а пта́хи єли з* ***нєгѡ*** (серед. XVII ст. Хрон. 65 зв.); *блг(с҃)вилъ г(с҃)дь днєви сꙋботнємꙋ и посвѣтилъ* ***єгѡ*** (серед. XVII ст. Хрон. 97); *Под котрымъ Крестомъ вдячнымехъ ся найдовалъ: И ажъ до Голгоѳы под* ***ним*** *ехъ працовалъ* (Львів, 1630 Траг. п. 170); *Крєстˢ сѧ Христовъ славою вѣрны(х) имєнꙋє(т),* ***имˢ*** *сѧ самы(м) Апостолъ хвалить ро(с)казꙋє(т)* (Єв'є, 1611 МІКСВ 2).

2.3.2.1.5. Окремої уваги заслуговує використання особового займенника *онъ* у значенні присвійного займенника *єго* 'його', про що свідчать тексти пам'яток: *ино мы бачачи на* ***єго*** *старость, иж ѡнъ вжо нє дꙋжъ на слꙋжбы наши єздити* (Краків, 1525 AS III, 274); *Богꙋ милосєрдномꙋ, порꙋчаю … за грєхи наши Сына* ***єго*** *єдинородъного* (1577 AS VI, 71); *Чомъ дастъ чл҃вѣкъ валчакъ за душу свою, а прійти маетъ сынъ людскый и воздастъ кождому по дѣломъ* ***его*** (XVI ст. НЄ 150); *здарит час гды сланы дожч ꙋстꙋпит ѡ(т) очи а слонує ласки*

ѥго *мрак ѡ(т)жєнєт ночи* (Венеція, 1641 Анаф. 22); *Идѣтє ѡ(т) мєнє проклѧтыи въ огнь вѣчный оуготованный дїаволѹ и аггєлѡмъ* ***єгѡ*** (Київ, 1625 Коп. Ом. 169–170). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *його*.

Історик мови С. Самійленко так пояснює це явище: «Від основи предметно-особового займенника, що його не зовсім точно називають займенником 3-ої особи, присвійні займенники не утворювалися. Присвійність тут виражалася формами родового відмінка цього ж займенника: пор. д.-руські: *сынъ, ѥго, ѥѣ* (ст.-слов. *ѥѩ*), *ихъ.* Пізніше утворені займенники типу укр. *їхній,* білор. *їхні,* рос. розм. *ихний,* болг. *негови*, чеське *jejich* мають в основі так само форму родового відмінка займенника и, є, ja» [212, с. 18]. «Крім власне присвійних займенників, у присвійній функції можуть виступати і форми родового відмінка предметно-особового (з походження анафоричного) займенника *и, є, ja,* і форми давального відмінка особових, зворотного та предметно-особового займенників. Пор. і такі пізніші утворення, як укр. *їхній,* блр. *їхні,* рос. просторічне *ихний,* основа яких ускладнена прикметниковим суфіксом **-н-**» [91, с. 132].

2.3.2.1.6. Омоніми до особового займенника *онъ*

Детальний аналіз мови українських писемних пам’яток XVI–XVII ст. дає змогу говорити про наявність в особового займенника *онъ* пари-омоніма. Такими словами-омонімами, за нашими спостереженнями, є: 1) вказівний займенник *онъ* ‘той, отой’ і 2) підсилювальна чатка *онъ* ‘аж’.

Про використання омонімної форми *онъ* у функції вказівного займенника свідчать такі ілюстрації: *которы(и) [прикажчикъ] вже* ***ѡ(н)*** *кгрунътъ ѡкупи(л) … на [то](и) сторонє Рудки* (Житомир, 1583 АЖМУ, 64); *И вынѧли* ***о(н)*** *обра(з) з᾽ воды, и з᾽ стрымѧчи(м) ножє(м) в᾽ пєрсєхъ* (Київ, бл. 1619 О обр. 27); *и ѡ(т) того часѹ нє ѡ(т)ходи(л)* ***онъ*** *Ієрєй ѡ(т) цє(р̄)квє, сѣдѧчи тамъ слѣпъ, и плачѹчи того своєго грѣха* (Київ, бл. 1619 О обр. 30). Наступна ілюстрація свідчить про використання частки-омоніма *онъ*: *Выпровадили насъ изъ дѣтми, изъ жонами* ***онь*** *вонъ изъ варыша* (XVI ст. НЄ 90).

2.3.2.2. Семантика займенника *она (вона)*

У пам’ятках української мови XVI–XVII ст. особовий займенник *она (вона),* за нашими спостереженнями, має кілька значень: 1. ‘уживається стосовно предмета мовлення, вираженого ім. жін. р. одн., про який ішлося попередньо; вона’, 2. ‘(тільки в род. в.) уживається в значенні присвійного займенника; її’. Значна кількість мікроконтекстів із займенником *она* (*вона*) дає змогу простежити особливості його функціонування в різножанровій літературі того часу.

У різножанровій літературі XVI–XVII ст. займенник ***она*** стосується неістот (70%) та істот (30%).

2.3.2.2.1. У **церковно-релігійних** текстах XVI–XVII ст. займенник *она* вказував на істоту та неістоту. Виявлено лише кілька ілюстрацій використання займенника *она* стосовно істоти – особи-персонажа біблійної традиції: *г҃и нє д(ь)баєш(ь) ли ѡ то ижє сєстра моя мєнє самоую зоставилá тóбѣ послоуговати рєчи жь* ***юй*** *абы ми помогла* (1556–1561 ПЄ 265 зв.); *пєтръ поклєкну(в)ши на колѣна и ѡбє(р)нувшисѧ до тѣла мови(л) тавифа ста(н) а* ***она*** *ѡтворила очи свои и ꙗзрє(в)ши пєтра сѣла* (XVI ст. КА 50).

Решту ілюстрацій підібрано із вказівкою на неістоту – предмет, об’єкт, речовину та абстрактне поняття, що стосується церковно-релігійної, психічної, астрономічної сфер: *Вопро́съ. Посвѧчєньє воды, єстъ ли тайною. Ѡ(т)вѣтъ. Нє єстꙋ: алє поливáнꙋє* ***нєю*** *… єстъ тайною* (Львів, 1642 О тайн. 5); *кто хочетъ душу мянтовати, погубитъ* ***еи*** (XVI ст. НЄ 33); *Растѣте, и множѣте ся, и наполнѣте землю, и обладайте* ***ю*** (XVI ст. НЄ 223); *На поча(т)ку была мова, а мова была ꙗ҃ бо(г҃) … всє сѧ чєрєзъ* ***нее*** *стало. в* ***нє(и)*** *живо(т) былъ* (Хорошів, 1581 Є. Нег. 88); *А такь по вєчєри І҃с оузѧвши чашоу виноу (!), бл(с҃)ви(л) и рєкь: Пійтє ѡ(т)* ***нєѧ*** *вши(т)ци* (XVI ст. УЄ Трос. 53).

2.3.2.2.2. У **полемічних** текстах XVI–XVII ст. займенник *она* не мав, за нашими спостереженнями, високої частотності використання. Він оказіонально вказував на істот, як-от: *ижъ былъ на страшномъ и красномъ мѣстци, гдѣ мнозство ангеловъ Пречистой Богородици предстояло, а близко* ***ей*** *Златоустый*

(Київ, 1621 Коп. Пал. 476); *Царъ Константинъ … възгордивши Маріею женою, взялъ другую Ѳеодору и короновалъ* ***еи*** *презъ Іосифа* (Київ, 1621 Коп. Пал. 652). Решту ілюстрацй підібрано із вказівкою на неістот – предмет, об'єкт чи абстрактне поняття церковно-релігійної, соціальної та освітньої сфер: *Взглѧдомˢ Блгч(с҃)тїа Православнои Вѣри нашєи, вˢ той похвалꙋ тꙋю ѡ(т)носи(т), жє статєчнє вˢ* ***нєй*** *трвалˢ* (Київ, 1625 Коп. Каз. 29); *Але речешъ ваша княжачая милость: прагнуломъ я единости и старалемся о* ***нее*** (Рожанка, 1598 Л. Пот. 1015); *братство множилося, школа росла, людей з* ***неи*** *ученых, // оных казнодѣєвъ мудрых выходит* (Львів, 1605–1606 Перест. 35-36); *и Коро́нꙋ Ца́рскꙋю и поста́вилъ* ***ю*** *на мисѣ золото́й* (Київ, 1623 МІКСВ 70); *смѣете зго́дою называ́ти, смѣете за речъ святобливую удава́ти, смѣете* ***ею*** *ся прехваляти* (Острог, 1598 Отп.КО 407); *ктѡ́ на́ кого ѧмоу ко́пає(т), са(м) во́* ***нѧ*** *во́падєть* (XVI – поч. XVII ст. Кн. о лат. 121).

2.3.2.2.3. У **ділових** документах XVI–XVII ст. займенник *она (вона)* вказував на істоту чи неістоту. До групи істот належали особи, поєднані родинними зв'язками і спорідненістю, різного соціального статусу: *Лєшко Марьковь признава(т) доброво(л)нє жєнѣ своєи ижє має(т) при ню(м) два волы … абы* ***юи*** *того ни(х)то нє боронилъ* (Одрехова, кін. XVI ст. ЦДІАЛ 37, 16, 15); *А кды жєна ѡ(т) моужа своєго бѣгає(т) поимивши воробїѫ. выими з нєго ср(д)цє. и да(и)* ***єи*** *и(з)ꙗсти* (XVI ст. УТ 12); *А ѡтъ дєвъки идꙋчи* ***є(и)*** *замꙋжъ кꙋницы з҃ гршˢ* (Володимир, 1552 ОВол.З 195 зв.); *ѡни ма(т)кꙋ свою морꙗ(т) а* ***вона*** *єщє жива* (Луцьк, 1577 ЖКК І, 82); *била нам чолом кнѧгини Ровєнскаѧ ѡ том, што пєрвєй сєго дали єсмо* ***єй*** *дворищо пустоє* (Вільна, 1503 AS I, 125); *о(т)писую, Долгъ Коса(н)цы Жидо(в)цы невѣрно(й) золоты(х) деся(т) … неха(и) о(т)даду(т) дѣти мои 5 грошыи* ***ю(и)*** *и збоже* (Холм, 1648 Тест. Ст. 471); *была воу(н)чѧкова дѣвька за ва(с)ковы(м) сн҃о(м) ивано(м) котроую чѧсткоу* ***она*** *была вогнала живи(н)кы* (Одрехова, серед. XVI ст. ЦДІАЛ 37, 16, 18); *марꙋша сє(н)коваꙗ … скаржиласꙗ на ѡлєкшую вдову … ѡ(д)дала(м)* ***ю(и)*** *поло(т)на своєи роботы* (Львів, 1607 ЦДІАЛ 129, 1, 2 зв.).

Група неістот – предмети, об’єкти та абстрактні поняття адміністративно-соціальної, господарської, професійної, церковно-релігійної та духовної сфер: *тую зємлю гору щиковицꙋ … єму даємъ, и при* ***нє(и)*** *єго зоставуємъ* (Київ, 1581 ЦДІАЛ 129, 1, 2); *Мѧта є(с҃) зєлїє добро тоуѫ моць має(т). навари* ***єи*** *з вино(м) … и пїи поранѫ* (XVI ст. УТ 8–8 зв.); *а любо(в) бра(т)скаꙗ* ***ѡна****(ж) всє лєгчи(т)* (Кореличі, 1593 ЛСБ 143); *Силоу тєлєснꙋю мѣй в почтивости … только бєзˢ ро́зꙋмоу шко́дитъ кто* ***єє*** *ма́єтъ* (Острог, 1614 Тест. 142); *была сє(с)сиꙗ … на котро(и) на(и)бо(л)шаꙗ ꙋмова была ѡ дрꙋка(р)нѣ, щобы зачати в* ***ню(и)*** *дрꙋковати* (Львів, 1637 ЛСБ 1043, 49 зв.); *ѡказова(л) звы(ш) пн҃ъ а(н)дрє(и) пꙋзꙗрєви(ч) скриню ѡ(д)лꙋпанꙋю и замо(к) ꙋ* ***нєє*** *со(п)сованы(и)* (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 16); *ижъ таꙗ цє(р)ковъ матє(р) бо(ж)ꙗ ꙋ києвє вєльми ꙋбога и никоторы(х) доходов ку* ***нє(и)*** *нѣтъ* (Київ, 1581 ЦДІАЛ 129, 1, 59, 2).

2.3.2.2.4. У **художніх** та **хронікально-літописних** текстах XVI–XVII ст. займенник *она* вказував на істоту чи неістоту. До групи істот належали особи різного соціального статусу, поєднані родинними зв’язками і спорідненістю: *матка твоѧ хоровала прє(з) два або три дни лєчъ* ***ѡна*** *южъ ѡздоровѣла // з ласки божои* (кін. XVI ст. Розм. 64–64 зв.); *А коли сє ꙋжє звитѧжствомъ воро́чалъ до макєдѡ́нїи, забѣжа́ла ємꙋ алѵмпїа́да, а онъ* ***ю*** *поцѣлова́лъ* (серед. XVII ст. Хрон. 397). А також божественної особи і особи святописемної книжної традиції: *Христосъ говорить къ своеи милои невѣстѣ … похваляючи* ***ю*** *зъ ее добрыхъ дѣлъ* (поч. XVI ст. Песн. п. 54); *Пречистую матку Панну засмутивши, И материнскимъ* ***ю*** *жалемъ обложивши* (Львів, 1630 Траг. п. 163); *которꙋю жєнꙋ кро́воточивꙋю х҃с оуздорови(л),* ***ѡна****(ж) з мѣди х(с҃)въ обра(з) вˢстави(в)ши, ꙋковавши і в почтиво(сти) єго вˢ до́мꙋ своє(м) мѣла* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 119); *Сєбє Паннѣ Прєч(с)той: а* ***Ей*** *кꙋ ѡздобѣ, Доста́ласѧ на Вѣнєцъ Панˢєнской Ѡсо́бѣ* (Київ, 1648 МІКСВ 351); *Ꙗкѡ нєгды Єсѳиръ ѡнаѧ Кролєваѧ гды любо́въ свою кꙋ Асевєрꙋ Кро́лєви Пєрскомꙋ, про(з)бꙋ свою за людомˢ Іил҃скимъ приємнꙋю мѣти хотѧчи, показовала. ско́ро Кро́ль кꙋ* ***нєй*** *золоты(и) скиптръ сво(и) склони(л)* (Київ, 1632 МІКСВ 279).

Переважна більшість цитат ілюструє вказівку на неістоту – предмет, об’єкт чи абстрактне поняття, що стосується: а) насамперед до церковно-релігійної та психічно-духовної сфер: *попрошоу прє(д)сѧ смр҃ти котóраѧ мѧ волочєтъ. хóть то* ***ѡна*** *змиловати сѧ ѡбычаѧ нѣмáєтъ* (Острог, 1607 Лѣк. 123); *Золотаа волность: тáкъ* ***еи*** *называ́ютъ* (Київ, 1622 Сак. В. 38); *Ово рáдость вáмъ гóйнꙋю оповѣдоую, И прєзъ васъ всємꙋ свѣтꙋ* ***єє*** *ознаймоую* (Львів, 1616 Бер. В., 71); *у всѣхъ людїй моудрость на(д) всє єстъ зацнѣйшаѧ. и всѣмꙑ найпожа(д)ливша ѧ … прєто тєжъ и скоупо нáйдєшъ ты(х) кто́ бы в* ***нєй*** *былъ досконáлы(м)* (Острог, 1614 Тест. 143–144); *[Блг҃одарꙋ тѧ ѡ(т)ч҃є ст҃ый; ꙗкѡ прє(з) вóлю ст҃ꙋю твою] Збавєнѧ нáшє н҃нѣ съвєршисѧ, и Живóтъ вѣчный нáмъ прєз* ***ню*** *ꙗвисѧ* (Чернігів, 1646 Перло 18); *Ты всєю цр҃квою Хв҃ою справꙋєшъ, И прєз* ***ню*** *намъ дорогꙋ про(с)тꙋєшъ* (Чернігів, 1646 Перло 31 зв.–32); *пѣснь ст҃áѧ похвáлнаѧ стоитъ за найлѣпшєє казáнѧ, прєто мóжє* ***ю*** *и вꙑ Цр҃кви людє(м) читати* (Чернігів, 1646 Перло 68); б) і менше – господарської та професійної сфер: *Книжкꙋ тую впоминкꙋ, хєнтнє прочитáвши: И лáскавостю сѧ своєю* ***юй*** *надáвши* (Львів, 1616 Бер. В. 96); *Церковъ мѣлъ зепсовати. А за три дни, знову* ***еи*** *збудовати* (Львів, 1630 Траг. п. 163); *Мнѡго плынє(т) пожитковъ зꙑ Дрꙋкáрскои штꙋки, З* ***нєи*** *свою ѡ(т)носѧть слáвꙋ всѣ Наꙋки.* ***Ѡна*** *то Богатырєвъ Марсобыстрыхъ спрáвы Залєцáєтъ ихъ зáцность, и Вєлмóжно(ст) слáвы* (Київ, 1633 Евф. 309).

2.3.2.2.5. Окремої уваги заслуговує використання особового займенника *она* у значенні присвійного займенника *єє, єи, єѧ* ‘її’, про що свідчать тексти пам’яток: *зá тоє* ***єи*** *добродѣйство, збоудовали єй по смр҃ти на пáмѧ(т)кꙋ рымлѧнє кáплицꙋ* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 23 зв.); *и явне се осветчалъ на урожоную Панюю Галшку Гулевичовну … ижъ … оную зо всѣми оздобами* ***ее*** *паненскими при собе маючи, важиласе на пречоную панъну Катерину* (Володимир, 1615 ИКА, дод. 111); *Сіѧ книга глаголємаѧ Апостолъ єстъ Монастирѧ Львовскагѡ, Прєп҃(д) Ѡ(т)ца Онꙋфріѧ. При Которомꙑ, и Дрꙋкаръ* ***Еѧ****, Іѡанъ Ѳєодоровичъ Москвити(ч), єстъ Погрєбє(н)ный* (Львів, І пол. XVII ст. Апокр. 260–261); *и ономꙋ ꙗ(к) Пастырꙋ Рѡссійскогѡ Блг҃ч(с)тїа законнє и*

Правилнє налєжномꙋ звыклоє послꙋшєнство бє(з)посрєднє ѡ(т)даючи, тꙋю ст҃ Лаврꙋ вєдлꙋгъ звычаєвъ ***єи*** *старожитны(х) зˢ Митрополїи Кієвскои вынѧтꙋю* (Київ, 1625 Коп. Каз. 29); *ма(л)жо(н)це мое(и) … половицꙋ села бабина которое Ꙗ҃ тепе(р) естемъ в де(р)жанъю и в (с)поко(и)номъ ꙋживанъю на которо(м) записаломъ* ***е(и)*** *до(л)гъ способо(м) заста(в)нымъ* (Луцьк, 1619 ЦДІАЛ 201, 4, 189, 1). У сучасній українській мові закріпилася форма *її*.

2.3.2.2.6. Омоніми до особового займенника *она*

Детальний аналіз мови українських писемних пам'яток XVI–XVII ст. дає змогу говорити про наявність в особового займенника *она* пари-омоніма. Таким словом-омонімом, за нашими спостереженнями, є вказівний займенник *она* 'та, ота'. Про використання омонімної форми *она* у функції вказівного займенника свідчить така ілюстрація: *сє(го) ра(ди) видѣвшє* ***онꙋ*** *ерє(с) євномиꙗ(н)скую наꙋкою до(с)татє(ч)нє наꙋчи(в)ши повєлѣхо(м) изврєщи таковоє написанїє и(з) цє(р)квє* (Велике Берестя, 1594 ЛСБ 262).

2.3.2.3. Семантика займенника *оно*

2.3.2.3.1. У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. особовий займенник *оно* уживається стосовно предмета мовлення, вираженого ім. сер. р. одн., про який ішлося попередньо. Картотека СУМ[16-17] містить обмаль матеріалу про займенник *оно* в тогочасній українській мові. За цими даними можна стверджувати, що він функціонував у різножанрових текстах і оказіонально вказував на істоту (5%): *а ѡтро́чѧ росло и оукрѣпило(с҃) д҃хомь и на́полнилосѧ мѫ(д)рости, и блг(д)ть бжїа была на* ***нє(м)*** (XVI ст. УЄ Літк. 3). Адже більшість цитат ілюструє використання займенника *оно* для вказівки на неістоту – предмет, речовину, об'єкт чи абстрактне поняття господарсько-адміністративної та професійної сфер (95%): *маеть панъ Бонаръ добровольно тое мыто держати и платъ весь съ* ***него*** *въ тотъ годъ на себѣ брати* (Краків, 1507 РЕА I, 69–70); *ꙗко писмо с҃тоє повѣдає(т), скѣпилноє вино, придавши кˢ* ***нємꙋ*** *кръвє лˢвєй* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 7 зв.); *злото нѣкг(д)ы бы нє сїало, кг(д)ы бы* ***мꙋ*** *слн҃цє, промєни нє вˢзычало* (Острог, 1612 На г. Остр. 2); *и тє(ж) длꙗ*

ꙋспокоє(н)ꙗ бра(т)ства того и всѣхъ рєчи(х) ***ємꙋ*** *належачи(х) мнѣ тогды ѡ(т) сєго часꙋ подъ бл҃гословєниємъ и властию архиєп(с҃)кпъства нашєго … быти зоставꙋємъ* (Берестя, 1590 ЛСБ 144); *а вєдьжє ꙗкъ пристои(т) кролєвство своє стєрєчи ѡ(т) нєпрїѧтєлѧ и ѡ(т) зра́ды, такˢ пристои(т) стєрєчи абы в* ***нєго*** *и грѣхи встоупꙋ нє мѣли* (Острог, 1614 Тест. 161); *дєй кнѧзь Матѳєй кгвалтовнє тоє имєнє Годомичи въ Єго Милости пана Загоровского ѡтнѧл и на сєбє ѡзємши, дєржит и вживаєт, платы и всѧкии доходы з* ***нєго*** *бєрєт* (Луцьк, 1559 AS VI, 49); *на тоє вышъмєнованоє городищє наєхавъшы … салєтрꙋ з* ***нєго*** *робили* (Київ, 1622 ЦНБ II № 23265, 1).

Як свідчать джерельні матеріали, особовий займенника *оно* вживався у значенні присвійного займенника *єго* ‘його’: *абы удержа(ти) тѣло свое вытъ усякои волѣ* ***его*** (XVI ст. НЄ 35); *Удержи языкъ свой отъ зла и тѣло свое вытъ усеи жадосте* ***его*** (XVI ст. НЄ 35). У сучасній українській мові закріпилася форма сер. р. *його*.

2.3.2.3.2. Омоніми до особового займенника *оно*

Детальний аналіз мови українських писемних пам’яток XVI–XVII ст. дає змогу говорити про наявність в особового займенника *оно* пари-омоніма. Такими словами-омонімами, за нашими спостереженнями, є: 1) вказівний займенник *оно* ‘те, оте’ і 2) обмежувальна частка *оно* ‘тільки, хіба’. Про використання омонімної форми *оно* у функції вказівного займенника свідчить така ілюстрація: *И єсть тоє окїѧнъ морє надˢ иншихъ морєй славнѣйшоє: бо Гардинскїє горы солѧныи сꙋть. и длѧ тогѡ єсть* ***оно*** *морє на(д) иншихъ славнѡ* (серед. XVII ст. Хрон. 6 зв.). Зауважмо паралельне використання у цій же цитаті іншого вказівного займенника-синоніма *тоє.* Наступна цитата підтверджує використання омонімної форми *оно* у функції частки: *али ище свѣтъ не бывъ, а* ***оно*** *выбраннымъ готово естъ царство небесное* (XVI ст. НЄ 11 зв.); *та яко такый хоче, що бы держа(въ) душу свою у тѣлѣ, а* ***оно*** *тогды погубитъ еи у муку вѣчную* (XVI ст. НЄ 33 зв.); *а* ***оно*** *жадныи сутъ тоты, што отерханыи грѣхами* (XVI ст. НЄ 78 зв.); *апостатове наши, а ваши владыкове при посвячаню своихъ*

*поповъ не вытягаютъ платы пѣняжной? **Оно** той, што въ Перемишлю сѣдитъ … отъ десяти лѣтъ вытягалъ на попахъ подачки* (Київ, 1621 Коп. Пал. 928).

2.3.2.4. Семантика займенника *они (вони)*

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. особовий займенник *они (вони)* уживається стосовно предмета мовлення, вираженого ім. у мн., про який ішлося попередньо. У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. особовий займенник *они,* за нашими спостереженнями, мав кілька значень: 1. 'уживається стосовно предмета мовлення, вираженого ім. у мн., про який ішлося попередньо; вони', 2. '(тільки в род. в.) уживається в значенні присвійного займенника; їх, їхній'. Значна кількість мікроконтекстів із займенником *они* (*вони*) дає змогу простежити особливості його функціонування в різножанровій літературі того часу.

У різножанровій літературі XVI–XVII ст. займенник ***они*** стосувався істот (70%) та неістот (30%).

2.3.2.4.1. У **церковно-релігійних** текстах XVI–XVII ст. займенник *они* вказував на істоти (переважна більшість цитат) та неістоти (оказіонально).

До групи істот належали особи, поєднані родинними зв'язками і спорідненістю, люди різного соціального статусу та роду занять: *не помагай злодѣюмъ и разбойникумъ и не будь **имъ** казда* (XVI ст. НЄ 19); *нєдоста́тныхᶣ зᶣ вла́сныхᶣ домѡвъ выго́нитъ: а такᶣ хитрє, такᶣ зрадливє жє ꙗкобы **ѡни** бѣдныѣ выгнаныѣ всє добровóлᶣнє чинили* (Київ, 1637 УЄ Кал. 69); *а(ж) са(м) на собѣ що подавати маєⷮ) моло(д)ши(м) досвѣдчиⷮ), з цвичєнᴀ ста́рши(х) свои(х) того доступи(в)шы. Бо **ѡни** повѣда́юⷮ), жє нача(л)ствова́ти и быти по(д) нача́ло(м), єⷭⷮ) вла(с)наᴀ рєчъ мᲄдрого* (серед. XVII ст. Кас. 11); *што своихъ сынувъ не научивъ изъ молоду, и о тумъ чувъ, ажъ **они** погынули* (XVI ст. НЄ 218); *по(д) ча́съ то и вѣрны(м) а справєдливымъ слᲄга́мъ Бжїимъ притрафлᴀєтъ сᴀ, ижъ **ѡни** притᴀ(ж)шими на грѣшникѡ(в) бываюⷮ)* (Київ, 1637 УЄ Кал. 36). А також особи зі святописемного тексту: *Кто имаетъ воевати на выбраныи Божіи? Бг̄(ъ) оправив **ихъ**, кто имаетъ **ихъ** осудити?* (XVI ст. НЄ 194); *видєчи*

они *смѣло(ст) пєтрову и ѡанову и вѣдаючи пєвнꙋє и(ж) нє были лю(д)ми ꙗчоными алє про(с)тыми дивовалисѧ и по(з)навали и(ж)* ***они*** *бывали со исусо(м)* (кін. XVI ст. КА 18); *а та(к) потрєба сты(х) мужо(в) которыи з нами живу(т) чєрє(з) о(у)вє(с) то(т) ча(с) … абы ѡдє(н)* ***з ни(х)*** *бы(л) з нами свѣ(т)ко(м) з мє(р)твы(х) въстанияѧ єго* (кін. XVI ст. КА 4); *заказа(л) апо(с)толо(м) чєрє(з) дх҃а свт҃ого которы(х) ѡбра(л) и взѧ(т) є(с҃) к горѣ … чєрє(з) соро(к) дни(и) сѧ* ***и(м)*** *о(у)казуючи* (кін. XVI ст. КА 1).

Кілька цитат засвідчують використання займенника *они* для вказівки на істоти, що стосуються тваринного світу: *погланѣтє на пꙋтицѣ нб(с҃)ныи. ꙗко* ***они*** *ани сѣют(т) ани жꙋнꙋ(т)* (кін. XVI ст. УЄ № 77, 78); *такжє и рыбы …* ***ихъ*** *чл҃кь ко́ли хо́щєть то́ маєть* ***ихъ*** *в роукахъ* (поч. XVII ст. Проп. р. 24 зв.).

Оказіонально займенник *они* стосувався неістот: *Єдна́къ нє всѣ єдна́кой зрожєнѧ натꙋ́ры, Любо кꙋ єдно́й налєжатъ дш҃євной фикгꙋ́ры, Илє є(ст)* ***ихъ*** *вꙋ животѣ* (Львів, 1642 Бут. 4 зв.).

2.3.2.4.2. У **полемічних** текстах XVI–XVII ст. займенник *они* вказував переважно на істоти – особи, поєднані родинними зв’язками і спорідненістю, люди різного соціального статусу та роду занять, особи світські та духовні: *рымская столица привлащаєт своим папежом, якобы* ***оны*** *мѣли быти намесниками Петру* (Львів, 1605–1606 Перест. 53); *повстанутъ лжехристи и лжепророцы, не вѣрте* ***имъ*** (Київ, 1621 Коп. Пал. 314); *бѣда тымъ, которыи пишуть неправду … якобы што́ отъ книгъ повѣдали, а* ***оны*** *повѣдають сны отцевъ своихъ любоначаліа сикерою упоенных!* (Київ, 1621 Коп. Пал. 706); *Началницы тому были преподобніи святыи отци … а при* ***нихъ*** *и по* ***нихъ*** *многіи іеромонахове и монахове, общежителе и скитници* (Київ, 1621 Коп. Пал. 774).

Виявлено всього лиш одну ілюстрацію-цитату (хоч, імовірно, їх могло бути й більше), де займенник *они* вказує на особи-персонажі євагельського тексту: *помнѣтє на Дѣти Виѳлєємскїи котóрыи чистыми бꙋдꙋчи розмаитыи, вєсóло, подєймовáли смєрти, вѣдаючи жє по смєрти* ***имъ*** *// то дано* (Київ, 1625 Коп. Каз. 44–45).

Група неістот – предмети, об’єкти та абстрактні поняття церковної та професійної сфер: *скаржино лживое и потварное злѣпление о отступленю греков и Руси от костела латинского и прочиих басней,* ***их*** *же налѣпив, // вѣдаючи тое* (1608–1609 Виш. Зач. 212–213); *Что жь то за школы … которих хвалиш, коли нихто в* ***них*** *богоугодную волю не научит* (1608–1609 Виш. Зач. 226); *всѣ чтыри выклады пристойне уважаны и такъ вырозумѣваны, якъ* ***ихъ*** *розумѣты тыи сами учителе научаютъ, суть важны* (Київ, 1621 Коп. Пал. 341); *болшую похвалу всходная церковъ относитъ … гдыжъ якъ за часу семи соборовъ и нижей по* ***ныхъ****, ажъ и до сихъ нашихъ днiй* (Київ, 1621 Коп. Пал. 913).

2.3.2.4.3. У **ділових документах** XVI–XVII ст. займенник *они* (*вони*) вказував переважно на істоти – особи, поєднані родинними зв’язками і спорідненістю, люди різного віку, національності, соціального статусу та роду занять: *[стєпанъ з ма(л)жо(н)кою] заставили [имєнє] на што и листы свои* ***ѡни*** *мнє подавали* (Кременець, 1577 ЛНБ 103, 459/IIIс, 102); *сєстры ѥарє(м)ковы продали [домъ] брату своєму а ѡнь* ***и(м)*** *да(л) по тры золотыи за ча(ст) и(х)* (Львів, 1597 Юр. 17); *а послали єсмо и(з) симъ листо(м) мєща(н) здєшни(х) лво(в)ски(х) свщ̄єника миха(и)ла ѥакова и па(в)ла вш̄а мл(с)ть ра(ч)тє* ***имъ*** *вєровати* (Львів 1547 ЛСБ 12); *тотъ домъ жидомъ присудилъ и чотырнадцать золотыхъ* ***они*** *ему заплатили* (Берестя, 1507 РЕА I, 72); *сыновє куриловы … зєзна(ли) и(ж) сѧ* ***им*** *досы(т) оучинило* (Одрєхова, 1573 ЦДІАЛ 37, 1, 2); *ты(м) имє(н)ємъ … сыномъ мои(м) дарую и си(м) листо(м) даю и записую* ***имъ*** *самы(м)* (Київ, 1575 ЦДІАЛ 181, 2, 1); *Сходитисѧ маю(т) хлопѧта до школы на годину пєвнꙋю … и пущáти* ***и(х)*** *по наꙋцѣ до домꙋ в пєвную годинꙋ* (Львів, 1587 ЛСБ 87); *при(ш)литє до на(с) чотыри диѧки млодє(н)ци добрыи а мы* ***и(х)*** *дамо на наꙋчєниє* (Сучава, 1558 ЛСБ 24); *чєрнцовъ и поповъ с того мана(с)тыра бєрꙋчи* ***и(х)*** *вєзєньє(м) всилуєть* (Новогрудок, 1589 ЛСБ 123); *и си(х) свщнниковъ бра(т)ски(х) … ѥакóго* ***ѡни*** *собѣ избєрꙋ(т) благословлѧємъ* (Берестя, 1590 ЛСБ 144); *нєбла(го)ꙋгодныхъ игумєновъ ѡ(т)пускати, вмѣсто* ***ихъ*** *лѣпшыхъ собѣ избирати* (Берестя, 1590 ЛСБ 143); *и кгды есмы до мужей*

Скалинскихъ о выведене следу послали и впомнели, а ***вони*** *на то зезволили, тогды оные Скалинъцы тое жъ годины и часу намъ о шкоде своей, которая се имъ тое жъ ночи стала; отповедали* (Кременець, 1594 АрхЮЗР 6/І, 243); *па(н) криштофъ лєшнєвски(и) звєзавши нєвєсту статєчнꙋю мужа(т)кꙋ … и дєвку тивона хрєнъни(ц)кого … ꙋсилуючи* ***и(х)*** *покгва(л)тилъ* (Луцьк, 1595 ЛНБ, 5, ІІ 4048, 89); *братиа ꙋчынили порѧдокъ таковы(и) мєжы дида(с)калами шко(л)ными, абы подзвоноє мєжы* ***ныхъ*** *подѣлєно было заровна* (Львів, 1637 ЦДІАЛ 129, 1, 50); *єсли лѧхи зновꙋ на на(с) схотѧ(т) наступаты В то(т) жє часъ чимъ бо(р)жєй поспєша(и)сѧ из своє(и) сторони на* ***и(х)*** (Черкаси, 1648 ВУР 36).

Відповідно до жанру пам’яток зібрано чисельний блок цитат, де займенник *они* вказує на дві сторони судового чи іншого процесу під час вирішення різноманітних справ: *для легшое веры мы, вышъпомененые возные, тутъже тежъ и лавники з места Луцкого, которые з* ***их*** *умели, руки свои подписали ся* (Луцьк, 1604 АрхЮЗР 8/ІІІ, 505); *дво(р)никъ и тыє по(д)даныє заго(р)скиє пєрє(д) возны(м) повєдили што и(х) кнѧ(з) кири(к) рꙋжи(н)ски(и) дє(р)жить и* ***имъ*** *на роботу ходити нє кажєть* (Кременець, 1581 ЛНБ 5, ІІ 4044, 88) та ін.

Виявлено поодинокі цитати, які підтверджують вказівку на істоти, що є представниками тваринного світу: *Споминала свинѣ ѧкиє(с) ꙋ вꙋстю бутє(н)скиє, єдна жє ба(р)зо дорого хочє(т)* ***и(х)*** *продавати* (Кам’янець, 1609 ЛСБ 433, 1); *Хто бы конѧ або колько* ***ихъ*** *выгналъ з диковъ маєть кони тыи привєсти до замкꙋ* (Черкаси, 1552 ОЧерк.З 6).

Група неістот – предмети, об’єкти та абстрактні поняття церковної, господарської, освітньої та виробничої сфер: *по см҃рти ивана дрꙋкарѧ ꙋзѧ(л) ѡ(т)цъ лєѡ(н)ти(и) м҃ ап(с҃)лѡ(в) за тыи ѡсмьдєсѧ(т) золоты(х) цр҃ковны(х) и показа(л)* ***и(х)*** *на(м) ꙋ закрєстии* (Львів, 1579–1588 ЦДІАЛ 129, 1, 2 зв.); *мꙋшу вм(с҃) доходи(т) которыи абы ты(м) бєзпєчнє и потужнє ты(х) наꙋкь свои(х) попирали и при* ***ни(х)*** *стоѧти могли* (Стрятин, 1588 ЦДІАЛ 129, 1, 908); *Вєжъ чотыри три с* ***нихъ*** *ѡвитыми стєнами* (Черкаси, 1552 ОЧерк.З 1); *трєти(и) ризы шарого адамашку на* ***ни(х)*** *кр(с)ть срѣбрьны(и)* (Львів, 1579 ЦДІАЛ 129, 1,

1114); *тыє вси потрєбы, нє пꙋскаючи на проволокꙋ, справити, а за Божою помочью докончивати* ***ихъ*** *маєтъ* (1577 AS VI, 78).

2.3.2.4.4. У **художніх** та **хронікально-літописних** текстах XVI–XVII ст. займенник *они* вказував на істоти та неістоти. До групи істот належали особи, поєднані родинними зв'язками і спорідненістю, люди різного соціального статусу та роду занять: *Тєды сама́ѧ натоура то в* ***ни(х)*** *спра́витъ и покажєтъ, и ижъ то соуть сыно́вє мои зна́чнє то в* ***них***ˢ *ѡка́жєтъ* (Острог, 1603 Лям. Остр. 9); *чомꙋ кгы тѧ про́сѧ(т) за (з)лє на* ***ни(х)*** *[оубо́ги(х)] ма́єшъ* (Острог, 1607 Лѣк. 129); *Ѡзиꙋшъ, Василєй, Євсєвий, Тилѧрый, и иныє ѡ мєнє тєпєръ вˢспомнєныє, свои цр҃кви задє(р)жали, и до* ***нихъ*** *сє зно́вꙋ ѡ(д)пра́вивши потрєбꙋ цр҃кви Собо(р)нои пꙋбличнꙋю, ворочáли* (Єв'є, 1616 Прич. отех. 15); *Воиско Запорозкоє во́лности набыло ... Кройники ѡ ихъ мєнзствѣ старыє писа́ли, Ꙗкъ* ***ѡни*** *нєприѧтєлєй Ѡйчистыхъ бива́ли* (Київ, 1622 Сак. В. 38); *абы(с)тє ... на вшєлꙗкую пови(н)но(ст) и по(с)лушє(н)ство ꙗко пєрє(д) ты(м) такъ и тєпє(р) ѡ(т)цо(м) нико(л)ски(м) ѡ(д)давали кдыжъ* ***они*** *вла(с)нє до ты(х) має(т)но(с)тє(и) налєжа(т)* (Чигирин, 1650 Гр. Хм. М. 309); *и нє могли чаро́вниковє стоѧть пєрєдˢ фараѡ́номъ длѧ вро́довъ кото́рїи на* ***нихъ*** *были, и на всєй зємли єгѵпєцко(и)* (серед. XVII ст. Хрон. 86). Вибрано кілька цитат, в яких є згадка про осіб зі святописемного книжного тексту: *Жидовє сꙋхо прошли чирвоноє морє, кормилъ* ***ихъ*** *б҃ъ на пꙋщи нє было* ***имъ*** *горє* (Острог, 1581 Римша, Хрон. 36).

Оказіонально вказував на істоти, що є представниками тваринного світу: *и на змо(р)до́ваныи псы напа(д)ши, поида́є(т)* ***ихъ*** (1596 ЛЗ 64); *оубозїи ю(ж) ско́ры и ѱы со́бѣ вари(ли), дѣлѧ чого мнѡ́го* ***и(х)*** *ю(ж) потаємнѣ вˢтѣка́ло прє(з) мꙋры* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 263). Чи образне використання: вівці – християни, пастир – Ісус Христос (*Згинулыхъ овець, хотячи позыскати: И имъ у себе якъ пастыръ мѣсце дати* – Львів, 1630 Траг. п. 166).

Щодо неістот, то вони стосуються переважно матеріального світу людини, зокрема пов'язані з її господарською діяльністю: *дєрєво єстъ вє вˢло́шє(х) кото́рого ꙗгоды ба(р)зо сма(ч)ны сꙋтъ и ти(с)нꙋ(т) з* ***ни(х)*** *вино* (1596

ЛЗ 58); *зтагни ми боты … поты(м) на* ***нихъ*** *положи вывєрнꙋвши панчохы* (XVI ст. Розм. 40 зв.); *Óвощникъ:ωгоро(д), áлбо сáдъ, гдє óво(щ)є сѧ рóди(т), або гдє* ***є*** *ховаю(т)* (Київ, 1627 ЛБ 79); *[иноки] оупоивши сторóжꙋ, дали ємꙋ стрички з рꙋкавичками, и спꙋстивсѧ* ***ними*** (Острог, 1509–1633 Остр. літ. 129).

Одна виявлена ілюстрація свідчить про використання займенника *они* для вказівки на неістоту, що пов'язана з духовним життя людини (зокрема християнина), причому в образному значенні – *горныє палаци* 'Царство Небесне': *По тыхъ зємныхъ трꙋдахъ и прáцахъ: // Вытхни собѣ въ горныхъ палáцахъ. Котóрыхъ єсь собѣ пожадáлъ: Дóбрыми дѣлы* ***ихъ*** *набывáлъ* (Київ, 1622 Сак. В. 41–42).

2.3.2.4.5. Окремої уваги заслуговує використання особового займенника *они* у род. в. у значенні присвійного займенника *ихъ* 'їх, їхній': *а то(т) ска(з)* ***и(х)*** *и поступо(к) ва(ш) ѧко нєпра(в)ны(и) чєрє(з) су(д) трибуна(л)ски(и) пєрєвєсти* (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142).

Переважна більшість цитат ілюструє використання форми род. в. мн. *ихъ* 'їх, їхній' у складі лексикалізованих шанобливо-ввічливих словосполучень *ихъ милость (ихъ милости)*: *Врожєны(м) пано(м) приѧтєлємъ и братиѧ моимъ ла(с)кавы(м) сыно(м) цр҃квє восточнои ст҃ои нашєго ст҃го закону грєчєского а мєновитє* ***и(х) мл(с̑)тѧмъ*** *пано(м) чольчаньскы(м) пано(м) добра(в)скы(м) паномь сулѧтицькымъ* (Стрятин, 1588 ЛСБ 101); *На старожитный Гєрбъ* ***ихъ Мл(с̑)тєй*** *Панꙋвъ Проскꙋрꙋвъ сꙋщанскихъ, Епїграмма* (Київ, 1637 МІКСВ 334). Детальніше про це на с. 137–140.

2.3.2.4.6. Омоніми до особового займенника *они (оны)*

Детальний аналіз мови українських писемних пам'яток XVI–XVII ст. дає змогу говорити про наявність в особового займенника *они* пари-омоніма. Таким словом-омонімом, за нашими спостереженнями, є вказівний займенник *они* 'ті, оті'. Про використання омонімної форми *они* у функції вказівного займенника свідчать такі ілюстрації: *отступници … написали собѣ позовъ, якобы Речъ Посполитая народу русского от больших ажъ до менших становъ мѣли им дати позовъ пред кроля позываючи о то, ижъ* ***оны*** *добра и вряды духовныє, будучи з*

ных сенодальне зложеныє и обнаженыє, упорне противъ праву держат (Львів, 1605–1606 Перест. 41); *Тут ся выполняют* ***оны*** *слова Христовы* (Львів, 1605–1606 Перест. 55).

2.3.3. Граматика займенників *онъ – они*

2.3.3.1. Парадигма відмінювання

2.3.3.1.1. Відмінкові форми займенника *онъ*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання особового займенника *онъ*.

Називний відмінок займенника чол. р. 3-ої ос.одн. представлений двома формами – частотнішою без протетичного *онъ (ѡнъ, ѡнь)* і менш уживаною – із протетичним *вонъ (вѣнъ, вунъ, воунъ)* (пор. дані *Табл. Б.5*): *Нєхай* ***ѡнъ*** *в томъ имєньи своємъ ґаблонномъ мыто бєрєть с кѹпцовъ* (Краків, 1523 AS III, 252); *А* ***ѡнь*** *[Ісусъ] ва(м) покажє вєликѹю силѹ* (поч. XVII ст. УЄ № 256, 10); *тотъ Ювко вызнаваетъ, же* ***вонъ*** *ведалъ, ижъ конъ былъ вкраденый* (Житомир, 1590 АрхЮЗР 6/І, 213); ***вѣнъ*** *бо кажєтъ, що из ними и намъ жарти* (І пол. XVII ст. Сл.о зб. 20); *Было(м) жє ѹ миколаѧ ѹ салитрєника боѧри(н)* ***вунъ*** *вказало(м) му листы* (Ясси, 1627 ЛСБ 499, 1зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *він;* у діалектах, зокрема на Закарпатті, збереглася форма *овун (увун)* [Сабадош, с. 177; 213].

Родовий відмінок представлений формою із протетичним *нєго (нєгѡ)*: *и ѡнъ де(и) то(г)о име(н)ѧ еи сѧ поступити а пѣнѧзе(и) свои(х) в нее взѧти не хотѣль … ѡ(т)* ***него*** *кривда и шкода великаѧ дѣе(т)* (Краків, 1530 ЦДІАЛ 181, 2, 105, 1); *Тогай Бєй водзъ Тата(р)скій з вєликими войсками … ѡточивши воисками своими вшитокъ Лвѹвъ штѹрмовали до* ***нєго*** *бєзъ часъ нє малій* (Львів, 1638 УЄ № 5, 125 зв.); *а въ одномъ кошѹ … нєслъ єсмь всѧкіи потравы, которыи любилъ оуживать фараѡнъ, а птахи єли з* ***нєгѡ*** (серед. XVII ст. Хрон. 65 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *його* і *нього*; у діалектах, зокрема у бойківських та подільських, збереглася форма *него*.

Давальний відмінок представлений повними формами без протетичного *ємꙋ (ємѫ, ємоу)* і короткими енклітичними *мꙋ (му)*: *вы дєй* ***ємꙋ*** *[сину моєму] в тых имѣнѧх дѣлꙋ дати нє хочєтє, в чом жо сѧ дєй* ***ємꙋ*** *ѡт вас кривда и шкода дѣєть* (Львів, 1524 AS III, 267); *дєвѧтого днє по смєрти чієй памѧть* ***ємоу*** *з҄ мл҃твами, чинимъ* (Київ, 1625 Коп. Ом. 159); *и гл҃а* ***ємѫ*** *[Ісусови] єсли єси сн҃ъ бж҃їи, поустисѧ ѡ(т)толє доло(в)* (XVI ст. УЄ літк. 10); *та(к) изъ ты(х) приходо(в) ча(ст) пєвнꙋю давати* ***мꙋ*** *[панови] пови(н)ны* (Луцьк, 1624, ПВКРДА, І-1, 75); *Кгды жъ* ***му*** *праве въ чоло сталъ на Крестѣ роспятый: И плѣнь звѣку померлыхъ, естъ* ***му*** *отнятый* (Львів, 1630 Траг. п. 177). Форма *йому* закріпилася в сучасній українській літературній мові; у діалектах, зокрема у південно-західних говорах, збереглася форма *му* [Сабадош, с. 177].

Знахідний відмінок представлений частотнішою повною формою *єго (єгъ),* рідко вживаною короткою енклітичною формою *го,* а також оказіонально засвідченою короткою формою *нь*: *Огня Геенского, котрый* ***го*** *ожидаетъ: И спулъ зъ Ангелы его, на него чекаетъ* (Львів, 1630 Траг. п. 177); *раду оучїнїли архієрєи старшїи людскїє на їс҃а. ꙗк бы оубїтї* ***єго*** *и звєзавшї* ***єго*** *повєлї* (Володимир, 1571 УЄ Вол. 51); *тогды онъ рєклъ: … чомꙋ єстє пꙋстили чл҃вка, зовитє* ***єгѡ*** *абы ѣлъ хлѣба* (серед. XVII ст. Хрон. 80 зв.); *И поймали єсте того попа и вывели єсте* ***єго*** *вони з мѣста* (Львів, 1605–1606 Перест. 44); *млстїю бжією, мы стєфан воєвода господар зємли молдавскои, свѣдомо чиним сим нашим листом, каждому добромꙋ кто на* ***нь*** *възрит алибо єго чтꙋчи ꙋслышить* (Сучава, 1523 ЦДІАЛ 131, 1, 335); *Тог(д)а оузритъ єгѡ всѧкоє ѡко сн҃а Бж҃їѧ; в҄ дивной и вєликой славѣ є(г҃): бо(з)ко(и). и тыи во(з)рѧтъ на* ***нь*** (Чернігів, 1646 Перло 150). Форма *його* закріпилася в сучасній українській літературній мові; у діалектах збереглася також енклітична форма *го*.

Орудний відмінок – форма із протетичним *нимъ*: *Мелетій, с Кієва єдучи, ступил до Кирилла луцкого и, з* ***нимъ*** *бесѣдуючи, якож рад их заживалъ, выдалъся сам, иж он маєт штось на Кирилла мовячи, же ты будешъ у мене* (Львів, 1605–1606 Перест. 30); *витай жє приѧтєлю єсть господа(р) в домꙋ єсть*

што жъ? прагнєш ли з ***ни(м)*** *мовити?* (XVI ст. Розм. 15 зв.). Форма *ним* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

Місцевий відмінок – форми із протетичним *(в, у, ѡ, на) немъ (нюмъ, нимъ)*: *День той, котрого Панъ рачилъ постановити, Абы насъ вѣрных* ***в немъ****, гойне розвеселити* (Львів, 1630 Траг.п. 177); *тотъ кгрꙋнт ѡноє цєркви съ тыми людъцами,* ***на нємъ*** *дєржати и, єго вживаючи, за здоровьє господарскоє … Бога милостивого просити* (1577 AS VI, 82); *то(т) манасты(р) маю(т) и(х) милость бра(т)ство лвовскоє в до(и)зрєнью своє(м) мѣти и всѣкоє благочєстиє* ***в нє(м)*** *добрє строити* (Новогрудок, 1590 ЛСБ 127); *чомъ кождый чл҃вкъ, што ся лишилъ самъ на муць свою, чомъ усе, што естъ* ***у нюмъ*** *достойное, и усе, кулко у чоловѣцѣ, безъ пове(ле)нія и безъ правди, и безъ помоце Божіи, не можетъ быти* (XVI ст. НЄ 6); *пояс китайчаный, купленый за мешокъ з грошми, а* ***у ним*** *было десят золотых* (Бориспіль, 1615 АБМУ 9). Форми *(у, на) ньому* і *(на) нім* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

2.3.3.1.2. Відмінкові форми займенника *она*

На основі текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання особового займенника *она*.

Називний відмінок займенника жін. р. 3-ої ос.одн. представлений двома формами – частотнішою без протетичного *она (ѡна)* і оказіонально вживаною – із протетичним *вона* (пор. дані *Табл. Б.6*): *Где ж еще, с тою лжею скитающеся, поступиши, зане же* ***она****, не сыи сущая, стояти не может* (1588–1596 Виш. Кн. 140); *жєнꙋ кро́воточивꙋю х҃с оуздорови(л).* ***ѡна****(ж) з мѣди х(с҃)въ обра(з) вꙑстави(в)ши, ꙋковавши і в почтиво(сти) єго вꙑ до́мꙋ своє(м) мѣла* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 119); *і҃с҃, коли тоє оуздрѣль а* ***вона*** *плачеть* (1556–1561 ПЄ 396 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вона*; у діалектах, зокрема закарпатських та гуцульських, виявлено також форму *вна* [Сабадош, с. 39; Неґрич, с. 42] та *она* [Сабадош, с. 214].

Родовий відмінок представлений двома формами – без протетичного *єи (єє)* і з протетичним *нєє (нєи, неѧ)*: *Пійте ѡ(т)* ***неѧ*** *вши(т)ци, то е(ст) кровь моѧ*

новаго завѣта (XVI ст. УЄ Трос. 53); *И, маю(чи) … такову(ю) зє(л)живо(сть) и грабє(ж) ѡт* ***єє*** *самоє и сыно(в) єє, а(ж) пєхотою до до(му) своє(г)[о] вроти(в)шися, при(ш)ла* (Житомир, 1583 АЖМУ 46); *та(м) жє мною ѡ(б)вози(л) и ѡказова(л) звы(ш) мєнованы(и) пн̄ъ а(н)дрє(и) пѵ̑зꙗрєви(ч) скриню ѡ(д)лѵ̑панѵ̑ю и замо(к) ѵ̑* ***нєи*** *зо(п)сованы(и)* (Житомир, 1609 ЦДІАК, 11, 1, 5, 24 зв.–25); *ѡнъ то(г̄) име(н)ꙗ* ***еи*** *сѧ поступити а пѣназе(и) свои(х) в* ***нее*** *взѧти не хотѣль* (Краків, 1530 ЦДІАЛ, 181, 2, 105, 1); *мнозство ангеловъ Пречистой Богородици предстояло, а близько* ***ей*** *Златоустый* (Київ, 1621 Коп. Пал. 476). У сучасній українській літературній мові закріпилися дві форм – *її* і *неї*.

Давальний відмінок представлений формами без протетичного *єй (юй)* і формою із протетичним *нєй*: *Книжку тоую впоминку, хєнтнє прочитавши: И ласкавостю сѧ своєю* ***юй*** *надавши* (Львів, 1616 Бер. В. 96); *Долгъ Коса(н)цы Жидо(в)цы невѣрно(и) золоты(х) дєся(т), о(т) которы(х) позволиле(м) коре(ц) суржицы интер(р)есу, неха(и) о(т)даду(т) дѣти мои 5 грошы* ***ю(и)*** *и збоже* (Холм, 1648 Тест. Ст. 471); *Прєто жъ* ***єй*** *нынѣ за Колѧдоу мѣноую, И за Щодрый дєнь с хѵ̑добы споулъ офѣроую* (Львів, 1616 Бер. В. 66); *и тоє ѵ̑богои єпископии тую мило(ст) прикладо(м) зацьны(х) и славны(х) про(д)ковь свои(х) ку* ***нє(и)*** *показати будєтє рачили* (Стрятин, 1588 ЛСБ 101). Форма *їй* закріпилася в сучасній українській літературній мові. У південно-західних говорах функціонує енклітична коротка форма *ї* ‘їй’.

Знахідний відмінок представлений повною формою без протетичного *єє (єи)*, повною формою з протетичним *нее* і короткими енклітичними формами *ю* та *ню*: *Кгды жъ сѧ Цр̄ковь Бж̄аа прєз* ***ню*** *помножаєтъ: И в᷽ Дѡгматє(х) ѡ(т)цє(в)ски(х) сличнє проквитає(т)* (Київ, 1618 Вѣзер. 16); *Ово радость вамъ гойнѵ̑ю оповѣдоую, И прєзъ васъ всємѵ̑ свѣтѵ̑* ***єє*** *ознаймоую, Ижъ сѧ нн̄ѣ Хс̄ Пн̄ъ народилъ* (Львів, 1616 Бер. В. 71); *На поча(т)ку была мова. а мова была ѵ̑ бога … всє сѧ чєрєзъ* ***нее*** *стало. в нє(и) живо(т) былъ* (Хорошів, 1581 Є. Нег. 88); *сію книгу рекомѵ̑ю оуставь кѵ̑пил* ***еи*** *раб божій ꙗц᷽ко искѵ̑рович* (кін. XVI ст. Свєнц. 73); *Прєто прошѵ̑ васъ; братіє и сестри ... послѵ̑ха(и)тє, з вѣрою доброю; що то за краина; що* ***ю*** *гєєною называютъ* (Чернігів, 1646 Перло

155 зв.); *а нєдꙋжный ємꙋ ѡ(т)повидѣ(л). ги҃. члк҃а нє имают, коли(с҃) вода з'рꙋши(т). жєбы мѧ въ* ***ню*** *оувєрєчи* (XVI ст. УЄ № 29519, 62); *водлугъ оное прытчи «хто копаетъ яму, самъ въ* ***нее*** *упадетъ»* (Вільна, 1599 Ант. 949). Форма *її* та *неї* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

Орудний відмінок представлений повною формою без протетичного *ею*, повною формою із протетичним *нєю* і (спорадично) короткою енклітичною формою *ю*: *Растѣте, и множѣтеся, и наполнѣте землю, и обладайте* ***ю*** (XVI ст. НЄ 223); *ино ꙗ записꙋю тоє имѣньє сєстрєнцꙋ своємꙋ рожєномꙋ и єго счадком, нижли єстлибых жонꙋ мѣлъ а с* ***нєю*** *дал бы ми богъ дѣти* (Луцьк, 1506, AS I, 132); *Тутъ еднакъ анѣ въ той способъ енконіонъ або залеценье оустойности Адріанови отъ Тарасія естъ учинено, абы* ***ею*** *надъ иншихъ … або надъ себе въ святобливости украшенного и старшенствуючого архіерея розумѣлъ* (Київ, 1621 Коп. Пал. 495). Форма *нею* закріпилася в сучасній українській літературній мові; у діалектах вживається також форма *нев*.

Місцевий відмінок представлений формами із протетичним *(в, прї) нєй (нюй, нєє)* та (*въ) ню*: *Гєликѡнъ жродло Наꙋкъ вдѧчность посылаєтъ Твоєй, Ѡ(т)чє, ст҃ыни, бо* ***в нєй*** *мѣстцє маєтъ* (Київ, 1632 Євх. 294); *Не мовитъ, не естъ бовѣмъ* ***въ ней*** *матеріалное будованье, бо если бы таково было, розвалилобыся за часомъ* (Київ, 1621 Коп. Пал. 343); *на сєсии на(и)бо(л)шаꙗ ꙋмова была ѡ дрꙋка(р)нѣ, щобы зачати* ***в ню(и)*** *дрꙋковати* (Львів, 1637 ЛСБ 1043, 49 зв.); *На поча(т)ку была мова, а мова была ꙋ бо(г҃) … всє сꙗ чєрєзъ нее стало,* ***в нє(и)*** *живо(т) былъ* (Хорошів, 1581 Є. Нег. 88); *Матки учителевы, не отступаючи: Презъ ввесь жаль еи, статечне* ***прї ней*** *трваючи* (Львів, 1630 Траг. п. 175); *а нєдꙋжный ємꙋ ѡ(т)повидѣ(л҃). ги҃. члк҃а нє имают, коли(с҃) вода з'рꙋши(т). жєбы мѧ въ* ***ню*** *оувєрєчи* (XVI ст. УЄ № 29519, 62). Форма *(у, на) ній* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

2.3.3.1.3. Відмінкові форми займенника *оно*

На основі текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання особового займенника *оно.*

Називний відмінок займенника сер. р. 3-ї ос. одн. мав би бути представлений, за аналогією, формою *оно (ѡно)*. Проте її виявити не вдалося. Форма *оно*, яка трапляється в опрацьованих текстах, є, на наше переконання, радше формою вказівного займенника, що часто вже перейшов до розряду часток. Як, наприклад, у цій цитаті: *апостатове наши, а ваши владыкове при посвячаню своихъ поповъ не вытягаютъ платы пѣняжной? **Оно** той, што въ Перемишлю сѣдитъ … отъ десяти лѣтъ вытягалъ на попахъ подачки* (Київ, 1621 Коп. Пал. 928). У сучасній українській літературній мові функціонує форма *воно*; у діалектах, зокрема на Закарпатті, збереглася форма *оно* [Сабадош, с. 213]; на Гуцульщині вживають форму *вно* [Неґрич, с. 42].

Родовий відмінок представлений формою із протетичним *нєго* (пор. дані *Табл. Б.7*): *маеть панъ Бонаръ добровільно тое мыто держати и платъ весь съ **него** въ тотъ годъ на себѣ брати* (Краків, 1507 РЕА I, 69–70); *дєй кнѧзь Матѳєй кгвалтовнє тоє имєнє Годомичи въ Єго Милости пана Загоровского ѡтнѧл и на сєбє ѡзємши, дєржит и вживаєт, платы и всѧкии доходы з **нєго** бєрєт* (Луцьк, 1559 AS VI, 49). У сучасній українській літературній мові закріпилися дві форми – *його* і *нього*.

Давальний відмінок має форми без протетичного – повну *ємꙋ* та коротку енклітичну *мꙋ* – і з протетичним *нємꙋ*: *ꙗко писмо с҃тоє повѣдає(т҃). скѣпилноє вино. придавши кꙋ **нємꙋ** кръвє лꙋвєй* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 7 зв.); *и тє(ж) длꙗ ꙋспокоє(н)ꙗ бра(т)ства того и всѣхъ рєчи(х) **ємꙋ** належачи(х) мнѣ тогды ѡ(т) сєго часꙋ подъ блг҃ословєниємъ и властию архиєп(с҃)кпъства нашєго … быти зоставꙋємъ* (Берестя, 1590 ЛСБ 144); *злото, нѣкг(д)ы бы нє сїало, кг(д)ы бы **мꙋ** слн҃цє, промєни нє вꙋзычало* (Острог, 1612 На г.Остр. 2). Форма *йому* закріпилася в сучасній українській літературній мові; у діалектах, зокрема у південно-західних говорах, збереглася форма *му* [Сабадош, с. 177].

Знахідний відмінок – повна форма *єго* і коротка енклітична *є*: *тыи … ѡмыли ѡдѣньє своє и побєлили **є** кро(в҃)ю бара(н)ковою* (XVI ст. КАЗ 616); *которій маєтъ шєснадцатоє … мѣсцє абы **єго** митрополитови и вл(д)камъ*

оустꙋпити мѣ(л) (Острог, 1598–1599 Апокр. 198). Форма *його* та *нього* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

Орудний відмінок – форма із протетичним *нимъ*: *И вуннявъ два сребники – право ветъхое и сесе новое, святое евангеліе, и рюкъ ему: «Обладай его, та што изъкелтуешъ», албо ся што будешъ мучити изъ* ***нимъ*** *исъ терпеливустю, изъ науковъ и всяковъ журовъ* (XVI ст. НЄ 160). Форма *ним* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

Форми **місцевого відмінка** виявити не вдалося. У сучасній українській літературній мові функціонують форми *(на) ньому* і *(на) нім*.

2.3.3.1.4. Відмінкові форми займенника *они (вони)*

На основі текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання особового займенника *они*.

Називний відмінок займенника 3-ої ос. мн. презентують форми без протетичного *они (оны, ѡни, ѡны, ѡні, ѡнї)*, які найчастіше вживані, а також форми із протетичним *вони (воны)* (пор. дані *Табл. Б.8*): *Бо* ***ѡни*** *повѣдаю(т), жє нача(л)ствовати и быти по(д) начало(м), є(ст) вла(с)наꙗ рєчъ мудрого* (серед. XVII ст. Кас. 11); *и о тумъ чувъ, ажъ* ***они*** *погынули, тогды упавъ исъ казалницѣ* (XVI ст. НЄ 218); *а* ***ѡнї*** *того ба(р)зо жаловали и(ж) тѣла х҃а избавителꙗ своего не застали* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 60 зв.); *а* ***ѡні*** *ѡ(т)повѣдивші рєклі. мѡѵсєй повєлил нам листь роспоустный напісати* (Володимир, 1571 УЄ Вол. 62); *а кто жъ тымъ унѣатомъ виненъ, што* ***воны*** *доброволне пошалѣли* (1626 Кир. Н. 19); ***ѡны*** *повѣдили и(ж) на(м) каза(л) ꙁ҃рꙗ(д)никъ* (Вінниця, 1599 ЛНБ, 5, II 4049, 122 зв.); *нє пишу(ж)сꙗ* ***вони*** *имєнє(м) мужовы(м) бє(р)навъскаꙗ до(м)на* (Ясса, 1627 ЛСБ 499, 2); *И поймали єсте того попа и вывели єсте єго* ***вони*** *з мѣста* (Львів, 1605–1606 Перест. 44). Форма *вони* закріпилася в сучасній українській літературній мові; у діалектах вживається також форма *вни* [Негрич, с. 42].

Родовий відмінок представлений формою без протетичного *ихъ* та часто вживаною формою із протетичним *нихъ (ныхъ)*: *и якъ потреба* ***ихъ*** *въ служенію душамъ людскимъ вытечати будетъ въ томъ дѣлѣ Божіемъ, абы поспѣхъ и безъ*

отволоки былъ (Львів, 1631 ОЛ 16); *знакъ вѣры и побожности пановъ же іереевъ Божіихъ такъ непобожне шануютъ, же и поборы зъ* ***нихъ*** *берутъ* (Київ, 1621 Коп. Пал. 1128); *и панове ихъ мл(с̄)ть межу промєжку* ***и(х)*** *положили ѡ(т) кургана просте оу густую липу што стои(т) повыше гѹмна в заломе* (Київ, 1510 Арх.Р. 28); *а никотороє з* ***ни(х)*** *и лаѧати на(м) почали абы(х)мо с ты(х) кгрѹ(н)товъ зара(з) про(ч) єхали* (Жорнища, 1590 ЛНБ, 5, II 4047, 18 зв.); *отступникове приводитися отъ насъ напротивъ* ***ныхъ*** *звыклыи каноны св. вселенскихъ соборовъ назвали* (Київ, 1621 Коп. Пал. 689). У сучасній українській літературній мові закріпилися дві форми – *їх* та *них*.

Давальний відмінок – форми без протетичного *имъ (им, имь): сн̄овє куриловы стану(в)ши вши(т)ци обли(ч)нє зєзна(ли) и(ж) сѧ* ***им*** *досы(т) оучинило* (Одрехова, 1573 ЦДІАЛ 37, 1, 2); *Христосъ, през смерть свою: смерть рачилъ поконати: И котрые въ гробѣхъ: животъ* ***имъ*** *даровати* (Львів, 1630 Траг. п. 175); *ѡкромъ пн̄овъ грєковъ и инны(х) блг̄очєстивыхъ которыє бы потрєбовали закону божого и порѧдковъ цр̄ковны(х) нє възбранно* ***имъ*** *будє(т) закону божого ѹжывати* (Львів, 1588 ЛСБ 92); *и ѡ(т)правовати нє могуть такжє нєбєзпєчность здоровьѧ и(х) з васни и вражды вашєѧ* ***имь*** *наносѧщє* (Львів, 1588 ЛСБ 103). Форма *їм* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

Знахідний відмінок – форма *ихъ (их)*: *Кгды лысканье Бозства страшное* ***их*** *обняло: Теды ляканье ся окрутное,* ***ихъ*** *зняло* (Львів, 1630 Траг. п. 177); *А ты(х) здра(и)цѹвъ … нє бєрѹчи має(т)ностє(и) и(х) жа(д)ны(х) Алє ты(л)ко* ***и(х)*** *самы(х) по(и)ма(в)ши … до на(с) ѡ(т)сыла(и)тє* (Корсунь, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 113). Оказіонально виявлено форму *нѣ*: *а видѣли, ажъ ся насытили пятьма хлѣбы, та про то пустивъ на* ***нѣ*** *тотъ вѣтеръ великый изъ волнами* (XVI ст. НЄ 115). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *їх* та *них*.

Орудний відмінок – форми із протетичним *ними (нїми, ными)*: *Всѣ краины свѣта, вкругъ оголошаючи: и въ тые слова з* ***ними****, разне спѣваючи* (Львів, 1630 Траг. п. 174); *а ины(и) мовили не можеть чл̄кь грѣшный таковы(х) чж(д) чинїти и была росты(р)ка великаѧ межи* ***нїми*** *того дѣлѧ* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 73 зв.); *Ѡныхъ самыхъ охотнє в томъ наслѣдоуючи, Радо(ст)* ***ными*** *сѧ с*

пωтѣхъ своихъ найдоуючи (Львів, 1616 Бер. В. 80). У сучасній українській літературній мові закріпилася форми *ними*.

Місцевий відмінок – форма *(на, при) нихъ*: *а тоє ѵчинꙗ(т), гды* ***на ни(х)*** *сꙗ зна(и)дѵючи збы(т)ни(х) постѵпо(к) спро(с)ныхъ сло(в), и жи(р)товъ, нєѵчтивыхъ выстєрѣгатисꙗ бѵдѵтъ* (Луцьк, [1624], ПВКРДА І-1, 90); *Що та(к) розѵмѣю ижь до ѵшу вм(с҃) доходи(т) которыи абы ты(м) бєзпєчнє и потужнє ты(х) наѵкь свои(х) попирали и* ***при ни(х)*** *стоꙗти могли* (Стрятин, 1588 ЛСБ 101). Форма *(на) них* закріпилася в сучасній українській літературній мові.

2.3.3.2. Займенники *онъ – они* у лексикалізованих словосполученнях

У текстах XVI–XVII ст., особливо в ділових пам’ятках, натрапляємо на численні лексикалізовані словосполучення, імовірно, мовні штампи (чи мовні формули) того часу, що є в одних випадках шанобливо-ввічливим звертанням, в інших – титульною назвою першої особи держави та церкви, високопосадовців чи шанованих людей узагалі тощо.

Ідеться про вирази *єго милость, єє милость, ихъ милость (ихъ милости)*, в яких особові займенники *онъ (она, они)* у род. в. уживаються у значенні присвійних (детально про це див. вище у Розділі 2). Переважна більшість цитат ілюструє використання виразу *єго милость*: *На память, кому Господарь,* ***его милость****, дозволилъ стуки воску за границу пропускати* (Львів, 1509–1510 РЕА ІІІ, 91); *Били намъ чоломъ старцы съ Кіева … и вказывали передъ нами листъ, данину брата нашого Александра короля,* ***его милости*** (Вільна, 1516 АкЮЗР І, 52); *ωзна(и)мѵю ва(м) и(ж) кнажє* ***єго мило(ст)*** *из ωбѣма сынами своими приє(з)ди(л) по(д) лво(в) в имѣ(н)є своє* (Львів, 1599 ЦДІА Лен. 823, 67, 6 зв.); *Дѣялосꙗ ѵ сєлѣ Нєгрєщи оу домѵ попа Габора … за* ***єго мл(с҃)ти*** *королꙗ Раковци Дꙗрдꙗ* (1645 Яв. ИЗ 16); *ωнъ [возны(и)] былъ на съправє и потърєбє урожоно(г)[о]* ***єго милосъти*** *пана Яна Шидъловъского, писара кгро(д)ского* (Житомир, 1650, ДМВН 215).

За частотністю використання майже не поступається вираз *ихъ милость (ихъ милости)*: *и* ***ихъ милость*** *то на моє чолом битьє вчинили и пєчати свои*

привѣсили к сємѵ моємѵ листѵ (Луцьк, 1506 AS I, 132); *и панове* ***ихъ мл(с)ть*** *межу промєжку и(х) положили ѡ(т) кургана просте оу густую липу што стои(т) повыше гѵмна в заломе* (Київ, 1510 Арх.Р. 28); *[га] прошѵ и ни(з)ко чоло(м) бю, абы* ***ихъ м(л)*** *тѵю то жонѵ мою вє(р)хѵпомєнєнѵю ма(р)ю и оноє дитѧ моє которое в животє єє зостало … ѡ(т) вшєлѧаки(х) кривдъ и ѵти(с)ко(в) боронити рачили* (Вінниця, 1567 Сап. 17/Іс, 1943, 15 зв.); *Врожєны(м) пано(м) приѧтєлємъ и братиѧ моимъ ла(с)кавы(м) сыно(м) цр҃квє восточнои ст҃ои нашого ст҃го закону грєчєского а мєновитє* ***и(х) мл(с)тѧмъ*** *пано(м) чольчаньскы(м) пано(м) добра(в)скы(м) паномь сулѧтицькымъ пано(м) гошѵ(в)скы(м) пано(м) сваричо(в)скымъ* (Стрятин, 1588 ЦДІАЛ 129, 1, 908); *ѡсобливє тєжъ благословѧє(м)* ***и(х) милость*** *бра(т)с(т)во лвовскоє манасты(р) свєтого ѡнофрєѧ* (Новогрудок, 1590 ЦДІАЛ, 129, 1, 109); *то(т) манасты(р) маю(т)* ***и(х) милость*** *бра(т)ство лвовскоє в до(и)зрєнью своє(м) мѣти* (Новогрудок, 1590 ЦДІАЛ, 129, 1, 109); *ѡсобливє тєжъ благословѧє(м)* ***и(х) милость*** *бра(т)с(т)во лвовскоє манасты(р) свєтого ѡнофрєѧ* (Новогрудок, 1590 ЦДІАЛ 129, 1, 109); *и подать сє по(д) мо(ц) и ро(з)сѵдо(к)* ***и(х) мл(с)ти*** *к томѵ ты(х) жє приѧтєлє(и) на ро(з)дєло(к) и ро(з)граничє(н)є … кгрунто(в) по(з)вы шлы* (Ковалин, 1599, ЦНБ, ДА/П-216, 99); *Ч(с)тноѵрожє(н)ни(м)* ***и(х) мл(с)ти*** *мє(с)чано(м) Лиѡ(в)ски(м). бра(т)ства ст҃го и ч(с)тна(г҃) храма ѵ(с)пєниє пр(с)той и прч(с)тѣи бц҃ж налєжи да(н҃)* (Устя, 1600 ЛСБ 353, 2 зв.); *На гєрбъ ѧснє ѡсвєцоныхъ* ***ихъ мл(с)ти*** *кнѧжатъ ѡстроз҆скихъ* (Острог, 1607 Лѣк. 1 зв.); *На старожитный Гєрбъ* ***их҆ Мл(с)тєй Панѡв҆*** *Проскѵровъ҆ сѵщанских҆, Епїграмма* (Київ, 1637 МІКСВ 334). Наступна ілюстрація засвідчує традицію використання виразу *ихъ милости* стосовно шанобливого звертання до осіб високих чинів та державних і церковних посад: *Прєѡсв҃щны(м) И в б҃зє вєлєбны(м)* ***И(х) мл(с)тѧ(м)*** *Архиєпископо(м) Епископо(м) Ч(с)тнымъ Архиман҆дрыто(м) Игумєно(м) протопопо(м) св҃щнако(м) И всєму причту цє(р)ковьному: Їѧснє вєл҆можны(м) и(х) мл(с)ти Кн҃жато(м), пано(м) воєвода(м), Каштаѧно(м) староста(м), зацнє врожоны(м) паномъ по(д)старости(м) и всѧко(мѵ) врѧдови налєжачому такжє всєму стану рыцє(р)скому* (Львів, 1585 ЦДІАЛ, 129, 1, 67, 1).

Вираз *єи милость* у доступних нам пам'ятках було використано оказіонально: *и явне се осветчалъ на урожоную Панюю Галшку Гулевичовну … ижъ* ***Еи Мил****. … оную зо всѣми оздобами ее паненскими при собе маючи, важиласе пречоную панъну Катерину* (Володимир, 1615 ИКА 111).

Проаналізувавши подані вище ілюстрації, де використано займенники *онъ, она, они*, висловимо таке своє міркування з приводу семантики цих форм: у такого типу словосполученнях займенникові форми *єго, єє* та *ихъ* певною мірою втратили початкову частиномовну приналежність і утворюють складені іменникові найменування.

Часто такі лексикалізовані словосполучення поширювалися за допомогою прикметникового кваліфікатора. Найчастіше був використовуваний вираз *єго королєвскаѧ милость (королєвская єго милость)*: *вєджо* ***Єго Королєвскаѧ Милость****, хотєчи, абы правнє кнѧзь Дмитръ самъ, або чєрєз прокѹратора єго на то ѡтповѣдал* (Книшин, 1554 AS VI, 164); *сознаваю и(ж) … позвы албо вла(с)не ма(н)даты ѡдинъ се(и)мовы(и) а дрѹги(и) задво(р)ны(и) ѡба(д)ва с по(д)писомъ рѹки наѧ(с)не(и)шо(г)о пн̄а* ***ко(р) его м(л̄)*** *… на се(и)мъ ва(л)ны(и) короны(и) … в руки ѡ(д)да(л)* (Київ, 1620 ЦДІАЛ, 181, 2, 1748); *Там повѣдили, же плотки, не машъ ниц, за што бы ся брати мѣлъ* ***єго королевская милость*** (Львів, 1605–1606 Перест. 38); *Вашєму ца(р)скому вєличєству на(и)ни(з)ши(и) слуга Богданъ Хмє(л)ни(ц)ки(и) гєтманъ з во(и)ско(м)* ***єго к(р) мл̄сти*** *запоро(з)кимъ* (Черкаси, 1648 ВУР, 36). Виявлено також використання гонорифічної назви *єго королєвскоє вєличєство*: *Божию мило(с)тию вєлико(г)о короляѧ и вєликого кнѧзяѧ Іѡана Казимєра по(л)ского кнѧзяѧ литовъско(г)о рѹского и и(н)ны(х)* ***єго ко(р) вєличє(с)тва*** *Богда(н) хмє(л)ни(ц)ки(и) гє(т)ма(н) зо (в)си(м) во(и)скомъ … запоро(з)ки(м) воєводѣ города во(л)ного фєѡдорѹ ю(р)євичу а(р)сєньєву … здравиє* (Чигирин, 1649 ЦДАДА 124, 3, 33, 1).

Спорадично використовувалися вирази *єго святаа милость* та *єго господарскаѧ милость*: *А* ***єго ст̄аа мл(с̄)ть*** *поча(л) єи тѣшити лаго(д)ными словы и рє(к), и(ж) то всє имає(т) тръпѣти вълєю своєю, чинѧчи послоушєньство Боӯ ѡц̄ю своємоу нб(с̄)номоу, выпо(л)нѧючи писма пр(о̄)рц̑кїи*

(XVI ст. УЄ Трос. 49); *єсли бѹдєтє вш҃а мл(с҃)ть и бо(л)шє потрєбовати пѣнєзє(и) сєго лѣтаωбєца(л)* ***єго господа(р)скаꙗ мл(с҃)ть*** *дати то(л)ко ра(ч)тє вш҃а м(л҃ти) послати* (Кам'янець, 1606 ЛСБ ЦДІАЛ 129, І, 341).

До другої групи лексикалізованих словосполучень, до складу яких входив особовий займенник, зараховуємо вирази *на онъ часъ, въ онъ часъ*, які у пам'ятках XVI–XVII ст. виконували функцію прислівника часу зі значенням 'тоді, на той час': *вси тыи сѣла* ***въ ѡнъ часъ*** *там были* (Шайно, 1538 AS IV, 174); *тогды* ***на ѡнъ часъ*** *дали были єсмо єго на рѹкоємство маршалкѹ Волынскоє зємли* (Берестя, 1544 AS IV, 408); *Пєрєдо мною Адамомъ Боговитиномъ … По(д)коморимъ крємꙗнє(ц)кимъ кгды сꙗ приточила справа пєрє(д) мєнє и ѹрꙗ(д) мо(и) по(д)комо(р)ски(и) … ѡ забра(н)є кгру(н)то(в)* ***на ѡ(н) ча(с)*** *про(д)ко(в) єго* (біля Кременця, 1606 ЛНБ 103 60/Іе, 254, 46); ***Ѡ*** *чомъ їстѡріи* ***на онъ часъ*** *занєхавши, // Тылко хвалѹ Хоу҃ Боу҃ з ними давши* (Львів, 1616 Бер. В. 79–80); ***на онъ часъ*** *въ Римѣ … великая простость была, и духовныхъ учоныхъ не было* (Київ, 1621 Коп. Пал. 636).

2.3.3.3. Синтаксична роль займенників *онъ – они*

Займенники 3-ї ос. у наз.в. виконують роль простого підмета: *марѹ(ш)ка: па(л)чїно(и) ѡ(р)мєнки слѹга: ѹміраючи ѡ(т)казала з шко(л)ного гаврыла 8 зло(т): лє(ч)* ***ѡ(нъ)*** *толко прызна(л) и ѡ(т)далъ зло(т) 6* (Львів, 1622 ЛСБ 1049, 3 зв.); ***Ѡна*** *то Богатырєвъ Марсобыстрыхъ справы Залєцаєтъ ихъ зацность, и Вєлможно(ст) славы* (Київ, 1633 Євх. 309); ***оны*** *повѣдают, же складаня тоє неважноє, бо от простого // человѣка духовному не идет* (Львів, 1605–1606 Перест. 38–39).

У складі лексикалізованих словосполучень (навіть у формі непрямого відмінка) вони були частиною складеного підмета: *А для легшое веры мы, вышъпомененые возные, тутъже тежъ и лавники з вышъпомененые места Луцкого,* ***которые з их*** *умели, руки свои подписали ся* (Луцьк, 1604 АрхЮЗР 8/ІІІ, 505); *оубозїи ю(ж) ско́ры и ѱы со́бѣ вари(ли), дѣлꙗ чого* ***мнѡго и(х)*** *ю(ж) потаємнѣ вꙋтѣка́ло прє(з) мѹры* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 263); *Вєжъ чотыри,*

три с нихъ *ѡвитыми стєнами* (Черкаси, 1552 ОЧерк.З 1). Складеним підметом були і гонорифічні найменування у наз. в.: *А* ***єго сг̄аа мл(с̄)ть*** *поча(л) єи тѣшити лаго(д)ными словы* (XVI ст. УЄ Трос. 49); *Там повѣдили, же плотки, не машъ ниц, за што бы ся брати мѣлъ* ***єго королевская милость*** (Львів, 1605–1606 Перест. 38) та ін.

У формі непрямих відмінків особові займенники *онъ (она, оно, они)* виконують роль прямого чи непрямого додатка: *Мелетій, с Кієва єдучи, ступил до Кирилла луцкого и,* ***з ним*** *бесѣдуючи, якож рад их заживалъ, выдалъся сам, иж он маєт штось на Кирилла мовячи, же ты будешъ у мене* (Львів, 1605–1606 Перест. 30); *На поча(т)ку была мова, а мова была ѵ бога всє сѧ* ***чєрєзъ нее*** *стало,* ***в нє(и)*** *живо(т) былъ* (Хорошів, 1581 Є. Нег. 88); *злото, нѣкг(д)ы бы нє сїало, кг(д)ы бы* ***мѵ̓*** *слн̄цє, промєни нє в'зычало* (Острог, 1612 На г. Остр. 2).

Якщо ж займенники *онъ (она, оно, они)* вживалися у значенні присвійних, то тоді вони виконували роль неузгодженого означення: *Идѣтє ѡ(т) мєнє проклатыи въ огнь вѣчный оуготованный дїаволѵ̓ и аггєлѡмъ* ***єгѡ*** (Київ, 1625 Коп. Ом. 169–170); *Вашєму ца(р)скому вєличєству на(и)ни(з)ши(и) слуга Богданъ Хмє(л)ни(ц)ки(и) гєтманъ з во(и)ско(м)* ***єго к(р) мл̄сти*** *запоро(з)кимъ* (Черкаси, 1648 ВУР, 36) та ін.

2.3.5. Збереження в сучасній українській літературній мові та в діалектах

Сучасні займенники *він, вона, воно, вони* функціонують у сучасній українській мові загалом без особливих змін у семантиці та в граматиці [СУМ І, с. 676, 737].

Особові займенники 3-ої ос. одн. і мн. збереглися в діалектах. До прикладу, у селі Тилич, що на Лемківщині, досі вживають форми жін. р. одн. наз. в. *она,* чол. і сер. р. род. в. частіше вживають форму *го***,** сер. р. наз. в. *оно.* Відтак у парадигмі відмінювання чол. і сер. р. вживають форми *єго, него, му, нему, го, нім, ньом.* У словозміні жін. р. наявні форми *єй, нєй, ї, ні, ню.* У мн. вирізняються форми *їх, ніх, них, німа, нима* [Турчин, с. 51]. Українські

південнокарпатські говірки Затисся Закарпатської області характеризуються наявністю двох діалектних варіантів займенника *він*, які, ймовірно, беруть свій початок ще з XVI–XVII ст., – *овун* [Лизанець, с. 294] і *ун* [там само, с. 318]. На території центральної Бойківщини словники засвідчують займенникові форми 3-ої ос. *го* ‘його’, *йі* ‘її’, *на ню* ‘на неї’, *му* ‘йому’ [Матвіїв, с. 8]. М. Матвіїв фіксує таке морфологічне явище, коли род. в. займенника *він* заміняє іноді давальний [там само, с. 8]. Схожі діалектні форми існують в гуцульському говорі – в дав. в. займенник 3-ої ос. одн. виражений енклітичною формою *він – му*; у род. в. цей займенник представляє енклітична форма *го,* а в знах. в. одн. маємо *него* замість літературного *нього* [252, с. 14]; особові займенники *вона, воно, вони* в говірках реалізуються як *вна, вно, вни* [там само, с. 15].

Словник «Гуцульські світи. Лексикон» фіксує діалектні форми займенника *він,* які схожі з давнішими – род. в. одн. чол. р. *него* [ГС, с. 22], наз. в. жін. р. *вна* [там само, с. 34], *ўна* [там само, с. 27] або *уна* [там само, с. 28], дав. в. жін. р. *ї* [там само, с. 27], оруд. в. жін. р. *нев* [там само, с. 28], місц. в. жін. р. *(на) ні* [там само, с. 33]. Займенники *він* і *вона* функціонують і як евфемізми зі значеннями ‘диявол; дідько; хованець’ [там само, с. 133–134] і ‘гадина, змія’ [там само, с. 160].

М. Неґрич у говорі села Березови, що на Гуцульщині, виокремив займенник *він* (*вна*) у значенні міфологічної назви – евфемізму ‘нечиста сила; щезун; біда; гадина’ [Неґрич, с. 39].

Короткий словник «Гуцульські говірки» традиційно подає евфемізм, який стосувався займенника *він* (*вона*) ‘ужитий замість небезпечних, за повір’ями, для людини назв: нечистої сили, гадюки, невиліковної хвороби’ [ГГ, с. 38]. Словник фіксує форму займенника *вона* у род., знах. і дав. в. – *ї* із присвійним значенням ‘її’ [там само, с. 87].

У західнополіських говірках української мови займенник 3-ої ос. представлений декількома діалектними варіантами: у присвійному значенні *їго* ‘його’ [Арк. І, с. 199], *їє* ‘її’ [там само, с. 200], а також омонімом-часткою *оно* [Арк. ІІ, с. 13].

На картах «Атласу української мови» також засвідчені говіркові варіанти займенників 3-ої ос. Перший том, що фіксує варіанти знах. в. одн. займенника *він* (із прийменником) [АУМ І, к. 226], знах. в. одн. займенника *вона* [там само, к. 227], оруд. в. одн. займенника *вона* (із прийменником) [там само, к. 228], які побутують на Поліссі, Середній Наддніпрянщині і суміжних землях. У другому томі «Атласу української мови» задокументовані явище «Рефлекси *о* в наголошеному закритому складі (*він*)» [АУМ ІІ, к. 52], варіанти знах. в. займенника *він* (із прийменником) [там само, к. 208], оруд. в. займенника *вона* [там само ІІ, к. 209], які існують у межах південно-західного наріччя української мови. Третій том репрезентує варіанти знах. відм. одн. займенника *він* (із прийменником) [АУМ ІІІ, Ч. 1, к. 51], а також оруд. в. одн. займенника *вона* [там само, к. 52].

К. Герман в «Атласі українських говірок Північної Буковини» подає діалектні варіанти займенників 3-ої ос. з огляду на етимологічний голосний *[е] [Герман, к. 54], *йому́* [там само, к. 55], *його́* [там само, к. 64], *не́го* [там само, к. 65], *до те́би*^{е}*, у не́го* і етимологічного голосного *[о] *вона́* [там само, к. 155].

Висновки до Розділу 2

Стійка семантико-граматична структура розряду особових займенників зазнала загалом незначних змін у семантиці та граматиці. Зокрема слід констатувати втрату у сучасній українській літературній мові багатьох фонетико-графічних форм займенників і їх уніфікацію до одного-двох варіантів у системі словозміни. Більшість давніх фонетико-графічних форм збереглася в діалектах.

Як свідчать писемні пам’ятки та історичні словники, займенники *я (азъ)* і *мы (ми)* є давніми за своїм походженням. У різножанровій літературі української мови XVI–XVII ст. особові займенники *я (азъ)* і *мы (ми)* позначали істот. Вживання цих займенників на позначення неістот зафіксоване в пам’ятках XVI–XVII ст. оказіонально. Ділові документи того періоду свідчать про вживання займенника *мы (ми)* із пошанним значенням (пов’язане

переважно з особою монарха). Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. демонструють наявність кількох фонетико-графічних форм кожного відмінка займенників *я* (*азъ*) та *мы (ми)*. Ці особові займенники у мові пам'яток XVI–XVII ст. вживалися у складі сталих словосполук типу *а(з) єдинъ, мы всѣ, кождый з насъ.* У реченнях займенники *я (азъ)* та *мы (ми)* займали вільну позицію і могли виконувати синтаксичну роль підмета – якщо вживалися у наз. в., чи додатка – у непрямих відмінках.

Особові займенники *ты (ти)* та *вы (ви)* також давнього походження. У різножанровій літературі XVI–XVII ст. вони вживалися в основному до осіб, лише в художній літературі могло бути вжито *ты (ти)* до неістот. Займенник 2-ї ос. мн. вживався спорадично з відтінком шанобливості. У пам'ятках XVI–XVII ст. особові займенники *ты (ти)* і *вы (ви)* реалізували повну відмінкову парадигму, а також входили до складу сталих словосполучень: *кождый з вас, вами усими, Боже вам помагай.* У реченнях ці особові займенники займали вільну позицію і виконували синтаксичну роль підмета або додатка.

Займенники *онъ, она, оно* разом із вказівними *и, є, ꙗ* вже у спільнослов'янській мові виконували роль особових. Саме так трактуємо ці займенники, досліджуючи мову пам'яток XVI–XVII ст. Займенники 3-ої ос. позначали і остот, і неістот, через що їх характеризують як предметно-особові. У парадигмі їх відмінювання є форми із протетичним (наз. в. із *в-* чи непрямі відмінки з *н-*) або без протетичного, а також повними і короткими формами у знах. в., оруд. в. і в місц. в. Окрім вказівки на істоту чи неістоту, займенники *онъ, она, оно, они* у род. в. можуть вживатися і як присвійні займенники *єго, єє, ихъ*. Особливо це яскраво виражено на прикладі стійких словосполучень *єго милость, єє милость, ихъ милость* та ін. Виділено омонімні пари (вказівні займенники, частки).

Результати даного розділу опубліковані в роботах [273; 276; 278; 279; 281; 282].

РОЗДІЛ 3
ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ У ПАМ'ЯТКАХ XVI–XVII СТОЛІТЬ

Із двох основних розрядів займенників, виділених за граматичними особливостями – займенники особові (особові та зворотний) і займенники неособові (неродові та родові) – присвійні займенники формують семантичну підгрупу у межах неособових родових займенників [91, с. 129]. Присвійні займенники часто кваліфікують як прикметникові займенники, які «характеризуються узагальнено-якісним значенням і можуть бути кваліфіковані як слова, вживані замість прикметників» [230, с. 401]. Прикметниковим займенникам властиві «синтаксично залежні словозмінні категорії роду, числа і відмінка, вживання яких ґрунтується на узгодженні відповідних слів з іменниками». Виняток становлять присвійні займенники *його (її, їх)*, які «набули присвійної функції внаслідок функціональної транспозиції родового відмінка однини і множини предметно-особового займенника» [там само, с. 401].

3.1. Присвійні займенники *мой – нашъ*

3.1.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках

Присвійні займенники XVI–XVII ст. *мой* і *нашъ* мають праіндоєвропейські корені [91, с. 132]. «Етимологічний словник української мови» виводить походження сучасного займенника *мій* від праслов'янського *mojъ, яке було спорідненим із пруським *meis* і латинським *meus* [ЕСУМ ІІІ, с. 474; див. також: Фасмер ІІ, с. 639]. В українській мові присвійний займенник *мій* набув сучасної форми, коли у нових закритих складах після занепаду редукованих на місці етимологічного [о] виник сучасний [і] [69, с. 154].

Припускають, що займенник *нашъ* утворився ще у праслов'янській мові від форми род. в. мн. особового займенника *nasъ із закономірною зміною **sj** на **š** [69, с. 154]. Тобто в основі *nas- відбулася зміна суфікса з **-с-** на **-ш-** [212, с.

18]. «Етимологічний словник української мови» також подає походження цього займенника від *nōs – ‘ми’ [ЕСУМ IV, с. 54; див. також: Фасмер III, с. 51].

У «Материалах…» І. Срезневського значення займенників *мой* і *нашъ* витлумачено латинськими відповідниками: *мои* ‘meus’ [Срезн. II, с. 163]; *нашъ* ‘noster, який стосується нас, який нам належить; уживається замість одн., що стосується царів (в указах, грамотах та ін.)’ [там само, с. 352].

«Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.» подає такі значення займенників: *мои* ‘мій, який належить мені’; *моѥ ім. сер. р.* ‘те, що належить мені’; ‘який належить мені за родинними, дружніми та ін. зв’язками’ [СДЯ IV, с. 555–557]; *нашъ* ‘займ. присв. до займ. 1-ої ос. мн. ч.р. ***мы***, ‘наш’; *у знач. ім.* ‘свій, рідний, близький; соратник та ін.’; ‘при звертання від імені князя чи духовної особи’ [СДЯ V, с. 220–221].

3.1.2. Семантика займенників *мой – нашъ*

3.1.2.1. Семантика займенника *мой – мои*

Загальне значення присвійного займенника *мой* подає «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.»: ‘вказує на те, що належить особі оповідача або має відношення до нього; мій’ [СУМ$^{14\text{-}15}$ I, с. 605]. Багатий ілюстративний матеріал, сформований на основі українських текстів XVI–XVII ст., дає змогу деталізувати це загальне значення.

За опрацьованим джерелами, семантичну базу присвійного займенника *мой* можна подати так:

1) ‘займенник присвійний до *я*; який стосується мене, належить чи властивий мені; мій’: *Горє тобѣ дш҃о* ***моѧ***. *вѣдающи сє согрєшила єси* (1489 Чет. 369 зв.); *тыи то рѣчи мовиль єсми вамь абы радо(ст)* ***моѧ*** *зоставала в(ь) вась* (1556–1561 ПЄ 415 зв.); *зять мои … зъ малжонкою своею … по смерти* ***моей*** *поискивати вѣчне не мають* (Краків, 1595 АСД I, 198); *ꙗ вˢ части* ***моєй*** *вˢ дарованномˢ ми ѡ(т) Б҃а дарѣ Коррєкторства вˢ прєсладчайшє(м) и добрєзнамєнито(м) широкогл҃ьномˢ ѧзыкꙋ славєнско(м) послꙋжилємˢ любовнє*

офѣрꙋю (Київ, 1623 МІКСВ 84); *росказую, абы жаденъ зя(т), ани дочка моя, **моєи** воли остатнеи не важилися о(т)миняти* (Холм, 1648 Тест. Ст. 471);

2) ‘який перебуває в моєму користуванні, є моєю власністю; мій’: *Который же адамашокъ **мой** лежалъ въ жидовки Берестейское Лунковое, въ Житки* (Краків, 1518 РЕА I, 93); *твоꙗ мл(с̄)ть писа(л) до мєнє ѡ срѣбро **моє** которое бы(л) єсми застави(л) єдꙋчи на слꙋ(ж)бꙋ г(с̄)дрьскꙋю в нєбожчика* (Острог, 1511 ЛОИИ 124, 1, 4, 1);

3) ‘який виходить від мене, зроблений, створений, сказаний мною; мій’: *А на то дал єсми кнꙗзю Андрѣю сєй **мой** листъ за пєчатю своєю* (Луцьк, 1503 AS I, 150); *абы ваша радость была бы выплънєна то є(ст) приказанꙗ **мои** абыстє єдинь дроугого миловали ꙗкь (ж) и ꙗ васъ оумиловаль* (1556–1561 ПЄ 415 зв.); *и нє розꙋмѣй прошꙋ абы(м) ꙗ тратилъ гроши **мои** даремнє ꙋчыню а(л)бо вѣмъ тобѣ рахꙋнокъ всѣхъ выда(т)ковъ // которыись мнѣ прислалъ* (XVI ст. Розм. 62 зв.–63); *и мови(л) ... ю(ж) ѡбѣ(д) **мои** гото(в) є(ст)* (XVI ст. УЄ № 29519, 105 зв.); *по(д) клятвою **моєю** о(т)цевскою обовязую, и росказую* (Холм, 1648 Тест. Ст. 471);

4) ‘який стосується мене (оповідача) як члена спільноти, групи, організації; мій’: *Ты єси Петръ, то єсть камень вѣры, и на том камены церковъ **мою** збудую и врата адова не одолѣют єи* (Львів, 1605–1606 Перест. 54);

5) ‘який перебуває в родинних, дружніх або близьких стосунках зі мною; мій’: *Ино тєпєрєчи и ꙗ з жоною **моєю** подлꙋг записꙋ тєстꙗ моєго … в тоє сꙗ имєньє нє встꙋпаєм* (Луцьк, 1511 AS III, 91); *Нє маю ꙗ, ани потомки **мои** тоє мєны зрꙋшивати на вєчныи часы* (Володимир, 1521 AS III, 211); *И волєн бꙋдєт сын **мой** … и єго жона и дѣти и потомки их тот вышємєнєный замок ... дєржати* (Острог, 1522 AS III, 237); *Алє и(ж) єдиноу дра(х)мꙋ знашє(д)ши нєвѣста соусѣдо(в) зовала, оуча(с)никами быти своєго вєсє(л)ꙗ, // мовꙗчи радꙋйтєсꙗ вєспо(л) зо мною, а ꙗ нн̄ѣ товаришовъ всѣ(х), мои(х) и **твои(х),** на рєчь противнꙋю взываю* (Острог, 1607 Лѣк. 12–13); *росказую, абы жаденъ зя(т), ани дочка **моя,** моєи воли остатнеи не важилися о(т)миняти* (Холм, 1648 Тест. Ст. 471);

6) ‘який поділяє мої погляди, уподобання, смаки; близький мені, належить до того самого середовища, що і я; мій’: *притомъ ласки твоєи прошꙋ абы(с) мѧ залєци(л) всѣмъ приѧтєлє(м)* ***мои(м)*** *ни маю ничого иншого штобымъ на(д) то писа(л)* (XVI ст. Розм. 63); *а мнѣ // нѣкг(д)ы нє далєсь козлѧти, абы(м) с товарышами* ***моими*** *повєсєлив҆сѧ* (Острог, 1607 Лѣк. 29–30); ***мой*** *даскал, который простотою философы посмѣвает;* ***мой*** *даскаль, который смирением гръдость потлумляет* (1599–1600 Виш. Кн. 44); *В го(с)подє нашымъ Ису(с̄) Хри(с)тє возлюблєномъ брати(и)* ***моєє*** *до рꙋкъ влѡжи(т)* (Верба, 1607 ЛСБ 400, 1 зв.);

7) ‘той, до кого приязно звертається оповідач, про кого йде мова’ (часто для підсилення із використанням додаткового прикметникового означення): *Врожєны(м) пано(м) приѧтєлємъ и братиѧ* ***моимъ*** *ла(с)кавы(м) сыно(м) цр̄квє восточнои с̄тои нашого с̄тго закону грєчєского а мєновитє и(х) мл(с̄)тѧмъ пано(м) чольчаньскы(м) пано(м) добра(в)скы(м) паномь сулѧтицькымъ пано(м) гошꙋ(в)скы(м) пано(м) сваричо(в)скымъ и всємꙋ вобєць рыцєрству Ласкы божєй доброго здоровѧ [зычу]* (Стрятин, 1588 ЦДІАЛ 129, 1, 908); ***Мои*** *ꙋчєници, Ꙗко а(з) живꙋ и вы живи бꙋдєтє* (Перемишль, 1600 ПВКРДА IV-1, 3); ***моѧ*** *Приѧтєлко єсли моє ложко є(ст) готово єсли є(ст) доброє и мѧккоє* (XVI ст. Розм. 44 зв.); *Того жє рокꙋ писа(л) магмꙋ(т) до кролѧ вѣншꙋючиємꙋ щастѧ на москвитина, лєчь прєдсѧ написалъ жє то єстъ панъ вєликїа пєршїи на свѣтѣ по к(р̄) панꙋ* ***моємъ*** (Острог, 1509–1633 Остр. літ. 127 зв.);

8) ‘уживається у традиційному шанобливому звертанні до Бога; мій’: *а ѡна плакала, гръко и мовила. живь г̄ь* ***мой,*** *и(ж) ємь чиста, и мѫжа нє знаю* (XVI ст. УЄ № 29519, 159);

9) ‘уживається у традиційному шанобливому звертанні до іншої особи; мій’ (часто для підсилення із використанням додаткового прикметникового означення): *ꙋчыню ѡхотнє* ***моѧ пани матко****, идꙋ Пожаданый єстєсь* ***мой панє ѡ(т)чє*** *з твоими товаришами* (XVI ст. Розм. 8 зв.); *мило(с)цивє пановє подобно єстъ вшиткимъ нєє(д)но вашє(с)цѧмъ* ***моимъ*** *милостивымъ* ***паномъ*** *вѧдомо* (Луцьк, 1580 ЖКК І, 183); ***Мо(и)*** *ласкавыє* ***Пн̄є Братѧ*** *Здоровѧ и*

до(л)голѣтъно(г)о Прѣбыванїа вш҃и(м) мл(с҃)тїа(м) свои(м), мл(с҃)тивы(м) Пн҃о(м) ѡ(т) г(с҃)да Бг҃а Зычу (Ясси, 1606 ЛСБ 403);

10) у знач. ім. мн. *мои* ‘родичі або близькі мені люди; мої’: *Мовитъ бовѣмъ такъ: «азъ есмъ пастыръ добрый, и знаю* ***моихъ****, и знаютъ мя* ***мои****»* (1603 Пит. 36);

11) у знач. ім. сер. р. одн. *моє* ‘те, що належить мені, є моєю власністю; моє’: *а ѡнь рек(ь)ль ємоу сн҃оу ты в(ь)сегда єси съ мною й все моє* ***твоє*** *є(ст)* (1556–1561 ПЄ 290 зв.).

3.1.2.2. Семантика займенника *нашъ – наши*

Загальне значення присвійного займенника *нашъ* подає «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.»: 1. ‘множинний, вказує на те, що належить багатьом або стосується багатьох, між якими є особа, яка висловлюється; наш’; 2. ‘шанобливий, вказує на те, що належить або має відношення до особи оповідача – представника верхівки феодального суспільства; наш’; 3. у знач. ім. сер. р. ‘належне нам; наше; у формі мн. – ‘воїни даної держави на противагу ворожим воїнам; наші’ [СУМ[14-15] II, с. 28]. Багатий ілюстративний матеріал українських текстів XVI–XVII ст. дає змогу деталізувати це загальне значення.

За опрацьованим джерелами, семантичну базу присвійного займенника *нашъ* можна подати так:

1) ‘займенник, присвійний до *ми*, який стосується нас, властивий нам; наш’: *ѵжє сєкира при корєни дрєва лєжитъ а* ***на(ш)*** *вѣкь ко(н)чає(т)сѧ* (Дубно, 1588 ЛСБ 102); *[отець] заповеда намъ не пити вина, ниже будовати домовъ, сѣмянъ не сѣяти, ни винограда садити, но въ кущахъ жити вся дни живота* ***нашего*** (Супрасльський монастир, 1580 Пис. пр. лют. 150); *а мы таковымъ ѡхотнымъ, а кѵ слѵжбѣ нашой // поспѣшнымъ хочѣм памѣтоват ласкою* ***нашою*** (Варшава, 1544 AS IV, 385–386); *а прѣто волѧ* ***наша*** *и розоумѣньє* ***нашє*** *вʻ насъ вʻпродъ лѣкарьства потрѣбоуѣтъ тожъ самый грѣхъ* (Острог, 1607 Лѣк. 4 зв.); *Богѵ милосєрдномѵ, порѵчаю … за грєхи* ***наши*** *Сына єго єдинородъного* (1577 AS VI, 71); *На точїю самымъ мѣщаномъ лвовскимъ храма ѵспѣнїа … на томъ*

манастыри ихъ во всѣмъ власть, и дєржава ѡ(т) рода в родъ во вѣкы под благословєніємъ ***нашєго*** *смирєнїа да будєть* (Берестя, 1590 ЛСБ 143);

2) ‘який належить нам, яким ми користуємося; наш’: *И на то есмо ему дали сесь нашъ листъ зъ* ***нашою*** *печатью* (Петрків, 1508 РЕА I, 78); *а игумени Пустыньскіи со всею ихъ братьею за тое* ***наше*** *приданье мають тымъ родителемъ нашимъ вѣчно паметь дѣлати и намъ самимъ* (Пінськ, 1517 АЮЗР I, 56*); А по нашєм животѣ, кто бꙋдєт господарь* ***нашєи*** *зємли* (Хуші, 1528 МЭФ 40); *пани татꙗна малы(н)скаꙗ во лво(вє) бꙋдꙋчи … дала … 24 … на пивни(ц)ꙋ* ***нашꙋ*** (Львів, 1620 ЛСБ 1049, 1); *нѣчого з҃ тыхъ помєнєныхъ на зємный* ***нашъ*** *скарбъ, Братїє нє припадало, то єстъ, нѣ ржа, нѣ моль, нѣ злодѣй* (Київ, 1637 УЄ Кал. 71);

3) ‘який ми виконуємо, робимо; наш’: *а мы таковым ѡхотнымъ, а кꙋ слꙋжбє* ***нашой*** *// поспєшным хочєм памєтовать* (Варшава, 1544 AS IV, 385-386);

4) ‘який перебуває в родинних, дружніх чи близьких стосунках із нами’: *кто бꙋдєт господарь нашєи зємли ѡт дѣтєи* ***наших*** (Хуші, 1528 МЭФ 40); *нехай бы и тых свояковъ* ***нашихъ*** *ку тому делу притягали* (Вільна, 1554 АрхЮЗР 8/VI, 35); *лазарь прїꙗтєль* ***нашь*** *оусноу(л). Алє пойдоу абы(х) єго зо сно(ꙋ) збоудиль* (1556–1561 ПЄ 394 зв.); *я самъ, жона моя и потомки* ***наши****, и жаден з близких приятел* ***наших****, пану Войтеху Зарецкому, малжонце его и потомкам их ... жаднои перешкоды чинити не маем* (Бориспіль, 1614 АБМУ 5);

5) ‘уживається у традиційному звертанні до Бога; наш’: *Богꙋ милосєрдномꙋ, порꙋчаю … за грєхи наши Сына єго єдинородъного, Господа* ***нашого****, Исꙋса Хрыста* (1577 AS VI, 71);

6) у знач. ім. мн. *наши* ‘близькі нам люди (родичі, друзі)’: *Не вѣмъ же, откуль таковое своволенство у* ***нашыхъ*** *повстало, же одинъ только епископъ епископа поставилъ недавно, противъ яснымъ правиломъ апостольскимъ* (Вільно, 1608 Гарм. 211);

7) ‘який належить до однієї з нами держави, служить нашій державі тощо; наш’: *Битва сокалскаꙗ, кнꙗзь костан҃тинъ з ын҃шими паны оуєхалъ на замокъ*

сокалсʿкїи прє(д) татари, ***наши(х)*** *войска было є҃* (Острог, 1509–1633 Остр. літ. 126);

8) ‘свій, рідний; наш’ (про землю, край): *и єстлибы неприѧтєл в панство* ***нашо*** *вторгнꙋти мєл, ты бы за ѡбосланьємъ пана воєводы Києвского, або кнѧзѧ Ивана Чорторыйского конно, а збройно с почтомъ слꙋгъ своихъ вышолъ* (Вільно, 1558 AS VII, 21); *просим, абы был посилок послан ѡт Вашой Милости, люд слꙋжєбный, бо сєздє частокрот пановє посланцы дают сѧ тꙋт, бꙋдꙋчи здавна нєзычливыми на сєс край* ***нашъ*** *Подолский и с тымъ пан Потоцкий … до Єго Кролєвской Милости єхал* (Вінниця, 1569 AS VII, 324);

9) ‘який характеризує наше оточення, групу тощо і виокремлює нас з-поміж інших; свій, наш’: *кгды надъ нимъ водлє свєтого законꙋ* ***нашого*** *хрєстѧнского проводъ и спєванє чинєно, тогды тамъ на тотъ часъ были, панъ Гаврило Василєвичъ Бокий, сꙋдѧ повєтꙋ Лꙋцкого, панъ Алєксандро Марковичъ Жоравницкий, ключникъ и городничий Лꙋцкий* (Луцьк, 1564 AS VI, 237); *Врожєны(м) пано(м) приꙗтєлємъ и братиꙗ моимъ ла(с)кавы(м) сыно(м) цр҃квє восточнои ст҃ои* ***нашєго*** *ст҃го закону грєчєского а мєновитє и(х) мл(с҃)тꙗмъ пано(м) чольчаньскы(м) пано(м) добра(в)скы(м) паномь сулꙗтицькымъ* (Стрятин, 1588 ЛСБ 101);

10) у знач. ім. мн. *наши* ‘ті, що належать до одного з нами віросповідання; свої, наші’: *коли хто зъ* ***нашихъ****, особливе противъ латинниковъ, выдастъ книгу, теды такового преслѣдовати* (Київ, 1621 Коп. Пал. 318); *А* ***нашы*** *смѣютъ то невстыдливе на писмѣ выдавати, наслѣдуючы въ томъ не своихъ старшыхъ, але геретыковъ явныхъ* (Вільна, 1595 Ун. гр. 119); *Ѡ томъ пророци здавна пророкꙋютъ И повѣстъ тꙋю тилко дармо розмножꙋютъ, Ѡ(т) полшости тисꙗщи лѣтъ запєвнꙗютъ, Єго быти Богомъ и чєловѣкомъ вызнаваютъ, А* ***нашихъ*** *собѣ за нищо маютъ* (І пол. XVII ст. Сл.о зб. 13).

3.1.3. Граматика займенників *мой – нашъ*

3.1.3.1. Парадигма відмінювання

3.1.3.1.1. Відмінкові форми займенника *мой*

На основі текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання присвійного займенника *мой*.

Називний відмінок займенника чол. р. одн. представлений варіантними формами *мой, мои, муй* (пор. дані *Табл. В.1*)*: иж ѣа то и повторє вызнавам, иж тоє ѡпатрєнє и дар* ***мой*** *сталъсѧ з мєнє … слꙋзє моємꙋ* (Несухоїже, 1571 AS VII, 389); *и мови(л) … ю(ж) ѡбѣ(д)* ***мои*** *гото(в) є(ст)* (XVI ст. УЄ № 29519, 105 зв.); *Посланєцъ* ***мо(и)*** *повєдє(л) и(ж) ѡтєцъ Ва(р)сонарє(и) ѣакую(с) ка(р)тꙋ написа(в)шы в то(т) ли(ст) … вложы(л)* (Верба, 1607 ЛСБ 400, 1); *Сыне* ***муй****, Тимоѳею, пузля слова Божого, изъ вѣрою хотянь умреме, изъ нимъ опятъ оживеме* (XVI ст. НЄ 87). У сучасній українській літературній мові функціонує форма *мій* [СУМ IV, с. 732]; у діалектах, зокрема закарпатських, збереглася форма *муй* [Сабадош, с. 177].

Родовий відмінок – варіантні форми *моєго* і *мого*: *Къ томꙋ трєтѧѧ мєрка млына* ***моєго*** *… маєтъ быть запродана, або арєндована* (1577 AS VI, 78); *мꙋжємъ тымъ ничогѡ слогѡ нє чинили єстє бо вошли подꙋ тѣнь дахꙋ* ***моєгѡ*** (серед. XVII ст. Хрон. 31); *Коротко тежъ напишу, што се деяло за веку* ***мого****. Року прошлого 1618, месеца листопада, зъ дня на ночь тридцатого, указалосе дивное видение на небе, которое кометою албо звездою злучою зовуть* (поч. XVII ст. КЛ 87). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *мого* [СУМ IV, с. 732].

Давальний відмінок мав варіантні форми *моєму*, *моиєму*, *моиму* та *мому*: *и ста(л) мой снопъ правꙋ и стоѧлъ; а ваши сноповє ѡколо стоѧчи, клањалисѧ снопови* ***моємꙋ*** (серед. XVII ст. Хрон. 59 зв.); *ѡ(т)повѣди(л) ємꙋ со(т)ни(к) … и маю по(д) послоушє(н)ствомъ своимь рыцарѣ и мовлю сємоу иди і идєть, а дрꙋгомоу пріиди і пріидєть. и слоуѕѣ* ***моємоу*** *оучинї тоє що роскажꙋ и оучини(т)* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 117 зв.); *а о приложене печатей къ сему* ***моиму*** *листу просилъ есми ихъ милость, вышъписаныхъ пановъ, о печать* (Олевськ,

1543 АрхЮЗР 6/I, 7); *Славєтьнєму моиєму п҃ брату пану а брату моиєму належить* (1600 ЛСБ 467, 1 зв.); *и тѣж просил єсми тых кнаѕєй и панов вышє писаных, абы пєчати свои привѣсили к сємѵ* ***момѵ*** *листѵ* (Луцьк, 1506 AS I, 132). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моєму* [СУМ IV, с. 732]; у наддністрянському говорі збереглася форма *мому*.

Знахідний відмінок – форма *мой*: *ѡ(н) дє(и) наєхавши моцно кгва(л)томъ ро(з)бо(и)нымъ ѡбычає(м) на вла(с)ны(и) кгрѵн(т)* ***мо(и)*** *// скѵли(н)ски(и) бѵдѵ спалити казалъ* (1577 ЖКК I, 85–86); *жаловалъ Намъ войтъ Берестейскій … на Данка и на Песаха … штожъ дей они домъ* ***мой*** *властный держатъ безвинно* (Берестя, 1507 РЕА I, 71); *а сє(с) листъ* ***мо(и)*** *писа(л) пана сими(н̄) снъ кордышєвича дє(м)а(н)* (Вінниця, 1520 ПИ № 12). У сучасній українській літературній мові вживаними є форми *мій* і *мого* [СУМ IV, с. 732].

Орудний відмінок мав варіантні форми *моимъ, моѣмъ*: *который оукралъ чарѵ тотъ нєхай бѵдє нєволникомъ* ***моимъ*** (серед. XVII ст. Хрон. 71 зв.); *ѡ(т)части намѣнилємъ в҃ Прє(д)мовѣ Номоканона тєпєръ кошто(м)* ***моѣмъ*** *выданогѡ, з҃ Тvпографіѣ* (Львів, 1646 Жел. Сл. 3); *вызнаваю си(м)* ***мои(м)*** *листо(м) ко(ж)домѵ доброму комѵ бѵдє(т) потрє(б̄) то(г)о вѣда(ти) або чтѵчи єго слышати* (Вінниця, 1520 ПИ № 12). У сучасній українській мові літературною є форма *моїм* [СУМ IV, с. 732].

Місцевий відмінок – форма *(в, у) моємъ*: ***в*** *оно(м) ѡстровє* ***моє(м)*** *панѵ фєдорѵ албо єго до то(г)о року выкуповати ѡ(т)кладаючи Его м(л̄) ѡную Суму пн̄зє(и)* (Овруч, 1585 ЛНБ 5, II 4045, 82 зв.); *Што, дє(и), я лю(д)ми добрыми сторо(н)ными, которыє на то(т) ча(с)* ***в*** *дому* ***моємъ*** *были* (Житомир, 1583 АЖМУ 52); *и дла того присєгну(л) є(с)ми ѵ гнѣвє* ***моє(м)*** *ба(ч)тє(ж) бра(т)а и(ж) бы коли нє было в которо(м) ва(с) сє(р)цє злоє и нєвѣ(р)ноє ѡ(т)ступити ѡ(т) бога живого* (XVI ст. КА 551). У сучасній українській літературній мові функціонують форми *(на) моєму* і *моїм* [СУМ IV, с. 732].

3.1.3.1.1.2. Відмінкові форми займенника *моя*

На основі текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання присвійного займенника *моя*.

Називний відмінок займенника жін. р. одн. представлений варіантними формами *моя (моꙗ, моѧ)* (пор. дані *Табл. В.1*): *потомъ наєха(н)ю в ти(ж)дє(н) … нашє(д)ши на дво(р) мо(и) … має(т)ност* ***моꙗ*** *побрана* (1571 ЛНБ 103, 14/Іс, 1838, 1); *И рюкъ панъ ико слузѣ: Пуйди на путь, и глухыхъ и бѣдныхъ посилуй ся, ажъ наповнитъ ся хыжа* ***моя*** (XVI ст. НЄ 168); *Поставлю примирьє моє з вам(и) а нє ѡ(т)кинєтъ васъ дꙋша* ***моѧ*** (серед. XVII ст. Хрон. 126 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моя* [СУМ IV, с. 732].

Родовий відмінок – повні та коротка варіантні форми *моєй (моє, моєє)*: *А што сє дотычє(т) має(т)но(сти)* ***моє(и)*** *… порꙗ(д)ку мєти хочу* (Пашева, 1592 ЛНБ 5, II 4047, 86); *сєсь нашъ вызнаны(и) листъ по(д) пєчатьми нашими и с по(д)писомъ рꙋки* ***моєє*** *кирика ружи(н)ского. писа(н) ѵ юсковца(х)* (Юсковці, 1576 ЛНБ 5, II 4044, 88); *в тыжден на проводной недели без бытности* ***моей*** *жону мою з дому от всей майности* ***моєй*** *выметал* (1561 АрхЮЗР 8/VI, 104); *ꙗ возъны(и) маючи при собє … вси лисъты с подъписомъ рꙋки моє(и) на кожъдо(и) Копиє(и) лисътꙋ зарꙋчъного … ихъ мл(с̑)ти Паномъ Трипольскимъ ѡдъдалъ и до вєдомости Привєдлъ* (Овруч, 1641 ЛНБ 5, III 4063, 137); *За ти(м) повторє слꙋ(ж)би* ***моє*** *зи(ч)ливє залица(м) ла(с)ко(м) вашєи мл(с̑)ти* (Ясси, 1601 ЛСБ 307, 1). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моєї* [СУМ IV, с. 732].

Давальний відмінок – форма *моєй*: *Кто дастъ головѣ* ***моєй*** *водꙋ, и ѡчом моимъ жродло слє(з)* (Острог, 1607 Лѣк. 7); *але для лепшое ведомости и сим тестаментом моим и остатнею волею моєю, того первого запису моего, ей, жоне* ***моей****, от мене даного, потвержаючи, тую суму пенезей вышей помененую ей, жоне* ***моей*** *милой, записую* (Вінниця, 1567 АрхЮЗР 8/III, 142). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моїй* [СУМ IV, с. 732].

Знахідний відмінок – форма *мою*: *єсли(м) нєпоко(р)нє розꙋмѣлъ, алє(м) вывы(ш)ша(л) дꙋшꙋ* ***мою****: ꙗко дитѧтко, ѡставлєноє ѵ ма(т)ки своєи* (серед. XVII ст. Кас. 187); *такъже часу недавного, нанявъшы Яска Щербину козака, направил его дѣвку* ***мою*** *побити* (Бориспіль, 1615 АБМУ 8). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *мою* [СУМ IV, с. 732].

Орудний відмінок – форма *моєю*: *Што єсми был ѡтышол ѡт господара моєго, князя Кѵзмы … за нѣкоторою* ***моєю*** *нєфортѵною, нє хотячи Єго Милости слѵжити* (Ляхівці, 1546 AS IV, 437); *мой Панє южємъ ти повѣди(л) човѣкъ єстємъ в продаваню нємовны(и) нє могѵ танєй пѵстити хиба з* ***моєю*** *пєвною // шкодою* (XVI ст. Розм. 54 зв.–55); *але для лепшое ведомости и сим тестаментом моим и остатнею волею* ***моєю****, того первого запису моего, ей, жоне моей, от мене даного, потвержаючи, тую суму пенезей вышей помененую ей, жоне моей милой, записую* (Вінниця, 1567 АрхЮЗР 8/III, 142); *и на то єсми дала … сє(с) мо(и) ли(с̄) вєчисты(и) з* ***моєю*** *пєча(т)ю* (Київ, 1575 ЦДІАЛ, 181, 278, 2, 1 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моєю* [СУМ IV, с. 732].

Місцевий відмінок – варіантні форми *(въ, на, по) моєй* і *моюй*: *на има пн̄ь гри(ц)ко шпѵ(н)ть записѵю сє(м)ковы(м) дѣтє(м) … s̄ золоты(х)* ***по мою(и)*** *головѣ и то само и на имѣню* (Львів, 1585 Юр. 9); *Видѣлъ єсмъ ... кѵбокъ фараѡновъ* ***въ*** *рѵцѣ* ***моєй*** (серед. XVII ст. Хрон. 65–65 зв.); *сѵмѵ … записа(л) на має(т)но(с)ти* ***моє(и)*** (Сарни, 1621 ЦДІАК, 223, 1, 34, 1); *мєновитє взѧто … въ дворє* ***въ*** *комори* ***моє(й)*** *мєдѵ при(с)ного Кадє(й) пѧ(т)дєсѧтъ* (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 104); *абы* ***по*** *(с)мє(р)ти* ***моє(и)*** *жа(д)ны(х) ро(с)ти(р)ковъ … мєжи дє(т)ми … и инъшими крєвъними и повинъними моими, ѡ убо(з)ствє мои(м) … нє было* (Тригорськ, 1648 ДМВН 217). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *(на) моїй* [СУМ IV, с. 732].

3.1.3.1.1.3. Відмінкові форми займенника *моє*

На основі текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання присвійного займенника *моє*.

Називний відмінок займенника сер. р. одн. представлений формою *моє* (пор. дані *Табл. В.1*): *тєло* ***моє*** *грє(ш)ноє з зє(м)ли є(ст) взятоє и взятоє в зє(м)лю тє(ж) по(и)ти має(т)* (Тригорськ, 1648 ДМВН 217); *Ср(д)цє* ***моє*** *смѵтноє тѧжко скамєнѣло, ср(д)цє моє бѣдноє мѣзєрнє стрѵхлѣло* (Львів, 1631 Волк. 22); *што боудєтъ* ***моє****, то нєхай боудєтъ* ***моє****. а што боудєтъ* ***моє*** *и твоє, то ѧ з(ъ)имъ*

обωє (Острог, 1598–1599 Апокр. 22). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моє* [СУМ IV, с. 732].

Родовий відмінок – варіантні форми *моєго* і *мого*: *Кгдыжъ ми нинѣ члωнокъ кро(в)ю споєный* ***моєго*** *тѣла, смєрть ωкроутнаѧ роздѣлила ѩкъ сама хотѣла* (Острог, 1603 Лям. Остр. 21); *Ꙗкож то маеть быти, ѩ мꙋжа не знаю, И знати его – волѣ на тое не маю. Ч(с̄)тност* ***мого*** *панѩнства Бг̄ꙋ ωфѣрꙋю* (І пол. XVII ст. Рєз. 179). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *мого* [СУМ IV, с. 732].

Давальний відмінок – форма *моєму*: *А и(ж) дѣєтъ сѧ ω(т) ни(х) кгвалтъ закону божєму и ꙋближєнѧ властитєлству* ***моєму*** *єпископскому* (1588 ЛСБ 92); *А если не вѣриш* ***моему*** *речению, глядячи наперед, обозришся назад за себе – в недавно прошлых часѣх што ся стало – и вѣруй!* (1596 Виш. Кн. 66). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моєму* [СУМ IV, с. 732].

Знахідний відмінок – форма *моє*: *вызнаваю … и(ж) … позычи(л). триста и дєвє(т)дєся(т) копъ гр̄шє(и) … в которы(х) пѣнязєхъ застави(л) єсми ихъ мл(с)ти имє(н)є* ***моє*** (Житомир, 1584 АЖМУ 134); *Ꙗ Роман Ѳєдорович Санкгꙋшко … заставил єсми панꙋ Ꙗнꙋ Хростицкомꙋ имєнє* ***моє*** *ωтчизноє … в повєтє Лꙋцком лєжачоє, сєло Красово* (Звиняче, 1570 AS VII, 359). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *моє* і *мого* [СУМ IV, с. 732].

Орудний відмінок – форма *моимъ*: *ащє єстъ ср(д)цє твоє съ ср(д)цє(м)* ***мои(м)*** *право, то даж(д)ъ ми рꙋкꙋ твою, и давъ емꙋ рꙋкꙋ свою* (Київ, 1627 ЛБ 110); *лєчь ꙋчинишъ ωномꙋ имєнє(м)* ***моимъ*** *з сєрца подѧкованє и повѣмъ ижъ нє могꙋ з нимъ ωбѣдовати кдыжъ єстємъ запрошоны(и) ω(т) иншого по чтырє(х) днѧхъ* (XVI ст. Розм. 16зв.); *оповедав … Стефаний … ижъ дей што есми мев право перед вм. о тую маетность кгвалтовне побрaную за слушным показанемъ* ***моим*** *и переведенемъ права за сказанемъ декрету вм̄* (Бориспіль, 1614 АБМУ 6). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моїм* [СУМ IV, с. 732].

Місцевий відмінок – варіантні форми *(въ) моємъ, на (моимъ), (по) моєму*: *О чомъ ту історій не вспоминаю: Кгдыж зъ жалю, буль сроκгій* ***въ***

сердцу ***моемъ*** *маю, Же свого доброго не хотѣли знати: Але, пречъ от себе его отпыхати* (Львів, 1630 Траг. п. 162); *и в чи(м) сє ино могло слꙋжити ст҃мꙋ храмꙋ томꙋ: на моєй хꙋти и* ***на мои(м)*** *стараню ва(ш҃) мл(с҃)ти ни(ч) нє(с)ходило* (1602 Ясси, ЛСБ 371, 1); *И дамъ вам҄ Пастырѧ* ***по*** *Сєрцꙋ* ***моємꙋ****, и ꙋпасꙋтъ васъ разꙋмомъ и ꙋчєнїємъ* (Луцьк, 1628 Андр. Лям. тит.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *(на) моєму* [СУМ IV, с. 732].

3.1.3.1.1.4. Відмінкові форми займенника *мои*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. вдалося відтворити повну парадигму відмінювання займенника *мои.*

Називний відмінок займенника представлений формами *мои, моѣ* (пор. дані *Табл. В.1*): *«Колѣна* ***мои*** *изнедужали выдъ посту»* (XVI ст. НЄ 16); *воловє* ***мои*** *пта(ш)ковє* ***мои*** *побити, порѣзаны(и)* (XVI ст. УЄ № 29519, 105 зв.); *Колѣна* ***моѣ*** *ѡслабѣли ѡ(т) поста* (Київ, 1637 УЄ Кал. 65). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *мої* [СУМ IV, с. 732].

Родовий відмінок – форма *моихъ*: *свинє(и) …* ***мои(х)*** *вла(ст)ны(х) ... псами потравили до (с)мє(р)ти* (Житомир, 1583 АЖМУ 59); *с пє(в)ныхъ а пильныхъ потрєбъ моихъ позычиломъ ꙋ ма(л)жо(н)ки моєє … чотырохъ тисєчє(и) золотыхъ по(л)скихъ ꙋ которыхъ застави(л) єсми* (Миленовичі, 1581 ЖКК I, 195); *а рєчєтє ꙋбогому ты ста(н) та(м) або сѧ(т) (!) ту(т) на по(д)но(ж)ку но(г)* ***мои(х)*** (XVI ст. КА 163). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моїх* [СУМ IV, с. 732].

Давальний відмінок – форма *моимъ*: *коль сла(д)ка гортани моємꙋ словєса твоѧ пачє мєда оустомъ* ***мои(м)*** (Заблудів, 1568 УЄ № 552, 2); *вынайдоу рана(м)* ***мои(м)*** *пєрє(д) выхожє(н)ємъ ꙗкоє оулѣчєньє, и що маю має(т)ности за тоє малоє почєканьє, всю дамъ* (Острог, 1607 Лѣк. 124); *Не дамъ ногамъ* ***моимъ*** *намнѣй спочивати: Всюды буду Пана моего шукати* (Львів, 1630 Траг. п. 171). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моїм* [СУМ IV, с. 732].

Знахідний відмінок – варіантні форми *мои* і *моѣ (мѡѣ)*: *маєт Єго Милост панъ Загоровский и того дрꙋгого ѡстаточного рокꙋ тєпєрєшнєго имєна* ***мои*** *додєрживати* (Луків, 1559 AS VI, 48); *Розбꙋдꙋю, мовитʳ, гꙋмна* ***мѡѣ****, а болʳшїѣ побꙋдꙋю* (Київ, 1637 УЄ Кал. 655); *Їй Мєлєтїй Смотрискїй … названый скриптъ знєважаю, шарпаю и по(д) ноги* ***моѣ*** *помѣтаю* (Київ, 1628 Апол. 3 зв.–4); *а таа ѡ(т)того часоу ѣакомъ оувошолъ, нє пєрєстала цѣловати ногъ* ***моихъ*** (Острог, 1607 Лѣк. 74). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моїх* [СУМ IV, с. 732].

Орудний відмінок – форма *моими*: *Гдє чємꙋ сп̄ситєль нє мовитъ; бꙋдь прєложоны(м) на(д) овцами* ***моими****, ꙋживай ѡныхъ собѣ на пожитокъ* (Київ, 1646 Мог. Тр. 3); *Здравъ бꙋди ст̄лю, тєбє а сладкими, нє забꙋдꙋ нѣгды, стишками* ***моими*** (Львів, 1591 Просф. 66); *Надаровалємъ васъ гойнє; дарами* ***моими*** *нб(с̄)ными, ѣа ѡ(т)кꙋплємъ васъ см̄ртю и Кровѣю моєю дорогою* (Чернігів, 1646 Перло 152 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *моїми* [СУМ IV, с. 732].

Місцевий відмінок – форма *(въ, на) моихъ*: *стальса голось поз(ь)доровлєна твоєго* ***въ*** *оушохь* ***моихь*** (1556–1561 ПЄ 208); *Во дни палєнъ былъ ѡ(т) сл̄нца а вночи ѡ(т) зимна и нє стоалъ сонъ* ***на*** *очахъ* ***моихъ*** (серед. XVII ст. Хрон. 49); *Нѣкгды южъ нє ѡсвѣтитъ ани головы твоєи воло(с̄), нє боудєтъ ты(ж) оуслышанъ* ***вʳ*** *оушахъ* ***мои(х)*** *твой голо(с)* (Острог, 1603 Лям. Остр. 6); *Нєхай жє ма* ***въ*** *живыхъ звєръцадлахъ сыно(х)* ***моихʳ*** *бачитъ* (Острог, 1603 Лям. Остр. 9). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *(на) моїх* [СУМ IV, с. 732].

3.1.3.1.2. Відмінкові форми займенника *нашъ*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *нашъ*.

Називний відмінок займенника чол. р. представлений графічними варіантними формами *наш* і *нашъ* (пор. дані *Табл. В.2*): *Срогим огнем дом* ***наш*** *зе вшонд огорненъний, Юж і ве внутр видим велми розжаренъний* (1648 Елег.

152); *И жидове повѣдили перед Нами, то дей есть домъ* ***Нашъ*** *отчизный* (Берестя, 1507 РЕА I, 71); *а иж под тотъ тєпєрєшный час нєбєзпєчный в лєпшєй ѡпатръности и ѡсторожности тотъ замок* ***наш*** *был* (Варшава, 1558 AS VII, 40); *Што зѧть* ***нашъ*** *нєбо(ж)чикъ панъ гнєвошь пєсочи(н)ски(и) прєставълѧючисѧ зоставилъ намъ дх҃овницою своєю ѡпєкунами жонє дєтє(м)* (Есковці, 1563 ЛНБ 5, II 4043, 26). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *наш* [СУМ V, с. 238].

Родовий відмінок – форма *нашого*: *а што бы звышъ ста копъ пєрєнєсло, ѡписалъ єси листом своим, иж то маєт быти всє до скарбꙋ* ***нашого*** *давано* (Вільна, 1540 AS IV, 261); *Гдє ж и тєло нєбожчиковскоє кнѧзѧ Ярославово ѡндє до дворꙋ и под ѡкъно палацꙋ* ***нашого*** *было прывожоно* (Вільно, 1565 AS VI, 272); *хлєба* ***нашого*** *повшєхъдє(н)ного да(и) намъ* (Хорошів, 1581 Єв. Нег. 6). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашого* [СУМ V, с. 238].

Давальний відмінок – варіантні форми *нашому* і *нашєму*: *єстъ томꙋ с(вѣ)томꙋ* ***нашємꙋ*** *нємєцкомꙋ монастирꙋ ѹрикь и съ вьсємь доходѡм нєподвижно николижє на вѣкы* (Ясси, 1508 DBB I, 3); *до(л)гъ ѡ(т)цо(в)ски(и) … єсмо вси бра(т)ѧ пови(н)ни были дѧ(д)ку* ***нашому*** *па(н)у сєнютє платити* (Кременець, 1558 ЛНБ 103, 1958, 65). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашому* [СУМ V, с. 238].

Знахідний відмінок – форма *нашъ*: *дє(р)жачи тотъ кгру(нт)* ***нашъ*** *ѡсадилъ сєло которое прозва(л) рє(д)кою* (Кременець, 1580 ЛНБ 103, 19/Id, 1961, 25); *и ѣа том(ꙋ) врозуме(в̄)ши во(д)ле судового листу пано(в) земѣа(н) ихъ мл(с̄)ти да(л) єсми и(м) на то се(с)* ***на(ш)*** *листъ по(д) нашою печа(т)ю* (Київ, 1510 Арх.Р. 28); *єстємъ съ того вєликого, а сєрдєчного жалю моєго, которий на домъ* ***нашъ*** *никгды таковый дєспєктъ нє приходилъ, мысли розорваноє* (Турійськ, 1564 AS VI, 244); *Бы до́брє и нѣчо́го з тыхъ помєнєныхъ на зємный* ***нашъ*** *скарбъ, Бра́тїє, нє припада́ло, то́ єстъ, нѣ ржа, нѣ моль, нѣ зло́дѣй* (Київ, 1637 УЄ Кал. 71). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *наш* і *нашого* [СУМ V, с. 238].

Орудний відмінок – форма *нашимъ*: *росъказ8емо абысъ пере(д) с8до(м) **нашимъ** … // ѡчевисъте стан8ли* (Луцьк, 1647 ЛНБ 5, II 4069, 119 зв.–120). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашим* [СУМ V, с. 238].

Місцевий відмінок – варіантні форми *(на) нашомъ* і *(по) нашому*: *Тє(ж) хто бы **на** дворє **нашо(м)** г(с̄)дрско(м) што 8кра(л) а то бы стоѧало мє(н)шє(и) полукопъѧ* (1566 ВЛС 107 зв.); *а тоє имѧ ф8тъ выкладає(т)сѧ **по нашо(му)** завѣса* (1582 Кр. Стр. 26 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *(на) нашому* і *(на) нашім* [СУМ V, с. 238].

3.1.3.1.2.1. Відмінкові форми займенника *наша*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *наша*.

Називний відмінок представлений формою *наша* (пор. дані *Табл. В.2*): *Повинность **наша** абы го отправити: И в жалю, потѣхи себе набавити* (Львів, 1630 Траг. п. 161). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *наша* [СУМ V, с. 238].

Родовий відмінок – форма *нашєй, нашоє*: *въ єпископіѧ(х) митропо́лїи **на́шєи**, найд8ютъсѧ по мѣстѣхъ и сєлахъ мно́гїи обычаи … противныи вѣрѣ, каѳоличєскїѧ* (Львов, 1590 Гр. Рог. 1); *мы з пови(н)ности **нашоє** пасты(р)скоє 8чинили, вшє(д)ши т8(т) литоргию бж(с̄)твєн8ю за Короля … служи(ли) єсмо* (Львів, 1591 ЛСБ 154); *пєта границы **нашоє** кнєгини(н)скоє з свищовомъ и з бо8ко(и)мою 8 дороги р8(д)лє(в)скоє котораѧ идє(т) з р8(д)ки до р8(д)лєва* (Луцьк, 1607 ЛНБ 5, II 4052, 15 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашої* [СУМ V, с. 238].

Давальний відмінок – форма *нашой*: *И они били намъ челомъ, абыхмо при первшой данине **нашой** ихъ заховали* (Краків, 1532 АрхЮЗР 5/I, 34); *духо(в)ницу нєбо(ж)чик(к) ѡтє(ц) нашъ съходѧчи свєта сєго ма(т)цє **нашо(и)** да(л)* (Ляховці, 1555 ЛНБ 103, 1958, 55). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашій* [СУМ V, с. 238].

Знахідний відмінок – форма *нашу*: *кнѧзь ковєлский справєдливост свою ѡказал и привилєй, данинѹ* ***нашѹ*** *и тыи листы на то покладал* (Краків, 1538 AS IV, 171); *и мы хоти(м) кѹ єго мл(с̄)ти в то(м) да(т)кѹ* ***на(ш)у*** *причинѹ мѣти абы є(г) мл(с̄)ть рачи(л) своє змилова(н)є вдєла(т)и* (Київ, 1540 ЦНБ, ДА/ П-216, № 37); *Старшій на оном замку … мовил му, же ты єст зрайца // альбо шпигъ, з листы єздишъ шпикгуючи землю* ***нашу*** (Львів, 1605–1606 Перест. 36–37). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашу* [СУМ V, с. 238].

Орудний відмінок – варіантні форми *нашою* і *нашею*: *и на то єсми ємѹ дал свой листъ под* ***нашою*** *пєчатю* (Кременець, 1505 AS I, 131); *и ѡ(н) … би(л) на(м) чоло(м) … жебы(х)мо мы ему ли(ст) нашь на то дали и по(д) печа(т)ю* ***нашею*** *ку ва(м) правосла(в)ны(м) хр(с̄)тиѧно(м) абы есте его спомагали* (Стрятин, 1565 ЛСБ 39, 1). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашою* [СУМ V, с. 238].

Форм **місцевого відмінка** виявити в доступних текстах не вдалося.

3.1.3.1.2.2. Відмінкові форми займенника *наше*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *наше*.

Називний відмінок представлений формою *наше* (пор. дані *Табл. В.2*): *И самóє нáвєтъ* ***нáше*** *на сємъ свѣтѣ мєшканїє, далєкѡ бóлшъ на прáцахъ и клóпотахъ єстъ засáжєно, нѣжли на покóю и рáдости* (Київ, 1637 УЄ Кал. 28); *маємо розоумѣти що ε(ст) то за морє и корабль которій на мори плава(л) нѣчого и(н)шого нє ε(с̄) тоє морє ε(д)но свѣ(т) сε(с) а корабль мєшканѧ* ***наше*** *на то(м) свѣтѣ* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 149); *слово бо вѣ(м) звѣрхность мáєтъ в нáсъ нб(с̄)ныхъ дарóвъ, котóроє кг(д)ы боудєтʳ оутрáчєно, вєсполъ з ни(м) и всє* ***наше*** *згинѹти моуси(т)* (Острог, 1614 Тест. 179). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *наше* [СУМ V, с. 238].

Родовий відмінок – варіантні форми *нашего* і *нашого*: *хто бы с чужозє(м)цовъ … важилисѧ што с того ѹпросити взѧти и в дє(р)жа(н)є при(и)ти*

а ѵпомѣнѣны(м) будѵчи того за разомъ нє поступи(л), то(г)ды маєтность єго вса має(т) быти взата до столу и ска(р)бу ***нашого*** *вєликого кнз̄ьства лито(в)ского* (1566 ВЛС 3); *мєли єсмо за(и)стьа … зъ зємєнино(м) … пано(м) василємъ … ѡ кгрѵнтъ лєжачи(и) тѵтъ ѵ воєво(д)ствє … границою прылєглы(и) до (и)мєньа* ***нашого*** (Київ, 1591 ЦНБ ДА/П-216, № 27, 1); *Прото(ж) мы звє(р)хности пасты(р)ства* ***нашєго*** *за такую и(х) дє(р)зость и бє(з)чиниє вышємєнєны(х) ѡсобь всѣхъ купно в бра(т)ствє нє бл(с̄)ваєм) и ѡ(т) црк̄вє божоє и(х) ѡ(т)лучає(м)* (Замостя, 1589 ЛСБ 113); *Чтырохъ Братїй Ста́ршихъ выбравши Прєзвитєръ цєркви ихъ Зрамєна Па́стырства* ***нашє(г)о*** *мєжи ними має(т) засѣсти* (1622 ПВКРДА І-1, 39). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашого* [СУМ V, с. 238].

Давальний відмінок – форма *нашому*: *Млт̄вами своими, в бѣда́хъ насъ вспоможєш. Причинайса, молимъса … нашому спасению и о небесномъ мешканю* (Вільна, 1620 Лям. К. 14). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашому* [СУМ V, с. 238].

Знахідний відмінок – варіантні форми *наше* (частіше вживана) і *нашо*: *И отъ кривдъ бы есте тое мыто* ***Нашо*** *боронили и во всемъ мыту Нашому помочны были* (Краків, 1507 РЕА І, 70); *а игумени Пустыньскіи со всею ихъ братьею за тое* ***наше*** *приданье мають тымъ родителемъ нашимъ вѣчно паметь дѣлати и намъ самимъ* (Пінськ, 1517 АкЮЗР І, 56); *мы … сь нашимь мл̄єбникѡм кир силїѡанѡм, игѵмєнѡм ѡ(т) пѵтнои и ѵчини(х)мо за нашє з(д)равїє и за сп(с)нїє дш̄и гс(д)вамы и дали єсми нашємѵ стомѵ монастирѵ пѵтєнскомѵ ... ѡ̄ зла(т) татарскы(х)* (Сучава, 1514 Cost.BD 327); *жадаємо абы нѣхто ины(и) в ктито(р)ство* ***нашє*** *нє мѣша(л)са и до которого часѵ єщє робота таа трвати бѵдєтъ того рокѵ* (Устя, 1612 ЛСБ 437, 1). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *наше* [СУМ V, с. 238].

Орудний відмінок – форма *нашымъ*: *Тыє(ж) послѡвє за порѵчєньємъ на́шымъ до митрополита с таки(м) жє оповѣда́ньємъ и освѣ(д)чєньємъ єздили* (Острог, 1598–1599 Апокр. 12). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашим* [СУМ V, с. 238].

Місцевий відмінок – форма *(у) нашомъ*: *тогды дей // мы дали есмо ему нашего продка двориско* ***у*** *селе* ***нашомъ*** *Мосчоной* (Ковель, 1542 АрхЮЗР 7/I, 75–76); *Которое городищечко* ***в*** *сєлє* ***нашомъ*** *сполномъ,* ***в*** *Городищи, єсть нє зароблено, Ваш****в*** *Милость за то господина моєго прошє, абы ми Ваша Милость тоє закопищє заробити дозволити рачилъ до дєл****в*** (Мстиславль, 1553 AS VI, 134). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *(на, у) нашому* і *(на, у) нашім* [СУМ V, с. 238].

3.1.3.1.2.3. Відмінкові форми займенника *наши*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *наши.*

Називний відмінок представлений формою *наши* (пор. дані *Табл. В.2*): *Били Намъ чоломъ подданные* ***Наши*** *вси жыдове, в мєстѣ Нашимъ Луцкомъ домами своими мешкаючіе* (Вільна, 1556 РЕА II, 52); *Зацность свята Пасхи дня недѣлного потреба отправовати, яко и продкове* ***наши*** *постановили, и мы вамъ ее тогожь дня светити зъ великимъ обрядкомъ повелѣваемъ, абовѣмъ не годитсе членкомъ отъ головы отрыватисе* (Вільно, 1595 Ун. гр. 141). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *наші* [СУМ V, с. 238].

Родовий відмінок – графічні варіантні форми *нашихъ* і *нашыхъ*: *тогды кнаꙁь К****в****ꙁма ... казал людєм своим тых нив* ***нашихъ*** *****в*****живати* (Острог, 1546 AS IV, 502); *Ис ты(х) шести сотъ копъ того(ж) ча(с)у дошло ѡ(т) и(х) мл(с̄)ти до дн̄ъ* ***нашихъ*** *па(т) сотъ гроше(и)* (Луцьк, 1567 ЛНБ 5, II, 4043, 51); *запомнѣлєсь жєсь ѡногда к****в****пи(л) штось з᷑ това́ровъ* ***на́шыхъ*** *такъ єсть запра́вды кгды тєды возм****в*** *ѡ(д) тєбє гро́ши* (XVI ст. Розм. 32); *[богъ] дол᷑гоу нє пріймоуєт᷑ за до́л᷑гъ, алє за ѡ(т)даньє зно́в****в****, пла́ти(т). а звлаща вмѣсто* ***на́ши(х)*** *да́ровъ, со́витыми да́рми* (Острог, 1614 Тест. 170). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *наших* [СУМ V, с. 238].

Давальний відмінок – форма *нашимъ*: *Алє ты(х) часо(в) ꙗко бач****в*** *нє ди(в), бо нє то(л)ко сꙗ то Вш̄ дѣє(т), алє и на(м) всѣмъ зна(ч)нє проти(в)к****в***

правꙋ и во(л)ностꙗмъ ***нашимъ*** (Луцьк, 1600 ЛСБ 349, 1). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашим* [СУМ V, с. 238].

Знахідний відмінок – форма *наши*: *есмо тые именя* ***наши*** *зраховали и на две части разделили* (Чорторийськ, 1547 АрхЮЗР 7/І, 20); *дає(м) вашєи мл(с҃)ти зна(ти) и(ж) вш҃а мл(с҃)ть рачи(ли) изєдна(ти) зꙋкро(в) за гроши* ***наши*** *цр҃квъ на(ш)у малєва(ти) ꙋ сєрєдинє по всє(м) стєна(м) почо(н)ши звръхꙋ а(ж) надо(л)* (Ясси, 1565 ЛСБ 38); *Вѣмы бо, коли мы толко вѣры своее отступимо, тот князь мирский, папа … наше прагненя ненасычонное утолит, тот* ***наши*** *похоти, безпрестани кипячие, установит и загамует* (1596 Виш. Кн. 74). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *наші* і *наших* [СУМ V, с. 238].

Орудний відмінок – форма *нашими*: *Проси(л) Абы то было до кни(г) записано што ѡтрыма(л) с которы(х) и сє(с) выпи(с) По(д) Пєча(т)ми* ***нашими*** *и(с) По(д)писомъ рꙋки Писа(р)скоє … выда(н)* (Чернігів, 1640 ЛНБ 5, III 4063, 112); *И кгды перед нами став Демидишин зять Дмитро и с тым пастухомъ поведив тыми словы: «ижъ дей тая овечка не межи* ***нашими*** *овечками, але межи Тымошовыми Чоботаровыми, бо дей того Тымоша пастух в тоеж обличье, якъ и нашъ»* (Бориспіль, 1614 АБМУ 7). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *нашими* [СУМ V, с. 238].

Місцевий відмінок – форма *(въ, вˢ) нашихъ*: *ѡ́во зго́ла, ꙗкъ Набожєнство пєвного ча́сꙋ, то єстъ, ѡ(т) Нєдєли Квѣтнои ажъ до Нєдєли всѣхˢ ст҃ыхъ, вєдлꙋгъ пора(д)кꙋ Цр҃квє всхо́днєй Ап(с҃)лкои ѡ(т)правова́ти* ***вˢ*** *Цр҃ква́хъ* ***на́шихъ*** *ма́ємо, то вˢ собѣ содєрˢжитъ та́ѧ Книга* (Київ, 1631 Тр. 3); *Естъ и иныхъ барзо подобныхъ мѣстцъ* ***въ*** *книгахъ* ***нашихъ*** (Київ, 1621 Коп. Пал. 397); *приказꙋємо … абы* ***въ*** *кгрꙋ(н)та(х) пожи(т)ка(х)* ***наши(х)*** *кролєвъски(х) и рєчи посполитоє бє(з) шкоды дѣꙗлосє* (Варшава, 1626 ЦНБ II 23268, 1). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *(на, в) наших* [СУМ V, с. 238].

3.1.4.2. Займенники *мой – нашъ* у лексикалізованих словосполученнях

Пам’ятки української мови XVI–XVII ст. засвідчують функціонування численних лексикалізованих словосполучень, частинами яких є, зокрема,

аналізований присвійний займенник *мой* (*моя, моє, мои*). Це переважно вирази, що вживаються як шанобливі звертання: *слышишъ хлопє той звѣзокъ на бáрки вложи и ѡны(и) занєси до господы моєи, нє вѣдаю гдє господа твоѣ єсть,* ***пáнє мой*** (XVI ст. Розм. 58 зв.–59); *єсли моє ложко є(ст) готово … такъ єсть* ***мо(и) Панє****, єсть доброє и пꙋхꙋ полноє* (XVI ст. Розм. 44 зв.); *Слышишъ ютро рано нимъ конѧ моєго напоишъ попрова(д) ѡного до ковалѧ и ѡбыча(и)нє поступовати абы // нє злє ꙋхнали приби(л),* ***мои пановє*** *нє запомина(и)тє пити до мєнє ѣ всѣмъ вєсполъ ѡ(т)дамъ* (XVI ст. Розм. 41–41 зв.); *мило(с)цивє пановє подобно єстъ вшиткимъ нєє(д)но вашє(с)цѣмъ* ***моимъ*** *милостивымъ* ***паномъ*** *вѣдомо* (Луцьк, 1580 ЖКК І, 183); *ꙋчыню ѡхотнє* ***моѧ пани матко****, идꙋ Пожаданый єстєсь* ***мой панє ѡ(т)чє*** *з твоими товаришами* (XVI ст. Розм. 8 зв.).

Оказіонально виявлено займенникову форму *наши* як частину лексикалізованого словосполучення *хто зъ нашихъ* ‘хтось із наших’: *коли* ***хто зъ нашихъ****, особливе противъ латинниковъ, выдастъ книгу, теды такового преслѣдовати* (Київ, 1621 Коп. Пал. 318).

3.1.4.3. Синтаксична роль займенників *мой – нашъ*

Відповідно до своєї природи займенник *мой (моя, моє, мои)* найчастіше виконує синтаксичну роль узгодженого означення, перебуваючи при іменникові в пре- чи в постпозиції: *ино господарь … ѣко тыи двѣ части жоны* ***моєє****, так и трєтюю част кнѧза Дꙋбровицкого правом з рꙋк* ***моих*** *… был выналъ* (Острог, 1522 AS III, 237); *А продалъ єсми тыє* ***мои*** *части … полъ чєтвєрта дворища князю Андрєю* (Краків, 1538 AS IV, 157); *И которы(и) маю привильѧ твєрдости и листы которы(и) бы колвєкъ к томꙋ имѣнью* ***моємꙋ*** *задыбамъ присꙋша(ли) ты(и) вси Єсми кнз̄ю василью єго мл(с̄)ти ковє(л)сомꙋ ѡ(т)да(л)* (Миляновичі, 1538 Арх.Р. 44) та ін.

Проте – за умови субстантивації – цей присвійний займенник виконує роль підмета або додатка: *Мовитъ бовѣмъ такъ: «азъ есмъ пастыръ добрый, и знаю* ***моихъ****, и знаютъ мя* ***мои****…»* (1603 Пит. 36).

Аналогічно і стосовно присвійного займенника *нашъ (наша, наше, нашы)*. Відповідно до своєї природи цей займенник найчастіше виконує синтаксичну роль узгодженого означення, перебуваючи при іменникові в пре- чи в постпозиції: *што сѧ дѣє(т) мимо вѣдомость и волность* ***нашꙋ*** *и всѧкꙋю слꙋшность* (Острог, 1598–1599 Апокр. 17); *6 доло(т) з дво(х) мѣ(н)* ***нашє(г)о*** *жєлѣза 1 доло(т) староє сталилъ и точи(л) 10* (Львів, 1628 ЛСБ 1051, 5 зв.). Або обставиною місця: *голосъ горъличинъ слышанъ есть* ***въ*** *земли* ***нашой*** (поч. XVI ст. Песн.п. 51). Функціонуючи як прислівник способу дії, виконує роль обставини способу дії: *а тоє имѧ фꙋтъ выкладає(т)сѧ* ***по нашо(му)*** *завѣса* (1582 Кр.Стр. 26 зв.).

Субстантивувавшись, цей присвійний займенник (у формі наз. в.) виконує роль підмета – простого і складеного (*А* ***нашы*** *смѣютъ то невстыдливе на писмѣ выдавати, наслѣдуючы въ томъ не своихъ старшыхъ, але геретыковъ явныхъ, которые о томъ розно пишучы и сами зъ собою не згожаютсе* – Вільна, 1595 Ун. гр. 119; *А зась коли* ***хто зъ нашихъ****, особливе противъ латинниковъ, выдастъ книгу, теды такового преслѣдовати* – Київ, 1621 Коп. Пал. 318), додатка (*Не вѣмъ же, откуль таковое своволенство у* ***нашыхъ*** *повстало, же одинъ только епископъ епископа поставилъ недавно, противъ яснымъ правиломъ апостольскимъ* – Вільно, 1608 Гарм. 211), а також є частиною іменного складеного присудка (*бо вѣмъ* ***нє нашє є(ст)*** *[то дѣло], ани Філософскоє, зємномꙋ шлѧхєцтвꙋ дивоватисѧ и оноє выводити, алє которое вѣры побожность, цноты и обычаи добрыи показꙋютъ, и до пєршогѡ оногѡ добра, зꙿ которогѡ початокъ взѧлисмо встꙋпєньє* – Київ, 1625 Коп. Каз. 23).

3.1.5. Збереження в сучасній літературній українській мові та в діалектах

Сучасні займенники *мій (моя, моє, мої)* та *наш (наша, наше, наші)* функціонують у сучасній українській мові загалом без особливих змін у семантиці та в граматиці [СУМ IV, с. 732; СУМ V, с. 238–239]. Зауважмо, як застаріле кваліфікується значення ‘уживається із традиційним звертанням до

Бога’, яке в сучасній українській літературній мові та в діалектах є активно вживаним.

Особові займенники *мій* і *наш* представлені в діалектних словниках. На території Центральної Бойківщини зафіксований діалектний варіант займенника *моя* у знач. ім. ‘дружина чоловіка, який її так називає’ [Матіїв, с. 287]. Омонім до займенника *мой* – вигук – існує у гуцульській говірці села Березови [Неґрич, с. 115]. У закарпатській говірці вживають форму дав. в. займенника 1-ої ос. одн. *ми* у ‘мій (моя, моє, мої)’ [Сабадош, с. 171].

Перший том «Атласу української мови» фіксує діалектні варіанти форм займенника *мій* у род. в. одн. [АУМ І, к. 156], а в третьому томі цього атласу звертає увагу на іншу, порівняно з літературним варіантом, форму род. в. займенника *мій* [АУМ ІІІ, Ч. 2, к. 38].

К. Герман у «Атласі українських говірок Північної Буковини» подає шість карт про відмінювання присвійних займенників (карти № 105–110) [Герман, с. 118–123].

3.2. Присвійні займенники *твой – вашъ*

3.2.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках

Присвійний займенник *твой,* як стверджують мовознавці, утворений від індоєвропейської основи *tvo- за допомогою основотворчих суфіксів -jŏ- (чол. і сер. р.) або -jā (жін. рід); унаслідок трансформації у спільнослов’янській мові *tvojŏs → tvojь [91, с. 132; 69, с. 154; 212, с. 18]. «Етимологічний словник української мови» подає походження займенника *твій* від праслов’янського *tvojь, *tvoja, *tvoje, пов’язане з *ty ‘ти’ [ЕСУМ V, с. 532; див. також: Фасмер IV, с. 33].

І. Срезневський фіксує займенник *твои* і так його тлумачить: ‘твій, належний тобі, який має стосунок до тебе; який підпорядковується тобі, підвладний тобі’ [Срезн. ІІІ, с. 933].

Присвійний займенник *вашъ* виводять від праслов’янської форми род. в. мн. відповідного особового займенника 2-ої ос. мн. [69, с. 154]. Існувала форма

*vašь (із *vas-jь), що походить від індоєвропейської форми присвійного прикметника *vōs-i̯o (*vōs ‘ви’) [ЕСУМ I, с. 341; див. також: Фасмер I, с. 281].

У «Гістарычному слоўніку беларускай мовы» подано присвійний займенник *вашъ* зі значенням ‘ваш’ [ГСБМ III, с. 15–16].

3.2.2. Семантика присвійних займенників *твой – вашъ*

3.2.2.1. Семантика займенника *твой – твои*

Загальне значення присвійного займенника *твой* подає «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.»: ‘вказує на приналежність особі, до якої звертаються або на відношення до неї; твій’ [СУМ[14-15] II, с. 424]. Багатий ілюстративний матеріал, сформований на основі українських текстів XVI–XVII ст., дає змогу деталізувати це загальне значення.

За опрацьованим джерелами, семантичну базу присвійного займенника *твой (твоя, твоє, твои)* можна подати так:

1) ‘займенник присвійний до *ты*, який стосується тебе, належить або властивий тобі; твій’: *ꙗкь єсть има* ***твоє*** *а ѡнь повидѣль легеѡнь* (1556–1561 ПЄ 249 зв.); *Єсли тєбє тє(ж) правая рꙋка* ***твоя*** *горши(т) ѡдотни ее* (Хорошів, 1581 Єв. Нег. 6); *то е(с̄) ѡнаа по(ч)тїваа неви(н)наа дш̄а* ***твоа*** (кін. XVI ст. УЄ № 31, 188 зв.); *Нєщастьє вєликоє которое са оусадило на ма, чоуло та сєрцє моє знаючи* ***твоєго*** *гєрбꙋ знама* (Острог, 1603 Лям. Остр. 22); *алє єсли рєчєшь до нєпрїатєла, ижъ роскоша(м)* ***твои(м)*** *нє слоужимо и причинѣ всѣ(х) злостєй твои(х) нє клананємоса* (Острог, 1607 Лѣк. 107); *такъ и* ***твой*** *оумыслъ сн̄оу мой, напаван҃ боудꙋчи божи(х) словъ наоуками ты(м) болшїй оуростє(т), и ѡвоцъ принєсє(т) цнотъ* (Острог, 1614 Тест. 145) // зокрема уживається традиційно шанобливо стосовно Бога та всього, що пов’язано з ним: *Дакꙋємш тобѣ Іс̄ хс̄, пастырꙋ добрыи … иже на(с) …* ***твои(м)*** *дороги(м) тѣло(м) и кровю рачилє(с) посилити* (Чернігів, 1646 Перло 53);

2) ‘який перебуває в твоєму користуванні, є твоєю власністю; твій’: *въ той скрыни иншихъ никоторыхъ* ***твоихъ*** *речей не было, только мой адамашокъ* (Краків, 1518 РЕА I, 94); *И рек(ь)ль рослаблен(ь)ному. тобѣ мов(ь)лю в(ь)стань.*

а въз(ь)ми ложе твоє и иди до домоу ***твоєго*** (1556–1561 ПЄ 134); *гдє єстъ ска(р)бъ* ***твои*** *тамъ будє(т) и сєрцє твоє* (Хорошів, 1581 Є. Нег. 6 зв.); *Єсли жалъ бѹдєшъ зᶠбожьє зᶠ зє(м)ли* ***твоєй*** *нє бѹдєшъ голилъ зємли ажь до кгрѹнтѹ* (серед. XVII ст. Хрон. 122 зв.);

3) у знач. ім. сер. р. *твоє* ‘те, що належить тобі, є твоєю власністю; твоє’: *оубоꙗв(ь)ши(с) с(ь)крыльє(м) шо(д)ши талан(ь)ть тво(и) в(ь) зєм(ь)лю а се жь и маєшь* ***твоє*** (1556–1561 ПЄ 107); *а ѡнь рек(ь)ль ємоу сн̄оу ты в(ь)сегда єси съ мною й все моє* ***твоє*** *є(ст)* (1556–1561 ПЄ 290 зв.); *а прєто нє своє ро(з)даси, ѡ(т)чизноє своєє просᴀ(т) а нє* ***твоє****, що тобѣ повѣрєно ѡ(т)дай* (Острог, 1607 Лѣк. 130); *нижли войт за подарками тые пенези ему отсудил, повѣдаючи: ест-ли онъ на торговлю вътратил, тогды весполокъ свое и* ***твое*** (Луцьк, 1566 СИМКЦА 62);

4) ‘який виходить від тебе; зроблений, створений, сказаний і т. ін. тобою; твій’: *и нєхай свѣти(т) свѣтлость твоᴀ пєрє(д) тыми которыє по(д) звѣрᶠхностью* ***твоєю*** (Острог, 1614 Тест. 147); *Глаголаніе и молитва* ***твоя*** *въ нѣдра твоя возвратится, яко ближнимъ твоимъ* (Путивль, 1638 АЮЗР III, 11);

5) ‘який стосується тебе як члена спільноти, групи, організації; твій’: *и мѣй в почивости назбыть маткѹ* ***твою*** *цр̄ковъ* (Острог, 1614 Тест. 136);

6) ‘який перебуває в родинних, дружніх або у близьких стосунках із тобою; твій’: *одно сын* ***твой*** *молодший на тот час в Ружини в дворе твоем, то ест ты, княже Михайло, был и отложил ест то до приеханя княгини матки своей* (Володимир, 1567 АрхЮЗР 8/III, 145); *Якомъ я через людей добрых и самъ через себе малжонъка* ***твоєго*** *и твою милость не по однокрот навпоминалъ* (Луцьк, 1563 АрхЮЗР 8/III, 52); *Алє и(ж) єдиноу дра(х)мѹ знашє(д)ши нєвѣста соусѣдо(в) зовала, оуча(с)никами быти своєго вєсє(л)ᴀ, // мовᴀчи радѹйтєсᴀ вєспо(л) зо мною, а ᴀ нн̄ѣ товаришовъ всѣ(х), мои(х) и* ***твои(х),*** *на рєчь противнѹю взываю* (Острог, 1607 Лѣк. 12–13); *нє бѹдєшъ пожадати жоны ближнᴀгѡ* ***твоєгѡ,*** *нє бѹдєшъ пожадати домѹ бли(ж)нᴀгѡ* ***твоєгѡ*** (Львів, 1646 Зобр. 89 зв.).

3.2.2.2. Семантика займенника *вашъ – ваши*

Присвійний займенник *вашъ* мав, як свідчить «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», два значення: 1. ‘(множинний) вказує на те, що належить багатьом або стосується багатьох; ваш’, 2. ‘(шанобливий) вказує на те, що належить або стосується однієї особи; ваш’ [СУМ[14-15] I, с. 156]. «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» так визначає семантику займенника *вашъ*: 1. ‘множинний, стосується багатьох’; 2. ‘шанобливий, стосується або належить одній особі; ваш’ [СУМ[16-17] III, с. 186]. Багатий ілюстративний матеріал, сформований на основі українських текстів XVI–XVII ст., дає змогу детальніше представити семантичну базу цього займенника.

За опрацьованим джерелами, семантичну базу присвійного займенника *вашъ (ваша, ваше, ваши)* можна подати так:

1) ‘займенник присвійний до *вы*, який стосується вас, відповідний або властивий вам; ваш’: *смѣ(х)* ***ва(ш)*** *нєха(и) сѧ ѡбє(р)нє(т) в смутокъ а вєсєльє в жало(ст)* (XVI ст. КА 171); *тыи то рѣчи мовиль єсми вамь абы ...* ***ваша*** *радость была бы выплънена* (1556–1561 ПЄ 415 зв.); *тѣм жє слышащїи словєсѣ гн҃ѧ оумѧкчитє зємлю ср(д)ца* ***вашєго*** (Заблудів, 1568 УЄ № 552, 2); *прошу* ***вашое*** *чуйности, хотяжъ полно начынили клопотовъ* (Вільно, 1595 Ун. гр. 136); *Ваш вѣк, ваше лживо царство,* ***ваша*** *суетная слава,* ***ваша*** *безецная роскош, ваше идолокланяемое могутство,* ***ваша*** *поганская владност и началство сей … вами владѣет и навѣки владѣти будет* (1598 Виш. Кн. 120); *аза(ж) нє злости* ***ваши*** *роздѣлаю(т) мєжи мною и вами* (Острог, 1607 Лѣк. 30); *и нєхай сє вамъ нє здаєтъ рєчь тѧжка, жє єстє мєнє продали до тыхъ краєв*ˢ *бо длѧ здоровьѧ* ***вашєгѡ*** *послаль мєнє бг҃ъ* (серед. XVII ст. Хрон. 72 зв.);

2) ‘який перебуває у вашому користуванні, є вашою власністю; ваш’: *золото и сєрєбро* ***вашє*** *по(р)жавило, бога(ц)ства* ***ваши*** *погнили* (XVI ст. КА 173); *А єсли бы хто з прихожихъ хотѣлъ прєити до* ***вашєго*** *мєшканѧ, и оучинить пасхꙋ г(с҃)дꙋ, пєрвѣй бꙋдєтъ ѡбрѣзанъ всѧкїй мꙋжчизна єгѡ* (серед. XVII ст. Хрон. 90 зв.); *А ты вжє … // за допуще(н)емъ ихъ выкꙋпи(л) во(и)ниго(в) которое сєло бра(т) мо(и) по ма(т)це ꙋ пє(р)вы(х) нєбо(ж)чи(к) ма(р)ти(н)*

застави(л) … про то тое всє внесе(н)е калєнико(в)ны жоны дѧ(д)ка … всє пришло к дому ***вашему*** (Володимир, 1544 ЛНБ 103, 1921, 4 зв.–5);

3) ‘який виходить від вас, зроблений, створений, встановлений, сказаний і т. ін. вами; ваш’: *таковый ѡбычай* ***ва(ш)*** *е(ст), и(ж) на кож(д)ый ва(ш) празни(к) маю ва(м) поустити вѧзнѧ с казни* (XVI ст. УЄ Трос. 65); *а ѡто вжє по(л)но въ єрусалимє наꙋки* ***вашє(и)*** (XVI ст. КА 25); *чомъ платѣжъ* ***вашъ*** *великый на небесѣхъ естъ* (XVI ст. НЄ 33); *мы бо єсмо што: нє противъ намъ єсть шємраньє* ***вашє,*** *алє противко бг҃ꙋ* (серед. XVII ст. Хрон. 93); *[А теперъ же вже] погледите, яко сутъ важъны тые суды и декрета* ***ваши*** (Вільна, 1599 Ант. 559); *Ижъ кромъ навъпоминанья и прозбы* ***вашое*** *маетъ его милость то на ласкавой памети своеи господарьской, абы паньства его милости, каждое у своихъ границахъ певъныхъ, спокойне захованы* (1554 РИБ XXX, 262); *длѧ которыхжо ѡни похвалокъ и ѡтповєдєй* ***ваших*** *нєбєзпєчни ѡтъ васъ* (Краків, 1538 AS IV, 157); *За* ***вашимь*** *своволєнствомь и бє(з)чиниємь многиє люди по мѣстахь и мѣстєчкахь и сєлѣхь въ благочєстии живꙋщихь споко(и)нє набожє(н)ства в црквахь ꙋживати и ѡ(т)правовати нє могуть* (Львів, 1588 ЛСБ 103); *єсли ани такъ нє оуслꙋхаєтє мєнє придамъ караньѧ вашєгѡ сєдморакѡ длѧ грѣховъ* ***вашихъ*** *... // затвєржєнѧ* ***вашєгѡ*** (серед. XVII ст. Хрон. 126 зв.–127).

4) ‘який перебуває в родинних, дружніх або у близьких стосунках із вами; ваш’: *и к тому постановивши ѡ поса(г) и выправу сєстръ* ***ваши(х)*** *… мєли єстє мєжи собою дє(л) … во вси(х) имє(н)ꙗхъ … учинити* (Петрків, 1563 ЛНБ 103, 26/Id, 1810, 3); *в тую ѡ(н) [Зенко] ѡ(т)чизну … тє(т)ку* ***вашу*** *а жону свою ꙋвє(л)* (Володимир, 1544 ЛНБ 103, 1921, 5); *тотъ дво(р) … которы(и) кнѧ(з) маса(л)ски(и) ѡ(т) нєбо(ж)чика дѧ(д)ка* ***вашого*** *… на ѡра(н)дє до року слушного ѡписаного маєть* (Кременець, 1567 ЛНБ 5, III, 20 зв.); *мєли єстє взѧвши по приꙗтєлю … до матки* ***вашоє*** *приєхати и выдєливъши ма(т)цє … трєтюю часть заховываючи єє во всємъ по(д)лє листовъ … ѡ(т)ца* (Петрків, 1563 ЛНБ 103, 1921, 3);

5) ‘який пов’язаний із вами як членом спільноти, групи, організації; ваш’: *та(м) жє часу бытности нашоє то всє вчинимъ што на(м) а(р)хиєпископу*

пастырꙋ ***вашому*** *будє налєжати* (Новогрудок, 1589 ЛСБ 123); *а мы чєрє(з) тоты вышє ѡписаныи по(с)лы* ***ваши*** *послали є(с)мо ва(м) на помо(ч) сто золоты(х) ли(ч)бы лꙗ(д)скои* (Сучава, 1558 ЛСБ 22); *Вамь иванови красовскомꙋ крамарєви, и юркови и иванови Кꙋ(з)мичо(м) сєдларомь, мєщаномь Лвовскимь с товаришми и помочниками* ***вашими,*** *которыхь вы до сєбє зобрали* (Львів, 1588 ЛСБ 103); *Лєчъ абы прєзˢ сталость вѣры* ***вашихˢ*** *кн҃жацˢкихъ станѡвъ, домъ нашъ и ѧ з нимъ дѡброю славою з мєрˢтвыхˢ повˢстанꙋвъ* (Острог, 1603 Лям. Остр. 14); *И показуєте потвержѣня папѣзского правила* ***вашего*** (Львів, 1605–1606 Перест. 45); *то(и) свѣдо(м) литє(р)* ***вашы(х)*** *кгрє(ц)ки(х) ꙗ(к) и(х) до довмы стави(ти). Прошу пи(л)нє рачтє є(г҃) вм(с҃) с тыми литєрами при(с)ла(ти) мало попрацова(ти)* (Острог, 1607 ЛСБ 372, 1); *А ижъ мовите, же ся евангеликове зъ вами згажаютъ, укажытежъ хотя едино зъ тыхъ: чы мають сакрамента готовые для хворыхъ, чы ховаютъ ихъ для прыгоды, яко* ***ваша*** *церковъ*? (Вільно, 1608 Гарм. 207);

6) ‘свій, рідний; ваш’ (про землю, край); ваш: *то о том тѣх в том* ***вашем*** *краю мало и коротко от языка славенскаго сторичный плод евангелский принесших от онаго спасителнаго сѣвца … споминаю* (1608–1609 Виш.Зач. 218); *Уготован бо сосуд гнѣва божия на* ***вашу*** *землю пролитися* (1599–1600 Виш. Кн. 41); *Зостовоую вамъ ѡ(т)чизнꙋ* ***вашоу*** *всю в цѣлости, которой ѡбрѡньцами и дѣдичами боудьтє вˢ смѣлости* (Острог, 1603 Лям. Остр. 11);

7) ‘у якому ви берете участь, у якому ви працюєте і т. ін.; ваш’: Сє(г҃) ради молю(с) ***вашє(мꙋ)*** ч(с҃)тному соборꙋ. избавтє мꙗ сꙋдо(м) свои(м) ѡ(т) таково(г҃) ѡ(б)стоꙗнїꙗ и напа(с)ти, и бє(з)чє(с)тꙗ, и шкоды и поволочє(н)ꙗ (Гологори, XVI ст. ЛНБ 4, 1136, 35, 1 зв.); *А тотъ* ***вашъ*** *змышленый и неслыханый соборъ, который ни якого сведецства ани доводу по собе не маетъ, але естъ щирая ложъ* (Володимир, 1598–1599 Відп. ПО 1103);

8) ‘уживається у традиційному звертанні до Бога; ваш’: *Чуйте жь коли не вѣдаєте которои годины господинь* ***вашь*** *прїйдє(т)* (1556–1561 ПЄ, 104); *и бꙋдѣте щедри ꙗко же ѡ(т)цъ* ***вашъ*** *нбн҃ый щедръ естъ* (Львів, 1593 ЛСБ 231); *Не буй ся, малое стадо, чомъ ся удобродячивъ отецъ* ***вашъ*** *небесный дати вамъ*

царство (XVI ст. НЄ 23); *також̀ да освѣти(т)сѧ свѣ(т)* ***вашь*** *прє(д) чл҃кы абы ѡни видѣли ваши добрыи дѣла и прославили ѡ(т)ц҃а вашего иже е(ст) на н҃бсе(х)* (1556–1561 ПЄ 31);

9) (у жін. р.) ‘уживається із шанобливою метою стосовно будь-якої особи; ваш’; пор.: СУМ[16-17] ІІІ, с. 185: *Которое городищечко ѵ̀ сєлє нашомъ сполномъ, ѵ̀ Городищи, єсть нє зароблено,* ***Ваша Милость*** *за то господина моєго прошє, абы ми* ***Ваша Милость*** *тоє закопищє заробити дозволити рачилъ до дєлѵ̀* (Мстиславль, 1553 AS VI, 134); *Але речешъ* ***ваша*** *княжачая* ***милость****: прагнуломъ я единости и старалемся о нее* (Рожанка, 1598 Л. Пот. 1015); *Тыє всѣ повинности ґды нє нарѵ̀шоны ѡ(т)* ***мл҃(ст) ваши(х)*** *в҃ пришло(м) малжєнскомъ пожитїи бѵ̀дѵ̀тъ и захованы* (Київ, 1646 Мог. Тр. 921) (детальніше про такі лексикалізовані словосполучення див. нижче);

10) у знач. ім. сер. р. *ваше* ‘те, що належить вам або стосується вас; ваше’: *Тую маткѵ̀ и до(ч)кѵ̀ ѡ(т)нѧ(в)ши и заздро(ст) сро(д)нѵ̀ю и(х) // подопта(в)ши всє пожито(ч)ноє ґаснє(и) ѡбачимо а мєжи* ***ваши(м)*** *и наши(м) которыє двѣ словѣ вє(с) свѣ(т) вадґа(т), ро(з)ности мѣти нє бѵ̀дємо кождоє пожитє(ч)ноє спо(л)ноє розѵ̀мѣючи* (Острог, 1607 ЛСБ 410, 1–1 зв.);

11) у знач. ім. мн. *ваши* ‘ті, що належать до одного з вами віросповідання; ваші’: *Слышалемъ нѣкоторого зъ* ***вашихъ,*** *же церковъ ваша въ постъ великій 40-ный литоргіи або лише святое досконалое не совершаетъ, толко въ суботу и въ недѣлю* (1603 Пит. 73); *Укажы, што ся зъ* ***вашихъ*** *которому зъ сес стороны стало?* (Вільна, 1599 Ант. 861); пор. *вашинецъ* (стпол. *waszyniec*) ‘наш, один із наших’ [СУМ[16-17] ІІІ, с. 185].

3.2.3. Граматика займенників *твой – вашъ*

3.2.3.1. Парадигма відмінювання

3.2.3.1.1. Відмінкові форми займенника *твой*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *твой*.

Називний відмінок представлений формою *твой* (пор. дані *Табл. В.3*): *А нєхай дей о томъ пан* ***твой*** *вѣдает, ижъ я за него дочки своее не дам!* (Луцьк, 1563 АрхЮЗР 8/III, 54); *глꙋпою працєю ѱꙋєшсѧ ты и вє(с) людъ* ***твой*** (серед. XVII ст. Хрон. 95 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твій* [СУМ X, с. 50].

Родовий відмінок – форма *твоєго*: *[ѡплакꙋю] дш҃и ст҃обливое спꙋстоше(н҃)е, и црк҃ви хр(с҃)та в собѣ маючꙋю оупа(д)коу и згибели, цоудности бовѣмˢ оумыслꙋ* ***твоего****, которꙋю попаливъ дїаволъ тепе(р)* (Острог, 1607 Лѣк. 8); *боудєшъ мѣти ты(х) которыє досвѣчаю(т) живота* ***твоєго*** *в коупѣ и свѣдковъ и наслѣдовцовъ твоєє доброти нєфальшивыхъ* (Острог, 1614 Тест. 149); *которыє … тєбє кнꙗжє … само(г)о … а тєбє фи(р)лєєваꙗ с прито(м)но(ст)ю ма(л)жо(н)ка* ***твоє(г)о*** *ꙗко ѡпєкуна зви(р)хнє(г)о позываю(т)* (Київ, 1640 ЦНБ II 23271, 1); *которы(и) тебе позывае(т) до вла(с)ного запису* ***твоего*** (Кременець, 1611 ЛНБ 5, II 4053, 10). У сучасній українській літеатурній мові закріпилася форма *твого* [СУМ X, с. 50].

Давальний відмінок – форма *твоєму*: *розрываючи розо(р)воу кролє(в)ство* ***твоє*** *ѡ(т) тєбє, и дамъ єго слꙋзѣ твоємꙋ* (Острог, 1607 Лѣк. 67). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоєму* [СУМ X, с. 50].

Знахідний відмінок – форми *твой* і *твоєго*: *и на пожито(к҃)* ***тво(и)*** *ѡберне(н)е ꙋ суду зе(м)ского вѣни(ц)кого з ве(л)мо(ж)но(ст)ю вашею чини(т)* (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 56); *Нѣкгды южъ нє ѡсвѣтитъ ани головы твоєи воло(с), нє боудєтъ ты(ж) оуслышанъ вˢ оушахъ мои(х)* ***твой*** *голо(с)* (Осторог, 1603 Лям. Остр. 6); *а пре(д) тымъ ꙗкъ в нб҃о жа(д)номꙋ с ты(х) оувойти было троудно в чистый* ***твой*** *оумыслъ* (Острог, 1607 Лѣк. 9); *оувошолємъ в домъ* ***твой****, и воды на ноги моє нє далєсь* (Острог, 1607 Лѣк. 74); *и трꙋдѡвъ мѡихъ, єдинъ талантˢ* ***твой*** *далъ єси мнѣ; нєдостойномꙋ рабꙋ своємꙋ лѣнивомꙋ* (Чернігів, 1646 Перло 170); *Чти оц҃а* ***твоєгѡ*** *и маткꙋ твою, абысь былъ долговѣчный на зємли* (серед. XVII ст. Хрон. 97). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *твій* і *твого* [СУМ X, с. 50].

Орудний відмінок – форма *твоимъ*: *Нєхай дꙋша моѧ … прєд тобою оупадаєтъ, з найнижшимъ своимъ поклономъ, Прєдъ* ***твоимъ*** *бѡ(з)кимъ Трономъ* (Чернігів, 1646 Перло 32 зв.); *пєвєнъ єстъ своєго збавєнѧ Прє(д) тобою, прє(д)* ***твоимъ*** *Маєстатомъ в нб҃ѣ* (Вільна, 1620 Лям. К. 9); *Зостанꙋ тєды слꙋгою* ***твоимъ*** *за тоє дитѧ на послꙋзѣ пана моєго* (серед. XVII ст. Хрон. 72 зв.); *Бога нє бꙋдєшъ хꙋлилъ а прєложономꙋ надꙿ людомъ* ***твои(м)*** *нє бꙋдєшъ злорѣчилъ* (серед. XVII ст. Хрон. 100); *А што во(з)мєшъ зꙿ крови тєлца взложи(ш) на головꙋ олтарѧ пєрстомъ* ***твоимъ****, а ѡстатокъ крови вылїєшъ оу подставника єгѡ* (серед. XVII ст. Хрон. 106 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоїм* [СУМ X, с. 50].

Місцевий відмінок – форма *(во) твоємъ*: *Абы, мовлю, нємощнѣйшїй братъ нє погиблъ* ***во твоємъ*** *разꙋмѣ* (Львів, 1646 Жел. Сл. 3). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *(в, на) твоєму* і *(в, на) твоїм* [СУМ X, с. 50].

3.2.3.1.1.1. Відмінкові форми займенника *твоя*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *твоя*.

Називний відмінок представлений графічними формами *твоѧ* і *твоя* (пор. дані *Табл. В.3*): *А и* ***твоя*** *милость о томъ за ними к намъ писалъ, просячи насъ, абыхмо ихъ тымъ пожаловали, и повѣдаючи, ижъ то намъ не шкодно* (Краків, 1511 АЮЗР II, 126); *гедїоне болобане …* ***твоѧ*** *мл(с҃)ть мещанъ лво(в)ски(х) все(г)да преслѣдꙋешъ, клѧтвами и листы своими бе(з)сꙋ(д)не клѧ(л)* (Берестя, 1593 ЛСБ 238, 1); *То* ***твоѧ*** *вѣчнаѧ слава и хвала, ꙗкѡ Вєличєство твоє; нѣмаєтъ конца и зачала* (Чернігів, 1646 Перло 69 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоя* [СУМ X, с. 50].

Родовий відмінок – варіантні форми *твоєє* і *твоєй*: *ты(м) ихꙿ прихилными справишъ до* ***твоєє*** *дш҃и* (Острог, 1614 Тест. 166); *Велмо(ж)номꙋ па(н)у го(с҃)нꙋ и бра(т)у моем(ꙋ) миломꙋ и до(б)родѣю великом(ꙋ) ѡсо(б)но до мене ла(с)кавом(ꙋ) … сопѣзе … горо(д)ничомꙋ троцкомꙋ ра(д) бы(х) днє(с҃) и на*

ка(ж)дыи ча(с) слыша(л) здорове ***твоеи*** *мл(с҃)ти* (Острог, 1511 ЛОИИ 124, 4, 1); *Мл҃твами своими, в бѣдахъ насъ вˢспоможєш. Причинѧйсѧ, молимъсѧ … о нашомъ пристрастномъ дочасномъ мєшканю о збавєньи, абыхмо по рихломъ вєзванˢю Были годни мѣстєчка, хотѧй под стопою ноги* ***твоєи*** (Вільна, 1620 Лям.К. 14). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоєї* [СУМ X, с. 50].

Давальний відмінок – форма *твоєй*: *Котораѧ то и таковаѧ бѣда, такъ єстъ горшаѧ на(д) ѡноую, ꙗкъ далеко бо(л)шїе надъ ѡные и зольнѣйшіе ст҃ости были положени кˢ* ***твоей*** *дш҃и* (Острог, 1607 Лѣк. 8). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоїй* [СУМ X, с. 50].

Знахідний відмінок – форма *твою*: *ты самъ // альбо хто ѡ(т) тєбє ходи(т) тую зємлю* ***твою*** *ꙗко за пу(с)то(ш) … пєрєлє(з)ши в нашу суплє(т)ную и сумє(с)ную зємлю на бо(р)тномъ дєрєвє* (Київ, 1585 ЦНБ, ДА/П-216, 2–2 зв.); *Анѣ сѧ ѡчи мои оутѣшатъ смотрѧчи на* ***твою*** *тваръ, ѡхъ нєнˢдˢзнаѧ ꙗкихъ дочєкаламсѧ смоутныхˢ хмаръ* (Острог, 1603 Лям.Остр. 6); *а кг(д)ы сн҃ъ твой то(т) зъє(д)ши має(т)ность* ***твою*** *зˢ вшєтє(ч)ницами пришолъ, зарѣзалєсь длѧ нєго вола тлоустого* (Острог, 1607 Лѣк. 30); *ѡгнь бж(с҃)тва твоєго, Длѧ ратꙋнкꙋ вѣчно(г)о моє(г)о: загрѣвающи ѡзѧблꙋю дꙋшꙋ мою, Въ совєршєннꙋю бѡ(з)кꙋю любѡвъ* ***твою*** (Чернігів, 1646 Перло 33); *и способи насъ всѣхъ вѣрныхъ твоихъ Х҃є Бж҃є нашъ, тамо видѣти славꙋ* ***твою*** (Чернігів, 1646 Перло 168 зв.); *И рєклъ г(с҃)дь єщє: Вложи рꙋкꙋ* ***твою*** *в пазꙋхꙋ* ***твою*** (серед. XVII ст. Хрон. 82). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твою* [СУМ X, с. 50].

Орудний відмінок – форма *твоєю*: *которій мѣщанинъ можєтъ мѣти коня, тоть маетъ съ* ***твоею*** *милостью на погоню ѣздити* (Вільна, 1523 АкЮЗР II, 132); *и нєхай свѣти(т) свѣтлость твоѧ пєрє(д) тыми которыє по(д) звѣрˢхностью* ***твоєю*** (Острог, 1614 Тест. 147). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоєю* [СУМ X, с. 50].

Місцевий відмінок – форма *(въ, вˢ) твоєй*: *И рєклъ г(с҃)дь ворочаючомꙋсѧ до Єгѵптꙋ: смотри абы(с) вси дивы которїи положилъ єсмь* ***въ*** *рꙋцѣ* ***твоєй*** *чинилъ прєдˢ фараѡномъ* (серед. XVII ст. Хрон. 82 зв.); *Єслибысь мѣлъ сꙋмꙋ*

ꙗкꙋю грошєй ***в*** *скринцѣ* ***твоєй****, очи тамъ завшє бысь мѣлъ* (Київ, 1625 Коп. Каз. 40). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *(в, на) твоїй* [СУМ X, с. 50].

3.2.3.1.1.2. Відмінкові форми займенника *твоє*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *твоє*.

Називний відмінок займенника сер. р. одн. представлений формою *твоє* (пор. дані *Табл. В.3*): *та(к)жє и тои ро(х)мистрь мовиль х҃оу … того дѣлѧ мови(т) досы(т) маε(т) ε(д)но слово* ***твоε*** *г҃и* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 120); *Дошло мѧ писаниє* ***твое*** *в которо(м) пишє(ш) ѡ(з)на(и)мꙋючи и(ж) по смє(р)ти митрополита тобѣ встꙋпи(л) еси до мана(с)тыра трое(ц)кого виле(н)ского* (Львів, 1599 ЦДІА Лен. 823, 3, 67, 6); *єсли ѡко* ***твоє*** *просто бꙋдєть то вши(т)ко тѣло* ***твоє*** *свѣтло // а єсли око* ***твоє*** *нє просто бꙋдє(т), то … тѣло* ***т(в)оє*** *тємно боудєть* (Височани, 1635 УЄ № 62, 56–56 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоє* [СУМ X, с. 50].

Родовий відмінок – форма *твоєго*: *а ѡвыє длѧ приподобаньѧ* ***твоєго*** *тобѣ догожаютъ* (Острог, 1614 Тест. 146); *а вша(к҃) жє нєхай такъ боудєтъ вєдлꙋгъ* ***твоєго*** *слова, ижъ поживєшъ на тылькиє лѣта* (Острог, 1607 Лѣк. 38). У сучасній українській літеатурній мові закріпилася форма *твого* [СУМ X, с. 50].

Давальний відмінок – форма *твоєму*: *Ѡ нє дай того вѣчный: бꙋдємо плакати,* ***Твоємꙋ*** *подрꙋжїю, тꙋги помагати* (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 13); *и дамъ тобѣ зємлю и насѣнью* ***твоємꙋ*** *по тобѣ во ѡсѣдлость вѣчнꙋю* (серед. XVII ст. Хрон. 75–75 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоєму* [СУМ X, с. 50].

Знахідний відмінок – форма *твоє*: *розрываючи розо(р)воу кролє(в)ство* ***твоє*** *ѡ(т) тєбє, и дамъ єго слꙋзѣ твоємꙋ* (Острог, 1607 Лѣк. 67); *а прєто нє своє ро(з)даси, ѡ(т)чизноє своєє просѧ(т) а нє* ***твоєє,*** *що тобѣ повѣрєно ѡ(т)дай* (Острог, 1607 Лѣк. 130); *оубоꙗв(ь)ши(с) с(ь)крыльє(м) шо(д)ши талан(ь)ть* ***тво(и)*** *в(ь) зєм(ь)лю а се жь и маєшь* ***твоє*** (1556–1561 ПЄ 107); *Подавали, вылью*

ꙗковє дх҃ъ мой на потомство ***твоє*** (Острог, 1598 Ист. фл. син. 58); *Всєдєржытєль Бг҃ъ пастырство* ***твоє*** *… до конца жывота твоєго … да ѹкрыпит* (Манява, 1619 Прив. Феод. 288 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоє* [СУМ X, с. 50].

Орудний відмінок – варіантні форми *твоимъ* і *твымъ*: *Єслись тє(ж) злый, абы сн҃ъ* ***твои(м)*** *стараньє(м), зоставши по тобѣ божи(м) поволаньємъ. Всю нєславѹ про(д)ковъ цнотами загладилъ, и то всє направилъ щось ты бы(л) завадилъ* (Острог, 1607 Лѣк. 184 зв.); *Бєзначалный ѡ(т)чє, прєст҃ый и блг҃ословєнный, ꙗкѡ блг҃оволєніємъ* ***твоимъ****, и поспѣшєство(м) Сн҃а твоєгѡ възлюблєнногѡ, и дѣйствомъ Дх҃а твоєгѡ прєст҃огѡ* (Чернігів, 1646 Перло 169 зв.); *положю нєпрїа(з)нь мєжи тобою а мєжи жєною. и мєжи насѣньємъ* ***твымъ*** *и насѣ(н)ємъ єи* (серед. XVII ст. Хрон. 9 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоїм* [СУМ X, с. 50].

Місцевий відмінок – форми *(на, по, в*ꙋ*) твоємъ*: *и ꙗкъ сꙗ с тымъ ѡбходити, то южъ* ***на твоє(м)*** *бачєню належитъ* (Острог, 1607 Лѣк. 182 зв.); *такъ и тєпєръ ѡ товарыш҃, анѣ длꙗ того и(ж) тꙗ* ***вꙋ твоє(м)*** *моцно(м) стоꙗ(н)ю мало пороуши(л) нєпрїатєль, мѣлъ бысь южъ и са(м) сєбє вмѣтати в пропасть* (Острог, 1607 Лѣк. 97); *Абы твоꙗ слава Нб(с҃)ногѡ Пана, Нє была сромотнєю смєртю потоптана, // Алє вꙋ цѣлости при Ап(с҃)тѡлєхъ захована, А* ***по*** *въскр(с҃)нїю* ***твѡємъ****; ꙗснѡ ѡповѣдана* (Чернігів, 1646 Перло 73 зв.–74). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *(на, у) твоєму* і *(на, у) твоїм* [СУМ X, с. 50].

3.2.3.1.1.3. Відмінкові форми займенника *твои*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *твои.*

Називний відмінок представлений варіантними формами *твои* і *твоя* (пор. дані *Табл. В.3*): *яко сноурокъ черленыи оуста* ***твоя*** (поч. XVI ст. Песн. п. 52); *волосы* ***твои*** *яко стадо козъ, котороежъ то ся оуказало зъ Галаадъ* (поч. XVI ст. Песн. п. 54); *Їйко жъ ты Гєрмєсъ ꙗкъ рєчи* ***твои*** *идѹть, добрєли досы(т)*

(XVI ст. Розм. 6). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твої* [СУМ X, с. 50].

Родовий відмінок – форма *твоихъ*: *заховывоуйжє прєто мл(с҃)ть на кождо(м) мѣсци и кождого часꙋ, до сєрˢдєчны(х)* ***твои(х)*** *товарышовъ* (Острог, 1614 Тест. 157); *Отстави отъ мене шумъ пѣсней* ***твоихъ****, и псалма органовъ* ***твоихъ*** *не услышу* (1603 Пит. 79). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоїх* [СУМ X, с. 50].

Давальний відмінок – форма *твоимъ*: *тєпє(р) пн҃є по(с)мо(т)ри на погро(з)ки ихъ а да(и) слꙋга(м)* ***твои(м)*** *абы зо всєю смѣло(ст)ю ѡповєдали слово твоє* (XVI ст. КА 20); *А єсли оуслꙋхаєшъ голосꙋ єгѡ а оучинишъ всє што мовлю: и спротивлюсѧ сꙋпостатѡмъ* ***твоимъ*** (серед. XVII ст. Хрон. 100 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоїм* [СУМ X, с. 50].

Знахідний відмінок – форма *твои* та *твоихъ*: *прето кролю порада моѧ нехай сѧ тобѣ подобаетˢ. грѣхи свои милостынѧми ѡ(т)кꙋпи, и неправости* ***твои*** *милосе(р)дїємъ на(д) оубогими* (Острог, 1607 Лѣк. 19); *тєлєсныє* ***твои*** *родичи повинєнєсь шановати и чтити* (Острог, 1614 Тест. 136); *Мѣй на памѧти завшє насъ родичовˢ* ***твои(х)*** *ѡбычає* (Острог, 1614 Тест. 138); *абысь и насъ родичовъ* ***твои(х)*** *в то(м) почтилъ* (Острог, 1614 Тест. 148). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *твої* і *твоїх* [СУМ X, с. 50].

Орудний відмінок – варіантні форми *твоими* (частіше вживана) і *твоима*: *ꙗ(к) пїшеть, же не преселѧтьсѧ к тебѣ лоукавыи чл҃ци, анѣ тыи которїи зако(н) престоупають, теды нѣк(д)ы не боудоуть пре(д) ѡчима* ***твоима*** (кін. XVI ст. УЄ №31, 156); *Прїйми ѡ(с҃) Архїєрєю Вєликїй значный, ꙗко в рєчахъ нє похибнє дѣльный, и бачный. С чє(с)ными мнѣ Ѡ(т)цы Прєзвѵтєрми своими, Вѣрными въ всємъ съслужитєльми* ***твоими*** (Львів, 1616 Бер. В. 66); *Стань жє тєпєрѧ сˢ чаровники* ***твоими*** *из множє(с)тво(м) чаровъ твоихъ которыхъ єстєсъ сѧ з молодости наоучила* (серед. XVII ст. Хрон. 3 зв.); *Нє прїѧтєлємъ бꙋдꙋ нєпрїѧтєлємъ* ***твоимъ*** (серед. XVII ст. Хрон. 100 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *твоїми* [СУМ X, с. 50].

Місцевий відмінок – форми *(в҄, ѡ) твоихъ*: *такжє и всємоу воинствоу небесномоу дꙗкї ѡ(д)даючы, жє тꙗ в҄ добры(м) здоровю въ своꙗси прыпровадили и* ***въ*** *всїхъ пꙋтє(х)* ***твои(х)*** *съпꙋтшественнїцы твои были* (Манява, 1619 Прив. Феод. 288 зв.); *абы(с) мꙗ прєзъ листы ꙋвѣдоми(л)* ***ѡ*** *рєчахъ* ***твоихъ*** *прє(з) того посланца албо кого ко(л)вєкъ иного впро(д) зна(и)дєшъ* (XVI ст. Розм. 62 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *(на) твоїх* [СУМ X, с. 50].

3.2.3.1.2. Відмінкові форми займенника *вашъ*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *вашъ*.

Називний відмінок представлений варіантними формами *вашъ* і *вашь* (пор. дані *Табл. В.4*): *такожь да освѣти(т)сѧ свѣ(т)* ***вашь*** *прє(д) чл҃кы абы ѡни видѣли ваши добрыи дѣла и прославили ѡ(т)ца вашего иже е(ст) на н҃бсе(х)* (1556–1561 ПЄ 31); *Чуйте жь коли не вѣдаєте которои годины господинь* ***вашь*** *прїйдє(т)* (1556–1561 ПЄ 104); *и бꙋдѣте щедри ꙗко же ѡ(т)цъ* ***вашъ*** *нбн҃ый щедръ естъ* (Львів, 1593 ЛСБ 231); *А тотъ* ***вашъ*** *змишленый и неслыханый соборъ, который ни якого сведецства ани доводу по собе не маетъ, але естъ щирая ложъ* (Володимир, [1598–1599] Відп.ПО 1103); *смѣ(х)* ***ва(ш)*** *нєха(и) сѧ ѡбє(р)нє(т) в смутокъ а вєсєльє в жало(ст)* (XVI ст. КА 171). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *ваш* [СУМ I, с. 298].

Родовий відмінок – варіантні форми *вашого* і *вашего*: *на то(т) жє дво(р) … которы(и) кнѧ(з) маса(л)ски(и) ѡ(т) нєбо(ж)чика дѧ(д)ка* ***вашого*** *… на ѡра(н)дє до року слушного ѡписаного маєть* (Кременець, 1567 ЛНБ 5, III, 20 зв.); *Вы отца* ***вашего*** *диавола есте и похоти отца* ***вашего*** *творите* (1598 Виш. Кн. 122). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашого* [СУМ I, с. 298].

Давальний відмінок – варіантні форми *вашому* і *вашему*: *Прото Ваша Милости рачтє ꙋдилати справєдливост‹ь› мєшчанинꙋ* ***вашємꙋ*** *Бартъшꙋ* (Гирлів, 1504–1517 AS VII, 244); *сєло бра(т) мо(и) по ма(т)це ꙋ пє(р)вы(х) нєбо(ж)чи(к)*

ма(р)ти(н) застави(л) … про то тое всє внесе(н)е калєнико(в)ны жоны да(д)ка … всє пришло к дому ***вашему*** (Володимир, 1544 ЛНБ 103, 1921, 4 зв.–5); *та(м) жє часу бытности нашоє то всє вчинимъ што на(м) а(р)хиєпископу пастырꙋ* ***вашому*** *будє належати* (Новогрудок, 1589 ЛСБ 123); *Сє(г)о ради молю(с)* ***ваше(мꙋ)*** *ч(с̄)тному соборꙋ, избавтє ма сꙋдо(м) свои(м) ѡ(т) таково(г)о ѡ(б)стоанїа и напа(с)ти* (Гологори, XVI ст. ЛНБ 4, 1136, 35, 1 зв.); *а то мовлю кꙋ пожи(т)кови* ***вашємꙋ*** (Острог, 1607 Лѣк. 113). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашому* [СУМ I, с. 298].

Знахідний відмінок – варіантні форми *вашъ* і *вашь*: *а то(т) ска(з) и(х) и поступо(к)* ***ва(ш)*** *ꙗко нєпра(в)ны(и) чєрє(з) су(д) трибуна(л)ски(и) пєрєвєсти* (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); *ѡтєцъ мой отажа(л) ꙗрє(м)* ***вашъ*** (Острог, 1599 Кл. Остр. 218); *Имайте плудъ* ***вашъ*** *на святусть* (XVI ст. НЄ 17); *нє трощѣтє(с) о живо(т)* ***вашь****, щобы єстє мѣли ꙗсти или пити* (кін. XVI ст. УЄ №77, 78); *Памꙗтайтєсꙗ абыстє єго заживали бачнє станъ* ***ваш*** *кн̄жацкій оучтивостью ѡздобꙗчи значнє* (Острог, 1603 Лям. Остр. 12). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *ваш* і *вашого* [СУМ I, с. 298].

Орудний відмінок – графічні варіантні форми *вашимъ* і *вашымъ*: *ꙋ суду на ро(ч)ко(х) кгро(д)ски(х) … в року прошло(м) … припала была справа ваша за* ***ваши(м)*** *позво(м)* (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); *ꙋмѣєтє ꙋчинити и барзо добрѣ, бє(з) похибы, зацнє, побожнє, вдꙗчнѣ, нє єдины(м)* ***вашымъ*** *рымски(м) послꙋшнико(м)* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 155). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашим* [СУМ I, с. 298].

Місцевий відмінок – варіантні форми (*вꙋ, въ*) *вашемъ*: *[василіи вєликіи] пишє гнѣваитєсꙗ и нє съгрѣшаитє слн̄цє да нє заходи(т)* ***вꙋ*** *гнѣвѣ* ***ваше(м)*** (Львів, 1585 УЄ № 5, 28 зв.); *то о том тѣх* ***въ*** *том* ***вашемъ*** *краю мало и коротко от языка славенскаго сторичный плод евангелский принесших от онаго спасителнаго сѣвца, взявши землю сердечную, семя и уплодивши споминаю* (1608–1609 Виш. Зач. 218); *Да нє за(и)дє(т) слн̄цє* ***въ*** *гнѣвѣ* ***вашємъ*** (Львів, 1609 ЛСБ 423). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *(у, на) вашому* і *(у, на) вашім* [СУМ I, с. 298].

3.2.3.1.2.1. Відмінкові форми займенника *ваша*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *ваша*.

Називний відмінок займенника жін. р. одн. представлений формою *ваша* (пор. дані *Табл. В.4*): *Вѣдати абовѣмꙋ вамъ належи(т), ижъ оучити собѣ повѣроныхъ єстъ* ***ваша*** *повинность* (Львів, 1646 Зобр. 3); *ѵ суду на ро(ч)ко(х) кгро(д)ски(х) … припала была справа* ***ваша*** *за ваши(м) позво(м)* (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); *тыи то рѣчи мовиль єсми вамь абы радо(ст) моѧ зоставала в(ь) вась а й* ***ваша*** *радость была бы выплънена* (1556–1561 ПЄ 415 зв.); *и зверхъность* ***ваша*** *свецъкая варовала* (Вільна, 1599 Ант. 683); ***ваша*** *суетная слава,* ***ваша*** *безецная роскош, ваше идолокланяемое могутство,* ***ваша*** *поганская владност и началство … вам служит и вами владѣет* (1598 Виш. Кн. 120). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *ваша* [СУМ I, с. 298].

Родовий відмінок – варіантні форми *вашоє*, *вашєй* і *вашєѧ*: *Жаловал намъ кнѧзь Василєй … ѡ том, што єсмо присѵдили вамъ имѣнє Грѵшовоє … подлє близкости* ***вашоє*** (Львів, 1524 AS III, 267); *Ижъ кромъ навъпоминанья и прозбы* ***вашое*** *маетъ его милость то на ласкавой памети своеи господарьской, абы паньства его милости, каждое у своихъ границахъ певъныхъ, спокойне захованы* (1554 РИБ XXX, 262); *мєли єстє взѧвши по приѧтєлю … до матки* ***вашоє*** *приєхати и выдєливъши ма(т)цє … трєтюю часть* (Петрків, 1563 ЛНБ 103, 1921, 3); *прошу* ***вашое*** *чуйности, хотяжъ полно начынили клопотовъ* (Вільно, 1595 Ун. гр. 136); *Хто сѧ присмотривши постоупꙋкѵ и поча(т)коу* ***вашєи*** *справы, и ко(н)ца єє ѧснѣй нѣ(ж)ли в зєрꙋцалѣ тєпє(р) зара(з) нє ѡбачи(т)* (Острог, 1599 Кл. Остр. 212); *а ѡто вжє по(л)но въ єрусалимє наѵки* ***вашє(и)*** (XVI ст. КА 25); *Тажє благодати любви* ***вашєѧ*** *врѵчає(м)сѧ* (Кричів, 1600, ЛСБ 352, 1). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашої* [СУМ I, с. 298].

Давальний відмінок – форма *вашєй*: *Вси рыбы морскїи рѵцѣ* ***вашєй*** *подꙋданы сѵть* (серед. XVII ст. Хрон. 16 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашій* [СУМ I, с. 298].

Знахідний відмінок – форма *вашу*: *прусы име(н)е есть власнаѧ ѡ(т)чи(з)на за(н)ка … в тую ѡ(н) ѡ(т)чизну … тє(т)ку* ***вш҃у*** *а жону свою ꙋвє(л)* (Володимир, 1544 ЛНБ 103, 1921, 5); *писано бо єсть прїйдѣтє, жаждꙋщїи на сп҃сєнˁннѧ сїѧ быстрины, и почєрˁпѣтє и пивˁшє возˁвєсєлитєсѧ и стꙋжающꙋю жаждꙋ* ***вашꙋ*** *оутолитє* (Заблудів, 1568 УЄ № 552, 3); *а прето за (з)ло(ст)* ***вашꙋ*** *споущꙋ на ва(с) ꙗко оуломо(к) каменѧ и(з) мꙋрѫ высъкого* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 206); *ѡ нє(м) жє и во прочєє моли(м) ча(с) єжє ємꙋ ꙋтѣшити и ꙋтвє(р)дити* ***вашꙋ*** *любо(в)* (Кричів, 1600 ЛСБ 352, 1); *Зоставоую вамъ ѡ(т)чизнꙋ* ***вашоу*** *всю в цѣлости, которой ѡбрѡньцами и дѣдичами боудьтє вˁ смѣлости* (Острог, 1603 Лям.Остр. 11). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашу* [СУМ І, с. 298].

Орудний відмінок – форма *вашєю*: *и на пожито(к) тво(и) ѡбе(р)не(н)е ꙋ суду зе(м)ского вѣни(ц)кого з ве(л)мо(ж)но(ст)ю* ***вашею*** *чини(т)* (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, ІІ 4051, 56). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашою* [СУМ І, с. 298].

Місцевий відмінок – форма *(на, у) вашуй*: *Кровъ ваша* ***на*** *головѣ* ***вашуй****, чомъ я уже чистъ выдтеперъ* (XVI ст. НЄ 133); *прото не любитъ, чомъ не молите ся ему* ***у вашуй*** *журѣ* (XVI ст. НЄ 31). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *(у, на) вашій* [СУМ І, с. 298].

3.2.3.1.2.2. Відмінкові форми займенника *вашє*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *ваше.*

Називний відмінок представлений формою *вашє* (пор. дані *Табл. В.4*): *золото и сєрєбро* ***вашє*** *по(р)жавило* (XVI ст. КА 173); *мы бо єсмо што: нє противъ намъ єсть шємраньє* ***вашє****, алє противко бг҃ꙋ* (серед. XVII ст. Хрон. 93 зв.); *Сципѣѡ Африканˁскїй в той жє сєнсъ мовитъ:* ***Вашє*** *пожи(т)є котороє называєтє животомъ см҃рть єстъ* (Київ, 1646 Мог. Тр. 938). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *ваше* [СУМ І, с. 298].

Родовий відмінок – варіантні форми *вашєго* і *вашого*: *А єсли ани такъ нє оуслꙋхаєтє мєнє придамъ караньѧ сєдморакѡ длѧ грѣховъ вашихъ, и зотрꙋпы(х) // затвєржєнѧ* ***вашєгѡ*** (серед. XVII ст. Хрон. 126 зв.–127); *а вы идѣтє волны до оц҃а* ***вашєгѡ*** (серед. XVII ст. Хрон. 71 зв.); *и нєхай сє вамъ нє здаєтъ рєчь тѧжка, жє єстє мєнє продали до тыхъ краєв҄ бо длѧ здоровьѧ* ***вашєгѡ*** *послаль мєнє бг҃ъ* (серед. XVII ст. Хрон. 72 зв.); *А єсли бы хто з прихожихъ хотѣлъ прєити до* ***вашєго*** *мєшканѧ, и оучинить пасхꙋ г(с҃)дꙋ, пєрвѣй бꙋдєтъ ѡбрѣзанъ всѧкїй мꙋжчизна єгѡ* (серед. XVII ст. Хрон. 90 зв.); *тѣм жє слышащїи словєсѣ гн҃ѧ оумѧкчитє зємлю ср(д)ца* ***вашєго*** (Заблудів, 1568 УЄ № 552, 2); *Нехай вас тое гордое дмухане, и пышное фукане, и широкословноє блекотаня, грозное росказанье, и толстое отрыгане того* ***вашого*** *выкрыканя … не упевняет!* (1598 Виш. Кн. 125); *И показуєте потвержѣня папѣзского правила* ***вашего*** (Львів, 1605–1606 Перест. 45). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашого* [СУМ I, с. 298].

Давальний відмінок – варіантні форми *вашому* і *вашему*: *Разсыпаніе имѣню* ***вашему*** *изъ радустю имайтє, знайте, ажъ имаете събѣ прятаніе на небесѣхъ вѣчное* (XVI ст. НЄ 33); *а пры томъ сєрцꙋ* ***вашомꙋ*** *благодатї бж҃ꙋи послꙋшномꙋ, и плѡды послꙋшанїа въскоры приносѧщомꙋ, не моглемъ сѧ выдивити* (Унів, 1618 ЛНБ 5, 827, 179 зв.); *а ѡ(с)тато(к) го(с)подꙋ бг҃ꙋ полицити стараню* ***Вашєму,*** *П. Міга(л) пишє(т) та(м) до пн҃овъ ми(т)никовъ абы на Ва(с) были ла(с)кавы* (Львів, 1642 ЛСБ 359, 1). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашому* [СУМ I, с. 298].

Знахідний відмінок – варіантні форми *ваше, вашего* і *ваша*: *тоє приказанїє написаль єсть вамь на затверьдѣлость ср(д)ца* ***вашего*** (1556–1561 ПЄ 165); *Сокотѣтъ ся, што бы есте не отяготили сердца* ***ваша*** *обидѣнюмъ* (XVI ст. НЄ 15); *Продайте имѣніе* ***ваше*** *и дайте милостыню* (XVI ст. НЄ 22). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *ваше* [СУМ I, с. 298].

Орудний відмінок – форма *вашимъ*: *За которы(м) то* ***вашимь*** *своволєнствомь и бє(з)чиниємь многиє люди по мѣстахь и мѣстєчкахь и сєлѣхь въ благочєстии живꙋщихь споко(и)нє набожє(н)ства в црквахь ꙋживати и*

ѡ(т)правовати нє могуть (Львів, 1588 ЛСБ 103); *нє трощѣтє(с) о живо(т) вашь, щобы єстє мѣли ґасти или пити, ани тѣло(м)* ***ваши(м)*** *в чо(м) бы єстє ходили* (кін. XVI ст. УЄ № 77, 78); *чому забѣгайте покаанием и исправлением* ***вашимъ*** *яже ко богу скоро* (1599–1600 Виш. Кн. 41); *И в Грубешовѣ … повтѣкали єсте з церкве по переносѣ, оставивши келих сребрный з вином* ***вашимъ*** *на престолѣ* (Львів, 1605–1606 Перест. 44). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашим* [СУМ І, с. 298].

Місцевий відмінок – форми *(в᾽) вашомъ*: *Ото тропами смѣхъ за плачємъ ходитъ, Который радость в᾽ сєрцѵ* ***вашомъ*** *родить* (Львів, 1642 Бут. 10 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *(у, на) вашому* і *(у, на) вашім* [СУМ І, с. 298].

3.2.3.1.2.3. Відмінкові форми займенника *ваши*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *ваши.*

Називний відмінок представлений формою *ваши* (пор. дані *Табл. В.4*): *та(к) намъ ѡ(т)писа(л) пн҃овє мєщанє ба(р)зо ми сѧ* ***ваши*** *рєчи нє подобаю* (Рогатин, 1591 ЛСБ 162); *А* ***ваши*** *геретические языки папежа щыплютъ* (Вільна, 1599 Ант. 745); *погледите, яко сутъ важъны тые суды и декрета* ***ваши*** (Вільна, 1599 Ант. 559); *бога(ц)ства* ***ваши*** *погнили* (XVI ст. КА 173); *аза(ж) нє злости* ***ваши*** *роздѣлаю(т) мєжи мною и вами* (Острог, 1607 Лѣк. 30). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *ваші* [СУМ І, с. 298].

Родовий відмінок – варіантні форми *вашихъ*, *вашыхъ* : *А єсли ани такъ нє оусльхаєтє мєнє придамъ каранья вашєгѡ сєдморакѡ дла грѣховъ* ***вашихъ,*** *и зотрѵпы(х) // затвєржєна вашєгѡ* (серед. XVII ст. Хрон. 126 зв.–127); *Тыє всѣ повинности гды нє нарѵшоны ѡ(т) мл(с҃т)* ***ваши(х)*** *в᾽ пришло(м) малжєнскомъ пожитїи бѵдѵтъ и захованы* (Київ, 1646 Мог. Тр. 921); *дла которыхжо ѡни похвалокъ и ѡтповєдєй* ***ваших*** *нєбєзпєчни ѡтъ васъ и прилтєлєй и слѵгъ* ***вашихъ*** *здорова своєго* (Краків, 1538 AS IV, 157); *то(и) свѣдо(м) литє(р)* ***вашы(х)*** *кгрє(ц)ки(х) ґа(к) и(х) стави(ти)* (Острог, 1607 ЛСБ 372, 1); *Лєчъ абы прєз᾽*

сталость вѣры ***ваших*** *кн҃жацˁкихъ станѡвъ, домъ нашъ и ѧ з нимъ дѡброю славою з мєрˁтвыхˁ повˁстанꙋвъ* (Острог, 1603 Лям. Остр. 14). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *ваших* [СУМ І, с. 298].

Давальний відмінок – форма *вашимъ*: *тєды ꙗ тꙋтъ на поважность мовы моєи, и писма нѣкоторыхъ цр҃кви Бл҃гочєстивои филѧрѡвъ, ласкамъ* ***вашимъ*** *привнєсꙋ* (Київ, 1625 Коп. Ом. 150). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашим* [СУМ І, с. 298].

Знахідний відмінок – варіантні форми *ваши, вашѣ, вашихъ* і *ваша*: *Продаите жь имѣнїа* ***ваша*** *а роздаите в мл(с)тыню* (1556–1561 ПЄ 276); *а мы чєрє(з) тоты вышє ѡписаныи по(с)лы* ***ваши*** *послали є(с)мо ва(м) на помо(ч) сто золоты(х)* (Сучава, 1558 ЛСБ 22); *нє малыє шкоды при(и)муєтє за ты(м) и(ж) ѡни зємли* ***ваши*** *ꙋ волоки помєри(в)ши слушны(х) ѡ(т)мєнъ вамъ давати нє хочу(т)* (1566, ВЛС 39 зв.); *Тымъ способомъ для того и продковъ* ***вашихъ****, то есть апостолскихъ епископовъ, Панъ Богъ на высокости замку // поставилъ* (Вільна, 1595 Ун. гр. 134–135); *Прїидѣтє всѣ трꙋдѡлюбц(и) ... ко мнѣ; найвышємꙋ дѡбрꙋ вашємꙋ, длѧ которогѡстє подїймѡвали трꙋды* ***вашѣ*** (Чернігів, 1646 Перло 160 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилися форми *ваші* і *ваших* [СУМ І, с. 298].

Орудний відмінок – форма *вашими*: *И посполу с тыми лю(д)ми* ***вашими*** *а мы хочємо посла(ти) и наши люди до(б)рыи и вѣрныи* (Сучава, 1558 ЛСБ 22); *Млст҃ию бж҃ию Гєдиѡ(н҃) єпископь гали(ц)ки(и) Лвовски(и) и камєнца подолского Вамь иванови красовскомꙋ крамарєви, и юркови и иванови Кꙋ(з)мичо(м) сєдларомь, мєщаномь Лвовскимь с товаришми и помочниками* ***вашими****, которыхь вы до сєбє зобрали* (Львів, 1588 ЛСБ 103); *а чинѣтє стє(ж)ки про(с)ты ногами* ***вашими*** *да нє хра(м)лючи заблудитє з дороги* (XVI ст. КА 583); *и доволны бꙋ(д)тє ѡброки* ***вашими*** (XVI ст. УЄ Літк. 6). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *вашими* [СУМ І, с. 298].

Місцевий відмінок – форма *(въ) вашыхъ, вашихъ*: *Докладаете тежъ* ***въ*** *прозбахъ* ***вашыхъ*** *… // и просите, абы и теперъ тымъ оное паньство, землю Волынскую, его кролевъская милость объдаровати* (1554 РИБ XXX, 265–266);

албо коли бысмы далєй ***въ*** *та(к) нєпєвны(х) осѡбахъ* ***вашихъ*** *користили* (Острог, 1598–1599 Апокр. 46 зв.). У сучасній українській літературній мові закріпилася форма *(у, на) ваших* [СУМ I, с. 298].

3.2.3.2. Займенники *твой – вашъ* у лексикалізованих словосполученнях

Тексти XVI–XVII ст., особливо ділові пам'ятки, містять численні лексикалізовані словосполучення, імовірно, мовні штампи (чи мовні формули) того часу, що є, за визначенням істориків-лексикографів, в одних випадках шанобливим звертанням, в інших – титульною назвою першої особи держави та церкви, високопосадовців чи шанованих людей узагалі тощо. Частинами таких виразів є займенники *твой – нашъ.*

3.2.3.2.1. Займенник *твой* як частина лексикалізованих словосполучень

Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. засвідчують численні вирази, що вживаються: а) як шанобливі назви власника (власниці), господаря (господині), управителя, жертводавця та ін. чи найвищої особи в державі або в церкві; б) як шанобливі звертання (чи 'шанобливий титул' [СУМ[14-15] I, с. 592]).

Найчастіше трапляється словосполучення ***твоя (твоѧ) милость (милость твоя)*** 'форма звертання, титулування; твоя милість': *А и* ***твоя милость*** *о томъ за ними к намъ писалъ, просячи насъ, абыхмо ихъ тымъ пожаловали, и повѣдаючи, ижъ то намъ не шкодно* (Краків, 1511 АЮЗР II, 126); *гедіоне болобане …* ***твоѧ мл(с̄)ть*** *мещанъ лво(в)ски(х) все(г)да пренаслѣдѹешь, клѧтвами и листы своими бе(з)сѹ(д)не клѧ(л̄)* (Берестя, 1593 ЛСБ 238, 1); *Якомъ я через людей добрых и самъ через себе малжонъка твоего и* ***твою милость*** *не по однокрот навпоминалъ* (Луцьк, 1563 АрхЮЗР 8/III, 52); *Велмо(ж)номѹ па(н)у го(с̄)нѹ и бра(т)у моем(ѹ) миломѹ и до(б)родѣю великом(ѹ) ѡсо(б)но до мене ла(с)кавом(ѹ) … сопѣзе … горо(д)ничомѹ троцкомѹ ра(д) бы(х) днє(с) и на ка(ж)дыи ча(с) слыша(л) здорове* ***твоеи мл(с̄)ти*** (Острог, 1511 ЛОИИК 124, 1, 4, 1); *если которій мѣщанинъ можєтъ мѣти коня, тоть маетъ съ* ***твоею милостью***

на погоню ѣздити (Вільна, 1523 АЮЗР II, 132); ***Твоя милость**, ксенз Скарго, в своих книжках, гдѣ Русь з греками потупил и в муку осудил* (1608–1609 Виш. Зач. 222); *м(с҃)ца ноꙗбра ѡди(н)на(д)цатого днꙗ **твоꙗ мл(ст҃)** пн҃є по(д)комори(и) … кгвалтовнє и бє(з)правнє посла(л) єси ꙋрꙗ(д)ника своєго* (Брацлав, 1595 ЛНБ, 5, II 4048, 128); *лєчъ прошꙋ тѧ // длꙗ **милости твоєи** противко мнѣ абы(с) мꙗ прєзъ листы ꙋвѣдоми(л) ѡ рєчахъ твоихъ* (XVI ст. Розм. 62–62 зв.). Вдалося виявити використання назви *милость твоя* стосовно Бога: *Прєто ѡ(т)чє нашъ ст҃ый молю **мл(с҃)ть твою**, Накормы хлѣбомъ Нб(с҃)нымъ гла(д)нꙋю дꙋшꙋ мою* (Чернігів, 1646 Перло 19). В одній ілюстрації трапилося паралельне використання двох шанобливо-ввічливих виразів: *Ѡ здоровьи **Твоєй Милости** и **Вашєй Милости** Богом даных дєтєй радибыхмо слышали кождого часꙋ* (Острог, 1520 AS III, 196).

У пам’ятках XVI–XVII ст. трапляються також такі шанобливі словосполучення:

– ***верность твоꙗ*** ‘форма звертання, титулування’ [СУМ[16-17] VI, с. 154]: *а(ж) дє(и) **вє(р)но(ст) твоꙗ** кн҃жє ку(р)пски(и) кгру(н)ты в ни(х) смєди(н)скиє поѡ(т)нима(в)ши и до имєнє(и) свои(х) до ви(ж)вы до ша(и)па до поридꙋбъ привє(р)нꙋлъ* (1582 ЖКК II, 153);

– ***твоє благородїє*** ‘форма титулування і шанобливого звертання; твоє благородство’ [СУМ[16-17] II, с. 101]*: а ѡ(т) **Твоєгѡ Бл҃городїа** прєзˢ послы нашѣ жадаємъ покою и любвє абы Цр҃квы Бж҃їи бєз замѣшанˢѧ былы* (Київ, 1623 МІКСВ 70);

– ***твоѧ велебность (велебность твоя)*** ‘(титул осіб духовного сану) превелебність, твоя величність, твоє преосвященство’ [СУМ[16-17] III, с. 207]: *поводоваꙗ сторона **вєлєбно(ст) твою** на тє(р)минъ вышєѡзначоны(и) позыває(т), на которо(м) ꙗко на завито(м) абы вєлєбно(ст) твоꙗ ставши тꙋю сꙋ(м)мꙋ исто(т)нꙋю з закладо(м) заплати(л), и шкоды помєнєныє нагороди(л)* (Луцьк, 1643 ЛНБ 103, 21/Id, 2004, 7 зв.); *С которыми и **твоѧ Вєлєбность** нашъ Панє, Ꙗкѡ нашъ Вожˢ и Пастыръ при Хѣ҃ Гєтманє, трималъ оударъ дх҃овный* (Київ, 1630 Имнол. 5);

– ***твоє величество*** ‘уживається як титул монархів; твоя величність’ [СУМ[16-17] III, с. 221]*: Ажно бг҃ъ всємогѵщи(и) здаривъ на(м) ѡ(т)* ***твоєго*** *ца(р)ского* ***вєличєства*** *посланцѵвь хочъ нє до на(с) до Пана Кисєла послани(х) в потрєбахъ єго* (Черкаси, 1648 ВУР 12);

– ***твоє преподобїє (преподобїє твоє)*** ‘(титул осіб духовного сану) ваше преподобіє’: *Такъ* ***Прп(д)бїє твоє****, пєчаловитымꙋ ѡбмышлава(н)ємъ, абы Сынѡвє Православныи, для нєдостаткѵ Єѯємпларѡ(в) нє голоднѣли, вꙋчаснє вспомогати промышлаває(т)* (Київ, 1648 МІКСВ 347); *вѣдаючи добрє, жє южъ квѣтнѵла досыть вꙋ Полахъ Марсовыхъ, на розныхъ мѣстцахъ, вꙋ мнѡгихъ ѡказїахъ при ѡ(д)важныхъ дѣлахъ, ласнє Вєлможныхъ Продкѡвъ* ***Прп(д)бїа твоєгѡ*** (Київ, 1648 МІКСВ 351).

3.2.3.2.2. Займенник *вашъ* як частина лексикалізованих словосполучень

Пам’ятки української мови XVI–XVII ст. засвідчують функціонування численних лексикалізованих словосполучень, частинами яких є, зокрема, аналізований присвійний займенник *вашъ (ваша, ваше, ваши).* Такі вирази вживаються: а) як шанобливі назви власника (власниці), господаря (господині), управителя, жертводавця та ін. чи найвищої особи в державі або в церкві; б) як шанобливі звертання (чи ‘шанобливий титул’) [СУМ[14-15] I, с. 592]):

– ***вашє благовѣрыє*** ‘форма титулування та шанобливого звертання; ваша благовірність’ [СУМ[16-17] II, с. 94]: *и то(т) мана(с)ты(р) з моцы и владзы* ***вашого благовѣрыа*** *вы(и)мѵєть и собѣ єго прывлащаєть* (Новогрудок, 1589 ЛСБ 123);

– ***вашє благочестиє*** ‘форма титулування і шанобливого звертання до духовної особи; ваше благочестя’ [СУМ[16-17] II, с. 108]: *Вѣдомо чиню* ***вашєму бл҃гочєстию*** *и(ж) пришли посла(н)цы … ѡ(т) блажє(н)нѣ(и)шого ѡ(т)ца мєлєтиа … до єпископа лво(в)ского … носєчи з собою листо(в) до рузны(х) стано(в)* (Краків, 1609 ЦНБ II 21039, 1); *ино мы па(к҃)* ***ваше благоч(с҃)тие*** *поко(р)не проси(м) и жадае(м) ра(ч)те того ѡбречено(г҃) младе(н)ца вышеѡпи(с)наго изь его товарише(м) куды ко(л)ве на которѵю стр(н҃)у подѵ(т)* (Стрятин, 1565 ЛСБ 39, 1 зв.);

– ***ваше братолюбїє*** ‘форма шанобливого звертання до членів братства; ваше братолюбіє, благовірність’ [СУМ[16-17] III, с. 61]: *ωзна(и)мую тє(ж)* ***вашєму братолюбию,*** *и(ж) ωтє(ц) ма(т)фє(и) … в хоробє своє(и) будѵчи ω(т)ишо(л) в монасти(р)* (Краків, 1609 ЦНБ II 21039, 1); *Подобаєжє и сїє вѣдати* ***вашємѵ братолюбїю,*** *и ꙗко скоро ѵслышитє принєсєныє намъ права бра(т)скїє ω(т) патрїа(р)ха* (Львів, 1588 ЛСБ 93, 14); ***Вашему братолюбію*** *всѣхъ благъ желатель и молитвенникъ* (Київ, 1628 КМПМ I 302);

– ***ваша вєлєбность*** ‘(титул осіб духовного сану) ваша превелебність, ваше преосвященство’ [СУМ[16-17] III, с. 207]: *В м(с҃) моєму м(л) п҃ до(л)го(г҃) здорова и ща(с)ливо(г҃) положєна вѣ(н)шѵю с которыми сѧ сполнє то(г҃) чынѧчы по во(л)но(с)ты послу(г) мои(х) в ла(с)ку в м(с҃) … ω(т)даю Дата з ровно(г) з на(и)ѵбо(г)шєи школы* ***Вш҃є(и) вєлє(б)но(с)ти*** (1636 Лям.о пр. 2 зв.); *по(д) протє(к)цию* ***вєлєбно(с)ти вашєи*** *пн҃а моєго мило(с)тиво(г) ωфѣрова(л)* (1636 Лям. о пр. 2);

– ***ваше величество*** ‘уживається як титул монархів; ваша величність’ [СУМ[16-17] III, с. 221]*: А мєновитє бѵдє(т) то* ***вашому*** *ца(р)сковѵ* ***вєличєствѵ*** *слышно єсли лѧхи новѵ на на(с) схотѧ(т) наступаты* (Черкаси, 1648 ВУР 12); *и да исправи(т) бгъ з давнихъ вѣковъ ωзна(и)млє(н)ноє пророчє(ст)во которомѵ мы самы сєбє пωлєцєвши до милостивы(х) нѵгъ* ***вашємѵ*** *ца(р)сковѵ* ***вєличєствѵ*** *ꙗко на(и)ѵнижєнє(и) поко(р)нє ω(т)даємо* (Черкаси, 1648 ВУР 12); *и ω то(м)* ***вашомѵ*** *ца(р)сковѵ* ***вєличєствѵ*** *ωзна(и)мити жє пє(в)нѧ на(с) вѣдомостъ за(и)шла ω(т) кнѧзѧ домѣника заславъского котори(и) до на(с) присилалъ ω миръ просѧчи* (Черкаси, 1648 ВУР 12);

– ***ваша вєлможность (вєлможность ваша)*** ‘форма звертання, титулування; ваша величність, ваша вельможність’ [СУМ[16-17] III, с. 222]: *злетили мы тежъ по слови нашому, абы* ***вєлможность вашу*** *наведилъ и то именемъ нашимъ преложилъ* (поч. XVII ст. КЛ 88); *и на пожито(к) тво(и) ωбе(р)не(н)е ѵ суду зе(м)ского вѣни(ц)кого з* ***ве(л)мо(ж)но(ст)ю вашею*** *чини(т)* (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 56); *Доброгω здоровъѧ* ***Вашо(и) Вєлможности*** *повѣншовавши поклонъ свѵ(и) на(и)нижши(и) о(т)даємъ* (Черкаси, 1648 ДБХ 11);

– ***ваша вѣрность (верностъ) ваша*** ‘форма звертання, титулування; ваша вірність, ваша величність’ [СУМ[16-17] VI, с. 154]: *для ласки нашое королевское и повинности своее, абы* ***вѣрность ваша*** *иначей чинити не смѣли, конечно* (Торунь, 1576 АрхЮЗР 1/I, 67); *росъказꙋемо абысъ пере(д) сꙋдо(м) нашимъ … // … ѡчевисъте станꙋли на жалобꙋ … панее теренъции жабокри(ц)кое малъжонъки … пана Алекъсанъдра жабокрицъкого которы(ѧ)* ***ве(р)ностъ вашꙋ*** *… позываетъ до присълуханꙗ сє въсказанъꙗ* (Луцьк, 1647 ЛНБ 5, II 4069, 119 зв.–120);

– ***ваша милость (ваш милости)*** ‘форма звертання, титулування; ваша милість’: *ино пан‹ъ› исак‹ъ› присилал‹ъ› до вас‹ъ› нашими листми, а* ***Ваша М‹и›л‹о›ст‹ь›*** *ни жадну справидливост‹ь› єстє ємꙋ нє ꙋдилали* (Гирлів, 1504–1517 AS VII, 244); *даєм* ***вашєи млсти*** *знати* (Гирлов, 1513–1515 Cost. BD 509); *Ѡ здорови Твоєй Милости и* ***Вашєй Милости*** *Богом даных дєтєй радибыхмо слышали кождого часꙋ* (Острог, [1520] AS III, 196); *ꙗ бєз бытности* ***Вашєй Милости*** *съ кнаꙁємъ Матѳєєм ничого нє починала, то мы сами ѡт // сєбє тоє всє потєрали* (Луків, 1558 AS VI, 36–37); *ѡна съпросъна вшєтєчъна ꙋчьтивъши* ***вашꙋ милость*** *мои(х) милосътивыхъ пановъ зновꙋ* (Луцьк, 1580 ЖКК I, 184); *которы(и) … вы(з)на(л), иж … єсми за прида(н)є(ж)* ***вм̄(л),*** *панє по(д)старости(и)* (Житомир, 1582 АЖМУ 42); *а и(ж) ти(ж) по(с)ла(н)ци* ***ва(ш̄) м(л̄)*** *пн̄ъ Микола(и) и пн̄ъ михаи(л) ба(р)зо нє наспосо(б)или* (Ясси, 1601 ЛСБ 362); *Ласкою Бж̄їю мѣлєсь* ***ваша*** *Кн(ж)* ***Мл(с̄т)*** *в[г] Домꙋ своєм[г] Пєрєгріна вєликого, гостꙗ на(д) гостѣ* (Київ, 1623 МІКСВ 76); пор. також з ідентичним значенням складноскорочене ***вашъмость*** **(*вашъмости*),** ***вашмосць*** (стпол. *waszmość*) ‘форма шанобливого звертання до кого-небудь; ваша милість’ [СУМ[16-17] III, с. 185]: *в чомъ* ***ваши(х) милосте(и)*** *небе(з)вѣстны(х) хотꙗчи ꙋчинити и вины неславе тако(и) народꙋ нашемꙋ велико именитомꙋ рꙋ(с)комꙋ нехотꙗчи быти: дае(м)* ***вашъмостꙗ(м)*** *всѣ(м) вобе(ц) и ка(ж)домꙋ з особна знати* (Львів, 1595 ЛСБ 277, 1 зв.); *а потомъ, видячи южъ подпилого пана, теды коло него штукою зайдутъ, яко ся* ***вашмосць****, Мосцѣ пане, подпѣсуешъ* (1626 Кир. Н. 20) та ін.

– ***ваша прєвєлєбность*** ‘(титул осіб духовного сану) ваша превелебність, ваше преосвященство’ [СУМ[16-17] III, с. 207]: *И аффєкт[г] той* ***Прєвєлєбности вашой*** *сто̄бливый, хотѣлъ бымъ нє тылко на свѣтъ в[г] гаво падати, алє и до нб̄а вынєсти, абы мѣлъ гасноє мѣсцє мєжи планєтами* (Львів, 1642 Бут. 3);

– ***ваша святыня*** ‘(титул осіб духовного сану) ваша святість, ваше преосвященство’: *винє(н) га ѡ то(м) са старати* ***вашу стыню*** *впомина(ти) абы* ***ваша стыня*** *ино(ч̄)скии чи(н̄) сво(и) до смє(р)ти своєга заховати могла* (Дубно, 1588 ЛСБ 102);

– ***ваша чесность (ваши честности)*** ‘форма шанобливого звертання; ваша честь’: *Пишешъ* ***ваша чесность****, насъ упоминаючи, жебысмо ся возвратили назадъ до своєй стороны и до своєго монастыря зъ быдломъ* (Путивль, 1638 АЮЗР III, 11); *такъ розумѣемъ, же много бы познаходилъ речей вашихъ межи родичми* ***вашихъ чесностей,*** *что все сумнѣнью священнинескому* ***вашей чесности*** *поручаємъ* (Путивль, 1638 АЮЗР III, 11).

Такі вирази, за нашим спостереженям, не перейшли до розряду стійких виразів, чи ідіом, оскільки все ще легко корелюються в однині та у множині, а їхні частини не мають закріпленої позиції.

3.2.3.3. Синтаксична роль займенників *твой – вашъ*

Відповідно до своєї природи займенник *твой (твоя, твоє, твои)* найчастіше виконує синтаксичну роль узгодженого означення, перебуваючи при іменникові в пре- чи в постпозиції: *Наклонаи оухо* ***твоє*** *до того кто проси(т), и ѡ(т)повѣдай ємоу скромнє* (Острог, 1614 Тест. 169); *рєкоу такъ, то тыє нє грѣшатъ и боудѫтъ вымовлєни, которыє за дх̄ѡвными патрїархіи оустави(ч)нє са вєдлѫгъ* ***твоєго*** *нєпєвного писма потѫрчаючими бєсѫрманатъ* (Острог, 1598–1599 Апокр. 65 зв.); *сховай мєчъ* ***твой*** *в похвы, абовѣ(м) кто мєчє(м) въює(т) ѡ(т) // мєча згинє(т)* (Вільно, 1596 З. Каз. 34–34 зв.).

Проте – за умови субстантивації – цей присвійний займенник виконує роль підмета, додатка чи іменної частини складеного присудка: *Алє и(ж) єдиноу дра(х)мѫ знашє(д)ши нєвѣста соусѣдо(в̄) зовала, оуча(с)никами быти своєго*

вєсє(л)ѧ, // мовѧчи радꙋйтєсѧ вєспо(л) зо мною, а ѧ нн҃ѣ товаришовъ всѣ(х), мои(х) и ***твои(х),*** *на рєчь противнꙋю взываю* (Острог, 1607 Лѣк. 12–13); *нижли войт за подарками тые пенези ему отсудил, повѣдаючи: ест-ли онъ на торговлю вътратил, тогды весполокъ свое и* ***твое*** (Луцьк, 1566 СИМКЦА 62); *нн҃ѣ бовѣ(м) що ко(л҃)вєкъ є(с҃) кролєвˢского, єстˢ* ***твоє,*** *а завтра боудє(т) нє* ***твоє,*** *а по за(в҃)трѣи иншого. а по ино(м) дн҃и того кто боудє(т) по нє(м)* (Острог, 1614 Тест. 161); *а ѡнь рек(ь)ль ємоу сн҃оу ты в(ь)сегда єси съ мною й все моє* ***твоє*** *є(ст)* (1556–1561 ПЄ 290 зв.–291); *оубоꙗв(ь)ши(с) с(ь)крыльє(м) шо(д)ши талан(ь)ть тво(ꙋ)(и) в(ь) зєм(ь)лю а сє жь и маєшь* ***твоє*** (1556–1561 ПЄ 107). Лексикалізовані словосполучення *твоя милость, твоѧ вєлєбность* та ін. виступають одним членом речення – підметом чи додатком: *С которыми и* ***твоѧ Вєлєбность*** *нашъ Панє, Ꙗкѡ нашъ Вожˢ и Пастыръ при Хѣ҃ Гєтманє, трималъ оударъ дх҃овный* (Київ, 1630 Имнол. 5); *а ѡ(т)* ***Твоєгѡ Бл҃городїа*** *прєзˢ послы нашѣ жадаємъ покою и любвє абы Цр҃квы Бж҃їи бєз замѣшанˢѧ былы* (Київ, 1623 МІКСВ 70).

Аналогічно і щодо синтаксичної ролі присвійного займенника *вашъ (ваша, ваше, ваши).* Відповідно до своєї природи цей займенник найчастіше виступає в ролі узгодженого означення, перебуваючи при іменникові в пре- чи в постпозиції: *таковый ѡбычай* ***ва(ш)*** *е(ст), и(ж) на кож(д)ый ва(ш) празни(к) маю ва(м) поустити вѧзнѧ с казни* (XVI ст. УЄ Трос. 65); *Не буй ся, малое стадо, чомъ ся удобродячивъ отецъ* ***вашъ*** *небесный дати вамъ царство* (XVI ст. НЄ 23); *чомъ платѣжъ* ***вашъ*** *великый на небесѣхъ естъ* (XVI ст. НЄ 33); *таꙗ цѣна страши(т) насъ, нꙋжъ тєды* ***вашъ*** *єстємъ* (XVI ст. Розм. 55 зв.).

Субстантивувавшись, цей присвійний займенник виконує роль додатка – простого і складеного (якщо лексикалізовані словосполуки): *Тую маткꙋ и до(ч)кꙋ ѡ(т)нѧ(в)ши и заздро(ст) сро(д)нꙋю и(х) // подопта(в)ши всє пожито(ч)ноє ꙗснє(и) ѡбачимо а мєжи* ***ваши(м)*** *и наши(м) которыє двѣ словѣ вє(с) свѣ(т) вадꙗ(т), ро(з)ности мѣти нє бꙋдємо кождоє пожитє(ч)ноє спо(л)ноє розꙋмѣючи* (Острог, 1607 ЛСБ 410, 1–1 зв.); *Слышалемъ* ***нѣкоторого зъ вашихъ,*** *же церковъ ваша въ постъ великій 40-ный литоргіи або лише святое досконалое*

не совершаетъ, толко въ суботу и въ недѣлю, а въ иншіе дни якуюсь недосконалую, которую называете преждеосвяцоная (1603 Пит. 73); *Укажы, што ся* ***зъ вашихъ которому*** *зъ сес стороны стало?* (Вільна, 1599 Ант. 861).

Лексикалізовані словосполучення *ваша святыня, ваша милость*, *прєвєлєбность ваша* та ін виступають одним членом речення – підметом чи додатком, як у цій ілюстрації: *винє(н) ѣа ѡ то(м) сѣа старати* ***вашу сты̄ню*** *впомина(ти) абы* ***ваша сты̄ня*** *ино(ч̄)скии чи(н̄) сво(и) до смє(р)ти своєѣа заховати могла* (Дубно, 1588 ЛСБ 102).

3.2.4. Збереження в сучасній українській літературній мові та в діалектах

Сучасні займенники *твій (твоя, твоє, твої)* та *ваш (ваша, ваше, ваші)* функціонують в українській літературній мові загалом без особливих змін у семантиці та в граматиці [СУМ І, с. 228–229; СУМ Х, с. 50–51]. За винятком шанобливих словосполучень, яких не фіксують сучасні словники та які трапляються в художній літературі для передання колориту епохи.

Присвійні займеннии *твій* та *ваш* активно вживаються у діалектах.

У закарпатській говірці села Сокирниця Хустського району зафіксовано форму дав. в. одн. особового займенника *ти* зі значеннями ‘тобі’ і ‘твій’ [Сабадош, с. 350]; форму дав. в. мн. особового займенника *вам* зі значеннями ‘вам’ і ‘ваш’ [там само, с. 35].

Перший том «Атласу української мови» подає варіанти род. в. одн. займенників *мій, твій*, поширені у північному говорі української мови [АУМ І, к. 156]. У південно-західному говорі поширене явище наголошування род. в. одн. займенників *мій, твій*, відмінне від літературного [АУМ ІІ, к. 132], як і в південно-східному говорі [АУМ ІІІ, Ч. 2, к. 38].

«Атлас українських говірок Північної Буковини» К. Германа фіксує діалектне явище втрати приголосного [j] на кінці слова: *тв’ij, тв’і* [Герман, к. № 297].

3.3. Присвійний займенник *свой*

3.3.1. Значення, походження, фіксація в історичних словниках

Займенник *свой* походить від індоєвропейської основи **svo-* за допомогою основотворчих суфіксів -jŏ- (чол. і сер. р.) або -jā (жін. р.). У результаті занепаду кінцевих зредукованих у новозакритих складах на місці етимологічного -о- закономірно виник -і- [91, с. 131–132; 69, с. 154; 212, с. 18.; 41, с. 154.]. «Етимологічний словник української мови» подає походження цього займенника від праслов'янського *svojь [ЕСУМ V, с. 194; див. також Фасмер III, с. 583].

І. Срезневський так тлумачить цей займенник: ***свои*** 'присвійний займенник, який стос. всіх осіб і замінює займ. мій, твій, його, їх, наш та ін.' [Срезн. III, с. 282]. А семантику визначає в такий спосіб: 1. 'власний, який належить комусь'; 2. 'окремий'; 3. 'відповідний, підходящий'; 4. 'властивий'; 5. 'близький'; 6. 'рідний, родич'; 7. 'свій (який стосується місця або товариства, з яким особа зв'язана походженням чи належністю) свій'; 8. 'земляк'; 9. 'дружній, прихильник' [там само, с. 282–284].

«Словарь русского языка XI–XVII вв.» подає займенник *свой* із вісьмома значеннями: 1. 'належний собі, який стосується себе, свій, власний; здійснюваний самою особою (який стосується всіх осіб, замінює відповідні займенники 'мій', 'твій', 'його', 'наш', 'ваш', 'їх')'; 'який є чиєю-небудь власністю'; 'який знаходиться в чиїй-небудь владі, підпорядковується кому-небудь; підлеглий'; 'такий, в чиєму підпорядкуванні перебуває особа (особи), про які йдеться'; 2. 'споріднений'; *в знач. ім.* 'близький родич, співвітчизник тощо' **свої йому** – 'чиїсь близькі родичі'; 3. 'пов'язаний із місцем проживання і/або місцем походження (особи, про яку йдеться)'; 4. 'близький' // *перен.* 'близький, дружній, пов'язаний спільними переконаннями, вірою тощо'; 5. 'властивий, притаманний (комусь, чомусь)'; 6. 'особливий, властивий тільки цій особі, предмету, явищу та ін.' **по-своєму**, *в знач. присл.* 'на своїй мові'; 'який не відповідає загальноприйнятим нормам, стандартам'; 7. 'належний,

відповідний, підходящий (про час, умови тощо)’; 8. *у знач. ім.* **своє**^{2}, *с.,* **своя**^{2}, *мн.* а) ‘те, що належить собі (майно, гроші та ін.); те, що відноситься до себе (вигоди, багатство, користь та ін.)’; б) ‘свої справи’; в) ‘будинок, батьківщина, місце проживання’ [СРЯ$^{11\text{-}17}$ XXIII, с. 189–191].

3.3.2. Семантика займенника *свой*

Загальне значення присвійного займенника *свой* подає «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.»: ‘(присвійний, який стосується всіх трьох осіб в одн. і мн.) вказує на те, що належить якійсь особі або має відношення до неї; свій’ [СУМ$^{14\text{-}15}$ II, с. 322]. Слово *свой*, зазнавши субстантивації, реалізовувало також ще два інші значення: ‘те, що особисто належить кому; своє’ і ‘близький родич, свояк; свій’ [там само II, с. 323]. Багатий ілюстративний матеріал, сформований на основі українських текстів XVI–XVII ст., дає змогу деталізувати це значення присвійного займенника *свой*.

За опрацьованим джерелами, семантичну базу присвійного займенника *свой (своя, своє, свои)* можна подати так:

1) ‘який належить собі, який є у себе, стосується чи торкається безпосередньо себе; виявляється через себе; свій’: *а так я бачечи ку собѣ вернегодного служебника … который служит мнѣ, // ... з молодости* ***своее*** *от колкадесят лѣт, яко на доброго а цнотливого слугу приналежи … записую ему … подворокъ* (Вільна, 1560 АрхЮЗР 8/VI, 76–77); *са(м) ꙗко прав(д)ивы(и) бъ по см҃рти* ***своєй*** *и(з) мрътвы(х), рачи(л) востати і оуказа(л)сѧ многы(м) людємь* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 41); ***Своя*** *воля то, Ѳилялете, а не вольность! Бо и писмо мовитъ: «все ми вольно, але не все пожыточно»* (Вільна, 1599 Ант. 853); *З ѵ҃прыимои хѵ҃ти* ***своєи*** *по(ш)лю ꙗко мочы бѵ҃дѵ҃ наиры(х)лыи и тєпє(р) заразо(м) сє(р)дєчнє бы(м) была рада послала* (Устя, 1614 ЛСБ 450, 1);

2) ‘здійснюваний, виконуваний і т. ін. самою особою або особисто, самостійно; свій’: *Доброго здоровъꙗ Вашо(и) Вєлможности повѣншовавши поклонъ* ***свѵ҃(и)*** *на(и)нижши(и) о(т)даємъ* (Черкаси, 1648 ДБХ 11); *а и(н)шєє дє(и) жито и ꙗрины на потрєбу пн҃а моєго … чєрє(з) ли(ст)* ***сво(и)*** *росказа(л)*

(Володимир, 1567 ЦДІАК, 28, 1, 2, 2); *Рабы мѡи дѡбрїи … вы працѣ* ***свои*** *прилѡжили* (Чернігів, 1646 Перло 53)

3) ‘який є особистою власністю чи перебуває в особистому підпорядкуванні (про що-небудь); власний, свій’: *его мил пан мой … присылал мене до имѣній* ***своихъ*** (1561 АрхЮЗР 8/VI, 100); *ѡ(н) сы(н) мо(и) тыхъ имєнє(и) ѡкѵпившы и(х) дє(р)жати и ѵживати и кѵ своємѵ налєпъшомѵ и ѵжиточнє(и)шомѵ ѡборочати ꙗко вла(ст)ностью* ***своєю*** *ты(м) шафовати на вєчныє чс҃ы* (Луцьк, 1585 ЖКК I, 281); *отцеве собору Картагінского забороняютъ, абы Римскій епископъ зъ предѣловъ, то естъ зъ границъ* ***своей*** *дієцезіи, зъ судами не вискаковалъ* (Київ, 1621 Коп. Пал. 581);

4) ‘який стосується власника (наставника) або / і сам перебуває в особистому його підпорядкуванні чи пыдлягаэ йому (про кого-небудь); свій’: *И проси(л) пн҃ъ Ба(л)цє(р) … ѡ во(з)но(г)о на ѡ(г)лєда(н)є збито(г)о зранєно(г)о боꙗрина* ***сво(и)го*** (Житомир, 1609 ЦДІАК, 11, 1, 5, 32 зв.); *в которо(и) справє пово(д) чєрє(з) ѵмоцовано(г)о* ***своє(г)о*** *пн҃а во(и)тєха домає(в)ско(г)о по привола(н)ю чєрє(з) во(з)но(г)о стороны по(з)ваноє до права по(д)нє(с) дєкрє(т) помєнєноє дилꙗаци(и) заложє(н)ꙗ хоробы и жалова(л) з нє(г҃) (?) доводєчи справє(д)ливо(с)ти по(д)даному* ***своєму*** *мо(р)дѵхаєви мисановичу* (Вінниця, 1610 ЛНБ 5, II 4052, 148); *Петръ святый, навыкши образ … от учителя* ***своєго*** *…* ***своих*** *учениковъ того же слѣда держатися учит* (1608–1609 Виш. Зач. 229);

5) ‘який перебуває у родинних, дружніх або інших близьких стосунках’ (стосовно також матері-жінки і матері-самиці): *Въ ѡноую годиноу прїшо(л) хс҃ въ гра(д) самарєйскыи, называємый сиха(р), бли(з) вєси котроую бы(л) да(л) іако(в) іѡсифоу сн҃оу* ***своємоу*** (кін. XVI ст. УЄ № 31, 67); *влъчица … нєсла … до ямы* ***своихъ*** *волчатъ* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 30);

6) ‘не чужий, рідний, свій’: *и кр҃щєнїєм сты(м) зъ всѣмꙋ народомꙋ* ***своимꙋ*** *Рѡсскимꙋ ѡ(т) нєи ѡкр҃щєнъ былꙋ зꙋ Цєсармі Кѡ(н)ста(н)тїнопольскими сповиноватилъсꙗ, взꙗвши вꙋ станъ малжєнскїй Аннѵ царєвнѵ* (Київ, 1623 МІКСВ 69);

7) ‘у традиційному звертанні до Бога; свій’: *Нн҃ѣ всѣ радоуймѡсѧ в дх҃оу гойнє, Пн҃оу* ***своємꙋ*** *приготовившисѧ стройнє* (Львів, 1616 Бер. В. 67);

8) у знач. ім. одн. і мн. *свои* ‘той, хто перебуває в родинних, дружніх або близьких стосунках чи пов’язаний місцем постійного проживання, спільною працею, спільними переконаннями і т. ін.; свій, свої’: *а до* ***свои(х)*** *х҃с мови(т), ва(м) єстъ дано разꙋмѣти тає(м)ницѣ цр(с҃)тва нєбє(с)ного, а ины(м) в҃ приповѣстѧ(х)* (Вільно, 1596 З. Каз. 27 зв.); *хто жъ кольвєкъ єдєть бꙋдь чꙋжозємє(ц) бꙋдь* ***сво(и)*** *по два г(рш)҃* (Кременець, 1552 ОКр. З 149 зв.);

9) у знач. ім. одн. *своє* ‘особисте майно, власність; своє’: *а прєто нє* ***своє*** *ро(з)даси, ѡ(т)чизноє своєє просѧ(т) а нє твоєє, що тобѣ повѣрєно ѡ(т)дай* (Острог, 1607 Лѣк. 130);

10) у знач. ім. сер. р. *своє* ‘те, що торкається безпосередньо себе, стосується себе; своє’: *Будучи укривжоны(м), ѡды(и)скує* ***своє*** *... // бо то(т) пєрєво(д) права нє (з) дєдичо(м) бы(л), и нє моглъ сє стєгати на добра ѡ(т)чы(з)ныє єго м(л). пн҃а Дорогоста(и)ского* (Київщина, 1600 ККПС 136–137); *А што ся дотычет того селца Десятины, ино я за тое именице Десятину его милости владыце, а по его милости будучому, слушную замену у господаря его милости зъеднати, албо* ***своимъ*** *отдати маю* (Володимир, 1570 АрхЮЗР 8/VI, 304); *нижли войт за подарками тые пенези ему отсудил, повѣдаючи: ест-ли онъ на торговлю вътратил, тогды весполокъ* ***свое*** *и твое* (Луцьк, 1566 СИМКЦА 62).

3.3.3. Граматика займенника *свой – свои*

3.3.3.1. Парадигма відмінювання

3.3.3.1.1. Відмінкові форми займенника *свой*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *свой.*

Називний відмінок представлений формою *свой* (пор. дані *Табл. В.5*): *хто жъ кольвєкъ єдєть бꙋдь чꙋжозємє(ц) бꙋдь* ***сво(и)*** *по два г(рш)҃* (Кременець, 1552 ОКр.З 149 зв.). У сучасній українській мові закріпилася форма *свій* [СУМ IX, с. 82].

Родовий відмінок – форми *своєго* і *своиго*: *И зовѧтсѧ ѩкъ цидѵ́ла нб҃о, а всѣ звѣзды спадѵ́(т) ѩкъ листа фикговоє … // слн҃цє затмит҂сѧ, а мѣсѧцъ нє дасть свѣта* ***своєго*** (Вільно, 1596 З. Каз. 18–18 зв.); *И проси(л) пн҃ъ Ба(л)цє(р) … ѡ во(з)но(г)о на ѡ(г)лєда(н)є збито(г)о зранєно(г)о боѧрина* ***сво(и)го*** (Житомир, 1609 ЦДІАК, 11, 1, 5, 32 зв.). У сучасній українській мові закріпилася форма *свого* [СУМ IX, с. 82].

Давальний відмінок – форми *своєму*: *в которо(и) справє пово(д) чєрє(з) ѵ́моцовано(г҃) своє(г҃) пн҃а во(и)тєха домає(в)ско(г҃) по привола(н)ю чєрє(з) во(з)но(г҃) стороны по(з)ваноє до права по(д)нє(с) дєкрє(т) помєнєноє дилѧаци(и) заложє(н)ѧ хоробы и жалова(л) з нє(г҃) доводєчи справє(д)ливо(с)ти по(д)даному* ***своєму*** *мо(р)дѵ́хаєви мисановичу* (Вінниця, 1610 ЛНБ 5, II 4052, 148); *Въ ѡноую годиноу прїшо(л) х҃с въ гра(д) самарєйскыи, называємый сиха(р), бли(з) вєси котроую бы(л) да(л) іако(в) іѡсифоу сн҃оу* ***своємоу*** (кін. XVI ст. УЄ № 31, 67); *Нн҃ѣ всѣ радоуймѡсѧ в дх҃оу гойнє, Пн҃оу* ***своємѵ́*** *приготовившисѧ стройнє* (Львів, 1616 Бер. В. 67). У сучасній українській мові закріпилася форма *своєму* [СУМ IX, с.82].

Знахідний відмінок – варіантні форми *свой* та *свуй*: *а и(н)шєє дє(и) жито и ѩрины на потрєбу пн҃а моєго … чєрє(з) ли(ст)* ***сво(и)*** *росказа(л)* (Володимир, 1567 ЦДІАК, 28, 1, 2, 2); *дерева сосънового, дубового, березового на будуванъе избы, синей, комори, стодолы, // стайни згодного, на чотырдесятъ тысечей и далей вырубали, вывезли и на пожиток* ***свой*** *обернули* (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 117–118); *Доброго здоровъѧ Вашо(и) Вєлможности повѣншовавши поклонъ* ***свѵ́(и)*** *на(и)нижши(и) о(т)даємъ* (Черкаси, 1648 ДБХ 11). У сучасній українській мові закріпилися форми *свій* і *свого* [СУМ IX, с. 82].

Орудний відмінок – форма *своимъ*: *вчынили роздѣлок … Настя Васчиха … з сыном* ***своимъ*** (Бориспіль, 1637 АБМУ 13); *и кр҃щєнїєм ст҃ы(м) зъ всѣм҂ народом҂* ***своим҂*** *Рѡсским҂ ѡ(т) нєи ѡкр҃щєнъ был҂* (Київ, 1623 МІКСВ 69); *Кнѧ(з) а(н)дрє(и) миха(и)ловичъ ку(р)пски(и) … самъ ѡсобою своєю єдєть и нємалы(и) почєтъ людє(и) свои(х) ко(ш)томъ* ***своимъ*** *посылаєть* (Вільна, 1581

ЖКК І, 201–202). У сучасній українській мові закріпилася форма *своїм* [СУМ ІХ, с. 82].

Місцевий відмінок – варіантні форми *(въ, у, о) своємъ, своюмъ*: *Нѣмъ каноны соборовыи, которіи отступникъ Креуза* ***въ*** *восмомъ* ***своємъ*** *роздѣлѣ «зарутами» назвавши … ставити показати поступую, для снаднѣйшей ихъ обороны … показую* (Київ, 1621 Коп. Пал. 683); *що то(т) исты(и) фє(д)ко волє(н) мєшкати ѡкь* ***ѵ своюмь*** *власну(м) и вживати, и продати* (Львів, 1584 Юр. 6 зв.); *А та(к) ти грѣшнїй а оупа(д)ный чл҃чє … пытайсѧ до такого сщ҃єнꙗника … и пытайсѧ пилꙗнє* ***ѡ*** *избавитєли* ***своє(м)*** *и бєрѣтє сєбѣ оу нєго пора(д)оу* (Чалгани, 1603 УЄ №78, 43 зв.). У сучасній українській мові закріпилися форми *(на, в) своєму* і *(на, в) своїм* [СУМ ІХ, с. 82].

3.3.3.1.1.2. Відмінкові форми займенника *своя*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *своя*.

Називний відмінок представлений варіантними формами *своя* і *своѧ* (пор. дані *Табл. В.5*): ***Своя*** *воля то, Ѳилялете, а не вольность! Бо и писмо мовитъ: «все ми вольно, але не все пожыточно»* (Вільна, 1599 Ант. 853); *Свойствєнна:* ***своѧ*** (Київ, 1627 ЛБ 112). У сучасній українській мові закріпилася форма *своя* [СУМ ІХ, с. 82].

Родовий відмінок – варіантні форми *своєє* і *своєи*: *што ѵчинѧ(т) вє(р)҃ вш҃а с повиности и вѣры* ***своєє*** *и длѧ ла(с)ки нашоє* (Варшава, 1626 ЦНБ ІІ 23268, 1); *З ѵпрымнои хѵти* ***своєи*** *по(ш)лю ѡако мочы бѵдѵ наиры(х)лыи и тєпє(р) заразо(м) сє(р)дєчнє бы(м) была рада послала* (Устя, 1614 ЛСБ 450, 1); *Вѣмы бо, коли мы толко вѣры* ***своее*** *отступимо, тот князь мирский, папа … тот наши похоти, безпрестани кипячие, установит и загамует* (п. 1596 Виш. Кн. 74). У сучасній українській мові закріпилася форма *своєї* [СУМ ІХ, с.82].

Давальний відмінок – форма *своєй*: *Агг҃лъ … а когда нє моглъ єси вшєтєчной* ***своєй*** *жа(ж)дѣ догодити, то чини(лъ) єси сєбѣ … то бѵди(н)ками ѡбытими, то квѣтками па(х)нѵчими* (Чорна, 1629 Діал. о см. 272); *и всказалъ*

есми онымъ тую сосну ку ***своей*** *руце мѣти и оное уживати на вѣчность* (Невниричі, 1552 АрхЮЗР 4/І, 60). У сучасній українській мові закріпилася форма *своїй* [СУМ IX, с. 82].

Знахідний відмінок – форма *свою*: *[ісидоръ] опочинꙋвши оу ни(х), потѧгноу(л) вˢ дорогꙋ* ***свою*** (Острог, 1598 Ист. фл. син. 37); *А єщє ѡ(т)цє(м) и пастырє(м) смѣє(т)сѧ тобѣ правосла(в)ны(и) Рꙋсинє вызꙋвшы(с) … прє(з) Апостазїю* ***Свою*** *ѡ(т)цє(в)ского Сн҃о(в)ства и патрыа(р)шого послꙋшє(н)ства* (Київ, 1621 ЛСБ 483, 1). У сучасній українській мові закріпилася форма *свою* [СУМ IX, с. 82].

Орудний відмінок – форми *своєю*: *естли бы хотел на то сам особою* ***своею*** *и с тыми всимы свѣтками присягу телесную учинити?* (Галичани, 1553 АрхЮЗР 8/VI, 14); *кнѧ(з) дмитръ булыга … са(м) ѡсобою* ***своєю*** *мо(ц)но кгва(л)то(м) нашо(л) на господꙋ єго* (Володимир, 1572 ЖКК II, 31); *А єго ст҃аа мл(с҃)ть поча(л) єи тѣшити лаго(д)ными словы и рє(к), и(ж) то всє имає(т) тръпѣти вълєю* ***своєю****, чинѧчи послоушєньство Боу҃ ѡ҃цю своємоу нб(с҃)номоу, выпо(л)нѧючи писма пр(о҃)рцˢкїи* (XVI ст. УЄ Трос. 49). У сучасній українській мові закріпилася форма *своєю* [СУМ IX, с. 82].

Місцевий відмінок – варіантні форми *(в, на, по) своєй, своюй*: *попъ никольски(и) алєкъсанъдро а маєть* ***на*** *зємъли* ***своє(и)*** *да(н)нико(в) хома чо(р)ны(и) иванъ моричъ а кꙋничъники ꙗковъ юха* (Овруч, 1552 ООвр.З 107 зв.); *а тепер тот шурин его осѣлъ* ***на своей*** *отчизнѣ* (Бориспіль, 1638 АБМУ 26); *а многїи ты(ж) сѫ(т) которїи бы рады оумєрєти* ***в*** *нємочи* ***своюй****, или бѣдоу свою показати к(д)ы ю(ж) єго змоцоуєть* (кін. XVI ст. УЄ № 31, 128 зв.); *В котрыхъ нє бридитъсѧ нн҃ѣ опочивати. И ними то* ***по*** *воли* ***своєй*** *справовати* (Львів, 1616 Бер. В. 73). У сучасній українській мові закріпилася форма *(в, на) своїй* [СУМ IX, с. 82].

3.3.3.1.1.3. Відмінкові форми займенника *своє*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *своє*.

Називний відмінок – за аналогією, має форму *своє*. Проте в доступних пам'ятках не вдалося виявили такої форми. У сучасній українській мові закріпилася форма *своє* [СУМ IX, с. 82].

Родовий відмінок – форма *своєго* (пор. дані *Табл. В.5*): *тамъ же пусчаючы страх // подданым, которие, здоровъя* ***своєго*** *охраняючы, зъ села, з жонами и детъми, до лесовъ и гаевъ уходити мусели* (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 116–117); *ѡна в ма(л)жєнствє з в̑м … болшє(и) мєшка(т)и нє можєть: которыє причины … хоробы и нєдостатку здоро(в)а* ***своєго*** *вжо ма(л)жєнства з в̑м ꙗко с члв̑комъ молоды(м), а нєспоко(и)ны(м) нє потрєбуєтъ* (Луцьк, 1587 ЛНБ 5, II 4046, 34). У сучасній українській мові закріпилася форма *свого* [СУМ IX, с. 82].

Давальний відмінок – форма *свойому*: *Досытса насытила по долгимъ прагнєню, Охолоды дость* ***свойомꙋ*** *маєтъ оупалєню* (Львів, 1642 Бут. 6). У сучасній українській мові закріпилася форма *своєму* [СУМ IX, с. 82].

Знахідний відмінок – форма *своє*: *Нѣкоторыи … отъ Росского роду, себе самыхъ и славу любячи, а зопсованыи и попаленыи отъ беззаконій и невѣрностей, маючи* ***свое*** *сумнѣнье, отъ … Церкви и отъ … патріарховъ отступили* (Київ, 1621 Коп. Пал. 317); *и право* ***своє*** *на и(х) мл(с̑)ти вливамъ и вєчныє часы продаю за пєвнꙋю сꙋмꙋ пн̑зє(и)* (Дубно, 1577 ЖКК II, 263). У сучасній українській мові закріпилися форми *своє* і *свого* [СУМ IX, с. 82].

Орудний відмінок – варіантні форми *своимъ* і *свымъ*: *Хє̑ Въ(с̑)кршы(и) дарꙋй имъ Триднєвнымъ Въстаніє(м)* ***своимꙗ*** (Київ, 1623 МІКСВ 79); *То и(х) бронь была и є(ст), Кр(с̑)томъ звитажати, И прикла(д)нымъ жи(т)ємъ* ***свы(м)*** *а(к) сл̑нцє сїати* (Київ, 1618 Вѣзер. 14). У сучасній українській мові закріпилася форма *своїм* [СУМ IX, с. 82].

Місцевий відмінок – варіантні форми *(вꙗ, на, о) своємъ* і *своимъ*: *Приходити пови(н)но было, знаючы Ка(ж)ды(и)* ***ѡ своє(м)*** *вла(с)но(м) свѧтитєли до бг̑оспасаємого Мѣста Кієва второго рꙋского Ієр(с̑)лма* (Київ, 1621 ЛСБ 483, 1 зв.); *Ѡ(т)толь бєрєтъ Ѡцєанъ назвискъ своихъ розность, Ѡ(т)толь вода пріймꙋєтъ* ***вꙗ*** *плытꙗю* ***своємъ*** *можно(ст)* (Київ, 1632 Євх. 297); *кгды мовишъ*

ѡ поцалованю волѣла бы(м) ѹмєрти ани ж ли мѹжа ***на свои(м)*** *ложкѹ цѣловати або гдє индєй* (XVI ст. Розм. 45 зв.). У сучасній українській мові закріпилися форми *(в, на) своєму* і *(в, на) своїм* [СУМ IX, с. 82].

3.3.3.1.1.4. Відмінкові форми займенника *свои*

На основі доступних текстів XVI–XVII ст. відтворено парадигму відмінювання займенника *свои.*

Називний відмінок – форма *свои* (пор. дані *Табл. В.5*): *тогды …* ***свои*** *люди пришли и зобачили тое* (Львів, 1588 ЛСБ 92). У сучасній українській мові закріпилася форма *свої* [СУМ IX, с. 82].

Родовий відмінок – варіантні форми *своихъ* і *свыхъ*: *я з молодости лет* ***своихъ*** *бывал есми на Украине* (Луцьк, 1563 АрхЮЗР 8/VI, 46–47); [*Кири(к) сн҃ь давыду(в) качу(р)ку(в)] зєзна(л) и(ж) прода(л) пу(л) ролѣ очизны своєѣ вла(с)ноѣ иванови хомова(т) ща(в)но(г)о … и записує(т)са борони(ти) є(г)о грошє(м) свои(м) о(д) сыну(в)цу(в)* ***свы(х)*** (Одрехова, 1583 ЦДІАЛ 37, 1, 19). У сучасній українській мові закріпилася форма *своїх* [СУМ IX, с. 82].

Давальний відмінок – форма *своимъ*: *выбєжавши з' мѣста противъ* ***своимъ*** *и нали бить нєпріатєли в посродкѹ замкнєны(х)* (серед. XVII ст. Хрон. 165 зв.); *Мо(и) ласкавыє Пн҃є Брата Здорова и до(л)голѣтъно(г҃) Прєбыниа вш҃и(м) мл(с҃)та(м)* ***свои(м),*** *мл(с҃)тивы(м) Пн҃о(м) ѡ(т) г(с҃)да Бг҃а Зычу* (Ясси, 1606 ЛСБ 403). У сучасній українській мові закріпилася форма *своїм* [СУМ IX, с. 82].

Знахідний відмінок – варіантні форми *своє, свои, своѣ* і *своихъ*: *Наши кильку посланцовъ слали, зовучи* ***своихъ*** *до себе* (1596 МИВР 69); *а и(ж) иншіє три патрїархове … // порѹчили … мѣстца* ***свои*** *пєвнымъ особа(м)* (Острог, 1598 Ист. фл. син. 34–34 зв.); *И вирєкль са зо вши(т)ко(г)о о(д)далюючи дѣти своѣ и вши(т)кы пото(м)кы* (Одрехова, 1549 ЦДІАЛ 37, 16, 1); *Поляци рускіє панства поосѣдали, попріятелившися з ними, и цорки* ***своє*** *за Русинов давши, через них* ***своє*** *обычає оздобныє и науку укоренили* (Львів, 1605–1606 Перест. 26); *А на большое обелженъе – якобы якимъ безецникомъ, не зъ рукъ въ руцѣ, але на кій*

узявшы ***свое*** *писма черезъ особъ легкихъ незнаемыхъ подаютъ* (Вільно, 1595 Ун. гр. 117). У сучасній українській мові закріпилися форми *свої* і *своїх* [СУМ IX, с. 82].

Орудний відмінок – варіантні форми *своими* і *свыми*: *кгды нє фортоунныє звѣзды, на хр(с҃)тїанскоє поколѣньє роз'сыпаными* ***своими*** *прѡмєньми оудариме … Тогды євгєнїй папа ри(м)скїй посла(л) до цєсара костантинополского послы* (Острог, 1598 Ист. фл. син. 33); *ми(л)ка жона небо(ж)чика мухова игнатова спулє(м) с пасє(р)бы* ***свыми*** *стеце(м) з дє(м)ком з ма(р)ком // … стану(в)ши прє(д) пано(м) гри(ц)ком … зєзнали и(ж) учини(ли) згоду вѣчную с тою мачєхою своє(ю)* (Одрехови, 1576 ЦДІАЛ 37, 1, 4 зв.–5). У сучасній українській мові закріпилася форма *своїми* [СУМ IX, с. 82].

Місцевий відмінок – форма *(въ) своихъ*: *а въ томъ часе, маючи то* ***въ*** *рукахъ* ***своихъ****, не толко именъе, фолъварки нищатъ … але привилея … и фундуши предковъ нашихъ* (Варшава, 1589 АрхЮЗР 1/I, 259); *А выволокши з болота на соухо, тоу(ж) єго почали зновоу бити нємл(с҃)тивє вшєлѧки(м) ѡроужїє(м), кто што имѣ(л)* ***въ*** *роука(х)* ***своихь*** (XVI ст. УЄ Трос. 59). У сучасній українській мові закріпилася форма *(в, на) своїх* [СУМ IX, с. 82].

3.3.3.2. Займенник *свой* у лексикалізованих словосполученнях

З усіх проаналізованих займенників саме займенник *свой (своя, своє, свои)* входить до складу численних лексикалізованих словосполучень або складених слів. Нижче розглянемо лише деякі з них.

Найбільшу групу складають вирази (переважно із використанням іменників *рука, голова, особа, воля*), що і в українській мові XVI–XVII ст., і в сучасній українській мові функціонують як прислівники *з руки своєє // руки своєй // рукою своєю <власною>* ‘власноруч, особисто’, *головами своими* ‘особисто’, *<самъ> особою своєю* ‘тс.’, *по воли своєй // по своєй <доброй> воли // своєю <доброю> волєю // вълєю своєю* ‘із власної волі, добровільно, свідомо’ і ‘на власний розсуд’: *гдѣж корол … рачил ємꙋ дати з рꙋки єго сꙋдѧми нас, а Твоѧ Милость* ***з рꙋки своєє*** *кого похочєш, взѧти рачиш* (Луцьк, 1542 AS

IV, 323); *ро(с)писъ ѵ҃рѧ(д)нє прє(з) ѡсобѵ҃ в(ш҃) К(н҃) м(л҃) ста(л)сѧ ѡбои(м) сторона(м) ѡчєви(с)тє по(з)воливши, и* ***рѵ҃ки своє(и)*** *по(д)писа(в)ши* (Львів, 1596 ЛСБ 302, 1); *пєча(т) сию привѣсити каза(л) є(м) и* ***рѵ҃кою своєю власною*** *єп(с҃)пископ по(д)писали єсми и бра(т)ство с ними* (Перемишль, 1592 ЛСБ 399); *ѡдно бы Их Милость сами* ***головами своими*** *... кѵ҃ правѵ҃ приєхали* (Звенигород, 1546 AS IV, 500); *естли бы хотел на то* ***самъ особою своєю*** *и с тыми всимы свѣтками присягу телесную учинити?* (Галичани, 1553 АрхЮЗР 8/VI, 14); *кнѧ(з) дмитръ булыга …* ***са(м) ѡсобою своєю*** *мо(ц)но кгва(л)то(м) пошо(л) на господѵ҃ єго* (Володимир, 1572 ЖКК II, 31); *Кнѧ(з) а(н)дрє(и) миха(и)ловичъ ку(р)пски(и) …* ***самъ ѡсобою своєю*** *єдєть* (Вільна, 1581 ЖКК I, 201–202); *В котрыхъ нє бридитьсѧ нн҃ѣ опочивати. И ними то* ***по воли своєй*** *справовати* (Львів, 1616 Бер. В.73); *має(т) єго мл(с҃т) па(н) бра(с)ла(в)ски(и) … тоє имє(н)є // … дє(р)жати и* ***по воли своє(и)*** *ѵ҃живати ро(з)ширати лю(д)ми ѡсаживати и вшєлѧкиє пожи(т)ки примножати* (Люблін, 1591 ЦДІАЛ 181, 2, 282, 5–6); *ѡни сами* ***своєю доброю волєю*** *мєнѧли с нимъ имѣньємъ* (Краків, 1510 AS III, 72); *имє(н)є моє … бє(з) жа(д)ноє намовы и примушє(н)ѧ ѡ(д)но* ***по своє(и) добро(и) воли*** *… прода(л) єсми* (Люблін, 1591 ЦДІАЛ 181, 2, 282, 5); *А єго с҃таа мл(с҃)ть поча(л) єи тѣшити лаго(д)ными словы и рє(к), и(ж) то всє имає(т) тръпѣти* ***вълєю своєю****, чинѧчи послоушєньство Боу҃ ѡ҃цю своємоу нб(с҃)ному* (XVI ст. УЄ Трос. 49). Зауважмо особливо цікавий і рідкісний для дослідника випадок, коли у таких лексикалізованих словосполученнях трапляється кореляція в числі ***своєю доброю волєю – своими добрыми волами***, як у цій ілюстрації: *мы мѵ҃жєвє … твєрь(до) и мѡцнє хѡчє(м) дръжати бєзъ припѵ҃жѣнѧ ѡднѡ* ***свѡими дѡбрыми вѡлами*** *г҃ѵ҃ бг҃ѵ҃ … кѵ҃ чти … бра(т)ствѡ* (Львів, 1544 ЛСБ 10). В українській мові XVI–XVII ст. періоду функціонувало також окреме номінативне словосполучення ***своя воля***. 1. ‘схильність діяти на власний розсуд; свавілля’ (***Своя*** *воля то, Ѳилялете, а не вольность! Бо и писмо мовитъ: «все ми вольно, але не все пожыточно»* – Вільна, 1599 Ант. 853) і 2. ‘розпуста’ (*вывєлъ до нихъ наложницѵ҃ свою и далъ ю* ***на свою волю*** *ихъ* – серед. XVII ст. 188 зв.) [дет. див.: СУМ[16-17] IV, с. 221].

Суттєво меншу групу складають вирази із використанням іменників *врема (времена)* та *обычай*, що і в українській мові XVI–XVII ст., і в сучасній українській мові теж функціонують як прислівники. Ідеться про словосполучення *въ своє врема // во врємена своа // во врема своє* ‘у свій час, у відповідний час’ (*злых зле погубити, а виноград иным дѣлателем предати, иже воздадят єму плоды* ***во времена своя*** – Львів, 1605–1606 Перест. 43); *своимъ обычаємъ* ‘по-своєму, на власний розсуд’: *папє(ж) ѕставы костєлныє всє* ***свои(м) ѡбычаємъ,*** *пєрєвє(р)нулъ и пєрєписа(л)* (поч. XVII ст. ЦНБ 476 П/1736, 51 зв.).

Оказіонально виявлено прислівник місця ***въ своаси*** ‘додому, до себе’: *такжє и всємоу воинствоу небесномоу дакї ѡ(д)даючы, жє та в᷾ добры(м) здоровю* ***въ своаси*** *прыпровадили и въ всїхъ пѕтє(х) твои(х) съпѕтшественнїцы твои были* (Манява, 1619 Прив. Феод. 288 зв.).

Кілька виразів можемо кваліфікувати як фразеологізми: ***взати до рукъ своихъ*** ‘перейняти на себе відповідальність за щось’: *Которыє тыє и(н)стрѕмєн᷾та всѣ сто(р)говавши ѕ жида* ***взали(с)мо*** *и(х)* ***до рукь свои(х)*** *в скар᷾бницѕ цє(р)ковную* (Львів, 1585 ЛСБ 70, 1 зв.); *ку своєй руце мѣти* ‘бути власником чогось, володіти чимось’: *и всказалъ есми онымъ тую сосну* ***ку своєй руце мѣти*** *и оное уживати на вѣчность* (Невмиричі, 1552 АрхЮЗР 4/I, 60) та ін.

3.3.3.3. Синтаксична роль займенника *свой*

Відповідно до своєї природи займенник *свой (своя, своє, свои)* найчастіше виконує синтаксичну роль узгодженого означення, перебуваючи при іменникові в пре- чи в постпозиції: *кгды нє фортоунныє звѣзды, на хр(с̄)тїанскоє поколѣньє роз᷾сыпаными* ***своими*** *прѡмєньми оудариме … Тогды євгєнїй папа ри(м)скїй посла(л) до цєсара костантинополского послы* (Острог, 1598 Ист. фл. син. 33); *а и(ж) иншїє три патрїарховє … // порѕчили … мѣстца* ***свои*** *пєвнымъ особа(м)* (Острог, 1598 Ист. фл. син. 34–34 зв.). У складі фразеологізму функціонував як частина присудка: *Которыє тыє и(н)стрѕмєн᷾та всѣ сто(р)говавши ѕ жида* ***взали(с)мо*** *и(х)* ***до рукь свои(х)*** *в скар᷾бницѕ*

цє(р)ковную (Львів, 1585 ЛСБ 70, 1 зв.). Оказіонально вжитий як іменна частина складеного присудка: ***Своя*** *воля то, Ѳилялете, а не вольность! Бо и писмо мовитъ: «все ми вольно, але не все пожыточно»* (Вільна, 1599 Ант. 853). Зазнавши субстантивації, виконує функцію підмета чи додатка: *хто жъ кольвєкъ єдєть бѹдь чѹжозємє(ц) бѹдь* ***сво(и)*** *по два г(рш)ᵍ* (Кременець, 1552 ОКр.З 149 зв.); *а до* ***свои(х)*** *х̄с мови(т), ва(м) єстъ дано разѹмѣти тає(м)ницѣ цр(с̄)тва нєбє(с)ного, а ины(м) вᵍ приповѣстѧ(х)* (Вільно, 1596 З. Каз. 27 зв.); *Наши кильку посланцовъ слали, зовучи* ***своихъ*** *до себе* (1596 МИВР 69) та ін.

У ролі обставини способу дії та часу виступав тоді, коли входив до складеного прислівника: *гдѣж корол … рачил ємѹ дати з рѹки єго сѹдѧми нас, а Твоѧ Милость* ***з рѹки своєє*** *кого похочєш, взѧти рачиш* (Луцьк, 1542 AS IV, 323); *папє(ж) ѹставы костєлныє всє* ***свои(м) ѡбычаємъ,*** *пєрєвє(р)нулъ и пєрєписа(л)* (поч. XVII ст. ЦНБ 476 П/1736, 51 зв.); *Што ся и стало, що и напотомъ церкви … въ уживанью зостало, которая* ***по всѣ свои вѣки*** *жадной въ собѣ монархіи не знала* (Київ, 1621 Коп. Пал. 408) та ін.

3.3.4. Збереження в сучасній українській літературній мові та в діалектах

Сучасні займенникові форми *свій (своя, своє, свої)* функціонують в українській літературній мові загалом без особливих змін у семантиці та в граматиці [СУМ IX, с. 82–83]. Вони активно вживаються і в діалектах української мови.

У діалектному мовленні присвійний займенник *свій* часто трапляється у субстантивованому значенні. До прикладу, у гуцульському говорі села Березови *своє* з наголосом на останньому голосному має значення ‘родина’ [Неґрич, с. 156]. У західнополіських говірках також вживаним є субстантивовані *своє, свої* ‘родичі’ [Арк. II, с. 140].

Поряд із субстантивованим значенням присвійний займенник *свій* має діалектні варіанти із власне присвійним значенням, які від літературного відрізняються здебільшого кореневим голосним. У закарпатській говірці села Сокирниця словник фіксує *свуй***,** *сво́я, сво́є, сво́ї* зі значеням присвійним ‘свій,

своя, своє, свої’ [Сабадош, с. 328], а також *си* зі значеннями ‘собі’ і ‘свій’ [там само, с. 329]. Західнополіські говірки мають *свуй, своє, свої* із відповідними присвійними значеннями [Арк. ІІ, с. 140]. М. Неґрич фіксує присвійний займенник *свій* ‘родинний, рідний’ [Неґрич, с. 156].

Висновки до Розділу 3

У текстах пам’яток XVI–XVII ст. фіксуємо такі присвійні займенники: *мой, твой, свой, нашъ* і *вашъ.* Їх функціональність у реченнях висока, що доводить навіть їх субстантивація і вживання в ролі підмета чи присудка.

Досліджувані присвійні займенники реалізують низку семантичних сучасних значень і граматичних відношень.

1. У індоєвропейській прамові існували корені, з яких походять присвійні займенники XVI–XVII ст. *мой* і *нашъ***.** І. Срезневський у «Матеріалах…», «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» і «Словарь древнерусского языка (XI–XIV в.)» фіксують ці займенники з одним або кількома значеннями. Займенники *мой* і *нашъ* у XVI–XVII ст., як можемо простежити за Картотекою «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», майже повністю реалізували сучасну семантику. Таким чином, стверджуємо, що сучасна семантика цих займенників сформувалася вже у мові XVI–XVII ст. Займенники *мой* і *нашъ* мали повну відмінкову парадигму, а також виконують найчастіше синтаксичну роль узгодженого означення, або при субстантивації – підмета чи додатка, а лексикалізовані словосполучення зі значенням прислівника – обставини.

2. Історичні словники фіксують давні за походженням присвійні займенники *твой і вашъ* із властивою їм семантикою. Займенник *твій* у сучасній українській літературній мові має три основні значення, як і в українських текстах XVI–XVII ст. Смислове наповнення займенника *вашъ,* як свідчить Картотека, є ширша, ніж лексикографічне представлення у історичному словнику XVI–XVII ст. Займенник *вашъ* реалізує сучасні значення. На основі пам’яток XVI–XVII ст. можемо стверджувати, що сучасне

смислове наповнення присвійних займенників *твой* і *вашъ* в основній своїй базі сформувалося вже у XVI–XVII ст. Також у мові XVI–XVII ст. функціонували численні стійкі словосполуки: *вашє благовѣрыє*, *вашє благочестие, вашє братолюбїє, ваша вєлєбность, ваше величество, ваша вєлможность, вѣрность (верностъ) ваша, ваша милость, прєвєлєбность ваша, ваша святиня, ваша чесность.* Присвійні займенники *твой* і *вашъ* є часто вживаним у пам'ятках XVI–XVII ст. Вони мають повну парадигму відмінювання. У реченнях зазначеного періоду історії української мови займенники *твой* і *вашъ* виконують синтаксичні ролі означення, підмета, присудка, додатка.

3. Присвійний займенник *свой* походить від індоєвропейської основи. Ще давньоруська мова мала присвійний займенник *свои, своє, своја*. «Матеріалы…» І. Срезневського і «Словарь русского языка XI–XVII вв.» виокремлюють займенник *свой* з вісьмома значеннями, а «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» подає займенник *свои* з двома значеннями.

Займенник *свій* у сучасній українській літературній мові має чотири основні значення, які було знайдено і в українській мові пам'яток XVI–XVII ст. (за матеріалами Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»). Тому сучасна семантика цього займенника сформувалася ще в українській мові XVI–XVII ст.

Парадигма відмінювання займенника *свой* у пам'ятках XVI–XVII ст. характеризується малою кількість вживань цього займенника у називному відмінку. Цей займенник виконує у реченнях XVI–XVII ст. синтаксичні ролі означення, присудка і обставини.

Результати даного розділу опубліковані в роботах [272; 274].

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено основні результати дослідження, отримані завдяки аналізові займенників у текстах пам’яток XVI–XVII ст.

Українські граматисти трактували займенник як самостійну частину мови і на його позначення використовували назви *мѣстоима* та *мѣстоимєніє.* У посібникові «Руская языкоучебная читанка» (1862–1863) невідомого автора використано термін *заименникъ.* Форма *займєнник* є нормативною для відповідного класу слів сучасної української мови, її вперше вжив Є. Тимченко в «Українській граматиці» (1907).

Займенник до сьогодні є об’єктом мовознавчих дискусій щодо статусу в системі частин мови: більшість учених кваліфікує займенник як самостійну частину мови, що вказує на предмети, ознаки та кількість, не називаючи їх; існує, проте, інший підхід до займенника як підкласу іменника, прикметника, числівника або прислівника.

Пропоноване дослідження ґрунтується на традиційному визначенні займенника і містить опис займенникової системи української мови XVI–XVII ст., аналіз семантико-граматичних особливостей на підставі вибраних цитат-ілюстрацій. Сформовано корпус зі 118 займенників, які покласифіковано відповідно до 8 розрядів за значеннями, визначено найуживаніші з них. Здійснено порівняльну характеристику займенників XVI–XVII ст. із займенниками XIV–XV ст., корпус яких становить 93 одиниці. Останні сформували основу займенникової системи української мови досліджуваного періоду. Констатуємо, проте, втрату частини займенників XIV–XV ст., зокрема запозичених із церковнослов’янської (*ижє* ‘що’, *инъ* ‘інший’), старопольської (*єнже* ‘який, котрий’), болгарської (*този* ‘цей’) та молдавської (*чєстъ* ‘цей’) мов.

Детально проаналізовано семантику і граматику займенників двох розрядів – особових та присвійних, що дало змогу дійти об’єктивних висновків про історію українських займенників загалом, тому що займенники саме цих

розрядів репрезентують два найбільші класи іменних слів, мають тривалу історію вживання та високу частотність в українській мові XVI–XVII ст. і засвідчують тривалий взаємозв'язок між одиницями двох груп упродовж історії їх функціонування.

До розряду особових займенників української мови XVI–XVII ст. належать ***азъ, я, ми, ти, ви, онъ, она, оно, они***. До розряду присвійних належать займенники ***мой, моя, моє, мои, нашъ, наша, нашє, наши, твой, твоя, твоє, твои, вашъ, ваша, вашє, ваши, свой, своя, своє, свои***. Кожну наведену вище основну форму супроводжує низка фонетико-графічних варіантів.

Особові та присвійні займенники давні за походженням (більшість із них має індоєвропейські етимони). Писемні джерела дають змогу відтворити значеннєву базу кожного аналізованого займенника.

Особові займенники реалізують 1 значення (***я, ви, оно***), 2-3 значення (***онъ***, ***она, они, ти***) та 6 значень (***ми***). Численні ілюстрації характеризують особливості їх функціонування в пам'ятках різних жанрів та стилів: релігійно-богословські, полемічні, ділові, художні та хронікально-літописні. Займенники ***я, ми, ти, ви*** вказують тільки (або переважно) на істоти і оказіонально – за умови персоніфікації – на неістоти; предметно-особові ***онъ, она, оно, они*** вказують переважно на неістоти та істоти, а форми ***она*** і ***оно*** стосуються істот тільки спорадично.

Натомість присвійні займенники мають у своїй значеннєвій базі від 6-ти (***твой***) до 10-ти (***нашъ***, ***свой***) та 11-ти (***мой***, ***вашъ***) значень. Численні ілюстрації підтверджують реалізацію кожного з них. Усі присвійні займенники вживалися у значенні іменників, наприклад: ***мои*** (ім. мн.) 'родичі або близькі мені люди; мої' і ***моє*** (ім. сер.р.) 'те, що належить мені; моє'; ***нашы*** (ім. мн.) 'ті, що належать до одного з нами віросповідання; свої, наші' та ін. Окрім цього, у значенні присвійних функціонували й особові займенники: ***онъ*** – як присвійний ***єго*** 'його', ***она*** – ***єѧ*** 'її', ***они*** – ***ихъ*** 'їхній'.

Виявлено пари-омоніми, які репрезентують омонімію у межах одного класу слів і міжчастиномовну омонімію: ***онъ***^{1} '(особ. займ.) він' – ***онъ***^{2} '(вказ.

займ.) той, отой’ – ***онъ***^{3} ‘(підсил. частка) аж’; ***она***^{1} ‘(особ. займ.) вона’ – ***она***^{2} ‘(вказ. займ.) та, ота’; ***оно***^{1} ‘(особ. займ.) воно’ – ***оно***^{2} ‘(вказ. займ.) те, оте’ – ***оно***^{3} ‘(обмеж. частка) вже’.

Відтворено парадигму відмінкових форм особових та присвійних займенників, вказано на явище суплетивізму (відмінювання займенників ***я*** і ***ми***), на паралельне використання повних та коротких форм (***мене*** і ***мя***, ***тобѣ*** і ***ти*** та ін.), форм із протетичним приголосним чи без нього (***онъ*** і ***вонъ*** (***вѣнъ***), ***она*** і ***вона***, ***они*** і ***вони*** та ін.), на численні фонетико-графічні варіанти.

Займенники XVI–XVII ст. є частиною лексикалізованих словосполучень, шанобливо-ввічливих і гонорифічних виразів відповідно до етикету спілкування того часу. Щодо останніх, то в діловому мовленні використовувалися фрази *єго милость, ихъ милость, єє милость*. Часто вживані словосполучення *його милість* з ад’єктивом перед іменником: *єго королевская милость, єго святая милость, єго господарская милость*, а також гонорифічні вирази за зразком «*их милостеи* + вказівка на статус»: *их милостеи пановъ, их милостеи князеи, их милостеи архієпископовъ,* оказіонально – *єго королевскоє величество.*

Особові займенники найчастіше виконують роль простого (або частини складеного) підмета чи прямого (або непрямого) додатка, оказіонально – неузгодженого означення. Присвійні займенники найчастіше виконують роль узгодженого означення, а за умови субстантивації – підмета, додатка чи іменної частини складеного присудка.

Займенник – важливий і обов’язковий елемент граматичної структури мови. Система сучасних займенників сформована на основі займенників української мови XVI–XVII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

АУМ – Атлас української мови : у 3-х т. – Т. І : Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі / [відп. ред. І. Г. Матвіяс]. – К. : Наук. думка, 1984. – 498 с. ; Т. ІІ : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / [відп. ред. Я. В. Закревська]. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с. ; Т. ІІІ: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі / [відп. ред. А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. – К. : Наук. думка, 2001. – 267 с.

Арк. – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Т. І. – Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. – XXIV+354 с. ; Т. ІІ. – Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. – 458 с.

Біл.-Нос. – Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / П. П. Білецький-Носенко ; [підгот. до вид. В. В. Німчук] ; АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1966. – 423 с. – (Сер. «Пам'ятки української мови»).

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 1997. – 232 с.

Герман – Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини / К. Ф. Герман. – Т. І : Фонетика, фонологія. — Чернівці : Видавнича спілка «Час», 1995. – 410 с. ; Т. ІІ : Словозміна. Службові слова. – Чернівці : Вид-во «Прут», 1998. – 215 с.

Гр. – Словарь української мови: у 4 т. / [под ред. Б. Д. Гринченко]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958-1959 (перевид. фотомех. сп.). – Т. І–IV.

Головащ. – Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук. – К. : Наук. думка, 2001. – 640 с.

Горяев – Горяев Н. В. Сравнительный этимологический словарь русского языка / Н. В. Горяев. – Тифлисъ : Типография канц. Главнонач. гр. ч. на Кавказе, 1896. – 558 с.

ГС – Гуцульські світи. Лексикон / [укладачі : Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2013. – 668 с.

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы / [складальнікі : А. П. Груцо, В. У. Мяснікова, У. М. Свяжынскі]. – 1982. – Вып. 1 ; 1983. – Вып. 2 ; 1983. – Вып. 3 ; 1984. – Вып. 4 ; 1986. – Вып. 5 ; 1985. – Вып. 6 ; 1986. – Вып. 7 ; 1987. – Вып. 8 ; 1989. – Вып. 9 ; 1990. – Вып. 10 ; 1991. – Вып. 11 ; 1993. – Вып. 13 ; 1996. – Вып. 14 ; 1996. – Вып. 15 ; 1997. – Вып. 16. – Мінск : «Навука і тэхніка» (видання не завершене).

ДГРС – Древнегреческо-русский словарь : в 2 т. / [сост. И. Х. Дворецкий]. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальних словарей, 1958. – 1904 с.

Дубров. – Дубровський В. Словник московсько-український [Електронний ресурс] / В. Дубровський. – К. : Рідна мова, 1918. – 548 с.

Енцикл. – Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7-ми т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982–2012.

Жел. – Желехівський Є. Малоруско-нїмецкий словар / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів–Lemberg : З друкарнї тов. им. Шевченка, 1886. – Т. I–II.

Лизан. – Лизанець П. М. Словник місцевих діалектизмів / П. М. Лизанець // Лизанець П. М. Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області. – Ужгород, 2008. – С. 250–330.

Лис. – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко ; Академія Наук Української РСР ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.

ЛЛ – Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Наталя Хобзей, Ксеня Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – 2-е вид., доповн. і випр. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 852 с. – (Сер. «Діалектологічна скриня»).

ЛР – Літопис руський / [пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич]. – Київ, 1989. – XVI+591 с.

Матіїв – Матіїв М. Д. Словник говірок центральної Бойківщини / М. Д. Матіїв. – Київ–Сімферополь : Ната, 2013. – 602 с.

Москал. – Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. – Одеса : Одес. держ. пед. ін.-т ім. К. Д. Ушинського, 1958. – 78 с.

МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок / [ред. кол. : Ю. О. Карпенко, К. М. Лук'янюк, В. А. Прокопенко (відп. ред.), В. В. Яківчик]. – Чернівці : ЧДУ, 1971–1979. – Вип. 1–6.

Неґрич – Неґрич М. Скарби гуцульського говору: Березовúй / М. Неґрич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.

Огієнко[1] – Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Етимологічно-семантичний словник української мови / Іван Огієнко. – Вінніпег : Волинь, 1979–1995. – Т. I–IV.

Огієнко[2] – Огієнко І. Український стилістичний словник : підручна книжка для вивчення української літературної мови / І. Огієнко. – Львів : З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1924. – 496 с.

Онишк. – Онишкевич М. Словник бойківських говірок : у 2-х ч. / М. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984.

Пиртей – Пиртей П. С. Словник Лемківської говірки : матеріали для словника / П. С. Пиртей. – Legnica-Wrocław, 2001. – 460 с.

Піпаш – Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Юрій Піпаш, Борис Галас. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2005. – 266 с.

Преобр. – Преображенский А. Этимологический словарь руського языка / А. Преображенский. – М. : Типография Г. Лисснера и Д. Совко, 1910–1914. – Т. I–II.

РУФС – Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови [Електронний ресурс] / [уклад. В. Підмогильний, Є. Плужник]. – [Б. м.] : [б. в.], 1927. – 129 с.

Сабадош – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.) : в 10 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; [И. В. Андрианова и др. ; гл. ред. Р. И. Аванесов, И. С. Улуханов]. – М. : Рус. яз., 1988–2004. – Т. I–VII.

Срезн. – Срезневскый И. И. Материалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ : в 3 т. / И. И. Срезневскый. – СПб., 1893–1912.

СРЯ$^{11\text{-}17}$ – Словарь древнерусского языка XI-XVII вв. / [гл. ред. С. Г. Бархударов]. – М. : Наука, 1975–2008. – Вып. 1–28.

СРЯ^{18} – Словарь русского языка XVIII в. / [гл. ред. Ю. С. Сорокин ; АН СССР, Ин-т рус. яз.]. – Ленинград ; СПб. : Наука, Ленингр. Отделение ; Наука, С.-Петерб. Отделение, 1984–1992. – Вып. 1–7.

ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. / [ред. кол. : С. Г. Бархударов (пред.) и др.]. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1950–1965. – Т. 1–17.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

СУМ[14-15] – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2-ох т. / [за ред. Л. Л. Гумецької, І. М. Керницького]. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. I–II.

СУМ[16-17] – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28-ми вип. / НАН України ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; [гол. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало, Г. Войтів]. – Львів, 1994–2015. – Вип. 1–16.

Тимч. – Історичний словник українського языка / [за заг. ред. Є. Тимченка]. – Х.–К., 1930–1932. – Зош. 1–2 (А-Ж).

Турчин – Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Д. Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2011. – 384 с.

Цыган. – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь руського языка / Г. П. Цыганенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Рад. школа, 1989. – 511 с.

Фасм. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / Макс Фасмер. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. I–IV.

Шило – Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Г. Ф. Шило. – Львів ; Нью-Йорк : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2008. – 288 с.

ЭСРЯ – Этимологический словарь русского языка / [сост. Г. А. Крылов]. – СПб. : ООО «Полиграфуслуги», 2005. – 432 с.

Bern. – Berneker E. Slavisches etymologisches Wörterbuch Bd. 1–2 / E. Berneker. – Heidelberg, 1908–1913.

Boryś – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. – 864 s.

Br. – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927. – 806 s.

EDUL – Rudnyckyj J. B. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. – Winnipeg : Ukrainian Free Academy of Sciences, 1962–1972. – Vol. I–II.

Linde – Linde S. Słownik języka polskiego. – Lwów : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1860. – Vol. 6. – 1080 s.

Machek – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / Václav Machek ; vědecky redactor Vladimir Šmilauer. – 2-e, opravené a doplněné vydání. – Praha : Československá Akademie Věd, 1957. – 866 s.

Mikl. – Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. – Wien, 1886.

Sł – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego / F. Sławski. – Kraków : Nakładem Towarzystwa miłosników języka polskiego, 1952–1982. – T. I–V.

SP – Słownik polszczyzny XVI w. / Komitet red. : S. Bąk, S. Hrabec, W. Kuraszkiewicz etc. – 1966–1998. – T. I–XXVI (видання не завершене).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арполенко Г. П. Займенник / Г. П. Арполенко // Арполенко Г. П., Козирєва З. Г., Лиса Г. І., Симонова К. С., Щербатюк Г. Х. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. – Київ, 2008. – С. 60–98.
2. Багнюк Н. Особливості системи займенників у тексті середньошрифтового Євангелія / Наталя Багнюк // Писемні пам'ятки: сучасне прочитання : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. Дидик-Меуш]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – С. 84–90.
3. Батюк Л. І. Спостереження над морфологічними особливостями літопису Самовидця // Дослідження з української мови : зб. статей аспірантів та дисертантів / [відп. ред. О. С. Мельничук]. – Київ, 1958. – С. 39–55.
4. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : навч. посібник / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.
5. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
6. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посібник для вузів / Олексій Петрович Безпалько. – К. : Рад. школа, 1960. – 236 с.
7. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії: Функціональний аналіз / Олена Костянтинівна Безпояско ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К. : Наук. думка, 1991. – 171 с.
8. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : підручник. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
9. Бичкова Т. Займенникова словозміна в рукописних апокрифічних збірниках XVII–XVIII ст. / Тетяна Бичкова // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. праць. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип. 5. – С. 365–377.

10. Білодід І. К. Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов (нариси з історії української літературної мови) / І. К. Білодід / [відп. ред. В. М. Русанівський]. – К. : Наук. думка, 1979. – 197 с.
11. Білодід І. К. Києво-Могилянська академія в мовній ситуації на Україні XVI–XVII ст. / І. К. Білодід // Мовознавство. – 1996. − № 6. – С. 20–30.
12. Білодід І. К., Кудрицький Є. М. Іван Ужевич і його граматика // Режим доступу: http:// litopys.org.ua/uzhgram/uzp02.htm
13. Білодід І. К. Передмова / І. К. Білодід // Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : У 2 т. / [гол. редкол. Л. Л. Гумецька]. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 5–7.
14. Бойчук М. К. Періодизація історії української літературної мови / М. К. Бойчук // Питання історичного розвитку української мови. – Харків : Вид-во Харківського державного університету, 1962. – С. 57–64.
15. Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови / Л. А. Булаховський // Вибрані праці в п'яти томах. Українська мова. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 2. – С. 217–569.
16. Булаховський Л. А. Питання походження української мови / Л. А. Булаховський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – 220 с.
17. Вайян А. Руководство по старославянскому языку / А. Вайян / [перевод с франц. В. В. Бородич ; под ред. и с предисл. В. Н. Сидорова]. – М. : Из-тво иностранной лирературы, 1952. – 446 с.
18. Вакуленко С. Слов'янська група мов у класифікаційних спробах київських професорів філософії (кінець XVII – перша третина XVIII ст.) / Сергій Вакуленко // Ukrainika III. Soůčasna ukrajinistika. Problemy jazyka, literatury a kultury. – Olomouc, 2008. – S. 555–559.
19. Ващенко В. С. Граматика Мелетія Смотрицького / В. С. Ващенко // Українська мова в школі. – 1957. – № 3. – С. 27–33.

20. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVI–XIX вв. : учебник / В. В. Виноградов. – 3-е изд. – М. : Высш. шк., 1982. – 528 с.
21. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) : учеб. пособие для вузов / В. В. Виноградов / [отв. ред. Г. А. Золотова]. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
22. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К. : Рад. школа, 1982. – 208 с.
23. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : монографія / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
24. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
25. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : академ. граматика укр. мови. / [за ред. І. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
26. Возняк М. Передмова / М. Возняк // Фільольогічні праці І. Могильницького / Українсько-руський Архив за 1910 рік. – Т. V. – Львів : З друкарнї Наукового Товариства ім. Шевченка, 1910. – С. V–VIII.
27. Возняк М. С. Історія української літератури : у 2-х кн. / М. С. Возняк. – 2-ге вид., перероб. – Львів : Світ, 1992. – Кн. 1. – 696 с.
28. Войлова К. А. Старославянский язык : пособие для вузов / К. А. Войлова. – М. : Дрофа, 2003. – 368 с.
29. Войтів Г., Кровицька О. Геральдична поезія XVI–XVII століть як джерело історичного словника / Ганна Войтів, Ольга Кровицька // Писемні пам’ятки: від картотеки до словника : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. Дидик-Меуш]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2013. – С. 187–209. – (Сер. «Історія мови»).
30. Войтів Г. В. Назви одягу в пам’ятках української мови XIV – XVIII ст. : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Войтів Ганна Володимирівна ;

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України – Львів, 1995. – 209 с.

31. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія, синтаксис : підруч. для студ. ВНЗ. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища шк., 1989. – 334 с.
32. Волчанська Г. В. Функціонування займенникових слів у структурі тексту : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Волчанська Ганна Василівна ; Кіровоград. держ. пед. університет ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 18 с.
33. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / [відп. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1966. – 596 с.
34. Гадолина М. А. История форм личных и возвратного местоимений в славянских языках / М. А. Гадолина. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1963. – 147 с.
35. Георгієва С. І. Болгарська переселенська говірка мішаного типу: стан і етапи формування : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.03 / Георгієва Світлана Іванівна ; Інститут мовознав. ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 2006. – 23 с.
36. Гайда О. М. Граматика та семантика прийменника в українській мові XVI–XVII ст. (на матеріалі документів Львівського ставропігійського братства) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Гайда Ольга Мирославівна ; ДВНЗ «Прикарпат. нац. університет ім. Василя Стефаника». – Івано-Франківськ, 2015. – 289 с.
37. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : монографія / Лідія Павлівна Гнатюк. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – 446 с.
38. Гнатюк Л. П. Староукраїнська мовна свідомість другої половини XVI – першої половини XVIII ст.: ґенеза та визначальні риси / Лідія Павлівна Гнатюк // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К. : Київський університет, 2009. – Вип. 19. – С. 101–110.

39. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку / О. Горбач // Мовознавство: доповіді і повідомлення Другого міжнародного конгресу україністів, (м. Львів, 22–28 серпня 1993 р.) / АН України. – Львів : [б. в.], 1993. – С. 7–12.
40. Горецький П., Шаля І. Українська мова. Практично-теоретичний курс. – вид. 5-е (стереотипне). – К. : Книгоспілка, 1927. – 207 с.
41. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підруч. для студ. вищих навчальних закладів / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
42. Граматика слов'янська І. Ужевича / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К. : Наук. думка, 1970. – 112 с.
43. Грамма́тика ѧзыка малорꙋского въ Гали́цїи сочинєннаѧ Іва́номъ Вагилєвичємъ. – Львовъ : Пєча́тано въ Інститꙋтѣ Стаvропїгїа́ньскомъ, 1845.
44. Грамматики Лаврентия Зизания и Мелетия Смотрицкого / [сост., подг. текста, научный комментарий и указатели Е.А. Кузьминовой ; предисл. Е.А. Кузьминовой, М.Л. Ремнёвой]. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 523 с.
45. Грамматыка ѧзыка Σлавєно-руского южє сочини Іоанъ Могѣльнѣцки // Фільольогічні праці І. Могильницького / Українсько-руський Архив за 1910 рік. – Т. V. – Львів : З друкарнї Наукового Товариства ім. Шевченка, 1910.
46. Гримашевич Г. Фонетичні та морфологічні особливості «Лямменту по … отцу Іоаннѣ Василевичу…» / Г. Гримашевич // Писемні пам'ятки: сучасне прочитання : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. Дидик-Меуш]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – С. 101–107. – (Сер. «Історія мови»).
47. Гринчишин Д. Писемні пам'ятки XVI – першої половини XVII ст. як джерело вивчення українських діалектів / Дмитро Гринчишин // Українське і слов'янське мовознавство : зб. наук. пр. на честь 80-річчя проф. Й. Дзендзелівського. – Ужгород : [б. в.], 2001. – С. 175–181.

48. Гринчишин Д. Субстантивація займенників у сучасній українській мові в порівнянні з російською та білоруською / Дмитро Гринчишин // Вісник Львівського державного університету ім. Івана Франка : Серія філологічна. – Львів, 1969. – Вип. 6. – С. 76–79.
49. Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови / Д. Гринчишин // Записки НТШ. Т. ССХХІХ. Праці філологічної секції / [ред. М. Ільницький, О. Купчинський]. – Львів : Видавництво НТШ, 1995. – С. 251–276.
50. Грушевський М. Історія української літератури : В 6 т., 9 кн. – Т. 6. Кн. 1 : Літературний і культурно-національний рух першої половини XVII ст. / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1996. – 262 с. – (Бібліотека «Літературні пам'ятки України»).
51. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – 298 с.
52. Дзендзелівський Й. О. Прономіналізація в українській мові / Й. О. Дзензелівський // Українська мова в школі. – 1955. – № 1. – С. 14–20.
53. Дидик-Меуш Г. Про словник / Ганна Дидик-Меуш // Дидик-Меуш Г., Слободзяник О. Українські краєвиди XVI–XVIII ст. Слово – текст – словник. – Львів, 2015. – С. 5–14 с.
54. Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв : монографія / Ганна Дидик-Меуш. – Львів : [б. в.], 2008. – 398 с.
55. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : збірник актових документів / [підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін.] – К. : Наук. думка, 1981. – 316 с.
56. Добосевич У. Б. Мова і стиль учительних Євангелій кінця XVI – початку XVII ст. : автореферат дис. … канд. філол. наук / Добосевич Уляна Богданівна ; Львівський держ. університет ім. Івана Франка. – Львів, 1997. – 17 с.

57. Добосевич У. Субстантивація як вияв транспозитних можливостей різних частин мови / Уляна Добосевич // Лінгвістичні стідії. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 91–96.

58. Добосевич У. Суспільний статус і престиж української мови на зламі XVI–XVII ст. / Уляна Добосевич // Матеріали VI Міжнародного конгресу україністів. Мовознавство : зб. наук. ст. / Міжнародна асоціація україністів, НАН України. – Київ, 2007. – Кн. 5. – С. 278–288.

59. Добош В. И. Южнокарпатские украинские говоры долины реки Турьи: фонетика и морфология : автореф. дис. … канд. филолог. наук / В.И. Добош. – К., 1955. – 16 с.

60. Долинська М. Соціотопографічна характеристика української (руської) дільниці Львова у XVI–XVII ст. Загальні зауваги / Мар'яна Долинська // До джерел : зб. наук. праць на пошану О. Купчинського. – Київ ; Львів, 2004. – Т. І. – С. 766–780.

61. Драгоманов М. П. Борьба за духовную власть и свободу совести / М. П. Драгоманов / Вибране («… мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. П. Драгоманов; [упоряд. та авт. іст.-біографічного нарису Р. С. Міщук]. – К. : Либідь, 1991. – 682 с.

62. Дудко І. В. Займенникове вираження категорії означеності-неозначеності в українській мові : монографія / І. В. Дудко. – К. : Довіра, 2011. – 232 с.

63. Дудко І. В. Семантика і функціонування неозначених займенників у сучасній українській літературній мові : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Дудко Ірина Володимирівна ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2002. – 24 с.

64. Єрьомін І. П. Іван Вишенський та його громадсько-літературна діяльність / І. П. Єрьомін // Матеріали до вивчення історії української літератури. – Т. І. – К. : Рад. школа, 1959. – С. 3–39.

65. Жанри і стилі в історії української літературної мови / В. В. Німчук, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга та ін. – К. : Наук. думка, 1989. – 288 с.

66. Житецький П. Нарис літературної історії української мови в XVII віці / П. Житецький. – Львів : Українське видавництво, 1941. – XXIVI+ 203 с.
67. Жовтобрюх М. А. Займенник у системі частин мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 18–22.
68. Жовтобрюх М. А. Система частин мови в українській лінгвістичній традиції / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 3–8.
69. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматика української мови : підручник. – К. : Вища шк., 1980. – 320 с.
70. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : підручник. – 3-е вид. – Ч. І. – К. : Вища шк., 1965. – 423 с.
71. Жовтобрюх М. А. Частини мови в «Граматиці слов'янській» І. Ужевича / М. А. Жовтобрюх // Східнослов'янські граматики XVI–XVII ст. – Київ, 1982. – С. 51–58.
72. Загнітко А. П. Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1989. – 63 с.
73. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови : навч. посібник для вузів / А. П. Загнітко. – К. : Вища шк., 1991. – 77 с.
74. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : Вид-во Донецького університету, 2001. – 662 с.
75. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Морфологія : монографія /А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон ДУ, 1996. – 437 с.
76. Закревська Я. Загальна характеристика гуцульських говірок / Я. Закревська // Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 1997. – С. 7–10.
77. Заневич О. Українська мова XVI–XVII ст.: дієслово. Семантика, перехідність, об'єкт : монографія / Ольга Заневич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. – 308 с. – (Серія «Історія мови»).

78. Запаско Я. П. Пам’ятки книжкового мистецтва : Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга 1 (1574-1700) / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич; [ред. Г. Я. Луцак]. – Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1982. – 136 с.
79. Зарецкий А. И. О местоимении / А. И. Зарецкий // Русский язык в школе. – 1940. – № 6. – С. 17–22.
80. Иванова Т. А. Старославянский язык : учебник / А. Т. Иванова. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1998. – 224 с.
81. Исаченко А. В. О синтаксической природе местоимений / А. В. Исаченко // Проблемы современной филологии. – М. : Наука, 1965. – С. 149–156.
82. Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. П. Івченко. – К. : Київський університет, 1965. – 504 с.
83. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Ярослав Дмитрович Ісаєвич. – К. : Наук. думка, 1966. – 251 с.
84. Ісаєвич Я. Найдавніші документи про діяльність братств на Україні / Ярослав Ісаєвич // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2. – С. 22–34.
85. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Ярослав Ісаєвич. – Львів : [б. в.], 2002. – 516 с.
86. Історична граматика української мови: підручник / О. П. Безпалько та ін. – 2-ге вид., випр. – К. : Рад. школа, 1962. – 510 с.
87. Історія Львова в документах і матеріалах : зб. док. і матеріалів / Упор.: У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Купчинський та ін. – К. : Наук. думка, 1986. – 424 с.
88. Історія Львова : у 3-х т. / [редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій, Л. Батрак; НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України]. – Львів : «Центр Європи», 2006. – Т. І. – 296 с.
89. Історія української культури : в 5 т. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / В. С. Александрович, В. Г. Балушок, М. Б. Боянівська, Л. В. Войтович; [гол. ред. Я. Д. Ісаєвич]. – К. : Наук. думка, 2001. – 848 с.

90. Історія української мови. Лексика і фразеологія : монографія / [за ред. В.М. Русанівський, В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга]. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.
91. Історія української мови. Морфологія : монографія / [за ред. В. В. Німчук, А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх та ін.] – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.
92. Історія української мови: хрестоматія / [упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко ; автор передмови С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 1996. – 288 с.
93. Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / Мирон Капраль. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка ; Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2003. – 440 с.
94. Капраль М. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (Історико-джерелознавчий огляд) / М. Капраль // Привілеї міста Львова XIV-XVIII ст. / Львівські історичні пам'ятки. – Львів, 1998. – Т. 1. – С. 7–25.
95. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «я» / Святослав Караванський. – К. : ВЦ «Академія», 2001. – 240 с.
96. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. : монографія / І. М. Керницький. – К. : Наук. думка, 1967. – 288 с.
97. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування : монографія / Р. Й. Керста. – К. : Наук. думка, 1984. – 152 с.
98. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учебное пособие / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УПСС, 2000. – 352 с.
99. Ковалів П. Граматика української мови / П. Ковалів. – Мюнхен : [б. в.], 1946. – 148 с.
100. Ковалів П. Чистота і правильність української літературної мови / П. Ковалів. – Мюнхен : Рідне слово, 1946. – 34 с.

101. Козак О. Займенники української мови як навчальний матеріал у чужомовній аудиторії / О. Козак // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Вип. 3. – Львів, 2008. – С. 269–272.

102. Колесников А. О. Займенник / А. О. Колесников // Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: ґенеза і динаміка : монографія / А. О. Колесников; [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – Ізмаїл : СМИЛ, 2015. – С. 292–334.

103. Коцовський В., Огоновський І. Методична граматика української мови. – 4-е вид., виправл. – Вінніпег : Друкарня «Канадійського Фермера», [б.р.] – 98 с.

104. Коць-Григорчук Л. До проблеми проникання живомовної стихії в пам’ятки української писемности пізнього Середньовіччя / Лідія Коць-Григорчук // Л. Коць-Григорчук. Дипінті українських середньовічних ікон. – Львів : Літопис, 2011. – С. 223–244.

105. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.

106. Кралюк П. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. / Петро Кралюк. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. – 208 с.

107. Крижанівська Н. О. Займенники і частки займенникового походження / Н. О. Крижанівська // Українська мова в школі. – 1957. – № 1. – С. 3–6.

108. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматика : навч. посібник / О. І. Крижанівська. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.

109. Крымскій А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья / А. Крымскій. – Т. 1. – Вип. 1. – М., 1907. – 144 с.

110. Крип’якевич І. Історичні проходи по Львові / Іван Крип’якевич. – Львів : Каменяр, 1991. – 168 с.

111. Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. / Іван Крип’якевич // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1907. – Т. 77. – С. 77–106; Т. 78. – С. 26–50; Т. 79. – С. 5–51.

112. Кровицька О. Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» / Ольга Кровицька // Кровицька О. Українська лексикографія: теорія і практика. – Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 2005. – С. 27–34.

113. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір / Ольга Кровицька. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – 213 с.

114. Крылов С. А. О семантике местоимённых слов и выражений / С. А. Крылов // Русские местоимения: Семантика и грамматика : межвуз. сб. научн. тр. / [ред. кол. : А. Б. Пеньковский (отв. ред.) и др.]. – Владимир : ВГПИ, 1989. – С. 3–12.

115. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови) / Віктор Кубайчук. – К. : К.І.С., 2004. – 168 с.

116. Кудрицький Є. М. Іван Ужевич – український граматист XVII ст. і його праця / Є. М. Кудрицький // Мовознавство. – 1970. – № 1. – С. 35–48.

117. Кузьма І. Формування словотвірної норми і деривaційна варіантність (на матеріалі українських прикметників XI–XVIII ст.) / Ірина Кузьма // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – Вип. 17. – Т. I (169). – С. 307–313.

118. Купчинська З. Нові здобутки істориків мови / Зоряна Купчинська // Діалектологічні студії. 1: Мова в часі і просторі / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2003. – С. 401–405.

119. Курило О. Початкова граматика української мови : підручник / Олена Курило. – Ч. 1. – К. : Видавниче Товариство «Криниця», 1917. – 48 с.

120. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К., 2008. – 303 с.

121. Курилович Е. Очерки по лингвистике. Сборник статей / Е. Курилович. – М. : Издательство иностранной литературы, 1962. – 456 с.

122. Курс сучасної української літературної мови : у 2-ох т. / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. школа, 1951. – 520 с.

123. Кучеренко І. К. Актуальні проблеми граматики / І. К. Кучеренко; [упор. З. Терлак]. – Львів : Світ, 2003. – 228 с.

124. Кучеренко І. К. Граматичні значення і граматичні категорії в українській мові / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1959. – 59 с.

125. Кучеренко І. К. Категорія відмінка в сучасній українській мові / І. К. Кучеренко. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1961. – 52 с.

126. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. / І. К. Кучеренко. – Ч. І. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1961. – 172 с.

127. Левицький М. Українська граматика для самонавчання / М. Левицький. – 3-е вид., виправл. й доп. – Катеринослав-Ляйпціґ : Українське вид-во, 1923. – 197 с.

128. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія : навч. посібник / М. В. Леонова. – К. : Вища шк., 1983. – 264 с.

129. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині: монографія / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – 732 с.

130. Лизанец П. Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи / П. Н. Лизанец ; [под. ред. В. В. Жукова]. – Будапешт : Академия наук Венгрии, 1976. – 682 с.

131. Лизанець П. М. Михайло Лучкай і його граматика / П. М. Лизанець // Лучкай М. Граматика слов'яно-руська / [упор., передм., примітки та словник діалектних слів П. М. Лизанця; перекл. з лат. М. П. Лизанця та Ю. М. Сака]. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 5–33.

132. Лизанець П. М. Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області : монографія / П. М. Лизанець. – Ужгород : Всеукраїнське державне вид-во «Карпати», 2008. – 438 с.

133. Литвиненко О. О. Мовні особливості почаївського стародруку «Книжиця для господарства» 1788 р. (Фонетика. Морфологія) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. / Литвиненко Ольга Олександрівна ; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 19 с.

134. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01 / Ломакович Світлана Володимирівна ; Тернопільський держ. педагогічний інститут. – К., 1993. – 52 с.

135. Ломакович С. Займенниково-співвідносні речення української мови як структурно-семантичний тип (До питання про принципи класифікації складнопідрядного речення) / С. Ломакович // Другий міжнародний конгрес україністів, (Львів, 22-28 серпня 1993 р.) : Доповіді і повідомлення. Мовознавство. – Львів : Атлас, 1993. – С. 192–196.

136. Лукин М. Ф. Трансформационные прцессы в области частей речи / М. Ф. Лукин // Проблемы словообразования русского и украинского языков. – Киев ; Донецк : Изд-во Донецк. ун-та, 1976. – 146 с.

137. Лучкай М. Граматика слов'яно-руська / М. Лучкай / [упор., передм., примітки та словник діалектних слів П. М. Лизанця; перекл. з лат. М. П. Лизанця та Ю. М. Сака]. – К. : Наук. думка, 1989. – 190 с.

138. Майтинская К. Е. Местоимения в языках разных систем / К. Е. Майтинская. – М. : Наука, 1969. – 308 с.

139. Макович Х. Писемна пам’ятка: між минулим і сучасним українських діалектів / Христина Макович // Вісник Львівського університету. Серія філологічна : зб. наук. праць. – Львів : Львівський нац. університет ім. І. Франка, 2012. – Вип. 56. – Ч. 1. – С. 122–131.

140. Макович Х. Я. Діалектні риси мови українських рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст. : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Макович Христина Ярківна ; Львівський нац. університет ім. І. Франка. – Львів, 2013. – 15 с.

141. Маловицкий Л. Я. Семантические модификации местоимения «он» в истории русского языка /Л. Я. Маловицкий // Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков. Тезисы докладов и сообщений всесоюзной научной конференции. – Днепропетровск, 1975. – С. 170–171.

142. Мандрик Н. Розвиток граматичної думки в Україні XIV–XVII ст. / Н. Мандрик // Зб. наук. праць Рівнен. держ. гуманітарного ун-ту «Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії». – Вип. XVI. – 2008. – С. 56–61.

143. Матвійчук Т. П. Займенникова реалізація текстових категорій: автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Матвійчук Тетяна Павлівна; Нац. пед. університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 23 с.

144. Матвіїв М. Д. Передмова / М. Д. Матвіїв // Матіїв М. Д. Словник говірок центральної Бойківщини. – Київ-Сімферополь : Ната, 2013. – С.5–8.

145. Матвіяс І. Особливості граматики С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера / І. Матвіяс // Українська мова : науково-теоретичний журнал Ін-ту української мови НАН України / [гол. ред. В. Німчук]. – № 3. – К., 2010. – С. 3–10.

146. Матвіяс І. Г. Синтаксис займенників в українській мові : монографія / І. Г. Матвіяс. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 131 с.

147. Матвіяс І. Г. Синтаксичні і стилістичні властивості займенників в українській літературній мові першої половини XIX ст. (займенники особові, зворотний, означальні і вказівні) / І. Г. Матвіяс // Дослідження з синтаксису української мови / [ред. кол. : Л. А. Булаховський, І. К. Білодід, Г. П. Їжакевич]. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – С. 77–128.

148. Мацюк Г. Збагачення джерельної бази досліджень з діалектної морфології / Галина Мацюк // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / [укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Вип. 11. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – С. 592–599.

149. Медведєв Ф. П. Історична граматика української мови: короткий нарис / Ф. П. Медведєв. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1955. – Ч.1. – 215 с.

150. Методична граматика української мови / [уложили В. Коцовський і І. Огоновський]. – 4-е вид. – Віннїпеґ : Накладом Української книгарні. З друкарні «Канадийского Фармера», [б. р.]. – 98 с.

151. Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма : посібник / Оксана Микитюк. – Львів : Вид-во Львівської Політехніки, 2010. – 440 с.

152. Миронюк О. М. Історія граматичних засобів вираження ввічливості в українській мові / О. М. Миронюк // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 55–63.

153. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М.В. Мірченко. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк : Вежа, 2004. – 393 с.

154. Мозер М. Огляд історії української мови середньої доби / Міхаель Мозер // Причинки до історії української мови / [за заг. ред. С. Вакуленка]. – Харків : Харк. істор.-філол. тов-во, 2008. – С. 40–54.

155. Мозер М. Руська (білоруська та українська) мова середньої доби: загальна перспектива / Міхаель Морзер // Причинки до історії української

мови / [за заг. ред. С. Вакуленка]. – Харків : Харк. істор.-філол. тов-во, 2008. – С. 55–74.

156. Морзер М. Зразкова «проста мова» та її синтакса / Міхаель Морзер // Причинки до історії української мови / [за заг. ред. С. Вакуленка]. – Харків : Харк. істор.-філол. тов-во, 2008. – С. 112–131.

157. Мойсієнко В. Луцька замкова книга 1560-1561 рр. як відображення офіційної «руської» мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті / В. Мойсієнко // Луцька замкова книга 1560-1561 рр. / [підгот. до видання В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук]. – Луцьк, 2013. – С. 64–148.

158. Мойсієнко В. М. «Проста мова» в Україні та Білорусі XVI ст. / В. М. Мойсієнко, О. І. Ніка ; [редкол. : О. С. Онищенко (голова) та ін.] – К. : НБУВ, 2013. – 25 с.

159. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. / Віктор Михайлович Мойсієнко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 450 с.

160. Морфологічна будова сучасної української мови / [відп. ред. : М. А. Жовтобрюх ; ред. кол. : І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко] – К. : Наук. думка, 1975. – 208 с.

161. Москаленко А. А. Синтаксис складного речення давньоруської та української мови / А. А. Москаленко. – Одеса, 1959. – 32 с.

162. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології / Н. А. Москаленко. – К. : Рад. школа, 1959. – 224 с.

163. Наєнко Г. М. Історична морфологія української мови: Динаміка граматичної форми : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / Г. М. Наєнко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 136 с.

164. Наєнко Г. Науковий тест середньоукраїнського періоду в лінгвостилістичному, текстолінгвістичному й комунікативно-

функціональному висвітленні : монографія / Галина Наєнко. – К. : Освіта України, 2013. – 404 с.

165. Наєнко Г. Периферійні субтексти в лексиконах середньоукраїнського періоду / Галина Наєнко // Писемні пам’ятки: від картотеки до словника : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. Дидик-Меуш]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2013. – С. 146–161.

166. Наконечний М. Українська мова. Програма-конспект / М. Наконечний. – Х. : Кооперативне вид-во «Рух», 1928. – 240 с.+21 с.

167. Нечуй-Левицький І. Грамматика українськоі мови. Синтаксис / І. Нечуй-Левицький. – К. : Друкарня І. І. Чоколова, 1914. – Ч. ІІ. – 176 с.

168. Ніка О. І. Модусні смисли у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. : автореф. дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01 / Ніка Оксана Іванівна ; Київський нац. університет ім. Т. Шевченка, Інститут філології. – К., 2010. – 37 с.

169. Ніка О. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Оксана Ніка. – К., 2009. – 441 с.

170. Ніка О. Українська термінологія та історія літературної мови / О. Ніка // Українська наукова термінологія : зб. матеріалів науково-практичної конференції. – № 3. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 23–33.

171. Німчук В. В. Граматика М. Смотрицького – перлина давнього мовознавства / В. В. Німчук // Мелетій Смотрицький. Граматика / [підгот. факсим. вид. та дослідження пам’ятки В. В. Німчука]. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 7–110.

172. Німчук В. В. Конфесійне питання і українська мова кінця XVI – початку XVII ст. / В. В. Німчук // Берестейська унія і українська культура XVII ст. : Матеріали ІІІ Берестейських читань (Львів, Київ, Харків, 20-23 червня 1995 р.). – Львів, 1996. – С. 1–16.

173. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. : монографія / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1985. – 221 с.

174. Німчук В. В. Наддністрянські діалектні риси в Євсевієвому Євангелії 1283 року / В. В. Німчук // Вісник Прикарпатського університету : Філологія (мовознавство). – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIX–XX. – С. 3–17.

175. Німчук В. В. Основоположне значення «Граматики» М. Смотрицького у вітчизняному мовознавстві / В. В. Німчук // Східнослов'янські граматики XVI–XVII ст. – К., 1982. – С. 6–20.

176. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 3–12.

177. Німчук В. В. Правила видання українських пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції / В. В. Німчук. – К. : [б. в.], 1995. – 34 с.

178. Огарєнко Т. А. Позиційна структура речень із займенниковими компонентами : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Огарєнко Тетяна Анатолівна ; Кіровоградський держ. педагогічний університет ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 20 с.

179. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко / [упоряд. М. С. Тимошик]. – 2-ге вид., випр. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.

180. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко / [упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с.

181. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го і український Крехівський Апостол / Іван Огієнко. – Варшава, 1930. – Т. І. – 520 с.

182. Ожоган В. М. Займенникові слова у структурі сучасної української мови : автореф. дис. … д-ра. філол. наук : 10.02.01 / Ожоган Василь Михайлович ; НАН України, Інститут української мови. – К., 1998. – 45 с.

183. Ожоган В. М. Функціональні властивості займенникових слів у структурі складного речення / В. М. Ожоган // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 43–48.

184. Ожоган В. Функціональні особливості займенникових слів у реченнєвій структурі сучасної української мови / В. Ожоган // Українська філологія: школи, постаті, проблеми. – Львів, 1999. – Ч. 2. – С. 310–313.

185. Омельченко З. Л., Яремчук І. С. Діалектні форми займенників як наслідок українсько-російського міжмовного контактування (на матеріалі українських східностепових говірок) // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доповідей і повідомлень. XV Республіканська діалектологічна нарада. До IX Міжнародного з'їзду славістів. – Житомир, 1983. – С. 75–76.

186. Онишкевич М. М. Питальні, заперечні та означальні займенники західних говорів УРСР у світлі даних лінгвогеографії / М. М. Онишкевич // Дослідження та матеріали з української мови. – Т. VI. – Київ : Наук. думка, 1964. – С. 37–51.

187. Осташ Л., Осташ Р. Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії . 24 (Ш, Щ) // Лінгвостилістичні студії. – Вип. 2. – Луцьк, 2015. – С. 106–115.

188. Осташ Р. Порівняльна характеристика картотеки «Історичного словника українського язика» і картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» / Р. Осташ // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. праць. – Вип. 3. – Львів, 1996. – С. 133–137.

189. Откупщикова М. И. Части речи и местоимения в русском языке / М. И. Откупщикова // Структурная и прикладная лингвистика : межвуз. сб. / [отв. ред. проф. А. С. Герд]. – Л. : Изд-во Ленинг. ун-та, 1978. – Вып. 1. – С. 48–56.

190. Павлович М. Про вживання займенників / М. Павлович // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 6. – С. 75–77.

191. Павловський О. Грамматика малороссійскаго нарѣчія / О. Павловський. – СПб. : Типографія В. Плавильщикова, 1818. – 115 с.

192. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений) / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1985. – 271 с.

193. Передрієнко В. А. Староукраїнська «проста мова» XVI–XVIII століття у контексті формування національної літературної мови / В. А. Передрієнко // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – Вип. IV. – С. 16–23.

194. Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі / В. А. Передрієнко. – К. : Наук. думка, 1979. – 143 с.

195. Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков / В. Н. Перетц // Сборник отделения русского языка и словесности академии наук СССР. – Ленинград, 1926. – Т. CI. – № 2. – 176 с.

196. Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков / В. Н. Перетц. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1962. – 255 с.

197. Питання структурної лексикології / [за ред. В. С. Перебийніс, М. П. Муравицької]. – К. : Наук. думка, 1970. – 244 с.

198. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови (історико-фонетичний нарис) / Г. П. Півторак. – К. : Наук. думка, 1988. – 278 с.

199. Плющ М. Я. Граматика української мови : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2-х ч. / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 2005. – Ч. 1. : Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – 286 с.

200. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення / М. Я. Плющ. – К. : КДПІ, 1978. – 107 с.

201. Плющ М. Я. Історія української літературної мови / П. П. Плющ. – К. : Вища шк., 1971. – 423 с.

202. Плющ П. П. Нариси з історії української літературної мови : посібник для філол. фак. ун-тів та фак. мови й літератури пед. ін-тів / П. П. Плющ. – К. : Рад. школа, 1958. – 291 с.

203. Плющ П. П. До питання про так звану «просту мову» XVI–XVIII ст. на Україні / П. П. Плющ // Питання історичного розвитку української мови. – Харків : Вид-во Харківського держ. ун-ту, 1962. – С. 92–96.

204. Полюга Л. Джерела вивчення історії української мови / Левко Полюга //Діалектологічні студії. 1: Мова в часі і просторі / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 382–392.

205. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. : монографія / [відп. ред. Л. С. Паламарчук]. – К. : Наук. думка, 1991. – 249 с.

206. Пшепюрська-Овчаренко М. Мова українців Надсяння / [вступ та редакція М. Лесів ; зібрав і до друку підготував В. Пилипович]. – Перемишль : Перемиський відділ ОУП, 2007. – 299 с.

207. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Ярослав Радевич-Винницький. – К., 2006. – 291 с.

208. Руденко О. Е. Займенник *весь* (*увесь*): семантика, граматика, особливості функціонування / О. Е. Руденко // Актуальні проблеми слов'янської філології : зб. наук. статей. – Бердянськ : БДПУ, 2011. – Вип. XXIV. – Ч. 2. – С. 483–491.

209. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – 424 с.

210. Русанівський В. М. Східнослов'янський компонент у «Граматиці» М. Смотрицького / В. М. Русанівський // Східнослов'янські граматики XVI–XVII ст. – К., 1982. – С. 116–122.

211. Сабадош І. В. Передмова / І. В. Сабадош // Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 3–6.

212. Самійленко С. П. З історичних коментарів до української мови. Займенник / С. П. Самійленко // Українська мова в школі. – 1955. – № 6. – С. 16–30.

213. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – Ч. ІІ. – К. : Вид-во «Вища школа», 1970. – 190 с.

214. Самійленко С. П. Склад, уживання і форми займенників / С. П. Самійленко // Питання східно-слов'янської лексикографії XI–XVII ст. (Матеріали симпозіуму). – К. : Наук. думка, 1979. – С. 140–142.

215. Свєнціцький І. Елементи живої народної мови в пам'ятках української літературної мови у XIV–XVII ст. / Іларіон Свєнціцький // Питання українського мовознавства. – Львів, 1958. – Кн. 3. – С. 5–13.

216. Селиверстова О. Н. Местоимения в языке и речи / О. Н. Селиверстова. – М. : Наука, 1988. – 151 с.

217. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание / О. Семереньи ; [пер. с нем. Б. А. Абрамов; ред., предисл. Н.С. Чемоданов]. – М. : Прогресс, 1980. – 408 с.

218. Сидоренко Е. Н. Очерки по теории местоимений современного русского языка / Е. Н. Сидоренко. – Киев ; Одесса : Лыбидь, 1990. – 148 с.

219. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Львів : Українське вид-во, 1941. – 363 с.

220. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / В. Сімович. – 2-е вид. з одмінами й додатками. – К.–Ляйпціґ : Українська накладня, 1918. – 584 с.

221. Скриник Г. В. Слова і лексикалізовані сполуки із займенниковим компонентом *що* в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Скриник Ганна Василівна ; Харківський нац. університет ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – 18 с.

222. Смаль-Стоцький С., Ґартнер Ф. Граматика руської мови. – 3-е вид., переробл. – Відень : Придворна і університетська друкарня А. Гольцгавзена, 1914. – 202 с.

223. Смотрицький М. Граматика / Мелетій Смотрицький; [підготовка факсимільного видання та дослідження пам’ятки В. В. Німчука]. – К. : Наук. думка, 1979. – 111 с.

224. Старченко Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI–XVII ст.) / Наталія Старченко. – К. : Laurus, 2014.

225. Степаненко М. Неозначені займенники в лексико-граматичній системі української мови : рецензія на монографію : Дудко І. В. Займенникове вираження категорії означеності-неозначеності в українській мові / Микола Степаненко // Рідний край : наук. публіц. художньо-літературний альманах. – Полтава : Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2011. – С. 235–238.

226. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.

227. Стрельчук Г. Локалізація варіантних особливостей української мови в пам’ятках XVII–XVIII ст. / Галина Стрельчук // Мова та історія. Періодичний збірник наукових праць. – К., 1999. – Вип. 55–56. – С. 56–67.

228. Студинський К. «Адельфотес»: Грамматика, видана у Львові в р. 1591 / К. Студинський // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1895. – Т. 7. – С. 1–40.

229. Студинський К. Три панегірики XVII віку / К. Студинський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1896. – Т. 12. – Кн. 4. – С. 1–32.

230. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; [за ред. А. П. Грищенка]. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.

231. Сучасна українська літературна мова : підручник / [за ред. М. Я. Плющ]. – 5-те вид., стер. – К. : Вища шк., 2005. – 430 с.

232. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.

233. Сучасна українська мова : підручник / [за ред. О. Д. Пономарева]. – 2-ге вид., переробл. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.

234. Східнослов'янські граматики XVI–XVII ст.: матеріали симпозіуму. – К. : Наук. думка, 1982. – 178 с.

235. Сюсько М. Займенник у говорах Закарпатської області УРСР / М. Сюсько // Сюсько М. І. Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови: Вибране : монографія. – Ужгород : Ґражда, 2014. – С. 30–80.

236. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьєн Теньєр / [пер. с франц. ; ред. кол. : Г. В. Степанов и др.]. – М., 1988. – 656 с.

237. Теоретична морфологія української мови : академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; [за ред. І. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

238. Терлак З. До проблеми кодифікації граматичних норм української мови / З. Терлак // Магістр гри слова. Філологічні дослідження, присвячені 60-річчю проф. Флорія Сергійовича Бацевича / [укл. О. Ясіновська, Л. Сваричевська] / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2009. – С. 395–403.

239. Тесленко Н. Значення або мовний смисл у розрізі займенникової семантики / Наталя Тесленко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 16 – Донецьк : Східний видавничий дім. – 2007. – С. 68–85.

240. Тесленко Н. О. Референційна семантика вказівних займенників: когнітивний аспект : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Тесленко Наталя Олександрівна ; Донецький нац. університет. – Донецьк, 2010. – 22 с.

241. Тесленко Н. О. Статус займенникової семантики в лінгвістичній системі: еволюція поглядів / Н. О. Тесленко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Вип. 15. – Донецьк : ДонДУ, 2007. – С. 196–204.

242. Тимко-Дітко О. Займенники у говорі бачванських руснаків у контексті південно-західних говорів української мови / О. Тимко-Дітко // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць. – Ужгород : Говерла, 2008. – Вип. 12. – С. 190–191.

243. Тимченко Є. Українська граматика (для III і IV кляси шкіл середніх) / Є. Тимченко. – К. : Друкарня товариства «Криниця», 1918. – 143 с.

244. Ткаченко О. Б. Історія України й української мови в найголовніших особливостях (історіософічні підсумки) / О. Б. Ткаченко // Ткаченко О. Б. Українська мова: сьогодення й історична перспектива. – К. : Наук. думка, 2014. – С. 31–83.

245. Ткаченко О. Б. Староукраїнська мова як цілісна традиція і причини її занепаду: Передісторія проблеми та її висвітлення на тлі особливостей формування слов'янських літературних мов / О. Б. Ткаченко // Життя – у слові : зб. наук. праць на пошану акад. В. М. Русанівського / [відп. ред. В. Г. Скляренко]. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2011. – С. 119–139.

246. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України ; Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наук. думка, 2007. – 288 с.

247. Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : монографія / І. Фаріон. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. – 656 с.

248. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури: до 1890 року / Іван Франко. – Львів : Вид-во Українсько-руської видавничої спілки, 1910. – 444 с.

249. Франко І. Я. Література XVII в.: Полеміка проти унії (Рогатинець, Смотрицький, Копистенський, Филипович, Пелагія Гегевичівна, Гальшка Гулевичівна) / Іван Якович Франко // Зібр. творів: у 50-ти т. – Т. 40 : Літ.-

крит. пр. / Іван Франко / [ред. тому : В. О. Мишанич ; упоряд. та комент. : В. П. Колосова, В. І. Крекотень, О. В. Мишанич, М. М. Сулима]. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 248–273.

250. Хабургаев Г. А. Старославянский язык : учебное пособие для студентов / Г. А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1974. – 432 с.

251. Хобзей Н., Ястремська Т. Березівська говірка на карті Гуцульщини // Неґрич М. Скарби гуцульського говору: Березовúй. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – С. 6–17.

252. Худаш М. Л. Вступ / М. Л. Худаш // Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства). – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – С. 3–8.

253. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства) / М. Л. Худаш. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – 164 с.

254. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етимологічні та граматичні параметри / Олександр Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 322 с.

255. Циганок І. Б. Займенники і займенниковість в ідіостилі Т. Г. Шевченка : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Циганок Ірина Борисівна ; НАН України, Інститут української мови. – К., 1997. – 23 с.

256. Чаус К. Ю. Особливості використання займенників у публічних виступах політиків / К. Ю. Чаус // Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство : тези доповідей II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених. – К., 2012. – С. 376–379.

257. Чепіга І. П. Взаємодія української і церковнослов'янської мов XVI ст. (на матеріалах перекладів Євангелія) / Інна Петрівна Чепіга //

Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів : НТШ, 1995. – Т. 229. – С. 277–288.

258. Чепіга І. П. Концепція літературної мови староукраїнських книжників XVI – І половини XVII ст. / Інна Петрівна Чепіга // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – Київ : Наук. думка, 1989. – С. 79–93.

259. Чепіга І. П. Народнорозмовні елементи у мові українських ділових текстів XVI – першої половини XVII ст. / Інна Петрівна Чепіга // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 3–11.

260. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам’ятка / Інна Чепіга // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопокажчик / Нац. акад. наук ; [підгот. І. Чепіга за участю Л. Гнатенко]. – К., 2001. – С. 13–54.

261. Черевко І. Фразеологія пам’яток української мови XVI–XVII ст.: семантика, структура, стиль : монографія / Ірина Черевко. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2013 – 236 с. – (Серія «Історія мови»).

262. Чікало М. І. Назви кольорів у пам’ятках української мови XIV–XVIII ст. : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Чікало Марія Іванівна ; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 1994.

263. Читай і знай! : довід.-практикум з граматики та стилістики сучасної української мови / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, О. Я. Лаврінець, К. С. Симонова, Л. Ф. Ціпцюра. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 198 с.

264. Шведова Н. Ю. Местоимение и смысл. Класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства / Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 1998. – 176 с.

265. Шведова Н. Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над «Русским семантическим словарем» / Н. Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1999. – № 1. – С. 3–17.

266. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов ; [пер. з англ. Сергія Вакуленка, Андрія Даниленка]. – Харків : Акта, 2002. – 1054 с.

267. Шевельов Ю. Історія української мови / Юрій Шевельов // Ю. Шевельов. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953 рр.) / [упор. : Л. Белей, Л. Нуждак]. – К. : Темпора, 2012. – С. 447–482.

268. Шевельов Ю. Міркування про історію літературної мови, історичну діалектологію та історичну граматику / Юрій Шевельов // Українська мова. – 2014. – № 3. – С. 146–160.

269. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови : підручник / Ю. Шевельов. – Мюнхен, 1951. – 402 с.

270. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть : у 2-х кн. – Кн. 1 : Ренесанс. Раннє бароко / Валерій Шевчук. – К. : Либідь, 2004. – 398 с.

271. Шевчук О. С. Стилістичні властивості займенників / О. С. Шевчук // Українська мова і література в школі. – 1979. – № 4. – С. 17–24.

272. Шпить О. Б. Присвійний займенник *вашъ* у пам’ятках XVI–XVII століть / О. Б. Шпить // Zbiór raportów naukowych. “Filologia i kultura: problemy i perspektywy”. – Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2014. – S. 53–55.

273. Шпить О. Б. Семантика займенника *вы (ви)* у пам’ятках XVI–XVII століття / О. Б. Шпить // Проблема традиції в українській культурі : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. курсантів, студентів та молодих учених, (Харків, 31 жовтня 2013 р.) / Державна служба України з надзвичайних ситуацій, М-во освіти і науки України, Національний університет цивільного захисту України (кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін). – Харків : НУЦЗУ, 2013. – С. 265–267.

274. Шпить О. Граматика і семантика присвійних займенників у пам’ятках української мови XVI – першої половини XVII століття /

Оксана Шпить // Писемні пам’ятки: текст і контекст : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. Дидик-Меуш]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2015. – С. 179–191. – (Серія «Історія мови»).

275. Шпить О. Займенник в українських граматиках / Оксана Шпить // Українське мовознавство : зб. наук. праць / [відп. ред. А. К. Мойсієнко]. – К. : Київський нац. університет ім. Т. Шевченка, 2015. – Вип. 45/1. – С. 422–428.

276. Шпить О. Займенники гонорaтивності в пам’ятках XVI–XVII століття / Оксана Шпить // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка / [ред. кол. Н. Скотна (гол. ред.), М. Федурко та ін.]. – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2015. – Вип. 36. – С. 127–138. – (Сер. «Філологія»).

277. Шпить О. Займенники у діловій мові XIV–XV століть / О. Шпить // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – Т. II (170). – С. 384–389.

278. Шпить О. Особові займенники та омонімні до них форми в українських пам’ятках XVI–XVII століть / Оксана Шпить // Вісник Львівського університету. Серія філологічна : зб. наук. праць / [відп. ред. : З. Купчинська, О. Костів]. – Львів : Львівський нац. університет ім. І. Франка, 2016. – Вип. 63. – С. 138–143.

279. Шпить О. Б. Особові займенники *вы (ви)* і *ты (ти)* у пам’ятках XVI–XVII століть: граматика / О. Б. Шпить // Zbiór raportów naukowych. “Filologia i kultura : problemy i perspektywy”. – Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2015. – S. 28–32.

280. Шпить О. Б. Особливості семантики займенника української мови XVI–XVII століть (за матеріалами граматик) / О. Б. Шпить // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Вип. 21. – Черкаси : Черкаський нац. університет ім. Б. Хмельницького, 2016. – С. 47–52.

281. Шпить О. Семантика і граматика займенника *я (азъ, язъ)* у пам’ятках XVI–XVII століття / Оксана Шпить // Українське мовознавство : зб. наук. праць / [відп. ред. А. К. Мойсієнко]. – К. : Київський нац. університет ім. Т. Шевченка, 2014. – Вип. 44/1. – С. 333–337.

282. Шпить О. Семантика і граматика у пам’ятках XVI–XVII століття особових займенників *азъ* (*я*) і *ми* (*мы*) / Оксана Шпить // ІІІ Міждисциплінарні гуманітарні читання : тези доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конференції, (Переяслав-Хмельницький, 6–7 червня 2014 р.) / [відп. ред. Г. В. Боряк] / М-во освіти і науки України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії [та ін.]. – К., 2014. – С. 23–25.

283. Юревич М. Особливості відмінювання особових та деяких присвійних займенників у польській периферійній острівній говірці (с. Красилівська Слобідка Красилівського р-ну Хмельницької обл.) / Марина Юревич // Діалектологічні студії. 5 : Фонетика, морфологія, словотвір / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2005. – С. 121–127.

284. Якимович-Чапран Д. Б. Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам’ятках української мови XVI–XVII ст. : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Якимович-Чапран Дарія Богданівна ; Львівський нац. університет ім. І. Франка. – Львів, 2009. – 433 с.

285. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2002. – 416 с.

286. Яременко П. К. Стефан Зизаній – український полеміст кінця XVI ст. / П. К. Яременко // Радянське літературознавство. – 1958. – № 2. – С. 39–40.

287. Adelphotes. Die erste griechisch-kirchenslavische Grammatik L’viv-Lemberg 1591 / Herausgegeben und eingeleitet von Olexa Horbatsch – 2., um

das Faksimile erweiterte Auflage. – München : Verlag Otto Sagner, 1988. – 226 s. + 182 б.

288. Bolek A. Rozwój poglądów na tak zwaną „mową prostą” w XVI-XVII wieku / A. Bolek // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze. DCXXXIII. Z. 74. – Kraków, 1983. – S. 27–33.

289. Decyk W. Kształtowanie się świadomości językowej w XVI wieku / W. Decyk // Język polski. – 1997. – z. 9. – S. 11–22.

290. Getka J. Prosta mowa końca XVIII wieku. Język „Nauk Parafialnych” (Poczajów 1794) / Joanna Getka. – Warszawa, 2012. – 315 s.

291. Jodłowski S. Studia nad częściami mowy / Stanisław Jodłowski. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974. – 199 s.

292. Lutskay M. Grammatika Slavo-Ruthena seu Vetero-Slavikae, et Actu in Montibus carpathicis Parvo-russicae, ceu Dialecti vigentis lingvae / M. Lutskay. – Budae : Typis rec. Universitatis pestiensis, 1830.

293. Kucała M. Polszczyzna dawna i współczesna / Marian Kucała. – Kraków, 2000. – 537 s.

294. Kucała M. Geneza mieszania się końcówek -YM i -EM w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczej zaimków i przymiotników / Marian Kucała // Kucała M. Polszczyzna dawna i współczesna. – Kraków, 2000. – S. 66–72.

295. Kucała M. Rola zaimków i przymiotników w powstaniu męskoosobowego acc.-gen. plur. / Marian Kucała // Kucała M. Polszczyzna dawna i współczesna. – Kraków, 2000. – S. 73–77.

296. Larousse P. Grammaire supérieure / Pierre Larousse. – Paris : Librairie Larousse, 1880. – 552 p.

297. Rondeau G. Introduction à la terminologie / Guy Rondeau. – Deuxième édition. – Québec ; Canada : Gaëtan Morin éditeur, 1984. – 238 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А. 1.

Поняття «займенник» в українському мовознавстві XVI–XXI ст.

Рік видання граматики	Автор і назва	Термін і визначення	Розряди	Інші класифікації
1591	«ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ. ГРАММАТІКА ДОБРОГЛАГОЛИВАГО ЕЛЛИНОСЛОВЕНскаго ѩзыка. Совершéннаго искуства осми частéй слóва»,	Мѣстоимѧ Мѣстоимѧ естъ, часть склонѧема, в мѣсто имени прїемлема	1.«первоѡбразныѧ»: азъ, ты, онъ 2. «зиждителныѧ»: мой, нашъ, твой, вашъ, свой 3. «ѹказателныѧ»: сей, онъ 4. «наносный»: той 5. «сло(ж)ныѧ»: мене самого, тебе самого, себе самого	
1596	Л. Зизаній «Грамматіка Словєнска Съвєрꙋшєнꙋна(г҃) искꙋства осми частїй слова, и ины(х) нꙋ(ж)дны(х)»	Мѣстоимѧ Мѣстоимѧ єстъ чáсть слóва склонѧєма, въ мѣсто имєнє приє(м)лєма.	1. «изꙋѩвитєлꙋноє» 2. «зиждитєлꙋноє» 3. «ѹказáтєлꙋноє»	1. «пєрвоѡбразный, ѩко, азъ.» 2. «прои(з)вóдный, ѩко, мóй»
1619	«Грамматіка Славєнскиѧ прáвилноє Сѵнтагма» М. Смотрицького	Мѣстоимєнїє Мѣстоимєнїє, єсть чáсть склонѧємаѧ/ в мѣстѡ имєнє приємлємаѧ.	1. «ѹказáтєлноє» 2. «возноситєлноє» 3. «возвратитєлноє» 4. «въпроситєлноє» 5. «притѧжáтєлноє»	1.«пєрвоóбразный» 2. «произвóдный»
1643	«Граматыка словенскаѩ написáна прє[з] Їѡáнна Ужєвича Словѧнина; Слáвнои Акадємїи Пари[з]скои в Тєѡлогїи Студєнта в Парижꙋ»	Pronomine —	Ego. Pronomen prima’ persona’ sicdeclinatur; Tu Pronomen sicdeclinatur; Sui. Pronomen sicdeclinatur; Pronomen Meus, mea,	

			meum; Pronomen Tuus, tua, tuum; Pronomen Suus, sua, suum; Pronomen Noster, nostra, nostrum; Pronomen Vester, vestra, vestrum; Pronomen Is, Iste, Hic; Pronomen Ille, Illa, Illus; Pronomen Illeipse, Illeipsa; Pronomen Relativum Qui, Qua, Quis; Pronomen Interrogativum; Pronomen Quiskungs, Quiscungs; Pronomen Quid; Pronomen Aliquis, Aliqua; Pronomen Qualis, Quale; Pronomen Hemo, Hullus	
1818	О. Павловський «Грамматика малороссійскаго наръчія»	Мѣстоименія —	1.«существительныя мѣстоименія»: я, ты, мы, вы, себе 2. «прылагательныя мѣстоимения»: вказівні, присвійні, питальні хто, що, особові винъ, вона, воно, воны, онъ, она, оно	
написана 1810	«Грамматыка азыка Славєно-рускаго южє сочини Іоанъ Могѣльнѣцки»	Мѣстоименіе (zaimek, praepositio) Мѣстоименіе (zaimek, praepositio) єстъ часть мовы, котора мѣсто имене, при имени або при глаголѣ кластися звыкла	1. «личные», 2.«указателные», 3.«притяжателные», 4.«вопросителные», 5.«неопредѣленые» 6.«общіе»: *каждый, весь, вся, всє, никъ, ничъ*	«самостоятелные, яко то: *я, ты, онъ, мы, вы, они»* та «прилагателные, яко то: *мой* братъ, *твоя* книжка».
1830	М. Лучкай «Grammatika	Мѣстоименіе	–	

	Slavo-Ruthena seu Vetero-Slavikae… lingvae»	–		
1845	«Грамматика ѧзыка малоруского в Галиціи сочинєнная Іваномъ Вагилєвичємъ»	Мѣстоимєнїє Zaimek (мѣстоимєнїє) zastępuje miejsce tego wyrazu, który oznacza przedmiot.	1.osobiste (*личнаѧ*), 2. zwrotne (*возвра́тноє*), 3.dzierzawcze (*притѧжи́тєльныѧ*), 4.ukazujące (*оуказа́тєльныѧ*), 5.względne (*относи́тєльныѧ*), 6.pytające (*вопроси́тєльныѧ*), 7.określone (*опрєдѣли́тєльныѧ*), 8.nieokreślone (*нєопрєдѣлєнныѧ*)	
1894	В. Коцовський, І. Огоновський «Методична граматика руської мови»	Заіменник –	1. «особові», 2. «зворотний», 3. «присвоюючі», 4. «вказуючі», 5. «відносні», 6. «питайні», 7. «неозначені»	
1914	С. Смаль-Стоцький, Ф. Ґартнер «Граматика руської мови»	Заіменник Заіменники уживають ся почасти іменниково, н. пр. *я, хто*, почасти прикметниково, н. пр. *той, та, те, такий, така, таке:* і богато частиць навязує ся своім значінєм до заіменників, н. пр. *де, коли, там, тут, так.*	1. особові 2. зворотний 3. присвойні 4. указові 5. питайні 6. відносні 7. неозначені	
1917	О. Курило «Початкова граматика української мови: У 2-х ч.» (Ч.1)	Займенник Частина мови, що заміняє речівник, прикметник або числівник, зветься займенником.	–	1.«займенники-речівники»; 2.«займенники-прикметники»; 3.«займенники-числівники»

1918	Є. Тимченко «Українська граматика (для III і IV кляси шкіл середніх)»	Займенник Займенник є слово, що заступає имення в ріжних його формах, цеб-то речівник (напр., *я, хто*), прикметник (*мій, -я, -є, ваш, -а, -е*) і числівник (*кільки, котрий*).	1. особові 2. особово-зворотний 3. вказівні 4. питайні (і питайно-присвойний *чий, чия, чиє?*) 5. стосункові 6. неозначені	
1918	В. Сімович «Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці»	Заіменик Заіменики – частини мови, яких уживаємо замісць іменників – поділяють ся за своїм значінням на – сїм віддїлів.	1. особові, 2. зворотний, 3. присвойні, 4. питайні, 5. відносні, 6. указові, 7. невизначені	
1923	М. Левицький «Українська граматика для самонавчання»	Заіменник Заіменники є така частина мови, що заступає собою іменник.	1. особові, 2. зворотний, 3. приналежні, 4. указові, 5. питальні, 6. відносні, 7. означальні, 8. неозначальні, 9. одмовні	
1927	П. Горецький і І. Шаля «Українська мова. Практично-тоеретичний курс»	Замінні іменники *я, ти, ми, ви*, зворотний іменник *себе,* прикметники *він, вона, воно, хто* і *що*, прикметники *той, та, те; мій, моя, моє; чий, чия, чиє*	–	
1928	М. Наконечний «Українська мова»	Замінні іменники *я, ти, (себе), ми, ви; він, вона, воно; хто, що;* складні замінні іменники *хтось,*	–	

		щось; дехто, дещо; ніхто, ніщо та ін.; замінні прикметники *той, та (тая), те (теє), цей, ця (цяя), це (цеє), сей, ся (сяя), се (сеє); мій, моя, моє; твій, твоя, твоє; свій, своя, своє; чий, чия, чиє;* складні замінні слова прикметникового типу *чийсь, наш, ваш, кожен, жоден (кожний, жодний), усякий, який, котрий, інший, усенький, сам, самий* та ін. Сьогочасна граматика, що базується на вивченні форм слів, а не абстрактно взятих логічних категорій, не має “займенників”, як і “числівників”, за окремі частини мови, хоч і приділяє їм часом місце осібних іменникових та прикметникових підгруп – замінних та числових іменників (і замінних та числових прикметників) – зважаючи на певні формальні особливості цих слів.		
1946	П. Ковалів «Граматика української мови»	Займенник Займенник – частина	1. особові, 2. зворотний, або	1.«займенники іменникові»,

		мови, що висловлює поняття заступництва якоїсь іншої частини мови: іменника (я, ти…), прикметника (такий, всякий…), числівника (стільки), прислівника (тут, тоді).	особово-зворотний, 3. присвійні, 4. вказівні, 5. питальні, 6. відносні, 7. неозначені, 8. заперечні	2.«займенники прикметникові», 3.«займенники числівникові», 4.«займенники прислівникові»
1951	Ю. Шевельов «Нарис сучасної української літературної мови»	Займенник Зовсім окреме місце в системі частин мови посідає займенник. У той час, як інші частини мови називають предмети або їх ознаки, займенник своєю природою не називає нічого безпосередньо, а тільки вказує, окреслюючи предмети або їх ознаки через їх стосунок до особи мовця, місця, часу і характеру його висловлення.	1. особові 2. особово-анафоричні (серед яких зворотний) 3. присвійні 4. вказівні 5. питально-окличні 6. означені 7. неозначені 8. заперечні	
1964	І. Кучеренко «Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія»	Іменники третього періоду їх виникнення з узагальнено-вказівною семантикою. Прикметники третього періоду. Числівники третього періоду.	1. особові, 2. особово-вказівні, 3. зворотний, 4. відносно-питальні, 5. заперечні 6. неозначені	

1965	М. Жовтобрюх, Б. Кулик «Курс сучасної української літературної мови»	Займенник Займенником називається частина мови, яка вказує на предмети, їх ознаки і кількість, але не називає їх.	1. особові 2. особово-вказівні 3. зворотний 4. вказівні 5. присвійні 6. означальні 7. питально-відносні 8. заперечні	
1969	«Сучасна українська літературна мова. Морфологія» за загальною редакцією академіка АН УРСР І. Білодіда	Займенник Займенники як частина мови становлять особливий клас слів, позбавлений конкретно виявленого матеріального змісту: вони виступають еквівалентами іменників, прикметників і числівників, даючи найзагальніше уявлення про предметність, ознаку й число.	1. особові 2. зворотний 3. присвійні 4. питально-відносні 5. вказівні 6. означальні 7. заперечні 8. неозначені	
1983	М. Леонова «Сучасна українська літературна мова. Морфологія»	Займенник З усіх частин мови займенник виділяється як своїм значенням, так і граматичними ознаками. Специфіка цього класу слів полягає в тому, що він відсилає до тих реалій, які, власне, уже названі іншими словами: іменниками, прикметниками, числівниками…	1. особових 2. зворотного 3. вказівні 4. присвійні 5. означальні 6. питально-відносних 7. заперечних 8. неозначених	субстантивні займенники, атрибутивні, субстантивно-атрибутивні
1988	І. Вихованець «Частини мови в семантико-	Займенникові іменники	займенникові прикметники:	займенникові прикметники:

	граматичному аспекті»	За функціонально-синтаксичним критерієм до іменників належать займенникові слова *він, вона, воно, вони, хто, що, хтось, щось, хто-небудь, що-небудь, дехто, дещо, ніхто, ніщо* та ін., які, як і власне-іменники, у структурі речення виконують (у типових випадках) формально-синтаксичні функції підмета і сильнокерованого другорядного члена речення і семантико-синтаксичні функції суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя і под. Займенникові прикметники За функціонально-синтаксичним критерієм до прикметників належать займенникові слова *цей, той, такий, кожний, весь, мій, твій, свій, наш, ваш, їхній, який, котрий, чий, усякий, ніякий, нікотрий, нічий, деякий, якийсь* та інші, які, як і власне-прикметники, у структурі речення виконують типову прикметникову формально-синтаксичну функцію приіменникового	1. присвійні, 2. вказівні, 3. означальні, 4. заперечні, 5. неозначені, 6. питальні, 7. відносні; займенникові прислівники: 1. просторові, 2. часові, 3. атрибутивно-вказівні, 4. кількісні, 5. питальні, 6. відносні	1.семантично співвідносні із власне-прикметниками, 2.внутрішньо диференційовані з семантичного погляду, 3.суто синтаксичні; займенникові прислівники: 1.семантично співвідносні із власне-прислівниками, 2.внутрішньо диференційовані з семантичного боку, 3. суто синтаксичні

		другорядного члена речення і семантико-синтаксичну функцію атрибутивної синтаксеми. Займенникові прислівники За функціонально-синтаксичним критерієм до прислівників належать займенникові слова *тут, там, тоді, відтоді* і под., які, як і власне-прислівники, у структурі речення виконують типову прислівникову формально-синтаксичну функцію придієслівного некерованого другорядного члена речення або детермінантного другорядного члена речення і семантико-синтаксичну функцію обставинної синтаксеми.		
1989	О. Волох, М. Чемерисов, Є. Чернов «Сучасна українська літературна мова. Морфологія, синтаксис»	Займенник Займенники як частина мови становлять окремий клас слів, яким властиві своєрідні лексичні значення і граматичні ознаки.	1. особові, 2. зворотний, 3. присвійні, 4. вказівні, 5. означальні, 6. питальні, 7. відносні, 8. заперечні, 9. неозначені	1.субстантивні 2.атрибутивні 3. кількісні; 1. прості, 2. складні, 3. складені
1993	О. Безпояско, К. Городенська, В. Русанівський «Граматика української	Займенникові іменники Займенникові іменники не містять	1. заперечні, 2. питальні, 3. неозначені, 4. особові,	

	мови. Морфологія»	конкретної назви предмета, а тільки в контексті мають споріднену з власне-іменниками категоріальну предметність, поза контекстом вони не зрозумілі мовцеві або слухачеві. Займенникові прикметники До категорії прикметника належать займенники *цей, той, такий, сам, кожний, усякий, увесь, мій, твій, свій, наш, ваш, їхній, який, чий, котрий, ніякий, нічий, деякий, якийсь* тощо. В один клас з власне прикметниками вони об'єднуються тому, що мають тотожні граматичні значення відмінка, роду і числа, однакову систему відмінювання і виконують спільну синтаксичну функцію означення-атрибута.	5. зворотний, 6. присвійні, 7. вказівні, 8. відносні	
1997	«Сучасна українська літературна мова» за редакцією А. П. Грищенка	Займенник Займенниками називаються слова, що вказують на предмети, ознаки і кількості, не називаючи їх.	1. особові, 2. зворотний, 3. присвійні, 4. вказівні, 5. означальні, 6. питально-відносні, 7. заперечні, 8. неозначені	1.іменникові (узагальнено-предметні), 2.прикметникові (узагальнено-якісні), 3.числівникові (узагальнено-кількісні), 4.прислівникові (узагальнено-

				адвербіальні)
2001	О. Пономарів «Сучасна українська мова»	Займенник Займенник – це самостійна частина мови, яка не називає предмети, їхні ознаки і кількість, а лише вказує на них.	1. особові, 2. особово-вказівні, 3. зворотний, 4. присвійні, 5. вказівні, 6. означальні, 7. питальні, 8. відносні, 9. заперечні, 10. неозначені	
2004	В. Горпинич «Морфологія української мови»	Займенник Займенник – самостійна частина мови, яка не називає предмети, ознаки чи обставини, а лише вказує на них.	1. особові, 2. зворотний, 3. присвійні, 4. вказівні, 5. означальні, 6. неозначені, 7. питально-відносні, 8. заперечні	1. іменникові, 2. прикметникові, 3. числівникові, 4. прислівникові
2004	І. Вихованець, К. Городенська «Теоретична морфологія української мови»	Займенникові слова: З-поміж слів, які нерідко кваліфікують як окрему частину мови, але які перебувають поза п’ятіркою чітко виділених частин мови, що стосуються предметності (іменник), процесуальності (дієслово), ознаки предмета (прикметник), квантитативності (числівник), ознаки ознаки (прислівник), певною специфічністю вирізняються займенникові слова, оскільки вони як внутрішні складники	Займенникові іменники: 1. особові, 2. зворотні, 3. питальні, 4. відносні, 5. неозначені, 6. узагальнювальні; займенникові прикметники: 1. присвійні, 2. вказівні, 3. питальні, 4. відносні, 5. неозначені, 6. означальні, 7. узагальнювальні, 8. ототожнювальні; займенникові числівники: 1. вказівні, 2. питальні,	

		відповідних частиномовних класів не утворюють окремої частини мови. займенникові іменники, За функціонально-синтаксичним критерієм до іменників належать займенникові слова *він, вона, воно, вони, хто, що, хтось, щось, хто-небудь, що-небудь, дехто, дещо, ніхто, ніщо* та ін., які, як і власне-іменники, у структурі речення виконують (у типових випадках) формально-синтаксичні функції підмета і сильнокерованого другорядного члена речення і семантико-синтаксичні функції суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя і под. Займенникові прикметники, Займенникові прикметники – це підклас прикметників, який дублює типові морфологічні категорійні ознаки власне-прикметника і типову формально-синтаксичну функцію приіменникового валентно не поєднаного з опорним іменником другорядного члена речення та семантико-	3. відносні, 4. неозначені, 5. заперечні, 6. ототожнювальні; займенникові прислівники: 1. вказівні, 2. питальні, 3. відносні, 4. неозначені, 5. атрибутивні, 6.атрибутивно-присвійні, 7. узагальнювальні, 8. ототожнювальні	

		синтаксичну функцію атрибутивної синтаксеми і водночас відрізняється від власне-прикметників анафорично-вказівною функцією. займенникові числівники, Займенникові числівники – це підклас числівників, який дублює типові морфологічні категорійні ознаки власне-числівників та їх формально-граматичні й семантико-синтаксичні функції. займенникові прислівники Займенникові прислівники являють собою узагальнено-вказівний розряд прислівників на позначення ознаки ознак взагалі, яка у сфері мовлення наповнювана конкретним змістом.		
2005	М. Плющ «Сучасна українська літературна мова»	Займенник Займенником називається частина мови, яка узагальнено вказує на предмети, ознаки або кількісність, не називаючи їх.	1. особові, 2. особово-вказівні, 3. зворотний, 4. присвійні, 5. вказівні, 6. означальні, 7. питально-відносні, 8. заперечні 9. неозначені	1.узагальнено-предметні, 2.узагальнено-якісні, 3.узагальнено-кількісні
2005	М. Плющ «Граматика української мови» у двох частинах	Займенник Займенниками називаються слова, що вказують на предмети, ознаки або кількості, не називаючи їх.	1. особові, 2. особово-вказівні, 3. зворотний, 4. присвійні, 5. вказівні, 6. означальні, 7. питально-відносні, 8. заперечні, 9. неозначені	1. дейктичні, 2. анафоричні, 3. кванторні. 1.узагальнено-предметні (іменникові), 2.узагальнено-якісні (прикметникові), 3.узагальнено-кількісні (числівникові)
2010	О. Микитюк «Сучасна українська мова: самобутність, система, норма»	Займенник Займенник – самостійна, змінна частина мови з частиномовним значенням дейктичности (указує на предмети, ознаки та кількість, але не називає їх).	1. особові, 2. зворотний, 3. вказівні, 4. присвійні, 5. означальні, 6. питальні, 7. відносні, 8. заперечні, 9. неозначені	

ДОДАТОК Б

ПОРІВНЯЛЬНА ПАРАДИГМА ВІДМІНЮВАННЯ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XIV–XV і XVI–XVII СТОЛІТЬ

Таблиця Б.1. **Парадигма відмінювання займенника *азъ (я)***

Відмінки	**Словник XIV–XV ст.**	**Пам'ятки XVI–XVII ст.**
Називний	*Азъ, азь, аз, а(з), я, ѧ, ја, язъ, яз, ѧзъ, ѧзь*	*азъ, азь, аз, я, ꙗ, ѧ*
Родовий	*Мєнє, мнє*	*мене*
Давальний	*Мнѣ, ми, мнє, тпе, тпіе, тпі, тпу, миѣ*	*мнѣ, мне, ми, минѣ, мѣнѣ*
Знахідний	*Мєиє, мєнѣ, мнє, мє, ма, мя*	*мене, мя, мꙗ, ма, ме*
Орудний	*Мною, мъною*	*мною, мъною, мновъ*
Місцевий	*При (по)* ***мнѣ***	*(на)* ***мнє,*** *(на)* ***(м)ни,*** *(въ, по, ѡ)* ***мнѣ***

Таблиця Б.2. **Парадигма відмінювання займенника *мы***

Відмінки	**Словник XIV–XV ст.**	**Пам'ятки XVI–XVII ст.**
Називний	***Мы, ту, мьї, ми, мыи, мъ, мь, ма***	***мы***
Родовий	***Нас, насъ, нась, nas, насо,*** *зам. дав.* ***нас***	***насъ***
Давальний	***Нам, намъ, nam, намь, на(м), намо;*** *дав. дв.* ***нама***	***намъ***
Знахідний	***Нас, насъ, нась, на(с), nas***	***насъ***
Орудний	***Нами, намї, намы, namy, на(м),*** *зам. дав.* ***намы***	***нами***
Місцевий	*На (пры, по, оу)* ***нас, насъ, на(с)***	*(о)* ***насъ***

Таблиця Б.3. **Парадигма відмінювання займенника *ты (ти)***

Відмінки	**Словник XIV–XV ст.**	**Пам’ятки XVI–XVII ст.**
Називний	***Ты, ty, ти***	***ты, ти***
Родовий	***Тєбє, тебе, тебѣ, тєбѧ,*** *зам. род.* ***тобѣ***	***тєбє***
Давальний	***Тобє, tobie, тобѣ, тоби, тєбѣ***	***тебѣ, тобѣ, тоби, тобє, ти***
Знахідний	***Тєбє, tebe, тѣ***	***тебе, тя, тѧ, тѧ***
Орудний	***Тобою, toboiu***	***тобою, тобовъ***
Місцевий	–	*(в)* ***тебѣ,*** *(по)* ***тобѣ***

Таблиця Б.4. **Парадигма відмінювання займенника *вы***

Відмінки	**Словник XIV–XV ст.**	**Пам’ятки XVI–XVII ст.**
Називний	***Вы, ви;*** *наз. дв.* ***ва***	***вы, ви***
Родовий	***Васъ, ва(с), was***	***васъ***
Давальний	***Вамъ, вам, ва(м)***	***вамъ, вамь***
Знахідний	***Васъ, вас, ва(с), was, ви***	***васъ***
Орудний	***Вами, wami***	***вами***
Місцевий	–	*(в[1])* ***васъ***

Таблиця Б.5. **Парадигма відмінювання займенника *онъ***

Відмінки	**Словник XIV–XV ст.**	**Пам'ятки XVI–XVII ст.**
Називний	***Онъ, онь, о(н), оп, он, вонъ, во(н), won, оунъ***	***онъ, ѡнъ, ѡнь, вонъ, вѣнъ, вунъ, воунъ, вѹн***
Родовий	***Єго, его, є(г),*** *отъ (до, оу, с, в, подли)* ***нєго, нє(г), neho,с нѣго,*** *зам. дав.* ***єго***	***нєго, нєгѡ***
Давальний	***Єму, ему, ємоу, емж, къ нєму, наму, нємоу, пуети, пети, му, моу, им(у), єм***	***емѹ, емоу, емж, мѹ, му***
Знахідний	***Єго, є(г),*** *на (за, во)* ***иь, нъ, н, ии,*** *на (за, в)* ***иєго, нє(г), neho, ho, га***	***его, єгъ, го, нь***
Орудний	***Нимъ, нимь, ни(м), ним, нїмъ, нїмь, пім,*** *з (с)* ***нымъ, иым, имъ, ни(т)***	***нимъ***
Місцевий	*Иа (при, по, въ, оу)* ***нємъ, нємь, нєм, нє(м), нє(м)ъ, пет,*** *по (при)* ***нѣмъ,*** *по* ***иимъ,*** *по* ***но(м)***	*(в, ѡ, на)* ***немъ,*** *(у)* ***нюмъ,*** *(у)* ***нимъ***

Таблиця Б.6. **Парадигма відмінювання займенника *она***

Відмінки	**Словник XIV–XV ст.**	**Пам’ятки XVI–XVII ст.**
Називний	***Она***	***она, ѡна, вона***
Родовий	***Єи, єє, єѣ, єєи, єѧ, єѫ,*** *отъ (з, с, в)* ***ниє,*** *в (до)* ***нєи***	***єи, єє, нєє, неи, неѧ***
Давальний	***Єи, юи, к нєи, нє(и)***	***єй, юй, нєй***
Знахідний	***Єи, єє, ее, іеіе, јеје, ю, ѫ, іе, иѫ,*** *на* ***нєє,*** *в* ***ню,*** *на* ***нею***	***єє, єи, нее, ню, ю***
Орудний	*С (под)* ***нею, єю, ею***	***єю, нєю, ю***
Місцевий	***На (по) нєи, по нюи***	*(въ, прї)* ***нєй,*** *(въ)* ***ню,*** *(в)* ***нюй,*** *(въ)* ***нєє***

Таблиця Б.7. **Парадигма відмінювання займенника *оно***

Відмінки	**Словник XIV–XV ст.**	**Пам’ятки XVI–XVII ст.**
Називний	***оно***	–
Родовий	***Єго, его, є(г),*** *отъ (до, оу, с, в, подли)* ***нєго, нє(г), пеho,с нѣго,*** *зам. дав.* ***єго***	***нєго***
Давальний	***Єму, ему, ємоу, емж,*** *къ* ***нєму, наму, нємоу, пуети, пети, му, моу, им(у), єм***	***емѵ, мѵ, немѵ***
Знахідний	***Єго, є(г),*** *на (за, во)* ***нь, нъ, н, ии,*** *на (за, в)* ***нєго, нє(г), пеho, ho, га; є***	***єго, є***
Орудний	***Нимъ, нимь, ни(м), ним, нїмъ, нїмь, пiт,*** *з (с)* ***нымъ, иым, имъ, ни(т)***	***нимъ***
Місцевий	*Иа (при, по, въ, оу)* ***нємъ, нємь, нєм, нє(м), нє(м)ъ, пет,*** *по (при)* ***нѣмъ,*** *по* ***нимъ,*** *по* ***но(м)***	–

Таблиця Б.8. **Парадигма відмінювання займенника *они***

Відмінки	**Словник XIV–XV ст.**	**Пам’ятки XVI–XVII ст.**
Називний	***Они, онѣ, оні, опу, оны, воны, оне***	***они, оны, ѡни, ѡны, ѡнѣ, ѡнї, вони, воны***
Родовий	***Ихъ, ихь, и(х), их, іхь, ich, усh,*** *до (от, ис, с, в, оу, после, промєжу)* ***нихъ, ни(х), нихь, nich, єхъ, ѣхъ, іхо, ихо,*** *оу (нс)* ***ных, ныхъ, из нихо***	***ихъ, нихъ, ныхъ***
Давальний	***Имъ, имь, и(м), им, ут, имо, імо, ємъ, ѣмъ,*** *къ (к)* ***нимъ, ним***	***имъ, им, имь***
Знахідний	***Ихъ, ихь, их, и(х), ich, них, ии(х), нихь, иихъ, nich, іхо, ѣхь, и, ѣ***	***ихъ, их***
Орудний	***Ними, нїмї, путу, nimi, ими, имї, нимы, ыми***	***ними, нїми, ными***
Місцевий	*На (по, оу)* ***нихъ, ни(х), нїхъ, nich,*** *на* ***ных, ны(х), ни(ж)***	*(на, при)* ***нихъ***

ДОДАТОК В
ПОРІВНЯЛЬНА ПАРАДИГМА ВІДМІНЮВАННЯ ПРИСВІЙНИХ ЗАЙМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XIV–XV і XVI–XVII СТОЛІТЬ

Таблиця В.1. **Парадигма відмінювання займенника *мой (моя, моє, мои)***

Відмінки	**Словник XIV–XV ст.**	**Пам'ятки XVI– XVII ст.**
Називний	*Ч.* мои, мой, мо(и), мо *Ж.* моя, моѧ, моа *С.* моє *Мн.* мои, моуі, моѣ, мое	*Ч.* ***мой, мои, муй*** *Ж.* ***моя, моѧ, моꙗ*** *С.* ***моє*** *Мн.* ***мои, моѣ***
Родовий	*Ч.* моєго, моего, моє(г), мойго *Ж.* моєѣ, моєє, моєи, моєй, моеи, moiey, моѣ *С.* моєго, моего, моє(г), мойго *Мн.* моихъ, моихь, моих, мои(х), мои, *зам. знах. мн.* мои(х)	*Ч.* ***моєго, моєгѡ, мого*** *Ж.* ***моєй, моє, моєє*** *С.* ***моєго, мого*** *Мн.* ***моихъ***
Давальний	*Ч.* моєму, моємоу, <мо>ємоу, moiemu, моимоу, *дав. зам. род. ч.* моємоу *Ж.* моєи, моеи, моєєй, моюи *С.* моєму, моємоу, moiemu, моимоу *Мн.* моимъ, моимь, моим, мои(м), moim	*Ч.* ***моємꙋ, моиму, моиєму, момꙋ*** *Ж.* ***моєй*** *С.* ***моєму*** *Мн.* ***моимъ***
Знахідний	*Ч.* мои, моєго *Ж.* мою, моу *С.* моє *Мн.* мои, моѣ, мое, моихъ	*Ч.* ***мой, мои*** *Ж.* ***мою*** *С.* ***моє*** *Мн.* ***мои, мѡѣ, моѣ***
Орудний	*Ч.* моимъ, моимь, моим, мои(м), *зам. оруд. мн.* моимъ *Ж.* моєю, *зам. знах.* моєю *С.* моимъ, моимь, моим, мои(м) *Мн.* моими	*Ч.* ***моимъ, моѣмъ*** *Ж.* ***моєю*** *С.* ***моимъ*** *Мн.* ***моими***
Місцевий	*Ч.* въ (оу, на, по, при) моємъ, моємь, моєм, моє(м), по моюмъ, *зам. ж.* оу моємъ *Ж.* на (по, у) моєи, моєй, при моюи *С.* въ (оу, на, по, при) моємъ, моємь, моєм, моє(м), по моюмъ *Мн.* при моих	*Ч. (в, у)* ***моємъ*** *Ж. (по)* ***моюй,*** *(въ, на)* ***моєй*** *С. (въ)* ***моємъ,*** *(на)* ***моимъ*** *Мн. (въ, на)* ***моихь***

Таблиця В.2. **Парадигма відмінювання займенника *нашъ (наша, нашє, наши)***

Відмінки	Словник XIV–XV ст.	Пам'ятки XVI–XVII ст.
Називний	*Ч.* наш, нашъ, нашь, на(ш), нашє, нашѣ, наши, на(с) *Ж.* иаша, и<а>ша, нашѧ, нашє, *зам. знах. одн. с.* наша *С.* нашо, нашє *Мн.* наши, naszy, нашы, нашє, нашоѧ, *зам. род. мн.* наши; нашѧ, нашїи, *зам. род. мн.* наши; нашѣ, на	*Ч.* ***наш, нашъ*** *Ж.* ***наша*** *С.* ***нашє*** *Мн.* ***наши***
Родовий	*Ч.* нашєго, нашє(г), н̄шєго, н̄шє(г), нашого, нашо(г), н<а>ш<о>го, на(ш)го, ншго, нашєга, нашиго, нашѣго, наго, нашє, нашо, *зам. знах.* нашєго, *зам. місц.* нашєго *Ж.* нашєи, нашєї, нашє(и), нашоє, н<а>шоє, naszoje, нашєѧ, нашея, нашои, нашо(и), иашєж, нашѧж, нашєѣ, нашєє, нашїи, нашєа, нашоѣ, naszyje, нашєм, нашє, наши, нашѧ, нашж, намьи, *зам. знах. одн. ж.* нашєи, *зам. знах. одн. с.* нашєи, *зам. оруд. одн. ж.* нашєи, *зам. род. мн.* нашєи *С.* нашєго, нашє(г), н̄шєго, н̄шє(г), нашого, нашо(г), н<а>ш<о>го, на(ш)го, ншго, нашєга, нашиго, нашѣго, наго, нашє, нашо, *зам. знах.* нашєго *Мн.* нашихъ, нашихь, наших, naszych, нашы(х), нашыихъ, н̄шыи(х), нашєхъ, нами(х), *зам. род. одн. ж.* нашїи(х), *зам. наз. мн. ч.* наши(х)	*Ч.* ***нашєго, нашого*** *Ж.* ***нашєй, нашоє*** *С.* ***нашєго, нашого*** *Мн.* ***нашихъ, нашыхъ***
Давальний	*Ч.* нашємоу, н̄шємоу, нашєм(оу), нашомоу, нашому, н<а>шомоу, на(ш)моу, н(ш)моу, ншмоу, нашє(м), н̄шє(м), naszimu, нашъму, нашѣмоу, nasemu,	*Ч.* ***нашємѹ, нашому*** *Ж.* ***нашой*** *С.* ***нашому*** *Мн.* ***нашимъ***

	наши(м), нашє, *зам. род. одн. ч.* **нашєму, нашємъ,** *зам. знах. одн. ж.* **нашєму,** *зам. знах. множ.* **нашєму,** *зам. ор. одн. ч.* **нашємоу** *Ж.* **нашєи, нашои, нашо(и), нашѣи, нашїи** *С.* **нашємоу, н̄шємоу, нашєм(оу), нашомоу, нашому, н<a>шомоу, на(ш)моу, н(ш)моу, ншмоу, нашє(м), нш̄є(м), naszimu, нашъму, нашѣмоу, nasemu, наши(м), нашє** *Мн.* **нашимъ, нашимь, нашїмь, нашим, наши(м), нашымъ, нашым, нашы(м), naszym, nasym,** *зам. род. мн.* **нашим, наши(м), нашє(м)**	
Знахідний	*Ч.* **нашъ, наш, нашь, на(ш), иашєго, нашє(г), нашого,** *зам. знах. одн. ж.* **нашъ, наш, на(ш)** *Ж.* **нашоу, нашу, н̄шоу, на(ш)у, н<a>шу, naschu, нашю, н(ш)ю, нашую, naszuiu, нашїоу, nasu, намоу, ну** *С.* **нашє, наш(є), н̄шє, ншє, нашо, нашое** *Мн.* **наши, н<a>ши, нашы, нашихъ, наших, наши(х), нашыхъ, нашы(х), ншы(х), нашы, naszy, нашѣ, нашє, нашѧ, наша, нашиє, нашєи,** *зам. знах. одн. ж.* **наши,** *зам. знах. одн. с.* **наши** *Дв.* **нашы**	*Ч.* ***нашъ*** *Ж.* ***нашу*** *С.* ***наше, нашо*** *Мн.* ***наши***
Орудний	*Ч.* **нашимъ, нашимь, нашим, naszim, наши(м), нашымъ, нашым, нашы(м), нашємъ, нашємь, нашєм, нашє(м), nasym** *Ж.* **нашєю, нашою, нашєѧ, нашѣю, нашєя, нашєж, нашїѧ, нашїю, нашью,** *зам. род. одн. ж.* **нашєю,** *зам. знах. одн. ж.* **нашєю** *С.* **нашимъ, нашимь, нашим, naszim, наши(м), нашымъ, нашым, нашы(м), нашємъ, нашємь, нашєм, нашє(м), nasym**	*Ч.* ***нашимъ*** *Ж.* ***нашою, нашею*** *С.* ***нашымъ*** *Мн.* ***нашими***

	Мн. нашими, нашимї, naszimi, наши(м), нашимы, нашыми, нш̄ыми, нашѣми, naszymy, наши, нами	
Місцевий	*Ч.* по (оу, в, при) нашѣмъ, нашѣмь, нашѣм, нашѣ(м), по (вь) нашимъ, нашимь, нашим, наши(м), въ (в, у, по, при) нашомь, нашо(м), w nasom, оу нашюмъ *Ж.* оу (в, при, по) нашєи, нашє(и), въ (в, оу, на, при, по) нашои, н̄шои, naszoj, оу нашии, нашїи, при нашєѣ, при (оу) нашє, оу наши, оу нашо, *зам. місц. одн. ч.* по нашєи *С.* по (оу, в, при) нашѣмъ, нашѣмь, нашѣм, нашѣ(м), по (вь) нашимъ, нашимь, нашим, наши(м), въ (в, у, по, при) нашомь, нашо(м), w nasom, оу нашюмъ *Мн.* оу (во, на, по) нашихъ, наших, наши(х), на (о) нашы(х), naszych, *зам. місц. одн.* по наши(х)	*Ч. (на)* ***нашомъ,*** *(по)* ***нашому*** *Ж. –* *С. (у)* ***нашомъ*** *Мн. (въ)* ***нашихъ***

Таблиця В.3. **Парадигма відмінювання займенника *твой (твоя, твоє, твои)***

Відмінки	Словник XIV–XV ст.	Пам'ятки XVI–XVII ст.
Називний	*Ч.* ***твой*** *Ж.* ***твоя, твоѧ,*** *зам. знах.* ***твоѧ*** *С.* ***твоє*** *Мн.* ***твои***	*Ч.* ***твой*** *Ж.* ***твоѧ, твоя*** *С.* ***твоє*** *Мн.* ***твои, твоя***
Родовий	*Ч.* ***твоєго, твоего*** *Ж.* ***твоєє, твоее, твоєй, твоей, твоєѣ, твоє,*** *зам. дав.* ***твоее*** *С.* *Мн.*	*Ч.* ***твоєго*** *Ж.* ***твоєє, твоєй*** *С.* ***твоєго*** *Мн.* ***твоихъ***
Давальний	*Ч.* ***твоємоу*** *Ж.* ***твоєи, твоєї, твоє(и), twoiey*** *С.* ***твоємоу*** *Мн.* ***твоимъ, твоим, твои(м)***	*Ч.* ***твоєму*** *Ж.* ***твоєй*** *С.* ***твоємъ'*** *Мн.* ***твоимъ***
Знахідний	*Ч.* ***твоєго, твои*** *Ж.* ***твою*** *С.* *Мн.* ***твои, твои(х), твоє, твоѣ, твоя, твоѧ***	*Ч.* ***твой, твоєго*** *Ж.* ***твою*** *С.* ***твоє*** *Мн.* ***твои, твоихъ***
Орудний	*Ч.* ***твоимъ, твоим*** *Ж.* ***твоєю, twoieiu*** *С.* *Мн.* ***твоими, твоєми***	*Ч.* ***твоимъ*** *Ж.* ***твоєю*** *С.* ***твоимъ, твымъ*** *Мн.* ***твоими, твоима***
Місцевий	*Ч.* ***оу твоєм*** *Ж.* ***при твоєи*** *С.* *Мн.* ***по твоихъ***	*Ч. (во)* ***твоємъ*** *Ж. (въ)* ***твоєй*** *С. (на, по, в')* ***твоємъ*** *Мн. (въ, ѡ)* ***твоихъ***

Таблиця В.4. **Парадигма відмінювання займенника *вашъ (ваша, вашє, ваши)***

Відмінки	Словник XIV–XV ст.	Пам'ятки XVI–XVII ст.
Називний	*Ч.* ***вашъ, wasz*** *Ж.* ***ваша, вашє*** *С.* *Мн.* ***ваши, вашы, waszy***	*Ч.* ***вашъ, вашь*** *Ж.* ***ваша*** *С.* ***вашє*** *Мн.* ***ваши***
Родовий	*Ч.* ***вашого, вашєго*** *Ж.* ***вашей, waszey, ваше(и), вашоє, waszoie, вашой, вашєє, вашєѣ*** *С.* ***вашого, вашєго*** *Мн.* ***ваших, вашы(х)***	*Ч.* ***вашого, вашего*** *Ж.* ***вашоє, вашєй, вашєѣа*** *С.* ***вашєго, вашого*** *Мн.* ***вашихъ, вашыхъ***
Давальний	*Ч.* ***вашємоу*** *Ж.* ***вашєи, вашє(и), waszey, вашєі, вашо(и), waszoy, waszoi, waszoie*** *С.* *Мн.* ***вашимъ, вашѧм, ваша***	*Ч.* ***вашему, вашому*** *Ж.* ***вашєй*** *С.* ***вашему, вашомѹ*** *Мн.* ***вашимъ***
Знахідний	*Ч.* ***вашєго, вашь, вашъ*** *Ж.* ***вашу, waszu*** *С.* ***вашо*** *Мн.* ***ваши***	*Ч.* ***вашъ, вашь*** *Ж.* ***вашу*** *С.* ***вашего, ваша, ваше*** *Мн.* ***ваши, вашѣ, вашихъ, ваша***
Орудний	*Ч.* ***вашимъ, вашим, вашымъ, waszym, ваша*** *Ж.* ***вашою, waszoiu, вашєю***	*Ч.* ***вашимъ, вашымъ*** *Ж.* ***вашєю*** *С.* ***вашимъ***

	С. ***вашимъ, вашим, вашымъ, waszym, ваша*** *Мн.* ***вашими, вашы(ми), waszymi***	*Мн.* ***вашими***
Місцевий	*Ч.* *Ж.* ***оу вашєи*** *С.* *Мн.* ***оу вашихъ, waszych***	*Ч. (въ)* ***вашємъ*** *Ж. (на, у)* ***вашуй*** *С. (в')* ***вашомъ*** *Мн. (в)* ***вашихъ,*** *(въ)* ***вашыхъ***

Таблиця В.5. **Парадигма відмінювання займенника *свой (своя, своє, свои)***

Відмінки	Словник XIV–XV ст.	Пам'ятки XVI–XVII ст.
Називний	*Ч.* *Ж.* ***своѧ, своа,*** *зам. знах.* ***своа*** *С.* *Мн.*	*Ч.* ***свои*** *Ж.* ***своя, своѧ*** *С.* – *Мн.* ***свои***
Родовий	*Ч.* ***своєго, swojeho, своє(г), съвоиго, своє,*** *зам. дав. ж.* ***по своєго*** *Ж.* ***своєи, своєй, своє(и), своєє, своєѧ, своєя, своєа, своєѫ, своєѣ, своє, sweje,*** *зам. ор.* ***съ свои*** *С.* ***своєго, swojeho, своє(г), съвоиго, своє*** *Мн.* ***своихъ, своихь, своих, свои(х), своіхъ***	*Ч.* ***своєго, своиго*** *Ж.* ***своєє, своєи*** *С.* ***своєго*** *Мн.* ***своихъ, свыхъ***
Давальний	*Ч.* ***своєму, swojemu, своємоу, своєм(у)*** *Ж.* ***своєи, своєй, своє(и), свои, своюи,*** *зам. дав. ч.* ***своєи*** *С.* ***своєму, swojemu, своємоу, своєм(у)*** *Мн.* ***своимъ, своим, свои(м), swoim***	*Ч.* ***своєму*** *Ж.* ***своєй*** *С.* ***свойому*** *Мн.* ***своимъ***
Знахідний	*Ч.* ***свои, swoi, сво(и), своєго, swoieho, своє(г), swoiho,*** *зам. знах. ж.* ***свои*** *Ж.* ***свою, swoju, swoiu, swoyu, сво(ю), своѫ, своѧ,*** *зам. род.* ***свою,*** *зам. дав.* ***свою*** *С.* ***своє, свое, swoje, сво,*** *зам. род.* ***своє,*** *зам. знах. ж.* ***своє,*** *зам. місц. ж.* ***своє*** *Мн.* ***свои, swoi, сво(и), своихъ, своих, свои(х), swoich, своѣ, своє,***	*Ч.* ***свой, свуй*** *Ж.* ***свою*** *С.* ***своє*** *Мн.* ***своихъ, своѣ, своє, свои***

	своа, своя, своѧ	
Орудний	*Ч.* ***своимъ, своимь, swoiт, свои(м), своємь, своємъ, своѣмъ*** *Ж.* ***своєю, swojeju, своєѫ, своєѧ, своию,*** *зам. род.* ***своєю,*** *зам. дав.* ***своєю,*** *зам. знах.* ***своєю,*** *зам. знах. с.* ***своєю,*** *зам. знах. мн. с.* ***своєю*** *С.* ***своимъ, своимь, swoiт, свои(м), своємь, своємъ, своѣмъ*** *Мн.* ***своими, свои(ми), своимы, своєми, свои***	*Ч.* ***своимъ*** *Ж.* ***своєю*** *С.* ***своимъ, свымъ*** *Мн.* ***своими, свыми***
Місцевий	*Ч.* ***въ (на, о, по, оу) своємь, своємъ, своєм, своє(м), на (оу) своѣмъ, на своюмь,*** *зам. род.* ***от своєм,*** *зам. місц. ж.* ***оу своє(м)*** *Ж.* ***въ (на, о, по, при) своєи, своюй, своєєй, свои*** *С.* ***въ (на, о, по, оу) своємь, своємъ, своєм, своє(м), на (оу) своѣмъ, на своюмь*** *Мн.* ***въ (на, по, при, оу) своихъ, своих, свои(х),*** *зам. дав. одн.* ***по своих***	*Ч. (въ)* ***своемъ,*** *(в)* ***своюмь*** *Ж. (по)* ***своєй,*** *(в)* ***своюй*** *С. (в')* ***своємъ,*** *(на)* ***своимъ*** *Мн. (въ)* ***своихъ***